

KUNLAR VE ESKİ TÜRKLER

[Hunlar ve Selçuklular Çağında Türkler]

Prof. Dr. Osman TURAN

hitabevi

Tolunhan

TÜRKÇÜ BETİK

KUNLAR
VE
ESKİ TÜRKLER

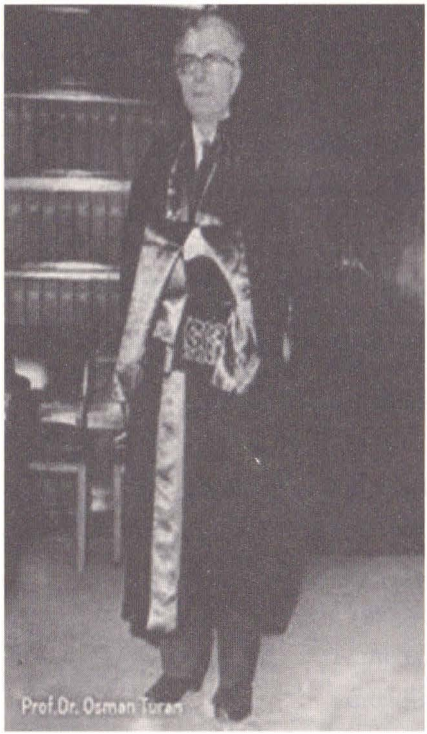
[Hunlar ve Selçuklular Çağında Türkler]

Prof. Dr. OSMAN TURAN

hitabevi

KUNLAR VE ESKİ TÜRKLER

Prof. Dr. OSMAN TURAN

Hazırlayanlar: **Altan ÇETİN-Bilal KOÇ**

hitabevi

HİTABEVİ YAYINLARI-20
© Hitabevi Yayınları |

Basım Tarihi| Ekim, 2014

ISBN: 978-605-4868-10-0

Prof. Dr. OSMAN TURAN
KUNLAR VE ESKİ TÜRKLER

Genel Yayın Yönetmeni | Erdal Eş
Sayfa Tasarımı | Hitabevi Dizgi Birimi
Kapak Tasarımı | Karizma Reklam

Hitabevi Basım Yayın Dağıtım |
Bayındır Sokak No: 27/28
Kızılay-Çankaya / ANKARA
Tel: (0312) 435 55 66
hitabevi@gmail.com
erdales@hotmail.com

Baskı ve Cilt | Tarcan Maatbası
Zübeyde Hanım Mahallesi Samyeli Sokak No: 15 İskitler / Ankara
Tel: (0312) 384 34 35

Bu Eser Merhum Prof. Dr. Osman TURAN'IN

100. Doğum Yılı Münasebetiyle Aziz Hatırasına

İthaf Olunur....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ XI
I- KABİLE TEŞKİLATI DEVİRLERİ 1
1. Metodolojik Bir Görüş 1
2. Kabile Teşkilâtı Devirleri 7
II- KABİLE TEŞKİLATINDAN DEVLETE 37
III-TÜRK TARİHİNİN İLK DEVRELERİ 45
1. Büyük Hunlar 45
2. Sakalar, İranlılar, İskender 71
IV- F. CHALANDON, Jean II Comnéne (1118-1143) et 79
Manuel Comnéne, (1143-1180), ... 79
1. Jean Komnen ve Anadolu Müslümanları [1130-1136] 84
2. Manuel-Danişmendliler 95
3. Sultan Mes'ud ve Manuel 98
4. İkinci Haçlı Seferi 104
5. II. Kılıç Arslan 109
V- KILIÇ ARSLAN'IN ÖLÜMÜNDEN SONRA SİYASÎ
PARÇALANMA 111
1. Şahinşah (1110-1116) 117
2. Sultan Mes'ud (1116-1155) 125
3. Melik Gazi 141
4. Sultan Mes'ud'un Kuvvetlenmesi 159
5. Sultan Mes'ud ve İkinci Haçlı Seferi 166
6. Sultan Mes'ud'un Şark Fetihleri 172
7. Kilikya Seferi 181
VI- DARÜ'R-RÂHÂ VE VAKIFLARI HAKKINDA NOTLAR 191

EK-1 199
EK-2 209

İNDEX 215

MÜELLİFİN 100. DOĞUM YILI VE BU ESERİN NEŞRİ MÜNASEBETİYLE

Bu kitabı, ana rahminde iken babasını kaybeden bir yetime benzetiyorum. Zira çalışmaları eski yıllara dayanan bu eserin fiş halinden kitaba dönüşmesi çok zaman almış, ancak basılmış halini görmek müellifi rahmetli amcam Osman Turan'a nasip olmamıştır.

O her kitabına bir evlat gözü ile bakardı. Ağabeyi olan rahmetli babam Mehmet Turan ona; "Osman, bunca çalıştın çabaladın arkanda bir evlat bile bırakamadan göçeceksin" derdi. O da; "Ağabey irsi olarak yeğenlerim, eser olarak da kitaplarım yetmez mi? gibi cevap verir, şakalaşırlardı.

1950 li yıllarda profesör ve mebuslar Türkiye'nin iyi kazanan kesimi idi. Keresteci olan babam, ona takılırdı " Osman paraları ne yapıyorsun ki senin hiç paran olmaz" derdi. O da; " Kitap alıyorum ağabey" cevabını verir; Babam da ona " Osman senin aldığın o kitaplar bana göre beş para etmez" der, O da babama; " Ağabey senin kerestelerinde bana göre beş para etmez" der ve gülüşürlerdi.

Gerçekten çok mütevazi yaşar ve dünya malına hiç itibar etmezdi. "Yaşadığım sürece Cenabı Allah benim rızkımı verecektir. Daha fazlası bana ne lazım" derdi ve paraya bu gözle bakardı. Gerçekten zaman onu haklı çıkarmıştır. Ölümünden sonra eserleri, fikirleri, hizmetleri ve adı gittikçe büyüyen dalgalar gibi itibar ve ismini geleceklere taşımış ve taşımaktadır. Birçoğunun evlatlarından görmediği hayır ve hizmetler, biz yeğenleri (Hasan, Fahri, Fuat, Niyazi ve Nihat Turan) tarafından yapılmak sureti ile ona nasip olmaktadır. Ne yaparsak yapalım Türk milletine, İslamiyet'e ve ilme yaptığı hizmetlerinin bedelini biz ailesi ve milleti zor öderiz. Allah rahmet eylesin, ruhu şad olsun der, bu eserin de öncekiler gibi fikir ve ilim dünyasına hayırlı olmasını dileriz.

Kitabın redaksiyon ve basımında, her zaman rahmetli amcam Osman Turan adına yaptığı çalışmalar ile şahsı ve milleti için "Borç ödüyorum" diyerek biz ailesini minnettar ve rahmetli amcamızın ruhunu şad eden Prof. Dr. Ali Birinci'ye, yardımcıları Prof. Altan Çetin'e ve fikirdaşlarına teşekkür ve şükranlarımızı sunarız.

İstanbul – Temmuz / 2014

Saygılarımla;

FUAT TURAN

ÖNSÖZ

Selçuklular Tarihi ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Merhum Prof. Dr. Osman Turan, Trabzon'un Çaykara ilçesine bağlı Soğanlı köyünde 1914 yılında doğdu. İlkokulu Çaykara'da, Ortaokulu Bayburt'ta okudu. Liseyi ise Trabzon'da başlayıp Ankara'da bitirdi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'ne girdi (1935) ve Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün talebesi oldu. 1940 yılında Fakülteden mezun olunca aynı kürsüye asistan oldu. 12 Hayvanlı Türk Takvimi adlı teziyle Doktor unvanını kazandı (1941). Adı geçen tez aynı yıl Ankara'da basıldı. 1944 yılında Doçent, 1951 yılında da Profesör oldu. Hocası Fuat Köprülü gibi Demokrat Parti saflarında siyasete atıldı. 27 Mayıs hareketiyle beraber tutuklandı ve Yassıada'da on altı ayı aşkın bir süre tutuklu kaldı. Daha sonra kurulan Adalet Partisi'nden Trabzon Milletvekili seçildi (1965). Genel Başkan Yardımcılığı'na kadar yükselmesine rağmen parti yöneticileriyle geçinemedi ve siyasetten çekildi. Merhum Osman Turan'ın ağırlıklı bir şekilde kitap neşriyatına başlaması da bu tarihlere rastlamaktadır. Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti (1965), Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (I, II. 1969, 1971), Selçuklular Zamanında Türkiye (1971), Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi (1973). Bu eserleri dışında metin, vakfiye, vesika neşri yanında; İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı geniş maddeler; yabancı dergilerde yayımlanan makaleleri de büyük bir yekûna ulaşmaktadır. Bunlardan başka gazete ve dergilerde Türkçe olarak yayımladığı günlük makale ve fıkralar da hayli kabarıktır (Bu makale ve fıkraların bir kısmı vefatından sonra yayımlanmıştır). Merhum son yıllarda "Ortaçağ'da Türkiye İktisat Tarihi" üzerinde çalışmaktaydı. Ne yazık ki ömrü vefa etmedi. 17 Ocak 1978 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuştuğu zaman ilim dünyası bir yıldızını daha kaybetmiş oldu.

Şüphesiz Ortaçağ Türk Tarihçiliği'nin mihenk taşlarından birisi olan Merhum Prof. Dr. Osman Turan, 20. asrın en önemli ilim adamlarından birisi olmuştur. Prof. Dr. Osman Turan, ilmî çalışma-

larını daha ziyade Selçuklular özelinde yoğunlaştırmıştır. Bu ilmî çalışmalarını yaparken de kendi metodolojisini ortaya koymuştur ki burada da Osman Turan'ın sağlam bilgi kaynaklarını kullanmasının ve derin bilgisinin izleri ortaya çıkmaktadır.

Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın hayatına baktığımızda sadece ilmî yönüyle değil aynı zamanda siyasî ve fikrî yönüyle de faaliyet göstermiş bir isim olduğu dikkati çekmektedir. Prof. Dr. Osman Turan'ın eğitim hayatı Çaykara, Bayburt, Ankara ve Trabzon'da geçmiştir. 1940 yılında Akademik kariyerine başlayan Prof. Dr. Osman Turan, 1941 yılında Doktor payesini alırken, 1944 yılında Doçent, 1951 yılında da Profesör olmuştur. Çok partili hayata geçişle birlikte Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın da Demokrat Parti ve daha sonra da Adalet Partisi saflarında siyaset yaptığı görülmektedir. Prof. Dr. Osman Turan, bunların yanında fikrî yazılarıyla da milletinin meselelerini dile getirmiştir.

Bu kitap vasıtasıyla Merhum Prof. Dr. Osman Turan hocamızın ardında bıraktığı emanetlerden birisi daha gün yüzüne çıkarak muhatapları olan okuyucuları ve özellikle de talebeleri olan bizler ile buluşmuş oldu. Bazı insanlar vardır, ki sözleri, eylemleri, duruşları, bırakıp gittikleri ile asla unutulmazlar ve her vesile ile yad edilirler. Emanet ettikleri hususlar ve izler o kadar kıymetlidirler, ki onları okudukça, onlar üzerinde karar eyledikçe, ve düşünce dünyamızdaki filizleri hatırlandıkça hep rahmetle yad ederiz, ki merhum Prof. Dr. Osman Turan hocamız da onlardan birisidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, sosyal yapısına dairleri ifade ettikleri ve ortaya koydukları, mebûs olarak Millet Meclisimizdeki faaliyetleri, akademisyen olarak Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki hocalığı, Tarihçi olarak Selçuklu Tarihçiliği'ne dair onlarca kitap ve yüzlerce makalesi, bunlar üzerindeki derin tahlilleri tarihimize ve tarihçiliğimize dair katkıları bağlamında emsalsizdir.

Merhum Prof. Dr. Osman Turan hocamızın yayımlamaya ömrünün vefa etmediği, eserlerinden birisi olan bu çalışmayı ilim âlemi ile buluşturmanın hazzını yaşamaktayız. Bu eser ile birlikte Dil-Ta-

rih ve Coğrafya Fakültesi ve özellikle Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'nün iri gözlü, kürsünün kütüphanesinin daimî bekçisi olan Prof. Dr. Osman Turan'ın Genel Türk Tarihi'ni muhtevi olarak kaleme aldığı muhtelif notlarından müteşekkil olan bir kitap, ilgililerıyle buluşmuş oluyor. Elimizdeki bu kitabın içerisinde yer alan notların her birisi ayrı ayrı hazırlanmış ve merhum hocamız bu notları Osmanlı Türkçesi ile kaleme almıştır. Yayına hazırlayanları olarak bizler de bu notları Yeni Türk Alfabesi'ne aktararak hocamızın emanetini sizlerle buluşturmanın derin hazzını yaşarken, bunun hazırlanmasına vesile olmaktan da memnuniyet duyduğumuzu ve bahtiyarlığımızı addetmeliyiz.

Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın bu notları, Prof. Dr. Ali Birinci tarafından bize orijinal taslak metnin fotokopisi halinde ulaştırılmıştır. Notların elimize ulaşmasını müteakiben bu notların sayfa sıra düzenini hiç bozmadan yeniden ilk sayfasından son sayfasına kadar bir numaralandırma yapılmıştır. Bu numaralandırma işleminin nihayetinde yekûn olarak 280 sayfayı havi bir notlar manzumesi ortaya çıkmıştır. Bu numaralandırma takip edilerek, notlar Yeni Türk Alfabesi'ne aktarılmıştır. Aktarma işlemi esnasında yer yer bazı sayfaların muhteviyat olarak aynı bilgileri muhtevi olduklarını tespit edilmiştir. Metinde "Orijinal Sıralama" olarak dipnotlarda verilen kısımlar, taslak metne tarafımızdan verilen sayfa numaraları ile oluşmuştur. Eser okunurken bu keyfiyetin dikkate alınması isabetli olacaktır. Umûmîyetle bu duruma Selçuklu öncesi Türk Tarihi'nin aktarıldığı notların olduğu kısımda tesadüf edilmektedir. Taslaktaki bu mükerrer malumatın var olduğu sayfalar ilgili başlık altında verilen dipnotlar kısmında verilmesi karşılaştırmayı kolaylaştırma gayesine matuf olarak bulundukları yerlerine konulmuştur. Bu mükerrer sayfaları ve onların dipnotlarını metin içerisinde [*, **, ***, ****, *****, ****** , *******, +, ++ vb.] işaretlemer koyarak, metnin altında dipnotlar kısmında, kendi yaptığımız numaralandırma sayfasını vererek ilgili kısımlara koyduk. Bir diğer husus ise yine merhum hocamızın notları taslak halinde olmasından ötürü, metin Yeni Türk Alfabesi'ne aktarılırken yer yer anlam düşüklükleri ile karşılaşıldığından telafisi nokta-i nazarından ilaveler yapılmıştır. Bu

dipnotlarda verilen malumat, taslak halindeki metinde, bize ulaştığı şekli ile bazen eksik ve yarın kalan cümleler olduğu halde, metne aynen konulmuştur. Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın bu notlarının ne zaman kaleme alındığı meselesi hazırlık aşamasında zihnimizi meşgul eden diğer bir konu oldu. Gerek hocanın kendi eserlerine yaptığı atıflar gerekse de çalışmada kullanılan diğer eserlerin yayın tarihine bakarak bu çalışmanın 1971 ile 1978 yılları arasındaki bir tarihte kaleme alınmış olduğunu düşünmek mümkündür.

Bu itibarla bu eserin yayına hazırlanması için gayret sarf eden Prof. Dr. Ali Birinci'ye ve Prof. Dr. Osman Turan'ın ağabeyi Mehmet Nazif Turan'ın oğulları Fuat Turan ve Nihat Turan Beylere de teşekkürü vefanın tabii bir gereği sayıyoruz. Yine en büyük teşekkürlerimizden birisini ilmî kılavuzumuz ve bu eserin hazırlanması esnasında Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Prof. Dr. Osman Turan ile mülaki olarak onu yakından tanıyan ve ona dairleri bizlerle paylaşarak, bizi tam manasıyla Osman Turan'ın akademisyenliği, titizliği ve nezaketi nokta-i nazarlarından anılarla ve özellikle de metni okurken yer yer karşılaştığımız zorlukları aşmamızı sağlayarak bu çalışmaya teksif eden hocamız Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman'a sunuyoruz. Böylece devasa bir tarih birikiminin bıkmadan, usanmadan, milletine ve tarihine hizmeti kendisine vazife addeden bir tarihçinin ardında bıraktığı değerlerden birisi daha gün yüzüne çıkmış olmaktadır. Bu yeni çalışmanın da ilim âlemimize faydalı olmasını diliyoruz.

Prof. Dr. Altan ÇETİN-Bilal KOÇ

ANKARA-2014

KABİLE TEŞKİLATI DEVİRLERİ

1. Metodolojik Bir Görüş

Türkler Ana-yurdunda ve onun dışında, yani hemen bütün Asya ülkelerinde, Şarkî ve Orta-Avrupa'da, Balkanlar'da, eski çağlardan yeniçağlara kadar pek çok devletler ve imparatorluklar kurup hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Bir milletin tarih boyunca millî ve cihanşümûl bir nizâm vücuda getirmesi, şüphesiz, kendisine has bir takım siyasî, idarî, askerî ve içtimaî teşkilât ve müesseselere sahip bulunduğuna, millî, insanî, dinî ve ahlâkî yüksek duygu ve görüşler kazandığına delâlet eder. Türkler'in kadim devirleri ve tarihleri hakkında vesika kifâyetsizliği kanaati yaygın ve bir derecede isabetli bulunmakla beraber dünya tarihinde büyük roller oynamaları dolayısıyla çok çeşitli kaynaklara sahip bulunması da tabiidir[1]. Filhakika zaman ve mekâna göre vesikaların kemiyet ve keyfiyeti değişmekle beraber, Türk, Çin, Roma, Şarkî Roma (Bizans), Hıristiyan ve İslâm kaynaklarında mevcut malzeme sanıldığından çok daha fazladır[2]. Bu münasebetle Osmanlı Cihan İmparatorluğu'na ait millî ve beynelmilel kaynaklar o kadar zengin ve bizzat devletin arşivleri o derece vesikalar

1 Mesela Türk tarihinin ilk imparatorluğunu teşkil eden Hiung-nu veya Türkçe Kunlar hakkında hemen yegâne malumat Çin yıllıklarında bulunmaktadır. Lakin bunlar dahi ancak M.Ö. III. asırda vuzuha kavuşmakta; daha önceki asırlara ait hadiseler hakkında çok umûmî veya mühim bilgiler verilmektedir. Buna Çince yazı ve telaffuzların asıllarını bulmak veya asırlar boyunca bu hususta vuku bulmuş değişiklikleri takip etmek gibi büyük zorlukları da eklemek lazımdır.

2 Büyük Kun İmparatorluğu'ndan sonra onun halefleri olan Ak-Hunlar, Avrupa Hunları ve Gök-Türkler hakkında Çin yıllıkları yanında Latin, Yunan, Hıristiyan ve İslâm kavimlere, bizzat Türkler'e ait kaynaklar imdada yetişmekte ve tarihi aydınlatmaktadır.

ile doludur, ki eski devirler için varid bulunan malzeme kifâyetsizliğine mukâbil Osmanlılar hakkında mevcut azim malzeme bolluğunun da adeta bir şikayet teşkil ettiğini söylemek mümkündür[3]. Öte yandan eski devirler için başka bir zorluk daha mevcuttur ki o da pek çok kavimlerin dillerini ve tarihlerini öğrenmenin bir araştırıcı için harikulâde müşkil bulunmasıdır. Fakat Türk tarihinde manevî amiller gibi çok mühim çetin bir mesele üzerinde çeşitli ve zengin malzeme meydana çıkmış; yeni görüşlere göre girişilen çalışmalar çok memnuniyet verici neticeler doğurmuştur[4]. Bu durum Türk tarihi hakkında kaynaklardan ziyade tetkiklerin kifâyetsizliğini göstermiştir.

Filhakika Türk tarihinin cereyanında rol oynamış iki büyük amil vardır, ki bunlar üzerinde durulmamış ve neticeleri kavranılamamıştır. Bunlardan biri, Osmanlı İmparatorluğu da dâhil olmak üzere Kunlar'dan itibaren, başlıca Türk-Oğuz imparatorluk, devlet ve beyliklerin göçebeler tarafından kurulmasıdır.[5*] Zira bahis mevzuu hemen bütün devletler

---

3 Osmanlı İmparatorluğu'na ait arşiv malzemesinin zenginliği ile mukayese edilebilecek hiçbir devlet mevcut değildir. Bu arşiv vesikalarına tabii tapu ve mahkeme sicillerini, arazi ve nüfus defterlerini, padişah fermanlarını ve kanunnâmeleri ilave etmek lazımdır. Bunlar yalnız Türk tarihi değil imparatorluk idaresinde yaşayan birçok milletler ve münasebette bulunan devletler için de zengin kaynak malzemesidir.

4 Bu ifade ile "Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi" (İstanbul, 1969) adlı bir eserin meydana çıkmasını, bir misâl olarak, belirtmenin mecburiyeti ve mazeretini duyuyorum.

5 * **Makalenin girişinden buraya kadar olan kısımla aynı bilgileri muhtevi olan mükerrer bir sayfa notlar içerisinden çıkmıştır. Orijinal sıralamasında s. 153 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 101'i aşağıya aynen alıyoruz.**
Türkler anayurtta ve onun dışında, yani Asya'da, Avrupa'da ve Şimalî Afrika'da, eski çağlardan yeniçağlara kadar pek çok devletler ve imparatorluklar kurmuşlardır. Bir kavmin tarih boyunca millî ve cihanşümûl bir nizâm vücuda getirmesi, şüphesiz, kendine has bir takım siyasî, idarî, askerî, içtimâî teşkilât ve müesseselere sahip bulunduğuna, dinî, ahlâkî, millî ve insanî duygu ve görüşler

kabile teşkilâtına dayanmakta ve bu sebeple de siyasî, idarî ve hukukî bir feodalizm hüküm sürmekte idi. Bu feodal bünye Türk milletine ne kadar kudret ve hayatiyet bahşetmiş; yeni devletlerin süratle kurulmasına imkân vermiş idi ise siyasî bünyenin dâhili mücadelelerden kurtulamamasına ve en kuvvetli imparatorlukların da kolaylıkla parçalanması ve çökmesine o derece sebep olmuştur. İkinci büyük amil de Kun İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan önce ve Moğol İstilâsı ile vuku bulan büyük Türk muhaceretleridir. Gerçekten millî ve cihanşümûl azim neticeler doğuran bu iki büyük göç hareketleri üzerinde nüfus kesâfeti mühim bir rol oynamakla beraber burada da feodal teşkilâtın Türk devletlerini dâhilî mücadelelere ve parçalanmalara maruz bırakması, yabancı kavimlerin ve bilhassa Moğol ırkına mensup kuvvetlerin bu zayıf durumdan faydalanmaları birinci derecede sebep olmuştur[6].

---

kazandığına, medenî kâbiliyetlerini yükselttiğine delâlet eder. Türklerin kadim devirleri hakkında vesika kifâyetsizliği kanaati yaygın bir derecede isabetli bulunmakla beraber dünya tarihinde oynadıkları roller dolayısıyla çok çeşitli kaynakların bulunması da tabiidir. Filhakika zamana ve mekâna göre değişmekle beraber millî tarih hakkında Türk, Çin, Roma, Bizans (Şarkî Roma), Hıristiyan ve İslâm kavimlerine ait kaynaklarda mevcut malzeme sanıldığından çok fazladır. Bu münasebetle Osmanlı Cihan İmparatorluğu'na ait millî ve beynelmilel kaynaklar o kadar zengin ve bizzat bu devletin arşivleri o derece vesikalar ile doludur, ki eski devirler için varid bulunan malzeme kifâyetsizliği yerine Osmanlılar için karşılaşılan çok azim bolluğun adeta bir şikayet teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber eski devirler hakkında da başka bir zorluk vardır, ki o da bir arşivcinin bir çok kavimlerin dilleri ve tarihlerini öğrenmenin imkânsızlığıdır. Mamafih Türk tarihinde manevî amiller gibi çok mühim bir mesele üzerinde çeşitli kaynak ve vesikalar meydana çıkması ciddi alaka ve çalışmaların memnuniyet verici olduğunu göstermiştir(1). Bu durum mesuliyetin kaynaklardan ziyade Türk tarihi üzerinde tetkiklerin kifâyetsizliğinde aramanın daha isabetli olacağını ifade eder. Filhakika burada, Osmanlı İmparatorluğu dâhil, başlıca Türk-Oğuz İmpara **Notun Devamı Taslakta Bulunamamıştır. [Çevirenin Notu]**

6 Bu üç büyük muhaceret ile Türklük gibi Asya ve Avrupa kavimleri de azim inkılâplara maruz kalmışlardır. Avrupalılar *"Kavimler Muhacereti"* veya *"Cermen İstilâsı"*nın en mühim bir vakıa olduğu üzerinde dururken sadece kendi tarihlerini hesaba katmışlardır. Lakin XI. asrın ilk yarılarında başlayan

Bu büyük amil ve meseleler aydınlatılmadıkça Türk tarihini karanlıklardan kurtarıp aydınlığa kavuşturmak mümkün olamamıştır. Bu münasebetle ortaçağlara kadar çıkan bir yanlış görüş ile Türk Devleti'nin feodal bünyesi anlaşılamamış; bu sebeple İslâm müellifleri boy beyleri emrinde hareket eden Türk kabileleri üzerinde Sultan Tuğrul Bey'in hâkim olduğu sanılmış; Selçuklu Hanedanı'nın bir kolu ve İran'daki amcazadelerinin rakibi olan Türkiye Selçukluları'nı birincilerin tâbi' ve hatta onlar tarafından Anadolu Fethi'ne memur edilmiş saymışlardır. Hâlbuki Süleyman Şah ve onun yakın halefleri müstakil saltanatlarını ilan etmiş ve amcazedeleri ile vuku bulan rekabet mücadelelerinde ölmüşler; fakat bir türlü feodal siyasî bünyeyi ve onun mukadder neticelerini anlayamamışlar; modern tarihçiler de aynı anlayışsızlığa sadakat göstermişlerdir. Mesela Orta Asya Türk Tarihi üzerinde haklı olarak otorite kurmuş olan V. Barthold bu azim hatalara düşmüş; onun görüşlerine, tetkik ve tenkitsiz olarak, bağlı kalan bazı tarihçiler de araştırmalarını bu hatalar üzerinde bina etmişler; bu sebeple de Türk tarihi daha fazla kargaşalıklara uğramış; veyahut bu görüşlere aykırı bir fikirden kaçınmış ve başka yanlış araştırmalara girişmişlerdir. Barthold, XI. asrın ilk yarılarında vuku bulan büyük Türk muhaceretini ve başlangıç sebeplerini inkâr ve reddederken de aynı azim hatayı işlemiştir[7]. Türk tarihinde

büyük Türk muhacereti nüfus kesâfeti, yayılış genişliği ve tarihî neticeleri dolayısıyla *"Barbar İstilâsı"* ile mukayese edilemeyecek derecede büyüktür. Hâlbuki bu istilâda Kunlar'ın göçleri neticesi olup şarkî ve orta Avrupa onların yayılışı ve hâkimiyetleri altına geçmiş ve Roma İmparatorluğu ve onun Akdeniz havzasında kurduğu nizâm bu sebeple yıkılmış; Avrupa'da yeni kavimler ve devletler teşekkül etmiştir.

7 Bu münasebetle kabile teşkilâtı ve feodalizmin kuvvetini tetkik etmeyen Barthold'un bazı azim hatalarına ve şimdilik sadece birkaç misal üzerinde işaretlerde bulunalım. Filhakika Barthold Gök-Türklerin Oğuzlar'dan olduğunu ve bu en büyük etnik zümreye dayandığını ileri sürerken bu kavmin birçok isyanlarını hatırlayarak nihayet tereddütlere düşmüş ve bu kanaatini aynı kitabında değiştirmiştir. O, Selçuklu Sultanları ve Şehzadeleri'nin kültürleri ve sair olarak da İran Edebiyatı'na hizmetleri malum olduğu halde Sultan Sancar'a ait bir cümleyi yanlış bir manada anlamış ve buna dayanarak, Selçuklular'ın

göçebelik birinci derecede amil olduğu, yerleşik ve şehirli Türklerin rolü ikinci derecede kaldığı aşikâr olduğu halde bu hakikat ya anlaşılamamış veya göçebelik gerilik sanılarak bazı araştırmacıların imkânlarını kısırlaştırmıştır. Türkiye'de millî kültür ve mefkûre kaynaklarının koparılması, mazi ile istikbâl arasındaki köprülerin yıkılması, tarih ve dil şuurunun çökertilmesi de ilmî araştırmaları sarsmış veya uzak ve lüks çalışmalara kaydırmış; teşekkül eden bir takım abes doğmalar da mevcut gücümüzün de israfına sebep olmuş; hatta Türk milleti tersine zorlanarak tarihte misli görülmemiş buhranlara düşürülmüştür. Bütün engellere ve yeni nesiller arasında bozukluk ve bozgunculuklara rağmen sağlam ilim adamı, tarihçi ve kültür sahibi insanlar da az değildir; bu da millî hayatının yine de kudretini koruduğuna delâlet eder.

Bu umûmî görüş bize Türk tarihine kabile teşkilâtı ile başlamamızı gerektirmektedir. Zira bu mesele kaynak bakımından ne kadar zor ise yolumuzun açılması bakımından da o derece ehemmiyetlidir. Filhakika, işaret ettiğimiz üzere, bu mevzuu yalnız bir ilmî bahis olmayıp muahhar devirlerin aydınlatılması için de zarurîdir. Bununla beraber göçebelere ait kabile teşkilâtı çok muhafazakâr ve kuvvetli olduğu için eski ve orta çağlarda kurulan devletler de bu temele dayanmış;

---

bir asır sonra bile mahallî kültürden uzak kaldıklarını iddia etmiştir. Moğol devrinde bazı imar ve medeniyet hareketlerine dayanan bu âlim, bu istilânın azim tahribat ve katliamlarını bir yana bırakmış ve İslâm medeniyetinin bu suretle çöktüğünü de unutmuştur. Barthold'un otoritesine tâbi' olan bazı Türk ilim adamları onun hatalarına dayanmakla ne kadar tarih araştırmalarını çıkmazlara sürüklemiş iseler Avrupalı Şarkiyatçılar da onun hüküm verdiği meselelerden uzaklaşmış ve beyhude yere başka sebep ve izahlara girişmekle de o derece yanılmışlardır, ki bunların bir kısmı bizim "Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti" [birinci baskı, Ankara, 1965] adlı eserimizde düzeltilmiştir. XI. asırda İslâm dünyasına, Şarkî ve Orta Avrupa ile Balkanlar'a doğru vuku bulan büyük Türk muhaceretine ilk defa temas eden Marguart'ı tenkit eden Barthold'un bu hareketi reddetmesi de şaşılacak bir hadisedir.

onların tetkiki sayesinde kadim devirlerin siyasî, idarî, askerî ve içtimaî hayatlarını ihyaya müsait malzeme ve imkânlara da sahip bulunuyoruz. Bundan başka henüz devlet devrini idrak edememiş bazı göçebe Türk kavimleri hakkında çağdaş kaynakların ihtiva ettiği müşahede ve tasvirler çok mühim olduğu gibi yakın-asırlarda yaşayan ve hatta devrimize kadar kabile teşkilâtını muhafaza eden göçebelerin bulunması da vesika sıkıntısını gidermektedir. Meselâ Gök-Türk, Karahanlı ve Selçuklu devirlerine ait kronikler, antolojik kayıt ve seyahatnâmeler yanında destanî eserler de bize tarih öncesi devirleri ihyaya imkân vermektedir. Meselâ XIV. asır sonlarında ve Şarkî Anadolu'da kaleme alınan Dede-Korkut destanı göçebelerin yalnız bu devir Türkiyesi'ndeki hayatları hakkında harikulâde bir sanat ile yazılmış bir kaynak değildir. Aynı zamanda XI. asır Anadolusunu yurt edinmiş ve yerleşik hayata geçinceye kadar birkaç asır göçebeliği muhafaza eden Oğuz veya Türkmenler'in yaşayış, düşünüş ve inanışlarını, hatta Sir-Derya ile Hazar Denizi havalisindeki mevcudiyetlerini canlandırmak için de en mühim kaynak vazifesini görür. Tabii buna Oğuz-nâme ve benzeri eserleri de eklemek lazımdır. Tarihî malzeme ile kontrol edildiği zaman ve mekân tesirleri dikkate alındığı takdirde ilk Türk devletini kuran Kunlar'dan evvelki devirlerde hüküm süren kabile teşkilâtını ve feodalizmin menşelerini öğrenmemiz ve canlandırmamız mümkündür; modern ve ileri tarih metotlarına da uygundur. Mesela Avrupalı Şarkiyatçılar Şah-nâme sayesinde Sasanî devri hayat ve medeniyetini tetkikte çok ileri adımlar atmışlardır. Bu münasebetle kadim devirlerde maziye doğru binlerce yılı aşan göçebe hayatı ve teşkilâtı, geniş zaman ve mekân hudutları içinde olsa da

canlandırmak ne kadar kolaylaşmış ise ilk Türk devletinin teşekkül tarihini takribî olarak tespit etmek bile o derece zordur. Zira kabilelerin birleşmeleri veya yerleştirilmeleri ile devletin kurulması o kadar tedricî bir tekâmül ve intikal safhaları geçilmiştir, ki ancak birkaç asırlık zaman hududu içinde meseleye yaklaşmak mümkün olabilmektedir. Burada bahis mevzuu kaynaklardan çıkan neticelere göre kabile devrine ait bilgilerimizin kısaca bir hülasası ile meseleye giriyoruz.

2. Kabile Teşkilâtı Devirleri

Türkler, kadim devirlerde, Orta Asya'nın geniş bozkırlarında, ova ve vadilerinde, sayısız boy veya kabileler halinde, hudutları muayyen yazlık ve kışlık yurtlarında, yan yana yaşıyorlardı. Asilzade ve ırsî beylerin hâkimiyeti altında bulunan kabileler idarî, askerî ve siyasî birer cemiyet veya küçük beylikler vücuda getiriyorlardı. Asırlar zarfında teşekkül eden örflere veya daha sonraki Oğuz Han töresine göre boy beyleri boylar içi ve dışı nizâmı koruyor; münasebetleri sürdürüyor. Hudut ve otlaklar üzerinde çıkan ihtilaf ve meseleleri hallediyorlardı. Aynı soy, dil ve inançlara sahip olmaları müşterek bir kültür ve hayat şartları içinde bulunmaları, anlaşmaları kolaylaştırıyordu. Feodal bir devlet kurulmadan önce ihtilaf olsa dahi kabileler manevî ve millî bir birlik hissine de sahip idiler. Mevsimlik göçleri idare eden ve yurtların hudutlarını bilen beyler kendi kabileleri içinde oymak ve aileler arası münasebet ve işleri nizâma göre yürütüyor; yaylak ve kışlaklar da buralara gidiş ve dönüşlerde boyun emniyetini sağlıyor; yollarda yurtlarda bir tecavüz ve çatışma hallerinde boya mensup erkeklerin

kumandanı olarak askerlerini savaşa sevk ediyorlardı. Kışlak ve yaylaklar kabilenin müşterek mülkiyeti halinde kullanılıyor; menkul mallarda mülkiyet hakkı tam olup ailelerin servetleri ve hayvan sürüleri kâbiliyet ve çalışmaya göre değişiyordu. Boy beyleri asilzade olmakla beraber müşterek soya mensubiyet dolayısıyla her aile aynı haklara sahip bulunuyor; bununla beraber beylerin taksimlerde bir derece imtiyazlı bulunması, normal sayılıyor; kabilenin müşterek ihtiyaç ve masrafları için ailelerden vergi topluyorlardı. Göçebeler, hayvancılıkla meşgul olmalarına rağmen, tekâmülün bir devrinde yurtlar civarında sulak ve verimli toprakları bahçe ve tarlalarda sebze, meyve ve hububat yetiştirmek ihtiyacını duydukları zaman kabile ve yurtlarda müşterek mülkiyetin temsilcisi olan beylerin ziraata ve işlenmeye muhtaç arsaları ailelere taksim etmeleri suretiyle hususî bir mülkiyet veya tasarruf hakkı[8*] doğmuş; evlenmeler

---

8 * **Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın tarafımıza teslim edilen notları içerisinden Eski Türklerdeki Tasarruf ve Mülkiyet Hukuku ve Hakkına dair görüşlerini muhtevi olan notları da mevcuttur. Bu notlarını da aşağıya aynen alıyoruz.**
Orijinal Sıralamasında s. 86.
ve masrafları için de ailelerden vergi topluyorlardı. Boy beyi kabileyi ve yurtlarını temsil ederken müşterek mülkiyet dışında bir kısım sulak ve verimli toprakları ailelere taksim edip onların bahçe ve tarla olarak işledikleri bu arazilerde sebze, meyve ve hububat ihtiyacı karşılanıyordu. Müşterek mülkiyet yerine bu türlü yerlerde ailelere tasarruf hakkı tanınıyordu, ki burada müşterek kabile mülkiyeti yanında hususî mülkiyete yakın bir tasarruf hukuku teşekkül etmişti(7).
Kabile devrine ait bu müşterek mülkiyet ve tasarruf hukuku Selçuklular ile birlikte Yakın Şark'a ve bilhassa kesif göçebelerin yurdu haline gelen Anadolu'ya gelmiş; Osmanlılar devrinde Rûmeli'ye geçmiş; İslâm hukukunun verdiği imkânlar ile Türk töresi hâkim olmuştur. Zira Türk padişahlarının talebi ve hukuk âlimlerinin içtihat kararları ile bütün memleket toprakları devlet mülkiyeti veya mirî (arazi-i emiriyye) haline inkılâp etti. Bu sayede Bizans devrinde topraksız köylüleri ve esir çiftçileri ezen büyük aristokratlara ait bütün topraklar hem bu Hıristiyan halklara işlemek şartı ve tasarruf hakkı ile dağıtılmış; hem de göçebe Türkleri, tedricî olarak, iskân edip çiftçiliğe ve yerleşik hayata geçirmişlerdir. Devlet mülkiyetini artık padişahlar temsil ediyor; askerî ve idarî vazifeleri gören ıktâ veya tımar sahipleri de boy beyleri yerine kaim oluyor; vergileri toplamak suretiyle devlete hizmet ediyor; devletin ve ona

ait mülkiyetin temsilcisi olan hakanlar da toprak mülkiyeti yerine kendilerine tahsis edilen ve has adını alan toprakların vergilerini maaş olarak alıyorlardı. Osmanlı devrinde yapılmış hukukî faaliyetler ve çıkarılmış kanunnâmeler ile harikulâde bir nizâmın ve içtimaî adaletin temeli olmuş; Anadolu'da

Orijinal Sıralamasında s. 86'nın Dipnotu olan s. 87.

7) Çin kaynaklarına göre Kunlar, Gök-Türkler ve Uygurlar'da kabilelere ait müşterek mülkiyet yanında ailelerin de yurtlarda hususî mülkiyeti bulunuyor, buralarda darı ve sebze yetiştiriyorlardı. Nitekim "eski Hiung-nu (Kun)lar hayvanlarının eti ile yaşıyor; derilerinden

Orijinal Sıralamasında s. 82.

Rûmeli'nde yüksek bir nizâmın temeli olacak bir şekilde tekâmül ettirilmesidir. Filhakika Selçuklular ile birlikte Yakın Şark'a göçen Oğuzlar törelerine bağlı olarak geliyor; müşterek kabile mülkiyeti ve hususî tasarruf hakkını kullanıyorlardı. Türkiye Devleti'ni 1075 yılında kuran Süleyman Şah ve halefleri bu Türk hukukuna göre bütün toprakları devlet mülkiyeti mirî (arazi-i emiriyye) haline getirmişler; Anadolu'nun harp ile fethedilmesi dolayısıyla ulemânın, içtihat kararları ile de bu icraatı teyit ve tanzim etmişlerdir. Bu büyük inkılâp sayesinde Bizans devrinin büyük aristokratları elinde bulunan bütün topraklar ellerinden alınmış; bunların idaresinde topraksız köylülere ve esirlere dağıtılmıştır[11]. Ezilen bu fakir halklar da bu sayede hem toprağa ve hürriyete kavuşmuş; hem de göçebe Türklerin tedricen iskânı suretiyle onlar da yerleşik hayata geçirilmiş ve çiftçi olmuşlardır. Devlete ait bu mülkiyet göçebe-kabile devrinde olduğu gibi toprağı işlemek ve tasarruf hakkına sahip olmak şartlarına göre hususî bir hukuka tâbi' bulunuyor; bununla beraber şartlara riayet edildikçe topraklar babadan oğula miras kalıyor; fakat çiftçilere satış, vakıf ve hibe hakkı tanınmıyordu. Bu toprakların devlete ait vergileri kısmen veya tamamen ıktâ veya tımar sahiplerine tapu yani hizmet mukâbili veriliyor; onlar da askerî ve idarî vazifelerini yapıyor; iktidari nispetinde sipahi yetiştirip sefere çıkıyorlardı, ki bunlar artık boy beyleri yerine geçip aynı vazifeleri yapıyorlardı. Devletin baş temsilcisi olan hakanlar da toprak mülkiyetine sahip olamıyor; diğer memurlar gibi fakat daha büyük geliri olan ve has adını alan muayyen bölgelerin vergilerini maaş olarak hak kazanıyorlardı. Osmanlı devrinde vuku bulmuş teşri-i faaliyetler, çıkarılan kanunnâmeler ve fetvalar ile bu devlet mülkiyeti veya mirî hukuk

Orijinal Sıralamasında s. 82'nin dipnotu olan s. 83.

11) Türkiye Selçukluları bütün memleket arazisini devlet mülkiyeti haline kalp edip, eski Türk göçebe örfüne göre topraksız veya toprak esiri köylülere dağıttığı malum bulunmakla beraber bu inkılâbın İslâm hukuku ile telif ve terkibi hakkında yazılmış bir eser ve hatta böyle bir teşri-i faaliyet olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır. Esasen mirî toprak meseleleri üzerinde çok çalışan Osmanlı âlimleri böyle bir eser olsa idi ondan mutlaka bahsederlerdi. Bununla beraber Süleyman Şah'tan itibaren Selçuklu Sultanları'nın bu sistemi tatbik ettikleri ve bilahâre ulemânın hem bir emr-i vaki olarak ve onun iyiliğini görmüşler; hem de İslâm hukukunu tamamen bulunduğunu teyit etmiş ve içtihatlarını da buna göre yapmışlardır. Bu sebepledir, ki İslâm ve Hıristiyan dünyalarında yakın zamanlara kadar daima mevcut bulunan bir toprak ıslahatı meselesi Türkiye'de mevcut olmamış; sadece tanzimattan sonra hususî toprak mülkiyeti başlayarak bir takım büyük çiftlikler türeyebilmiştir.

Orijinal sıralamasında s. 58. Bu sayfa orijinal sıralamasında s. 108

ve s. 111 numaralı sayfalar ile aynı bilgileri muhtevidir.

fıkıh âlimleri tarafından çok işlenmiştir. İki bin beş yüz yıl önce meydana çıkan bir göçebe töresi, böylece, Osmanlı cihan nizâmı ve içtimaî adaletinin hem temeli olmuş; hem de Osmanlı cemiyeti ve medeniyeti ile birlikte yüksek bir hukuk sistemi asırlarca hüküm sürmüş; Anadolu'da ve Rûmeli'nde yalnız Müslümanlar memnun olmamış; Hıristiyan halklar da Osmanlı hâkimiyetini kendi devletlerine tercih etmişlerdir.

İslâm dünyasına hâkim bulunan Büyük Selçuklular Müslümanların ekseriyet teşkil ettiği memleketlerde hususî mülkiyet nizâmına dokunamadıkları için bu ülkelerde eski büyük aristokratlar (mesela İran'da ve Türkistan'da dihkânlar) azim topraklarını, malikâne ve köylerini muhafaza ediyorlardı[12]. Bu sebeple halifeler devrinde olduğu gibi Selçuklular zamanında da zengin ve sefil kitleler arasında büyük sanat tezatları devam etmiş; Melikşah'tan sonra bu içtimaî uçurumlar Bâtınî ve aşırı Şiî mücadelelerini şiddetlendirmiş; suikastlar ve kıtaller İslâm dünyasını sarsmaya başlamıştı. Yalnız Şark ülkelerinde göçebeler ile meskûn bulunan bazı bölgelerde eski kabile teşkilâtı ve toprak idaresi hüküm sürüyor ve içtimaî muvazene yaşayabiliyordu. Mesela Hazar Denizi sahillerinde Mankışlak, Gürgân ve Türkmenistan'da oturan göçebe veya yarı-göçebe Oğuzlar ve Yedi-Su eyaletinde yaşayan Kazak-Kırgızlar, kadim zamanlardan son devre kadar, eski bu kabile teşkilâtı ile birlikte müşterek ve hususî mülkiyet (tasarruf) esasına göre iktisadî ve içtimaî muvazene ve nizâmlarını muhafaza etmişlerdir. Horasan'da su kanalları ile sulanan Murgâb havalisi XVII-XVIII. asırda Türkmenler tarafından işgal edilince arazi yine cemaat ve aile mülkiyeti olarak taksim edilmesi ve işlenmiş; yeni aileler teşekkül edince onlara da toprak sahaları verilmiştir. Otlaklara ait müşterek mülkiyet bugün de köylerinde (mer'a) ve yaylalarında yaşamaktadır.

Orijinal sıralamasında s. 58'in dipnotu olan s. 59.

12) İlk İslâm orduları Yakın-Şark ülkelerini fethettikleri zaman

Orijinal sıralamasında s. 57. Bu sayfa aynı zamanda s. 58 ile mükerrer.

ve Rûm-ili'de Hıristiyanların Türk hâkimiyetini kolaylaştırmış; her halde iki bin beş yüz yılı aşkın bir göçebe töresi, böylece, yüksek Osmanlı medeniyeti ve nizâmına uygun bir hukuk ve içtimaî adalet ihtiyacını karşılayabilmiştir. İslâm fıkhında mülkiyet hakkı mutlak olduğu ve ilk Arap orduları içinde devlet mülkiyetine çevirecek şer'î bir formül düşünmedikleri için eski toprak aristokratları (İran'da ve Türkistan'da dihkânlar) yerlerini muhafaza etmişlerdir. Bu sebeple İslâm dünyasında sınıf tezatları ve mücadeleleri çok defa Bâtınî veya aşırı Şiî adları altında tahrip sebebi olmuş; Selçuklular devrinde de bu içtimaî muvazenesizlik ve buhranlar devam etmiş; ancak son zamanlarda bir toprak ıslahatı yapılabilmiştir. Buna mukâbil Anadolu'da ve Rûmeli'de Hıristiyanlar ve Müslümanlar Türk fethinden beri toprak sahibi idi. Buna mukâbil göçebeler ile meskûn bulunan Şark İslâm dünyasının bazı bölgelerinde müşterek kabile mülkiyeti devam etmiştir. Mesela Rus işgali altında bulunan Yedi-Su eyaletinde oturan Kazak ve Kırgızlar, XVII- XVIII. asırlarda Horasan'da kadim ve zengin ziraat sahası olan sulak Murgâb havalisini işgal eden Türkmenler, Gürgân Mınkışlak Oğuzları, kadim kabile teşkilâtı ve hukukuna göre bir kısım toprakları cemaat mülkiyeti olarak, bir kısmını da hususî mülkiyet halinde ziraat ediyor; yeni aileler teşekkül edince de kabile reisleri onlara da işleyecekleri miktarda araziye sahip kılıyorlardı.

Orijinal sıralamasında s. 111. Bu sayfa aynı zamanda s. 58 ile mükerrer.

fıkıh âlimleri tarafından çok işlenmiştir. İki bin yılı aşkın bir göçebe hukuku böylece, Türkiye'de, yeni şartlara göre tekâmül ederek, Osmanlı dünya nizâmı ve içtimâî adaletinin de başlıca temellerinden biri olmuş; yüksek bir cemiyet ve medeniyetin asırlarca hukukî ihtiyaçlarını karşılamıştır. Öyle ki yalnız Müslümanlar bu nizâmdan memnun kalmamış; toprağa ve hürriyete kavuşan Hıristiyan halklar da kendi devletlerine karşı Türk hâkimiyetini tercih etmişler ve ona sığınmışlardır[12].

İlk İslâm fetihleri Yakın Şark'ta Sasanî ve Şarkî Roma İmparatorlukları devrine ait sınıf ve mezhep mücadeleleri için de yüzen kötü bir mirasa sahip oldular. Bu ülkelerin halkları İslâm'ın bahşettiği hürriyet ve adalet nizâmına kavuşmakla memnun kalmışlar; fakat büyük toprak aristokları ile fakir ve esir kitlelerin hayatında bir değişiklik olmamıştır. Bu durum Sasanî devrine mahsus komünist zümreler, Bâtınî ve aşırı Şiîler kendi gizli teşkilât ve metotları ile İslâm dünyası ve nizâmını tahribe çalışıyorlardı. Müslümanlar ülkelerin çoğunu harp ile fethettikleri ve serbest mülkiyete mutlak hak tanındığı için büyük malikâne sahiplerine ve içtimâî sefalete karşı ne bir toprak ıslahatı yapıldı, ne de böyle bir mesele mevcut idi. Büyük Selçuklu Sultanları İslâm dünyasına hâkim olunca tabii İslâm'ın hamisi sıfatıyla mevcut nizâmı değiştirmek değil kuvvetlendirmek vazifelerini yapıyorlardı; Anadolu ve Rûmeli Hıristiyanlar'dan fethedildiği, kendi müşterek ve hususî toprak mülkiyeti hukukuna bağlı göçebe Türkler ile dolduğu için bu ülkelerde tatbik edilen devlet mülkiyeti (mirî) sistemini getirip İslâm hukukunda bir inkılâba girişmeyi düşünüyorlardı.[13] Büyük Selçuklular, İslâm dünyası ve medeniyetini sağlam nizâma sokmakla beraber, eski Sasanî

Orijinal sıralamasında s. 111'in dipnotu olan s. 112.

12) Hıristiyanların Anadolu'da ve Rûmeli'de Türk hâkimiyetini Bizanslılara ve Balkan Devletleri'ne karşı tercih ettiklerine ve hatta bazen işbirliği yaptıklarına dair çok misal vardır. I. Sultan Murat Gazi'nin büyük Rûmeli fütûhatında Osmanlıların halklara hürriyet ve içtimâî adalet bahşetmeleri büyük rol oynamış; onun saltanatı devrinde bu ülke Türk memleketi halini almıştı.

13) İlk Müslüman fetihlerinin çoğu muharebelerle gerçekleştiği, bir barış anlaşması ve şartları mevcut olmadığı için İslâm hâkimiyetine giren memleketlerin İslâm hukukuna göre devlet mülkiyeti haline getirilmesi caizdi. Fakat İslâm dünyasında ne böyle bir mülkiyet ananesi mevcut idi ve ne de Türk fetihlerinde olduğu gibi böyle bir hukuka sahip bir milletin muhaceret ve iskânı bahis mevzu değildi.

Orijinal sıralamasında s. 108. Bu sayfa s. 56-58 ve 111 ile aynı.

Şarkî Roma devirlerine ait toprak aristokratları, malikâne ve köylerini (İran'da ve Türkistan'da bunlara dihkân deniliyordu) halifeler ve Selçuklular zamanında da muhafaza ediyorlardı. Bu durum içtimâî tezatların, büyük zenginler ile esir ve sefil kitleler arasındaki uçurumların devamını gösteriyor; Selçuklular'ın kudreti sayesinde susan tahrip faaliyetleri Melikşah'ın ölümünden sonra canlanmış; İslâm dünyası ve medeniyetini koruyan Türkler hem dâhilde Bâtınîlerin veya aşırı-Şiîlerin nifak ve suikastlarına uğruyor; hem de Haçlıların taarruzlarına karşı cihat yapıyorlardı. Bununla beraber Selçuklu devrinde Anadolu'dan başka bazı şark ülkelerinde göçebe Türkler ile meskûn bulunan bölgelerde Oğuzlar eski kabile teşkilâtı ile birlikte kadim toprak hukuku ve idaresine bağlı kalarak içtimâî ahenk ve muvazeneye sahip bulunuyor ve Selçuklular'da onlara hususî bir idare tatbik ediyorlardı[14]. Mesela Hazar Denizi sahillerinde Mankışlak Oğuzları, Gürgân ve Türkmenistan'ın yarı-göçebe Türkmenleri,

Yedi-Su eyaletinde yaşayan Kazak ve Kırgızlar yakın zamanlara kadar eski kabile teşkilâtı ile birlikte müşterek ve hususî mülkiyet (tasarruf) hukukunu yaşıyorlardı. Horasan'da Merv şehri havalisinde, kanal tesisleri ile sulanan Murgâb bölgesini XVII-XVIII. asırlarda işgal eden Türkmenler bu zengin toprakları kendi ananelerine göre kullanmışlardır[15]. Sultan Sancar *"İnanç Bilge Uluğ Candar Beyi Gürgân ve havalisi Türkmenlere şahnelik (valilik) menşûrunu tefviz"* ederken göçebe Türkmen bey ve reislerine asker tutmakta ve halka iyi muamele etmekte bizim ahlâkımıza göre davranmasını, şahnelik resmini zamanında talep eden eli kısa ve liyakatli memurlar göndermesini ve fazla resm almamalarını kabile reislerine ve kendilerine mensup ailelere ait otlak ve sulara bir tecavüzde bulunulmamasını emretmekte, Türkmen beylerine de her hususta Uluğ Candar Bey'e başvurmalarını ve otlak vergilerini eski miktarı ile onun memurlarına ödemelerini buyurmaktadır[16].

Orijinal sıralamasında s. 108'in dipnotu olan s. 109.

14) Osmanlılar İslâm arazi mülkiyeti hukukuna bağlı kaldıkları için Arap memleketlerinde mirî sistemi kurmadıkları gibi İslâm hâkimiyetinde kalıp Hıristiyanların işgaline geçmiş bulunan memleketlerde de yine eski şer'î hukuka göre toprak mülkiyetini tanımıştır. Bu sebepledir, ki Şarkî Anadolu'da büyük toprak sahibi ağalar ve şeyhlere dokunulmamıştır.

15) Osmanlılar'da mevcut bulunan devlete ait toprak mülkiyeti (mirî) hukukunun Türkiye Selçukluları'nda tatbik edildiğini ispat ederken bu sistemin göçebe menşeîne dayandığını da meydana koymuş ve son mesele üzerinde bazı misaller vermiştik (bak. Le Droit terrien sous les Seldjoukides de Turguie, Terres domaniales et deverses formes de propriété privé, REI (1948), s. 25-49; Türkçe metin Selçuklular ve İslâmiyet, İstanbul, 1971, s. 69-91; Türkiye haricindeki misâller için, bak. s. 86-87. Türkçesi ilk defa Belleten'in 47. sayısında çıkmıştır).

16) Müntecibü'd-Din Bedî 'Atabeg, 'Atebet ül-ketebe, nşr. M. Kazvînî ve A. İkbal, Tahran, 1329, s. 80-82. Mankışlak (Balkan), Dehistan, Gürgân bölgelerine yapılan diğer bir şahnelik ve ıktâ' menşûrunda buralarda oturan göçebe ve yerleşik Türkmen halkı ve askerlerine iyi muamele edilmesi buyurulmuştur. (s. 84-85). Bu memleketlerin bir kısmı Rusya, bir kısmı da İran hudutları içinde kalmış; Şah'ın son toprak ıslahatına kadar kadim müşterek kabile mülkiyeti ve ailelere mahsus tasarruf hakkı devam etmiştir. (bak. Hüner ve Merdom,

Orijinal sıralamasında s. 56. Bu sayfa s. 108 ile aynı bilgileri muhtevidir.

Yakın ve Uzak Şark arasında işleyen tarihî kervan yolu üzerinde Gök-Türkler devrinden beri büyük şehirler, sanat, ticaret ve kültür merkezleri vücuda gelmiş; İslâm medeniyetinin doğuş ve yükselişinde yetişen büyük âlimleri, filozofları, hukukçuları ve çeşitli İslâm ilimlerinde meşhur şahsiyetleri ile mümtaz bir rol oynamışlardı, ki bu hususta Müslüman coğrafyacıları çok zengin malumat vermişlerdir[19].

Göçebe Oğuzların bu devirde toprak işleri hakkında bir malumat mevcut değilse de müşterek kabile veya cemaat mülkiyeti ile ailelere mahsus tasarruf hakkı esasına göre bahçe ve tarlalarını işledikleri muhakkaktır. Nitekim bu Oğuzların bir kısmı Hazar sahilinde "Mankışlak", Dehistan (Balhan) ve Gürgân bölgelerinde oturuyor; XII. asırda Sultan Sancar'a tâbi' olarak buralarda göçebe hayatını ve kabile teşkilâtını muhafaza ediyor ve Selçuklu İmparatorluğu içinde kadim örflerine göre hususî bir idareye sahip bulunuyorlardı[20]. Nitekim bu Türkmenler (Oğuzlar) İran'da son toprak ıslahatı yapılıncaya kadar otlakları ve ziraat sahalarını kadim kabile (cemaat) ve aile mülkiyeti halinde kullanıyorlardı.

ve nüfus artışları dolayısıyla yeni ailelere de toprak sağlamak maksadıyla kabilenin malı sayılan bu müşterek arazi tekrar taksim ediliyordu. Nitekim devletin teşekkül ettiği ve göçebe hayatı ve boy teşkilâtı hüküm sürdüğü uzun asırlar esnasında müşterek ve hususî mülkiyet hukukunda da bir değişiklik olmuyordu.

Filhakika ilk devlet ve siyasi birlik kurulması, Hiung-nu (Kun)lar ve halefleri Gök-Türkler, Uygurlar ve bilahâre Türk-İslâm cemiyet ve imparatorluklarının teşekkülü ile, hatta göçebe devrinden yerleşik hayata geçildiği zamanlarda dahi, devrin şartlarına uygun olarak, bu hukuk yaşama kâbiliyetini göstermiş ve yüksek bir tekâmüle erişmiştir. Çin kaynaklarına göre "Eski Kunlar" hayvanlarının etleri ile yaşıyor; derilerinden elbise yapıyor ve hisselerine düşen araziyi de ziraat ediyorlardı. Bunlara göre *"Gök-Türkler her ne kadar göçebe olup*

Türkmenler XVII-XVIII. asırlarda Merv havalisinde, kanallar ile sulanan zengin Murgâb topraklarını bu müşterek ve hususi hukuka göre kabileler ve aileler arasında taksim etmişlerdi[21].

Orijinal sıralamasında s. 56'nın dipnotu olan s. 55.

Bozkırlarda oturan Peçenekler XI. asırda artık garba doğru çekilip Tuna boylarına doğru ilerlemişler; Ruslar ile komşu olarak aldıkları esirleri satarlardı. Onlar bu zamanda artık mal, at ve koyunları ile zengin olmuşlar; altın, gümüş eşyaları bol ve silahları çok idi. Gümüş kemer takarlar; savaşlarda bayrak kaldırıp, boru çalarak hücumlarda bulunurlardı [Gerdîzi, Zeyn ul-ahbâr, neşr. A. Habibi, Tahran, 1347, s. 271].

19) İslâm coğrafyacıları Türkistan'da mevcut büyük medeniyet merkezlerini anlatırlarken mesela İbn Hurdâdbih yalnız Talas (Tarâz) ve Isık-Göl havalisinde "On altı Türk şehri" bulunduğunu belirtir [Kitab ul-Mesâlik, BGA, s. 31].

20) Sultan Sancar bu bölgeye *"İnanç Bilge Uluğ Candar Bey'i Türkmenler Şahneliği (valiliği) menşûrunu tefviz"* ederken Türkmen bey ve reislerine kabilelere mensup askerleri iyi tutmakta ve halka güzel muamele etmekte Sultanın ahlâkına göre davranmasını, şahnelik resmini talep eden liyakatlı ve eli kısa memurlar göndermesini, kabile reisleri ile onlara mensup ailelere ait otlaklar ve suları tecavüzden korumasını emrediyor; Türkmen beylerine de her hususta Uluğ Candar Bey'e başvurmalarını ve otlak vergilerini eski miktarlarına göre onun adamlarına ödemelerini buyuruyordu. [Müntecib ud-Din Atabeg, 'Atabet ul-Ketebe, nşr. A. İkbal, Tahran, 1329, s. 80-82; ikinci menşûr, s. 84-85].

21) Bak. Türkiye Selçuklular'ında Toprak Hukuku, Belleten, XLVII, s. 568-569; Hüner ve Merdom, sayı

yurtlarını değiştirirler (yani hayvanları arkasında kışlak ve yaylakları arasında göçerler) ise de onlardan (ailelerden) her birinin daima (kendilerine mahsus) bir parça arazisi bulunurdu". İfadeleri kabilelere ait müşterek ve ailelere ait hususî bir mülkiyet olduğunu göstermektedir. *"V. asırda Kao-çe (Yüksek Arabalı) Türkleri, yani Oğuzlar ve Uygurlar hayvan yetiştirmekle ve ziraat ile meşgul idiler"* kaydı da, şüphesiz aynı ortak ve hususî mülkiyetin devam ettiğine delâlet eder[9]. Gök-Türk Kağanı Kapağan (691-716) Çin'e karşı kazandığı büyük zaferlerden, imparator ile yaptığı bir barış anlaşmasına göre, bu ülkeyi mühim bir harp tazminatına mecbur etmiştir. Muahede-nâme'ye göre ödenmesi gereken maddeler arasında, toprakların ekilmesi için bir milyon veya 300.000 kile (her kile 12.5 litre) tohumluk darı ve 3000 adet de ziraat aletleri vardı. Bunlar vaktiyle esarete düşüp Çin'e sürülmüş ve Sarı Nehir havalisinde dağıtılmış bulunan ve şimdi kurtarılıp vatanlarına getirilen halka dağıtılmıştır[10]. Bu vesika, büyük Türk hakanları gibi, kahraman Kapağan'ın da, devletin ve milletin babası sıfatlarına göre, hem soydaşlarını kurtarıp geçim ve istihsal imkânlarını nasıl sağladığını, hem de onun millî ve ziraî siyasette ne derece ileri bir şahsiyet olduğunu göstermiş; göçebe hayat hâkim olmakla beraber toprak işlerinin de çok geliştiğini meydana koymuştur.[11]••

9 J. Deguignes, Türklerin ve Moğolların Tarih-i Umûmîsi, I, s. 182; III, s. 10; Stanislas Julien, Documents Sur les Tou-kiue (Turcs), Paris, 1877, s. 11; G. Lattimore, Inner Asian frontiers of China, New York, 1951, s. 66-68; 73-74.

10 S. Julien, Documents, s. 170, 175; W. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon, Helsingfors, 1896, s. 67-68.

11 •• **Orijinal sıralamasında s. 53 ve 54 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 85'i ve onun dipnotlarını barındıran s. 84'i aşağıya aynen alıyoruz.** ve masrafları için ailelerden vergi topluyorlardı. Kabileyi ve yurtlarını temsil eden beyler müşterek mülkiyet dışında bir miktar sulak ve verimli toprakları ailelere taksim edip bunları bahçe ve tarla olarak kullanıyor; buralarda, sebze,

meyve ve hububat yetiştiriyorlardı. Bu cins topraklarda müşterek kabile mülkiyeti yerine hususî tasarruf hakkı hüküm sürüyor; yeni aileler teşekkül edince onlara da ziraat ve sebze yapacak yerler tahsis ediliyor; zaruret halinde bu arazi tekrar taksime tâbi' tutuluyordu. Nitekim Hiung-nu, Gök-Türk ve Uygur devirlerinde, daha muahhar zamanlarda bu iki türlü mülkiyet veya tasarruf mevcut idi.

Filhakika "Eski Hiung-nu (Kun)lar hayvanlarının eti ile yaşıyor; derilerinden elbise yapıyor ve hisselerine düşen araziyi de ziraat ediyorlardı". Gök-Türkler: *"Her ne kadar göçebe olup yurtlarını değiştirseler de onlardan (ailelerden) her birinin daima bir parça arazisi bulunuyordu". V. asırda "Kao-çe Türkleri" yani Oğuzlar veya Uygurlar hayvan yetiştirmekle ve ziraatle meşgul idiler".* İfadeleri kabile mülkiyeti yanında her ev "aynı zamanda" hususî mülkiyet (tasarruf hakkı) olarak kullandıkları topraklara sahip idiler[7]. Gök-Türk Kağanı Kapağan (691-716) Çin'e karşı kazandığı zaferlerden sonra imparator ile yaptığı bir sulh anlaşmasına göre, bu ülkeden aldığı tazminat maddeleri arasında, toprakların ekilmesi için bir milyon veya 300.000 kile (her kile 12.5 litre) tohumluk darı, ve 3000 adet ziraat aleti almış; bunları vaktiyle Çin'e sürülmüş ve Sarı Nehir havalisinde dağıtılmış ve şimdi bu soydaşlarını kurtarıp memleketlerine getirmiş olan hakan onlara bu ziraat maddelerini vermiştir[8].

Orijinal sıralamasında s. 85'in dipnotlarını barındıran s. 84.

7) J. Deguignes, Türklerin ve Moğolların Tarih-i Umûmîsi, I, s. 182; III, s. 10; Stanislas Julien, Document sur les Tou-kioue (Turcs) Paris, 1877, s. 11; G. Lattimore, Inner Asian frontiers of China, New York, 1951, s. 66-68, 73-74.

8) St. Julien, Documents, s. 170, 175; W. Thomsen, Inscription de l'Orkhon, Helsingfors, 1896, s. 67-68; Lattimore, s. 250.

Orijinal sıralamasında s. 53 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 65 ve onun dipnotlarını barındıran s. 64.

Bu vesika, büyük Türk hakanları gibi, Kapağan'ın da, devletin ve milletin babası sıfatıyla, hem soydaşlarını kurtarmak ve onlara istihsal imkânları vermiş; hem de onun millî ve ziraî siyasetini; göçebeler arasında toprakların ne derece işlendiğini göstermiştir. Nitekim Türkler'in oturdukları verimli diğer memleketler bir yana Orhun havalisi gibi yüksek bir bölgede de kesif sulama kanalları ve mamur köyler bulunduğunu bunlara ait müşahedeler ve tarihî kaynaklarda teyit etmiş; Uygurlar devrinde bu bölgenin çok imar edildiği sabit olmuştur. Filhakika halifenin elçisi olduğu anlaşılan ve 8. asrın sonları ile 9. asır başlarında Dokuz-Oğuz (Uygur) hakanını ziyaret ettiği tahmin olunan Temîm bin Bahr bozkırlarda yirmi günlük bir seyahatten sonra aynı müddet daha yoluna devam ederken her tarafta sık sık köyler ve mamur (işlenmiş) yerlerden geçmiş; nihayet birbirlerine bitişik mamur köyler ve kasaba (rustaklar) ile çevrili bulunan hakanın payitahtına (Ordu-Balığ) varmıştır[9].

Türklerin Kunlar, Gök-Türkler ve Uygurlar zamanından takriben iki bin sene sonra olan, Çin, Türk, Bizans ve İslâm kaynaklarında mukaddes sayıldığı kaydedilen bu bölgenin bu derece mamur olması artık tabiidir. Bu münasebetle Uygurların ikinci hükümdarı olan Kutluğ Kağan'ın (759-780) Kem nehri hududunda ve Ötüken'de birer saray ile *"Selenga'da Soğdak ve Çinliler'e (sanatkarlarına) zengin şehir (Baybalık) yaptırdım".* İfadesi imar hareketleri hakkında mühim bir vesika teşkil eder[10].

M. S. III. asırdan beri Yenisey ve Baykal Gölü arasında oturan Kırgızlar Matuan-lin'e göre VIII. asırda buğday, arpa ve darı istihsal ediyor; un, ekmek ve

Türkler'in oturdukları elverişli ve zengin yaptıkları ziraî istihsal durumu bir yana Orhun havalisi gibi yüksek bir bölgede kesif sulama kanalları bulunduğunu bunların harabelerine göre devrimizin ilim araştırmacıları müşahede etmişlerdir[12]. Nitekim Uygurlar devrinde buralarda birbirine bitişik köyler ve mamur yerlerin bulunduğunu çağdaş bir İslâm seyyahın ifadeleri ve hatta bir kinaye ile tespit edebiliyoruz. Filhakika VIII. asır sonları ile IX. asır başlarında Uygurlar'ı ziyaret ettiği tahmin olunan halifenin elçisi Temîm bin Bahr'ın kısa, fakat çok mühim seyahatnâmesi durumu çok güzel aydınlatmıştır. Posta atları (berîd) ile yirmi günde çöllerde sefer yapan elçi Dokuz-Oğuz (Uygur) Hakanı'na doğru hareketine devam

---

tanelerinden içki yapıyor; çok miktarda koyun, at ve deve besliyorlardı. **Orijinal sıralamasında s. 65'in dipnotlarını barındıran s. 64. Orijinal sıralamasında s. 51 ile aynı dipnotları muhtevi olan s. 64.**

9) Tarihi coğrafya üzerinde otorite olan meşhur alim V. Minorsky bu çok kısa, fakat çok mühim seyahat-nâmeyi neşr ve tercüme ederken yaptıkları izahlar eserin kıymetini çok artırmıştır: [Tamim bin Bakr's Journey to the Uighurs s. 278-280, metin, XII, 2, 1948, BSOAS]. Naşir bahis mevzuu payitaht artık kaydedilmesi, bu yüksek Asya bölgesinde bu derece büyük şehir, kesif ve mamur köyler ve işlenmiş güzel yerler bulunması karşısında tereddütlere düşmüş; Uygurlar'ın garba göçtükten sonra payitaht yaptıkları Beş-Balığ şehri üzerinde durmuştur. Lakin seyahat yolu, Uygurlar'ın Mani dinini kabulleri ve başka deliller Uygurlar'a ait ilk payitaht Ordu-Balığ olduğunu meydana koymuştur. Hurdâdbih [s. 30-31] ve Kudâme bin Cafer [s. 362]'den itibaren meşhur İslâm coğrafyacıları eserlerinde Temîm'i kaynak olarak kullanmış ve iktibas etmişlerdir.

10) Orhun ve Selenga çayları arasında bulunan ve Gök-Türk harfleri ile yazılan bu büyük mezar kitâbesinde maalesef silik ve kopuk metinler vardır. Kitâbe Uygurlar'ın Gök-Türk İmparatorluğu'nu nasıl yıktıklarını ve Karlukların kendilerini terk ettiklerini anlatırken Hakan *"Babam Köl Bilge Kağan ordusu ile yürüdüğü zaman beni bin başı (min-başı) olarak öncü yaptı"* demek suretiyle abidenin kendisi tarafından dikildiğini kaydetmiştir. Bu isimler aslında unvan olup Çin kaynaklarına göre Kutluğ Kağan'ın ismi Mo-yen-çu'dur. P. Pelliot bunun Türkçe Bayan-çor olacağını ileri sürdü. [A. Propos-des Komans, J.A., 1920, I, s. 153]. Kitâbeyi G. Schlegel'den sonra Ramstedt ve bilahâre de Hüseyin Namık neşr etti. [Zwei Uigurische Runeninschriften, Helsingfors, 1913, s. 15, 23, 35; H. N. Orkun, Eski Türk Yazıtları, İstanbul, 1936, s. 166, 170, 176, 181].

12 Türkologlarca VIII. asra ait bulunduğu ileri sürülen bu sulama kanalları için bak. G. Lattimore, s. 250.

ederken bir yirmi gün daha ilerlemiş; bu sefer sık sık köylere ve imar edilmiş (işlenmiş) yerlere rastlamış; hakanın payitahtına (Ordu-Balığ şehrine) yaklaşırken her tarafta mamur köyler ve kasaba (rustak)ların bu şehri sardığını görmüştür[13]. Kunlar, Gök-Türkler ve Uygurlar zamanında, iki bin yılı aşkın devirlerde Türklerin devlet merkezi olan Orhun havalisinin bilhassa medeniyet ve imar faaliyetleri ile tanınan Uygurlar idaresinde bu derece ileri bir seviyeye ulaşması tabiidir. Bununla beraber Uygurların muahhar devirleri ve Türkistan'da medeniyet faaliyetleri malum bulunduğu halde Orhun bölgesinde süratle yükseldikleri düşünülmemiş; fakat iki kaynak bizi aydınlatmıştır. Filhakika Dokuz-Oğuzlar'ın (Uygurlar'ın) ikinci hanı olan Kutluğ Kağan'ın (759-780) Kem Nehri yakınında ve Ötüken'de iki saray inşa ettiğine ve *"Selenge'de Sogdaklara (Semerkand havalisi) ve Çinlilere (sanatkarlarına) bir zengin şehir (bay-balık) yaptırdım"*. İfadeleri ile nasıl imar hareketlerine giriştiğini de kendi namına dikilen bir mezar kitâbesinden öğreniyoruz[14]. Miladi

13 Tarihi coğrafya üzerinde otorite olan Şarkiyatçı V. Minorsky bu seyahatnâmeyi neşr ve tercüme ederken çok mühim not ve izahlar ile çıkarmıştır. (Tamim bin Bahr's Journey to the Uighurs, BSOA (1948), XII, 2, s. 278-280) Naşir, Uygur payitahtı adının ve seyahat tarihinin kaydedilmesi, şehir havalisinde bu derece mamur köylerin bulunması karşısında tereddütlere düşmüş ve Uygurların, IX. asır ortalarında, Kırgızlar'ın istilâsı dolayısıyla garba göçüp, yeni payitaht yaptıkları Beş-balığ şehri üzerinde durmaya mecbur kalmıştır. Lakin seyahat yolu, Mani dinini kabulleri ve başka deliller Temîm'in Ordu-Balığ'a vardığına dair şüpheleri gidermeye kâfi gelmiştir. Eski İslâm coğrafyacıları mesela İbn Hurdâdbih (BGA, s. 30-31), Kudâme bin Cafer (s. 362) ve diğer muahhar müelliflerin kaynağı hep Temîm'e dayanmaktadır.

14 Orhun ve Selenge çayları arasında bulunan ve Gök-Türk harfleri ile yazılan büyük mezar kitâbesi, bir kısım silik ve kopuk metinlere rağmen, Uygurların Gök-Türk İmparatorluklarını nasıl yıktıklarını, müşterek hareket ettikleri Karluklar ile bozuştuklarını anlatırken Hakan *"Babam Bilge Kağan ordusu hareket ettiği zaman beni "min-başı" (binbaşı) olarak öncü kuvveti kumandanı yaptı"* demek suretiyle abidenin kendi eseri olduğunu yazar. Kutlug Kağan'ın asıl adı Çince Mo-yen-ço olup P. Pelliot bunun Türkçe Bayan-çor olduğunu ileri sürmüştür. [A. Propos des Comans, J.A. (1920), I, s. 153]. Kitâbe önce Schlegel,

ilk asırlardan beri Yenisey ve Baykal Gölü arasında oturan Kırgızlar, Ma-tuan-lin'e göre, VIII. asır sonlarında, çok koyun, sığır, at ve deve besliyor; buğday, arpa ve darı istihsal ediyor; un, ekmek ve tanelerinden de içki yapıyorlardı. Aynı zamanda mevcut altın, demir ve kalay madenlerinden faydalanıyor; çelikten çok sağlam silahlar imal edip Gök-Türklere vergi ödüyorlardı[15].

Dikkate şayandır, ki Kunlar ve Gök-Türkler de demircilikte çok ilerlemiş olup kendi silahlarını bizzat kendileri yapıyorlardı. Hatta Gök-Türkler Altaylar'a sığınıp bu havalide asırlarca oturmuş; demircilik işleri ile meşgul olmuşlardı. Onlar Moğol asıllı metbuları Juan-Juan (Avar)lara silah imal ediyorlardı. Türkler, böylece göçebeliği hayvancılıktan sonra, ziraat gibi madencilikle de meşgul oluyorlardı. İstanbul'dan garba Gök-Türk Yabgusu İstemi Han'a giden Şarkî Roma elçi heyeti 568 senesinde, yolda kendilerine demir satmak isteyen Türkler ile karşılaşmıştı. Demircilik çok eski, hayatta ve askerlikte çok mühim bir sanat olduğu içindir, ki tarihî ve destanî kaynaklara göre, Türkler bu madenin kutsiyetine inanıyorlardı. Nitekim Ergenekon'dan çıkış gününü bayram olarak kutlarlarken ananevî demircinin hatırasını canlandırmak için bizzat kağanlar örs üzerinde kızgın demiri döğmek suretiyle merasime başlıyorlardı[16]. Uygurları mağlup

bilahâre Ramsédt [Ziwei Uigurische Runenischriften, Helsingfors, 1913, s. 15, 23] ve Hüseyin Namık Orkun [Eski Türk Yazıtları, I, s. 166, 170, 176, 180].

15 The Journey of W. Rubruck, trc. W. Rockhill, London 1900, s. 197. Mütercimin bu esere koyduğu mühim izahlardan birini de burada 2. notla verir.

16 Deguignes, I, s. 201; S. Julien, s. 3, 11, 25, 27; E. Chavannes, Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux, Paris, 1900, s. 222, 235; Reşîdeddin, Câmi'ut-Tevârih, Tahran, 1338, I, s. 113-115; Kaşgarlı Mahmud, Dîvân, I, s. 302; Dede-Korkut, nşr. Kilisli, s. 106, 145; Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul, 1969, II, s. 178. Burada göçebe Türkler bahis mevzuu olduğu için, yüksek bir medeniyet seviyesinde bulunan, ziraat, sanayi, ticaret gibi

ve garba göçmeye mecbur eden Kırgızlar XIII. asırda, hayli geri seviyede yaşıyor; bir şehirleri bulunmuyordu. Bununla beraber göçebe Kırgızlar Yedi-Su bölgesine çekildikleri zaman burada da XX. asra kadar ziraat yapıyor ve toprakları, kadim devirlerde olduğu gibi, cemaat ve hususî mülkiyet hukukuna göre kullanıyorlardı, ki kabile teşkilâtının hüküm sürdüğü müddetçe Türklerin ortak arazi mülkiyeti ve ailelerin hususî tasarruf haklarını daima muhafaza ettiklerini göreceğiz[17]. Avrupalı seyyahlar aynı asırda Talas (Tarâz) şehri havalisinde ve nehir vadisinde pek çok sulama kanalları görmüşler; üzüm ve şarap istihsalinde bulunduklarına şahit olmuşlardı[18]. Batı Gök-Türkleri'nin Hükümdarı Tulu Han (VII. asır) idaresinde bulunan İli Nehri vadisinde Tang-Şu'ya göre, Basmiller'e ve Kırgızlar'a komşu bulunan Ho-lan adlı bir kavim ziraatta at kullanıyor, sütlerini kımız (fermantation) ettirip (kımız yapıp) içiyorlardı. Atlarının rengi benekli (alâ) olduğu için hem kendilerine ve hem de memleketlerine Ho-lan (Ala-yond) veya Ala-Yondlu deniliyordu[19]. Bu durumda bu Oğuz kabilesinin

madencilikte de çok ileri bir dereceye erişen Türkistan bu tetkikimiz dışındadır.

17 W. Rubruck, s. 197-198; Osman Turan, Le Droit terrien sour les Seldjoukides de Turquie, R. Etudes İslamiques, Paris 1948, s. 44; makalenin Türkçesi, Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku, Belleten, sayı XVII, s. 568.

18 Çin kaynaklarının iki bin yıldan beri İli ve Ala-tav havalisinde üzüm ve şarap istihsâlinin yapıldığını kaydederler ve XIII. asır Avrupalı seyyahları da bunu teyit eylerler [Journey of Rubruck, s. 135].

19 E. Chavannes, Documents, s. 29, 56, 88. Bu vesika Oğuz kabileleri arasında bulunan Ala-yondlular olduğu şüphesizdir. Nitekim Tibet dilinde yazılı VIII. asra ait bir vesikaya göre Hala-yun lug adını taşıyan bu kalabalık ve zengin kabile memleketlerinde en iyi Türk (drugu) atlarını yetiştiriyordu [Reconnaissance en Haute Asie parcing envojes ouigours au VIII.e siéclepar J. Bacot, J. Asiatique 1956, II, p. 147]. Yirmi dört Oğuz boyu arasında bulunan Alayundluların aşikârdır ve bu suretle tarihte ilk defa bir Oğuz kabilesinin adını, oturduğu bölgeyi tespit ediyor; ismin menşeîni de öğreniyoruz. Çin kaynaklarının bu izahlarını görmeyen ve Tibetçe yazılış şeklinin açık ifadesi üzerinde de düşünmeyen Türkolog G. Clauson bu kabile veya ulusun *"Kara-Koyunluğ adının yanlış bir transkripsiyonu"* olduğunu sanmıştır. [A. Propos

henüz şarkta olduğu gözüküyor.[20]***

du manuscrit P. Pelliot, Tibetain, J.A. CCXLV, 1957, I, s. 16-17]. Biz Çin kaynaklarının izahatına ve bilhassa Tibet dilinde yazılışına dayanarak artık Karakoyunlular'ın değil Ala-Yundlular'ın bahis mevzuu olduğunu meydana koymuştuk. [Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, I, s. 115]. Bu devirde Ala-Yundlular'ın bir takım gruplara (oymaklara) ayrılıp her birinin bir reis idaresinde bulunduğu 30.000 seçkin askere sahip olduğu, simaları Kırgızlara benzemekle beraber dilleri farklıydı; onlar ile savaşmaktan hoşlanır ve saçlarını keserlerdi.

20 *** **Orijinal sıralamasında s. 46 ve s. 49 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 75 ve onun dipnotlarını barındıran s.74'ü aşağıya aynen alıyoruz.**

s. 75.

Aynı zamanda memleketlerinde altın, demir ve kalay madenlerinden faydalanıyor; çelikten çok sağlam silahlar imal edip, Gök-Türklere veriyorlardı. Aslında demircilikte Kunlar ve Gök-Türkler çok ilerlemiş; kendilerine lüzumlu silahları bizzat kendileri yapmışlardır. Nitekim Gök-Türkler istiklâl kazanmadan önce Altaylar'da demir istihrac edip yaptıkları silahları Juan-Juanlara "vergi olarak" veriyorlardı. Tarihî ve destanî kaynaklara göre Türkler demirin kutsiyetine inanıyor; bu sebeple de Ergenekon'dan çıkışın bayramı yapılırken Kağanlar, menkıbevî hikâyenin kahramanı olan demirci gibi kızgın demiri örs üzerinde dövmekle merasime başlıyorlardı. 568 yılında Zemerkos'un başkanlığında İstemi Han'a giden Bizans elçi heyeti yolda kendilerine demir satmak isteyen Türkler ile karşılaştı[11]. XIII. asırda Avrupalı seyyahlar Talas (Tarâz) şehri havalisinde ve şehir vadisinde pek çok sulama kanalları görmüşler; üzüm ve şarap istihsal ettiklerine şahit olmuşlardı[12]. Batı Gök-Türkler'i Hükümdarı Tulu Han'ın idaresinde bulunan İli Nehri vadisinin garbında, Tang-şu'ya göre Basmil ve Kırgızlar'a komşu bulunan Ho-lan kavminin atları hep benekli renkte olup şimal insanları bu renkteki atlara Ho-lan derler. Onlar bu atları ziraatte kullanır, sütlerini kımız ettirip (kımız) yapıp içerlerdi[13].

X. asır birinci yarılarında Şimal Bulgarları'na giden halifenin elçisi İbn Fadlân seyahat esnasında Oğuzlar, Peçenekler, Hazarlar, Başgırdlar ve diğer küçük Türk boyları hakkında da çok mühim bilgiler vermiştir. Hazar Denizi ile Sir-derya arasında ve bu nehir havzasında oturan göçebe Oğuzların

s. 75'in dipnotlarını barındıran s.74.

11) Deguignes, I, s. 201; St. Julien, s. 3, 25; 11; E. Chavannes, Documents sur les Toukiue (Turcs) occidentaux, Paris, 1900, s. 222, 235. Reşideddin, Câmi'üt-Tevârih, Tahran, 1338, I, s. 113-115; Kaşgarlı Mahmud, Divân, I, s. 302; Dede Korkut, s. 106, 145; Osman Turan, Cihan Hâkimiyeti, II, s. 178. İslâm Coğrafyacıları Taşkent ve Fergana madenleri ile meşhurdu. *"Altaylar'a sığınan Göktürkler buralarda nesiller boyunca oturdular ve Avarlar'a silahlar yaptılar."*

12) The journey of W. Rubruck, trc. W. Rockkill, London, 1900, s. 197.

13) Atları benekli olduğu için Çinliler bu kavim ve memleketlerine Ho-lan adını veriyorlardı. [E. Chavannes, s. 29, 56, 88]. VIII. asra ait Tibetçe bir vesikaya göre Hola-yunlug adını alan bu kalabalık ve zengin kabile memleketlerinde en iyi Türk (drugu) atlarını yetiştiriyorlardı [Reconnaissance en Haute Asie par cing envojés ouigours au VIII.[e]siécle, pobl. Pas d. Bacot, J. Asiatique, 1956, II, s. 147]. Bu isim ve ona verilen manaya göre burada 24 Oğuz boyunun birini teşkil eden Ala-yondlugların kastedildiği aşikârdır. Bu suretle ilk defa tarihte yirmi dört Oğuz boyundan birinin adını, bu adın menşeîni ve Gök-Türkler devrinde

X. asrın birinci yarılarında şimalde Bulgarlar'a giden halifenin elçisi İbn Fadlân başta Oğuzlar, Bulgarlar ve Hazarlar olmak üzere Başgırdlar, Peçenekler ve diğer bazı küçük Türk

---

mevcudiyetini tespit etmiş bulunuyoruz. Çin kaynaklarının izahını verenin adını görmeyen G. Clausen bu ulusun *"çok muahhar Kara-Koyunlug'un yanlış bir yazılışı"* olduğunu sanmıştır. [A propos du manuscrit Pelliot Tibetain, J.A., CCXLV, 1957, I, s. 16-17]. Ala-Yondlular bir takım gruplara (oymak)lara ayrılıp her biri küçük birer reis idaresinde olup otuz bin seçkin askerleri vardır. Simaları Kırgızlar'a benzemekle beraber dilleri farklıdır ve onlar ile savaşmaktan hoşlanırlar; saçlarını keserler. Biz bu hatayı Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarhi, I, s. 115.

Orijinal sıralamasında s. 46 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 60.

Devlet teşkilâtı batısında bulunan hükümdara yabgu ve diğer yüksek makamlar belirtmiş; aralarındaki işleri meşveret ile hallettiklerini belirtmiş; dini inançları, örfleri yüksek ahlâk ve misafirperverlikleri, Müslümanlar ile ticaretleri hakkında malumat vermiş ve nihayet çadır altında yaşayan bu kavim arasında 10.000 büyük baş hayvan ve 100.000 baş koyuna sahip bulunan insanlara rastladığını görmüş; buna mukâbil Peçenekler'in çok fakir bulunduğunu söylemiştir[14]. Bununla beraber eserini takriben bir asır sonra yazan Gerdîzi artık Yayık (Ural) Nehri garbine göçmüş olan Peçeneklerin koyun, at ve servetlerinin çok olduğunu söyler[15]. Halifenin elçisi İbn Fadlân yol üzerinde sadece çadır altında yaşayan ve göç eden Oğuzları görmüş; fakat bunlardan büyük bir kısmının Sir-Derya Nehri havzasında yerleşik hayata geçen Yengi-Kent, Cend, Savran, Karnak, Süt-Kent şehirlerinde sanat ve ticaretle meşgul olduklarını biliyoruz.

Orijinal sıralamasında s. 75 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 21.

Nitekim Altun-Orda Hükümdarı Batu-Han Papa'nın elçisini kabul etmiş; o da hatıratında otağının 2000 kişiden fazla insan aldığını tahmin etmiştir[6].

Gök-Türk Kağanları'nı ziyaret eden yabancı elçilerin raporları otağların ihtişam ve zerafeti, eşya ve tezyinatı görenleri hayran bırakıyor; tarihçilere de yarı-göçebe Türklerin medeniyeti hakkında da çok mühim vesika ve tasvirler veriyorlar. Filhakika Tuman Kağan ile kardeşi İstemi Han M. S. 551 yılında, Gök-Türk İmparatorluğu'nu kurunca devletin yarısını teşkil eden garp ülkelerini bu ikinci hükümdar yabgu unvanı ile idare ediyordu. Ordugâhı Altay dağları havalisinde bulunan İstemi Han 568 senesinde kendisine gelen Şarkî Roma (Bizans) elçisi Kilikyalı Zemarkos'u kabul etmiştir. Filhakika ona göre *"Han otağda iki tekerlekli altın bir taht üzerinde oturuyor. İhtiyaç halinde bir at ile çekiliyordu. Çadır en güzel bir sanatla işlenmiş tamamıyla ipek tezyinatla süslenmişti. Elçilere kısrak sütünden yapılmış bir içki (kımız) sunuldu. Tarihçi Menandros'un kayıtlarına göre Roma elçileri diğer günlerde iki ikametgâhta da kabul edildiler. Bunlardan birinde heykeller Han'ın üzerinde uzandığı altından bir divan, altın ibrikler ve tabaklar bulunuyordu. İkincisinde altın kaplı ve işlemeli ahşap sütunlar, dört altından tavus kuşu üzerinde duran bir karyola, otağın girişinde gümüş tabaklar ile dolu arabalar ve hayvan bibloları insana hayranlık veriyor ve İstanbul'da (Bizans'ta) bulunanları asla bunlara tercih edilemiyordu"*. İstemi Han, İran'a karşı sefer yaparken Zemarkos'u da yanına almış; Talas havalisinde İran sarayından gönderilen bir elçiyi kabul etmiş; orada verdiği bir ziyafette **Notun Devamı Taslakta Bulunamamıştır. [Ç. N.]**

kavimleri hakkında çok mühim bilgiler vermiştir. Hazar Denizi'nin şark sahilleri ile Sir-Derya Nehri arasında oturan göçebe Oğuzlar'ın Yabgu liderasinde teşkilâtları, yüksek devlet adamları, aralarında müşavere yolu ile meseleleri halletmeleri, dinî inançları ve Tek Tanrı akidesine bağlı bulunmaları, hukuk ve örfleri, sağlam ahlâk ve misafirperverlikleri hakkında güzel tasvirler yapmıştır. Elçi Oğuzların çok zengin olduğunu, bunlar arasında 10.000 baş büyük hayvana ve 100.000 baş koyuna sahip kimselere rastladığını söyler; Müslümanlar ile geniş ticarî münasebetlerde bulunduklarını kaydeder[21]. Buna mukâbil Başkurtların maddi-manevî bakımlardan çok geri ve Peçeneklerin de fakir olduğunu belirtir[22]. İbn Fadlân yolu üzerinde yalnız göçebe hayatı süren Oğuzlar arasında kaldığı için onların Sir Nehri havzasında payitahtları Yengi-Kent, Cend, Savran, Karnak, Süt-Kent ve diğer şehirlerde de oturduklarına, ticaret ve sanat ile meşgul bulunduklarına dair bir şey söylememiş ve galiba bir bilgi sahibi de olamamıştır. Mamafih diğer coğrafyacılarda Karluk, Dokuz-Oğuz, Gimek, Oğuz ve bütün Türkler'in ayrı memleketlerde oturduklarını, köy, kale ve şehirleri olmadığını, deri bağlarla yapılmış keçeden Türk kubbelerinde oturup yaz-kış göçtüklerini,

---

21 İbn Fadlân, nşr. Zeki Velîdî Togan, Leipzig, 1939, s. 10-16.

22 Aral Gölü'nden Yayık (Ural) nehrine kadar uzayan bozkırlarda oturan Peçenekler, XI. asırda garba doğru çekilmiş ve Tuna boylarına doğru ilerlemişlerdi. Komşu oldukları Ruslardan aldıkları esirleri satıp para kazanıyor; bu devirde artık çok miktarda mal, at ve koyun sürülerine sahip olmuşlardı. Silahları, altın ve gümüş eşyaları bol idi. Gümüş kemerler kuşanıyor; savaşlarda bayrak kaldırıp boru çalıyor ve düşmana saldırırlardı [Gerdîzi, Zeyn ul-ahbâr, nşr. A. Habîbi, Tahran, 1347, s. 271].

Orijinal sıralamasında s. 61'dir. 16. ve 17. dipnot ile aynı bilgileri muhtevidir. Aşağıya aynen alıyoruz.

Kütahya vilayetinde bulunan Ala-Yond, Ala-Yondlu (Ala-at) köyleri bu Oğuz boyunun da büyük Türk muhaceretine katıldığını gösterir, ki bu da tabiidir.

14) İbn Fadlân, seyahatnâme, neşr. Z. V. Togan, Leipzig, 1939, s. 10-15, 17.

darıdan başka bir ziraat yapmadıklarını, Müslümanlar ve bizzat kendi aralarında savaştıklarını, kabile reisleri idaresinde bulunduklarını yazarlar[23]. Nitekim İslâm coğrafyacıları, aynı asrın ikinci yarılarında, Oğuzlar'ın şarkında Talas, Isık-Göl havalisinde komşuları bulunan Halac, Karluk, Çiğil, Yağmalar, şimalinde de Kırgız, Gimek, Kıpçaklar ve garbinde Peçenekler oturuyordu. Fakat Taşkent'ten itibaren hem Oğuzlar'a ve hem de Yakın ve Uzak Şark arasında işleyen tarihî kervan yolu üzerinde büyük şehirler, sanat, ticaret ve kültür merkezleri, Gök-Türkler devrinden beri, süratle vücuda gelmiş; İslâm dini şarka doğru ilerledikçe buralarda İslâm medeniyetini yükselten büyük âlimler, riyaziyeciler, hukukçular ve filozoflar yetişmiştir. X. asrın meşhur coğrafyacıları bu şehirlerde çok ileri bir hayatın mevcut olduğunu yazmışlardır[24].

İslâm dünyasının en şimalinde oturan Bulgarlar, Kunlar'ın başlıca etnik unsurunu teşkil eden Oğur kavimlerinden biri olup büyük muhaceretler esnasında İtil boyu yukarılarına çekilir ve *"Büyük Bulgaristan"*ı vücuda getirirlerken onların bir kısmı da Balkanlar'a varıp Tuna Bulgarları Devleti'ni kurmuşlardır. İtil Bulgarları'nın başında Şelki oğlu Almuş adlı bir hükümdar ve Yıltavar unvanını taşıyordu, ki Gök-Türkler

23 İbn Rusteh, s. 295; Hudud ul-Âlem.

24 İslâm coğrafyacıları Türkistan'da gelişen yüksek medeniyeti ve sayısız merkezlerini anlatırlarken meselâ İbn Hurdâdbih, Talas ve Isık-Göl havalisinde *"on altı Türk şehri"* bulunduğunu belirtmiştir [Kitab ul-Mesâlik, BGA, s. 31]. İbn Havkal, Taşkent'in şimalî şarkisinde, Ilak Şehri arasında her tarafın birbirine bitişik mamureler, bostanlıklar, ağaçlık ve yeşillikler ile dolu olduğunu, Oğuzların ve Karlukların hudutları içinde Türklere ait ve Türkçe isimler taşıyan Hatun-Kent, Yabgu (Cabgu)-Kent, Gülçiçek, Atlık, Şalçı, Süt-Kent, Adeh (ayak)-ken, Bedük (büyük) Kent, Talas, Fârâb (büyük Türk feylosofi Fârâbî'nin şehri) ve Oğuzların Müslümanlar ile ticaret yaptıkları müstahkem Sabran şehri olup buralarda Türkler arasında en kudretli ve cesur olan Oğuz ve Karluklar'dan, Şaş (Taşkent) ile Fârâb arasında münbit otlaklarda çadırlarda oturan 10.000 hane Müslüman oldu [K. Sûret ul-arz, s. 509-512].

devrinde Uygur ve Karluk reisleri, kağan veya yabgu derecesine yükselmeden önce, kullandıkları İl-tabar unvanından başka bir şey değildir[25]. Bir takım Türk ve Slav kavimleri gibi Bulgarlar da Hazar Kağanı'na tâbi' olduğundan Almuş ancak Yıltavar unvanını kullanabilmiş; han unvanını alamamıştır. Yıltavar, Bulgar milleti ile birlikte İslâmiyeti kabul etmiş ve bu münasebetle Bağdat Halifesi ile münasebetlere girişince İbn Fadlân, 921 yılında Bulgarlar'a elçi olarak gönderilmiştir. Onun seyahat-nâmesi sayesinde Bulgarlar'ın hayatları, hukuk, ahlâk ve adetleri hakkında, ilk defa güzel bilgiler elde edilmiştir. Halifenin elçisine göre, Bulgarlar henüz çadır altında gözükmekle beraber ticaret, sanat ve ziraatle meşgul oluyor; bol miktarda buğday, arpa, darı ve bal istihsal ediyor; kıymetli kürkler, işlenmiş deri eşya ve bal mumu satıyorlardı. Müslümanlar, Hazarlar ve İskandinavyalı Ruslar (Varegler) ile ticaret yapan Bulgarlar çok zengin olmuşlardı. Ordugâhına (payitahtına) yakın ve İtil Nehri kenarında sık sık kurulmakta bulunan pazar ve panayır (sûk) beynelmilel bir mübadele merkezi halinde devam ediyor; her taraftan gelen tüccarlar burada çeşitli kürkler, işlenmiş deri eşyası, bal mumu ve Slav köleleri satın alıp Müslüman memleketlerine götürüyor; Bağdat'a kadar varıyor; İslâm medeniyetinin çeşitli mamul maddelerini de burada satıyorlardı. Bulgarlar bu milletler arası ticarette tabii birinci derecede rol oynuyorlar; mallarını

25 Etnik bakımdan Kunlar'ın Oğuz grubuna mensup olan Bulgarlar'a ait Yıltavar unvanı ile Oğuzlar'ın (Gök-Türkler'in) büyük boy veya kavimleri için kullandıkları İl-tabar aynı dilin bir lehçe ve telaffuz farkından başka bir şey değildir. Nitekim 1024 senesinde Bulgar Hükümdarı İbrahim'in dedesi de Yıltavar unvanını taşıyordu. [Tarih-i Beyhak, Beyhakî, s. 53]. Bizans kaynakları eski Macar Hanedanı'na mensup bazı hükümdar ve şehzadelerin de Almuş (Almuris) adını taşıdığını kaydederler. [G. Moravcsik, Byzantinoturcica, Budapest, 1943, II, s. 69].

İtil Nehri ve Hazar Denizi'nde yüzen gemiler ile taşıyor veya büyük deve kervanları ile Harezm'e ve başka memleketlere naklediyorlardı. Hükümdarın ordugâhı ve onun yakınında kurulan pazar, böylece, siyasî ve ticarî merkez olarak, çadırlar yerine Bulgar şehri teşekkül etmiştir.[26]*****

Filhakika İbn Havkal, 969 yılında, Bulgar şehrinin küçük, fakat bahis mevzuu memleketlerin ticaret merkezi (limanı) olarak meşhur bulunduğunu söyler. Buna mukâbil Ebû Hâmid Endulusî, XII. asrın birinci ilk yarısında ve Yakut, XIII. asır başlarında Bulgar şehrinin çam ağacından ve surları

26 ***** **Orijinal sıralamasında s. 45 ve 46 ile aynı bilgileri muhtevi olan s.94 ve onun dipnotlarını barındıran s. 95'i aşağıya aynen alıyoruz. s. 94.**

Teşkilâtı, yabgu idaresinde bulunan yüksek şahsiyetleri, mevcut mesele ve işleri meşveret ile halletmeleri, dinî inançları, örfleri, çok sağlam ahlâkları, misafirperverlikleri ve Müslümanlar ile ticarî münasebetleri çok güzel tanıtılmıştır. İbn Fadlân nihayet çadır altında yaşayan Oğuzların çok zengin olduğunu ve bunlar arasında 10.000 baş büyük hayvan ve 100.000 baş koyun besleyen insanlara rastladığını söyler. Buna mukâbil Yayık (Ural) Nehri şarkında oturan Peçenekler'in çok fakir olduğunu da ifade etmiştir[14]. Hâlbuki XI. asır ortalarında Gerdîzi garba göçmüş olan Peçenekler'in at, koyun ve servetlerinin çok olduğunu belirtir[15]. İbn Fadlân yol üzerinde sadece çadır altında yaşayan ve yurtları arasında göç eden Oğuzları gördüğü için Sir Nehri havzasında yerleşik hayata geçen, payitahtları Yengi-Kent olan Oğuzlar'ın burada Cend, Savran, Karnak, Süt-Kent ve diğer şehirlerde sanat ve ticaretle meşgul bulunduklarına dair bir bilgiye sahip olmamış gözüküyor. Nitekim X. asır İslâm coğrafyacıları Mâverâünnehir'in Taşkent'ten itibaren şarkında Talas ve Isık-Göl havalisinde, Uzak-Şark ve Yakın arası tarihî büyük kervan yolu üzerinde, İslâm Medeniyeti'nin de müstesna roller oynamış pek çok büyük ve zengin şehirler teşekkül ettiğini, buralarda ilim, kültür, sanat, ticaret hayatının çok yükseldiğini, kumaş ve madenî eşya imalatı, çeşitli ziraî istihsal, sulama tesisleri, maden işletmelerinin çok ileri olduğunu yazarlar. Oğuzlar gibi onların bu havalide komşuları olan Karluk, Çiğil ve diğer Türk uluslarının da hem göçebe ve hem de yerleşik ve şehir hayatı yaşadıklarını, darı şarabı içip, mercimek, nohut ve et yediklerini biliyoruz. Kadim çağlardan beri

s. 95.

14) İbn Fadlân, s. 10-16, 17.

15) Aral Gölü şimalinden Yayık Nehri'ne kadar uzayan Peçenek yurtları XI. asır ortalarında şarkta Kıpçak çadırları, cenupta Hazarlar ve garpta Slav (Saklab)lar ile hudutlu idi. Peçenekler savaşlarda aldıkları esirleri satarlardı. Onların mal, at ve koyunları çok, altın ve gümüş eşyaları, silahları fazla olup gümüş kemerler taşırlar; muharebelerde kaldırdıkları bayrak ve hücumlarda boru çalarlar [Gerdîzi, Zeynü'l-ahbâr, s. 271].

kestaneden inşa olunmuş büyük bir şehir olduğunu belirtirler. Rus kronikleri ve Macar seyyahı 1236 yılında Bulgarlar'ın merkezini *"Volga üzerinde büyük Bulgar şehri"* (Magna Bulgaria) olarak vasıflandırmışlardı[27]. Gerdîzi Bulgarlar'ın nüfusunu 500.000 hane (beyt) göstermiş; Bîrûnî de Bulgar ve Suvar şehirlerini İslâm dünyası ve medeniyetinin ('umrân) şimalde son hududu olarak kaydetmiştir[28]. Bulgar şehri Türk ve İslâm dünyasının bir ışığı olarak gelişirken Moğol ve Rus istilâları ile harap olmuş; onun takriben yüz kilometre şimalinde kurulan Kazan şehri XVI. asır ortalarına kadar hanlığın payitahtı ve nihayet Şimal Türklüğü'nün merkezi oldu. Almuş Han, birkaç gün çadırında istirahat eden elçiyi kabulden önce bütün devlet erkânını, şehzadeleri ve beyleri davet etmiş; elçi halifenin mektubunu okurken herkes onu ayakta dinlemiş ve okunuşu müteakip herkes tekbir getirmiş; nihayet hükümdara ve yanında bulunan hatununa gönderilmiş hediyeler dağıtılmıştır.[29]..... Bin kişiden fazla insan alan

27 V. Minorsky, Hudud ul-âlem, s. 439 not.

28 İbn Havkal, K. Sûret ul-arz, nşr. J. H. Kramers, Brill 1938, I, s. 15; Ebû Hâmid Endulusî'nin *"Bulgar ahşaptan yapılmış büyük bir şehir (Medine-i azime)"* kaydı G. Ferrand neşrinde [Tuhfet ul-elbâb] da mevcut değilse de H. Kazvini bu kaydı ondan aldığını yazar [Âsâr ul-bilâd, Beyrut, 1960, s. 612], ki nâşir ya eksik bir yazmaya göre eseri basmış veya bir zuhûl yapmış demektir]; Yakut, Mu'cem ul-buldân, Beyrut, 1955, I, s. 485; Bîrûnî, Âsâr ul-bakıyye, Leipzig, 1878, s. 41; Gerdîzi, Zeyn ul-ahbâr, nşr, A. Habîbi, Tahran 1347, s. 273; Mukaddesî, Ahsen ut-tekâsim, BGA, s. 361; Said ul-Magribi, K. Bast ul arz, Tatvan, 1958, s. 138 [çok hatalarla basılmıştır].

29 ..... **Orijinal sıralamasında s. 43 ile aynı bilgileri muhtevi olan s.63 ve onun dipnotlarını barındıran s. 62'yi ile s. 76 ve onun dipnotlarını barındıran s. 107'yi aşağıya aynen alıyoruz.**

s.63.

Mâverâünnehir bu bahsin dışında kaldığı gibi Orhun havalisinden garba gelen ve önce Beş-balığ şehrini payitaht yapıp Şarkî Türkistan'ın şehirlerinde ve köylerinde oturan Uygurlar da artık çok zamandan beri göçebelikten uzaklaşmışlardı.

Kunların bakiyeleri Oğurlar'dan olup, İtil boyu şimaline doğru çıkan Bulgarlar bir yandan İslâm dünyası, öte yandan İskandinavyalı Rus (Vareg)lar ile

yaptıkları ticaretle kürk, mamul deri ve bal mumu ihracatı ile çok zengin olmuşlardı. Buğday, arpa, darı ve bal çok bol istihsal ediyor; ekmek, et, arpa ve darı yemekleri yiyor; bal şarabı (süçü) içiyorlardı. Bununla beraber Bulgarlar henüz çadırlarda yaşıyor; bizzat hükümdar 1000 kişiden fazla insan alan bir otağda oturuyordu. İslâm dünyası ile vuku bulan ticarî münasebetler neticesi olarak İslâm dini Bulgarlar arasında yayılıyor; nihayet 10. asrın I. yarılarında, unvanı Yıltavar (İltabar) olan Bulgar Hükümdarı *"Almuş"* ile birlikte halkı da Müslüman olmuştu. Bu hükümdarın talebi üzerinedir, ki Halife, 921 senesinde, İbn Fadlân'ı elçi olarak kendisine gönderdi. Bu yayılış dolayısıyladır, ki Bulgarlar arasında Barancar (Balancar) adını taşıyan 5000 kişilik bir kabile (beyt) Müslüman olmuş ve kendilerine ahşap bir mescit yapmış; bununla beraber Bulgarlar'dan Suvar ve İskil kavimleri henüz ihtida etmemişti. Bulgarlar henüz çadır hayatını terk etmemekle beraber ziraat, sanat ve ticarette çok ilerlemişler; hükümdarın merkezinden bir fersah mesafede, İtil Nehri kenarında kurulan beynelmilel ticaret pazarı nihayet Bulgar şehrini meydana getirmiştir. Moğol ve istilâlarına kadar Bulgar Hanlığı ile Bulgar şehri de mevcut olup bugünkü Kazan şehrinin cenubunda bulunuyordu. Hazarlar müstesna Bulgarlar komşuları Başgırdlar, Peçenekler ve Slavlardan çok ileri bir medeni seviyede idiler.[16]s.62.

16) İbn Fadlân, s. 19-27; İbn Rusteh, el-A'lak un-nefise, BGA, s. 140-142; İstahrî, Kitab ul-mesâlik, nşr. De Goeje, Brill, 1927, s. 225; Mukaddesî, BGA, s. 324; Akdes N. Kurat, Bulgarlar hakkında kaynak ve tetkikleri çok güzel terkip etmiştir. [Isl. Ansik. II, s. 781-796]. Bulgarların içtikleri *"süçü"* Arapların *"nebîz"* dedikleri bal şarabı olup Orhun *'Uygur metinleri'* Dîvânü lugat it-Türk ve diğer Türkçe eserlerde süçi ve süçıg şekillerinde yazılmıştır. İlk İslâm devrinde içilmesinin haram olup olmadığı münakaşa edilmiş ve nihayet yasaklanmıştır. Bulgar Hükümdarı'nın taşıdığı Yaltavar unvanı Orhun Yazıtları'ndan beri bildiğimiz İl-tabar'dan başka bir şey olmayıp Gök-Türkler idaresinde bulunan Uygur ve Karluk reisleri bu unvanı taşıyorlardı. Bu durumda Çuvaşça bir menşeî ve okunuşunun şüpheli olduğu bahis mevzuu değil, sadece bir şive farkı vardır. İskil

s.76.

Beynelmilel pazar veya panayır *(sûk)* her taraftan gelen tüccarların mal mübadeleleri ve alış yaptıkları bir yer olup siyasî ve ticarî bir merkez olan Bulgar şehri bu suretle meydana çıkmıştır. Bulgar şehri Moğol ve Rus istilâları ile harap olunca onun yüz kilometre cenûbuna kurulan Kazan şehri XVI. asır ortalarına kadar Kazan Hanlığı'nın payitahtı ve Şimal Türklüğü'nün daimî kültür merkezi oldu. Yıltavar halifenin elçisini bin kişiden fazla insan alan çadır (otağ)'da kabul etmiş; Bulgarlar'a mahsus güzel adet ve merasimlerini görmüştür. Filhakika Şamanî ve Müslüman Türkler de her yerde ve Selçuklu Anadolusu'nda, matem ve bayram merasimlerinde Tanrı veya Allaha dua ettikleri zamanlarda olduğu gibi hükümdar ve büyüklerin huzurunda da külahlarını çıkarıp koltuk altına alıp ve başlarını eğerek selam veriyorlar; hububat ve etten yapılmış yemekler yiyor; hükümdar Almuş'u takip eden bütün beyler ve misafirler ayağa kalkıp halifeye saygılarını birer kadeh kaldırıp *süçü* (bal şarabı veya şerbeti) içmekle ve neşelenmekle gösteriyorlardı[21].

İbn Fadlân Barancar adını taşıyan 5000 kişilik bir kabile (beyt)'nin Müslüman olduğunu ve yaptıkları ahşap bir mescitte namaz kıldıklarını görmüş ve kendilerine bazı dinî bilgiler vermiştir[22]. Buna mukâbil Bulgar ve Hazarlar arasında ve İtil Nehri havzasında bulunan Suvar[23], İskil[24] kavimleri henüz

Müslüman olmamıştı. Bizans ve Avrupa kaynakları bu ülkeye *"Büyük Bulgaria" Megalo* veya *Magna Bulgaryası* Balkanlardakilerin memleketlerine de *"Küçük Bulgaristan"* adını veriyorlardı, ki eski Türklerce İtil büyük nehrinin Volga adını alması da Bulgar ismi ile alakalı görülmüştür[25]. Çeşitli kaynaklar Bulgar İtil Nehrinde gemilere binip Hazarlar'a ve Müslüman ülkelerine gidiyor; samur, kakım ve sincap kürkleri, Slav esirlerini ve ziraî mamullerini Hazarlara,

s. 107.

21) Göktürkler, Uygurlar ve muahhar Türkler içkiye süçiğ, sücig dedikleri gibi Bulgarlar da bal şarabı veya şerbetine süçü diyorlardı. Araplar hurma şarabına nebiz diyor ve onu içiyorlardı. Abbasîler devrinde bunun haram olup olmaması üzerinde münakaşalar cereyan etmiş; nihayet sarhoşluk verdiği takdirde haram sayılmış ve yasak edilmiştir. Müslüman Türkler eski adete göre Allah huzurunda büyükler yanında bayram ve matem merasimlerinde külahlarını koltuk altına alıp saygı gösteriyorlardı, ki Anadolu'da din adamları, şeyhler ve veliler de Allah'a dua ederken başlarını açıyorlardı.

22) Barancar veya Balancar adı bir kavim değil Hazarlara ait bir şehir olduğu gibi Selçuklu devrinde Balangeri nispetini taşıyan bazı kumandanların mevcut olduğunu biliyoruz. Bu Müslüman kabilenin Hazar şehri ile bir alakası olup olmadığı malum değildir.

23) Suvarlar da Bulgarlar gibi ticarî hayatta meşhur olup merkezlerine de Suvar veya Saksın adı veriliyordu. Kaşgarlı Mahmud, Bulgar ve Suvarların kaydettiği kelimelere göre diğer Türklerden lehçe farkları ayrılıyor; bazı farkları bir kaideye göre nasıl değiştirip telaffuz ettiklerini belirtiyor. Kunların muhaceretini müteakip Bulgarlar gibi Yayık ve Kuban nehri aralarında oturup VI. asır faaliyetlerine katılan Sabır (Savar, Savır)ların bir kısmının da şimale doğru çekildiği ve Suvarların bunlardan olduğu sanılıyor. (L. Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1971, s. 77, 78, 79; Şerif Baştav, Sabır Türkleri, Belleten, Sayı 17-18, s. 81-82). Sibirya adının bu kavim ile alakalı olduğu ileri sürülmüştür.

24) İskillerin Orhun Kitâbeleri'nde adı geçen ve Göktürkler ile savaşan *"İzgil budunu"* olması ihtimali vardır. (W. Thomsen, Inscription, s. 112).

25) W. Rockhill, Journey of Rubruck, s. 107, 121, 129; Bizans kaynakları Bulgarlar'ı Hunlar'ın bakiyesi On-Ogurlar'dan sayıyorlardı.

Yine s. 43 ve 133 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 105 ve onun dipnotlarını barındıran s. 106'yı aşağıya aynen alıyoruz.

s. 105.

ile İskiller[20] henüz Müslüman olmamışlardı. İtil Nehri kenarında kurulan Müslüman, Hazar ve Vareglerin ticaret maksadı ile daima katıldıkları bir pazar (sûk) vardır, ki burada Bulgar şehri teşekkül etmiş ve hanlığın merkezi olmuştu. Moğol ve Rus istilâları ile harabe haline gelen bu şehirden sonra onun takriben yüz km cenubunda meydana çıkan Kazan Hanlığı ve Şimal Türklüğü'nün merkezi olmuştur. Bulgarlar, Hazarlar müstesna komşuları Başgırdlar, Peçenekler, Kıpçaklar ve bilhassa Islavlardan sanat, ticaret, ziraat ve servette çok üstün ve medeniyetçe de çok ileri bir seviyede bulunuyorlardı[21]. Birbirine yakın zamanlarda uzak şarkta Uygur Kağanı milleti ile birlikte mani, Hazar Kağanı ve yüksek devlet erkânı Musevî, Tuna Bulgarları da Hıristiyan dinlerini kabul ederlerken *"Büyük Bulgaria"* Türkleri de hükümdarı ve milleti ile bir Türk Devleti olarak ilk defa İslâm dinine girmiştir.

s. 106.

20) İskillerin Orhun kitâbelerinde adı geçen İzgil kavmi olması ihtimali vardır. 112)

otağına çekilen hükümdar merasime katılanların her birine birer sofra yemek verdi; yemekten sonra halifeye saygılarını göstermek için Yıltavar ile birlikte herkes ayağa kalktı ve birer kadeh *"süçü"* denilen bal şarabı içip neşelendiler[30]. Hükümdar yalnız başına sokakta ve pazarda gezintiye çıkarken halk ayağa kalkar; herkes başını açıp geçinceye kadar külâhını koltuğuna alır ve eğilerek selam verir. Hükümdarın huzuruna çıkan büyük ve küçüklerde aynı şeyi yaparlar[31]. Nitekim Şamanî ve ilk Müslüman Türkler de büyükler karşısında, bayram ve matem merasimlerinde, Tanrı'ya yalvardıkları zaman başlarını açarlardı. Selçuklu Sultanı Alp Arslan, Ortaçağ Anadolusu'nda din adamları ve şeyhler, hatta İstanbul fethinde büyük veli Ak Şemseddin Allah'tan mühim bir dilekte bulunurlarken ve Konyalılar Mevlana Celâleddin Rûmî'nin cenaze merasimine katılırken, aynı şekilde, başlarını açıyorlardı[32]. Bulgarlar bir çadıra yıldırım düşse bunu Allah'ın gazabı sayarak oraya asla yaklaşmazlar ve kendi haline bırakırlardı. Bu eski Şamanî

şark, 4). Inscript, İzgil kavmi (budun) ile savaştık.

21) İbn Fadlân, s. 19-27 (Z. V. Togan'ın izahlarına da bakınız); İbn Rusteh, el-A'lak un-Nefise, B.A.G., 140-142; Mukaddesî, Ahsen ut-tekâsim, s. 324; İstahrî, K. Mesâlik, s. 225; Ebû Hâmid el-Endulusî, Tuhfet ul-elbâb, nşr G. Ferrand, s. 115-118 (seyyah XII. asrın birinci yarılarında Saksın ve Bulgar şehirleri ve ticaretlerinden bahseder. A. N. Kurat Bulgar makalesinde (JA, II, s. 781-796) kaynak ve tetkikleri çok güzel terkip ve teksifederek yazmıştır.

30 Gök-Türkler, Uygurlar ve Ortaçağ Türkleri'nde şerbet ve tatlı veya hafif şarap hakkında kullanılan bu kelime *süçük, süçiğ, süçi, süçü* şekillerinde kullanılan bu içkiyi Bulgarlar baldan yapıyorlardı. Araplar'ın *"nebiz"* dedikleri hurma şarabına benzer. Nitekim bu kelime Arapça'ya bazen nebiz ile tercüme edilmiştir. Abbasîler devrinde nebiz'in haram olup olmadığı münakaşalara sebep olmuş; miskirat mahiyetini aldığı takdirde artık yasak sayılmıştır. İbn Battûta Türkler Hanefi mezhebinde olduğu için Kıpçaklar bal şarabı *(nebiz)* içerlerdi. [W. Rubruck, s. 62].

31 İbn Fadlân, s. 28.

32 Cihân Hâkimiyeti, I, s. 53; II, s. 54. Çingiz Han da Hârezm-şâh Sultan Muhammed'e taarruza geçmeden önce bir tepeye çıkıp başını açmış ve kemerini boynuna bağlamış; diz çökmüş ve Tanrı'ya zafer duaları yapmıştır.

akidesi, Selçuklu devrinde, Anadolu'da yaşayan Türkler arasında da mevcut idi. Filhakika 1135 yılında Kayseri havalisinde yıldırım bir kişiyi öldürmüş; fakat Türkler; *"Tanrı'nın yaktığına mezar layık değildir"*. İnanç ve ifadesi ile onu defnetmediler[33].

Hazar Hakanları, Oğuzlar, Ruslar ve diğer komşu kavimler gibi Bulgarları da tâbi devlet haline getirmişler; bunlardan vergi olarak kürkler almışlardı. Yıltavar halifeye elçi gönderirken kendisinden İslâmiyeti öğreten din adamları ile *"Yahudî"* Hazarlar'a karşı memleketinde bir kale inşa edilmesini istemişti. İbn Fadlân Bulgarlar arasında Barancar adlı bir aile veya kabile (beyt)'nin İslâmiyeti kabul ettiğini, namaz kılmak için bir mescit yaptıklarını görmüş; kendilerine Kur'ân okumasını ve dini bilgileri öğretmiş ve bir aileyi de ihtida ettirmiştir[34].+ Bulgar Hükümdarı kendilerine tâbi' olan

33 İbn Fadlân, s. 29; Süryanî Mihael, Chroniques, III, s. 242. Bu inanç da Moğollar'da mevcut idi. [Cuveynî, Cihân-guşâ, I, s. 162].

34 Bulgarlar arasında bulunan Barancar adlı bir kabilenin mevcudiyetine dair kayıt yalnız İbn Fadlân da (s. 30) geçmiştir. Zeki Velîdî Togan bu kavim ve adı hakkında etimolojik izahları fazla zorlamış gözüküyor [İbn Fadlân, s. 191-193]. Balancar şehri ile bu Barancar ailesi (beyt) arasında bir münasebet akla gelirse de bunların memleketlerini bırakıp şimale çekildikleri hakkında tarihî bir vakıanın kaydına rastlanmış değildir.

\+ **Orijinal sıralamasında s. 133 ile aynı bilgileri muhtevi olan s.132 ve s. 81'i aşağıya aynen alıyoruz.**

s. 132.

sokakta ve pazarda gezintiye çıkarken halk ayağa kalkar; herkes başını açıp geçinceye kadar külahını koltuk altına alır; eğilerek selam verir; önünde oturanlar da aynı şekilde başlarını açarlar[23]. Nitekim Şamanî ve Müslüman bütün Türkler de büyükler karşısında, bayram ve matem merasimlerinde Allah'a dua ederken yine başlarını açarlar. Hatta Selçuklu Anadolusu'nda din adamları ve şeyhler de Allah karşısında dilekte bulunurlarken aynı şekilde başlarını açarlardı. İstanbul'un muhasarasında büyük veli Ak Şemseddin çadırına çekilip fetih duası yaparken başı açık bulunuyordu. Bulgarlar bir çadıra yıldırım düşünce bunu Tanrı'nın gazabı sayıp oraya yaklaşmazlar[23]. Nitekim Anadolu'nun fetih devrinde Türkler aynı inanca sahip bulunuyordu. 1135 yılında Zamantı bölgesinde yıldırım bir kimseyi öldürünce Türkler *"Allah'ın yaktığına mezar layık değildir"*. İnancına göre onu gömmediler[24].

Hazar Hakanları, Oğuzlar ve Ruslar gibi, Bulgarları da kendi tâbi'iyetleri altına

ve cenûpta oturan Suvarlara ve onların bir kolu olan İskil[35] veya İzgillere adam gönderip; *"Allah'a beni İslâmiyet ve halifeye hizmet ile teyit etti"* diye huzuruna çağırdı ve *"bu millet beni tahta çıkardı; muhalefet edenlere kılıç çekerim"* diyordu[36]. Nitekim aynı asra mensûp İslâm coğrafyacıları Bulgarlar gibi Suvar, İskil (bazen Isgıl yazılıyor) lerin de Müslüman olduğunu belirtmişlerdir. Gerçekten Bulgarlar gibi onların merkezleri de Suvar veya Saksın adını taşıyor; şehrin ahalisi ahşap binalarda oturuyor, yazları da bozkırlar da kurdukları çadırlarda yaşıyorlardı. Bulgar şehrinin cenûbunda İtil Nehri üzerinde kurulmuş olan Suvar da cami, imam ve müezzinler bulunuyordu. Saksın dünyada ticareti ile çok meşhur olup samur, kakım, sincap ve kunduz kürkleri satıyor; her taraftan tüccar geldiği gibi bizzat kendileri de bilhassa İslâm ülkelerine mal gönderip oralardan çeşitli kumaşlar, kılıçlar, baharat ve mücevherat getiriyorlardı. Suvarlar yine Bulgarlar gibi buğday, arpa, darı olmak üzere her türlü ziraat

---

almış bulunuyorlardı. Müslüman olan Yıltavar halifeye elçi gönderirken ondan hem din adamları istemiş; hem de Yahudî Hazarlar'a karşı bir kale yapmak üzere kendisine ustalar göndermesini bildirmişti. Hâlbuki Bulgarlar etnik bakımdan Hazarlar'a çok yakındılar. Kaşgarlı Mahmud'un kaydettiği kelimelere ve belirttiği kaideye göre Bulgarlar diğer Türkler'den bazı harf değişikliği ve telaffuz farkı ile ayrılıyorlardı.

s. 81.

ile neşelendiler. Bulgarlar et ve et ile hububat ve bilhassa darı ile pişirilmiş yemekler yapıyorlardı. İbn Fadlân Bulgarların büyükler karşısında külahlarını derhal koltuk altına alıp baş eğmek suretiyle selam veriyorlardı. Yıltavar yanında Hatun olarak misafir veya davetlileri kabul ediyor; sokak ve pazarlarda gezerken halk ayağa kalkıp külahlarını koltuk altına alırdı. Şamanî ve Müslüman bütün Türklerin Allaha dua ettikleri, matem ve bayram merasimlerinde bulundukları **Notun Devamı Taslakta Bulunamamıştır. [Ç.N.]**

35 Orhun Kitâbeleri'ne göre Kapağan Kağan (691-716) zamanında Gök-Türkler ayaklanan pek çok Türk kavmi ile savaşırlarken bunlar arasında İzgiller (İzgil Budunu) da bulunmuş ve telef olmuşlardı. [W. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon, s. 112], ki Bulgarlar arasında bulunan İskil (Askil, İzgil)lerin bu İzgiller olduğunu sanıyoruz. [bak. Zeki Velîdî, İbn Fadlân, s. 223].

36 İbn Fadlân, s. 33; Nasr'ın izahları, s. 140-141.

ve istihsâlde bulunuyorlardı. Ruslar'ın (İskandinavyalıların) aksine Hazarlar, Bulgarlar ve Suvarlar uzun hırka (kurtuk) giyiyorlardı[37]. XII. asrın birinci yıllarında bu ülkeyi ziyaret eden Endülüslü bir seyyah Saksın da ilim adamları ve diğer halkın yanında toplandığını söyler. Bîrûnî Bulgar ve Suvar dilinin Türkçe ve Hazarca'nın harcından ibaret olduğunu kaydederken İbn Havkal bu dilin Hazar dili gibi olduğunu belirtir. Kaşgarlı Mahmud, Bulgar ve Suvarların dilleri ile diğer lehçeler arasında sadece bazı telaffuz farkları bulunduğunu ifade eder[38]. Bulgarlar gibi Yayık, Kuban nehirleri arasında oturan ve VI. asırda tarihî faaliyetlere katılan Sabirler'den bir kısmının şimale çekilip nihayet X. asırda Suvar adı ile meydana çıktıkları gözüküyor[39]. Bulgarlar'ın bir kısmı Balkanlar'a gidip Tuna Bulgarları Devleti'ni kurarken diğerleri de şimale geçmişlerdir, ki İslâm, Yunan ve Latin kaynakları bunları *"Büyük Bulgarlar"* (Magna Bulgaria, Megali Bulgaria, Bulgar el-A'zam) adı ile bunları hem coğrafî ve hem de dinî

37 İbn Rusteh, A'lâk un-Nefise, BGA, s. 140-141; İstahrî, K. Mesâlik, s. 226; Heyd I, s. 62; İbn Havkal, II, s. 396-397; Mukaddesî, Ahsen ut-tekâsim, s. 391; Yâkut, Mu'cem ul-buldân, I, s. 485-487; Ahmed Tûsî *"Türkistan'da Saksın kadar büyük bir şehir"* bulunmadığını [Z. Velidi, İbn Fadlân, s. 205] ve Rubruck da "Büyük Bulgar Şehri" (s. 121).

38 Ebû Hâmid Endulusî, Tuhfet ul-elbâb, nşr. G. Ferrand, Paris 1925, s. 116-118; Bîrûnî, Âsâr ul-bâkıyye, s. 41-42; İbn Havkal, s. 396; Kaşgarlı Mahmud Bulgar ve Suvar ile diğer Türkler arasında mevcut lehçe birliği ve ayrılığına kelimelerin baş, orta ve sonlarına gelen bazı harf ve telâffuz değişiklikleri hakkında kaide ve örnekleri (meselâ men yerine ben, azak yerine ayak ve tağ yerine tav) gösterir (Dîvân, I, s. 30-32).

39 Yunan ve Latin kaynaklarında Sabir adı bazen Sabar, Saber, Savır, Savar şekillerinde görülmüş; onlarla birlikte Oğuz, Kutrigur, Sarogur, Sabar, Abar (Avar), Abdal veya Heftalit gibi Kunların bakiyeleri olan Türk kavimleri Kafkasya'da çadır altında oturuyor; hayvanlarının eti ve balık ile geçiniyorlardı [bak. Moravcsik, II, s. 224-225; E. Chavannes, Documents, s. 250; L. Râsonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1971, s. 77-79; Ş. Baştav, Sabır Türkleri, Belleten, Sayı XVII-XVIII, s. 81-82]. Bazı İslâm müelliflerinin meselâ Bîrûnî'nin Suvar adını Savar (Âsâr, s. 41) yazmaları da kayda şayandır. Sibirya adının Sabırlar ile alakası düşünülmüştür.

bakımlardan Tuna Bulgarları'ndan ayırıyorlardı. Filhakika İbn Havkal *"Büyük Bulgarlar Rûmlar'ın şimal hududunda sayılması büyük olup ve kudretleri de kadim zamanlarda o derece idi, ki komşu oldukları Rûmlar'dan haraç alıyorlardı. İç Bulgarlara gelince aralarında Hıristiyan ve Müslümanlar vardır. Fakat zamanımızda Rusların hücumları ile memleketleri alınınca Bulgar, Burtas ve Hazarların bakiyesi yani hâkimiyet ve tesirleri kalmadı"* derken Sviatoslav'ın 968'de şark akınları ve Azak Denizi şarkında bulunan Uturgurların Bulgar oldukları kastedilmiş gözükür, ki Bulgarlar Kunlar'ın bakiyeleri Oğurlar arasında bulunduğunu biliyoruz. Istahrî'de *"Hazarlar, Rûmlar ve Büyük Bulgarlar ile ticaret yapıyorlardı. Büyük Bulgarlar şimalde Rûmlar'ın komşusu olup sayıları çoktur ve kudretleri de Rûmlar'dan haraç alacak derece büyüktür; dâhilî Bulgarlar Hıristiyan olup onlara yakın otururlar"* ifadesi de İtil ve Tuna Bulgarları bir arada ve birbirine karışmış olarak kaydedilmiştir. Dış Bulgarlar'ın şehri küçük olup vilayetleri çok değildir; şöhreti bu memleketlerde bir ticaret merkezi olmaktan gelir. Ruslar Bulgar havalisi ile Slavlar (Sakaliyye) arasında bulunurken Hazarlar ile Rûmlar arasında Peçenekler birleşince onlar ile münasebetleri kesildi[40].****

40 İbn Havkal, s. 397-98; İstahrî, s. 10, 225-26; V. Minorsky, Hudud ul-âlem, s. 438-439. İstahrî Dış Bulgarlar (Bulgar el-hârice) kaydı ile İtil Bulgarları'nı kastettiği belli olduğu gibi (s. 10); başka bir yerde hem bunların Büyük Bulgar olduğunu, hem de İç Bulgarlar'ın (Bulgar dahile) Hıristiyan bulunduğunu (s. 226) açıklar. Gök-Türkler, Avarlar'ı 551 yılında inkıraza uğratınca onların muhacereti ile Kunlar'ın bakiyeleri olan Oğurlar'ı, Slavlar'ı ve Longobardlar'ı da yerlerinden oynattılar; Avar Hakanı bunları sürükleyerek İstanbul'u muhasara etti. Fakat Göktürkler'in kendisini takip ettiğini öğrenince İmparator Tiberius (578-582)'un gönderdiği altınları alıp çekildi. Bu sırada İskitia içlerinden otuz bin asker ile hareket eden üç kardeş altmış günde Tanais (Don) Nehri'ne vasıl olunca Bulgarius iki kardeşinden ayrılıp o bin kişi ile Tuna istikâmetinde hareket etti; Romalılar'ın ücretli askeri olmak mukâbilinde İmparator Mavricus'tan

kendisine bir yer göstermesini istedi ve Yukarı Mesia'yı, Dacia'yı aldı. Böylece Avarlar tarafından tahrip edilen bu memlekete yerleşen Bulgarlar bilahâre Hıristiyan oldular. Diğer iki kardeşte Alanlar memleketine gidip yerleştiler ve Hazar adını aldılar. [Süryanî Mihael, Kronik, II, s. 362-364], ki bu kayıt Volga ve Tuna Bulgarları'nın ayrılışı hakkında güzel bir rivayettir. C. Porphyrogenete Bulgarları On-Oğurlar'dan gösterirken Theophones Volga Bulgar ilini Megali Bulgaria adını verir. Latin kaynakları ve XIII. asır Avrupa seyyahları da Magna Bulgaria veya Saris Bulgaria [Büyük Bulgar şehri (Rubruck, s. 12, 100, 121, 122, 129].

Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın notları içerisinde bu makale ile aynı bilgileri muhtevi olan bazı sayfalarda tespit edilmiştir. Bunları makalenin sonunda dipnotlara mevcut şekliyle koymayı muvafık gördük. Bunları aşağıya aynen alıyoruz.

s. 20.

XIII. asırda Moğolistan'a seyahat eden P. Carpini ve W. Rubruck gibi elçilerin müşahedeleri göçebelerin hayatları bakımından kayda şayandır. Filhakika bunlara göre, Moğolların işgalinden önce, Tuna Nehri havzasından güneşin doğduğu yere kadar, bozkırlarda yaşayan Kumanlar (Müslüman kaynaklarına göre Kıpçaklar), Yayık (Ural) Nehrinden sonra Kanglı (Cangle)lar bu azim mesafeleri kabileler arasında taksim etmişlerdir. Kışın cenûbun sıcak bölgelerine ve yazın da şimalin serin yaylalarına göçmüşlerdi. Her bey kendi boyuna ait otlakların hudutlarını biliyor ve hiçbir kabile diğerinin yurduna tecavüz edemiyordu. Bu yurtlarda beyaz ve bazen siyah çadırlarda oturuyor; güzelliği, tezyinatı ve büyüklüğü, değişik bu çadırlar arabalar üzerinde kurulmuş; göç esnasında bu çadır arabalar ile hareket ettikleri gibi konak yerlerinde de bunların içinde oturuyorlardı. Çadırlar ailenin takatine ve beylere göre genişliği, güzelliği, mefruşatı değişiyor; çok sayıda öküz veya develer ile çekiliyordu. İbn Battûta'nın söylediği gibi süratli insan nakliyatı için dört tekerlekli ve çadırlı at arabaları kullanılıyordu. Kıpçak (Kuman) ve Kanglılar yurtlarında eğlenceler tertip ediyor; şarkılar söylüyor kopuz ve gitar çalıyor; kışın darı veya bal şarabı ve yazın da kısrak sütünden yapılmış kımız (cosmos) içiyor; çeşitli danslar oynuyor; ozanlar hikâye ·e destanlar anlatıyorlardı[6]. Kıpçaklar henüz Şamanî kalmış ise de bu asırda aralarında İslâmiyet ve Hıristiyanlık yayılıyordu. Kağan ve Hakanların çadırları çok büyük ve ihtişamlı oluyor; bunlara Kunlar devrinde olduğu gibi muahhar devirlerde ve Osmanlılar'da otağ adını alıyordu[7]. Bunların taksimatı, ortada çok geniş bir salonu, yanlarında yatak odaları, matbah ve diğer çeşitli bölümleri bulunuyordu.

s. 22.

Nitekim Papa'nın elçisi Altun-Ordu Hükümdarı Batu Han'a ait otağın 2000 kişiden fazla insan aldığını tahmin etmiştir[8].

Kağan devlete ait malî hesapları, idarî, askerî ve siyasî meseleleri müzakere (kengeş) etmek için yüksek erkânı ve beyleri, her birine bir ok gönderip, kurultaya davet edince toplantılar otağda yapılıyor ve mühim kararlar alınıyordu[9]. Bu münasebetle büyük merasimler ve ziyafetler (toylar) tertip ediliyordu. Merasimlerde kağanlar yüksek memur, kumandan ve beyleri töreye veya teşrifata göre muayyen olan yerlerde oturtuyordu. Zira Hakan, Oğuz Destanı'na göre tayin edilmiş hukuku ifa etmesi zarurî idi; eğer bazı zevat kurultay veya toylara davet edilmez ve merasimde yerlerinde oturtulmazsa töre ihlâl edilmiş; şikâyet ve hatta isyanlar meşruiyet kazanmış demektir.

Hakan, milletin babası olduğu için ziyafet veya toy ve şölen (şilân)ları müteakip otağ veyahut saraya ait altın ve gümüş yemek takımlarının yağma edilmesi davetlilerin hakkı idi. Türk hakan ve sultanlarına mahsus bu yağmaya İranlılar "*hân-ı yağma*" adını verirlerdi[9]. Göçebeler ve bilahâre yerleşik Türkler arasında kibâr kimselerin yemekten sonra ellerini küçük bir kumaş parçası (mendil) ile sildikleri kaydedilmiştir. Kaşgarî Mahmud ipekten olan bu kumaş parçasına *ulatu* denildiğini ve herkesin onu koynunda taşıdığını kaydeder[10].

s. 23.

Her boy beyi kabilesine ait yurtların hududunu biliyor; kışın cenûbun sıcak bölgelerini, yazın şimalin serin memleketlerine göçüyorlar; gittikleri yerlerde güzel ve tezyin edilmiş beyaz ve bazen siyah çadırlarını sıralıyorlardı. Çeşitli şekillerde ve süslemeleri olan bu çadırların genişliği bazen yaklaşık on metreyi buluyor; arabalar üzerinde yirmi iki öküz veya develer ile çekildikleri görülüyordu. Beylerin ve hakanların çadırları gittikçe daha ihtişamlı oluyor; ordugâhlar siyah şehir halini alınca tüccarlarda mal getirip buralarda çarşılar kuruyorlardı. Ailelerin zenginliğine, mevkilerine veya hanlara göre çadırların büyüklüğü ve güzelliği de o nispette artıyordu. Ordugâhlarda hakanlara mahsus olup otağ denilen azim çadırların ortasında büyük bir salon ve çeşitli odalar bulunuyor; iki bin kişi bu otağlarda toplanabiliyordu. Kıpçaklar yurtlarında şarkılar söylüyor; gitar ve kopuz çalıyor; kışın şarap ve Müslümanları bal içkisi, yazın da kımız (kosmos) içip dans ediyor ve eğleniyorlardı[5]. Kibar olanlar yemekten sonra küçük bir kumaş parçası (mendil) ile ellerini temizliyorlardı, ki Kaşgarlı Mahmud buna *ulatu* adı verildiğini ve ipekten olan bu kumaş parçasının koyunda taşındığını yazar.[6]

Çin kaynakları miladî birinci asırda, Türk milletinin büyük bir kolunu Kao-çe (Yüksek Arabalı) olarak tanıdıklarını beyan ederler. Zira bunlar keçe çadır ile örtülü yüksek arabalarda yaşıyorlardı. Muahhar bir devirde Tie-le (Töliş) adını verdikleri bu Kao-çeler içinde Uygur, Karluk ve Kırgız gibi hemen bütün kabileler bulunuyordu, ki hakikatte İslâm müelliflerinin Oğuz adını verdikleri Türklerdir [Ma Tuan lin, Tang-şu]. Kao-çelerin bir kolu XII. ve XIII. asrın ilk yarılarında Hazar Denizi ile Aral gölü şimalinde yaşıyorlardı[6]. Nitekim bu devirde Müslüman yazarların Kanglı, Avrupalı seyyahların Cangle adını verdikleri bu göçebe kavim Harezmşahlar Devleti **Notun Devamı Taslakta Bulunamamıştır. [Ç. N.]**

KABİLE TEŞKİLATINDAN DEVLETE

Türkler, anayurtta ve onun dışında, Asya'da, Avrupa'da ve Şimalî Afrika'da, eskiçağlardan beri, pek çok devlet ve imparatorluklar kurmuşlardır. Bir kavmin millî ve cihanşümûl bir nizâm vücuda getirmesi, şüphesiz kendisine has bir takım siyasî, idarî, askerî, içtimâî ve dinî teşkilât ve müesseselere sahip bulunmasına ve medeniyette de yüksek kâbiliyet ve hasletler kazanmış olmasına delâlet eder. Türk tarihinin kadim devirleri hakkında vesika kifâyetsizliği bulunduğu kanaati yaygın ve bir derecede isabetli bulunmakla beraber Türk, Çin, Roma, Bizans (Şarkî Roma), çeşitli İslâm ve Hıristiyan kaynaklarında mevcut malzeme sanıldığından daha fazladır. Bu münasebetle Osmanlı Cihan İmparatorluğu'na ait millî ve beynelmilel kaynaklar o kadar zengin ve arşiv vesikaları o derece mebzûldür ki eski devirler için varid olan malzeme kifâyetsizliği yerine bu devir için azim bolluğun adeta bir şikâyet teşkil ettiğini belirtmek mümkündür. Bununla beraber Türk tarihinde manevî amiller gibi çok mühim bir mesele üzerinde çeşitli delillerde yazılı kaynak ve vesikaların meydana çıkması ciddi çalışma ve görüşlerin ne derece memnuniyet verici bulunduğunu göstermiştir[1]. Bu durumu mesûliyetin kaynaklarından ziyade Türk tarihi hakkında araştırmaların kifâyetsizliğinde aramanın daha isabetli olacağını ifade eder. Bu münasebetle, Osmanlılar müstesna, hemen bütün

1 Türk tarihinde, bugünkü bilgilerimize göre ilk imparatorluğu Kunlar kurmuş; bu siyasî birlik ile muvazi olarak Şamanî devrinde millî ve insanî düşünce ve duygular ile birlikte dinî ve ahlâkî inançlar da süratle gelişmiş; İslâm çağında, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde bu hasletler çok kudretli ve yüksek bir seviyeye erişmiştir. Bu hususta çeşitli çağdaş dil ve kaynaklarda kusurdan ziyade zengin vesikalar meydana çıkmış ve bizim "Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi"de bu sayede vücuda getirilmiştir.

tarihî Türk devletlerinin kabile teşkilâtı üzerinde kurulmuş olduğunu, siyasî ve içtimâî bir feodalizmin hüküm sürdüğünü ve büyük küçüklerin de bu iki esas amilden biri olduğunu derhal hatırlatmak gerekir. Nitekim bu hakikat anlaşılamadığı içindir, ki Türk tarihini aydınlatmak zorlaşmış; hatta emekleri de kısırlaştırmıştır. Yeni nesillerin ilmî otorite veya dâhilî buhranların tesirine kapılıp hataları tekrarlamaları[2] ve bizzat millî tarih sahasından uzaklaşmaları da manevî gücümüzün israfına sebep olmuştur[3]. Bunlara daha mühim bir meseleyi de ilave etmek icap eder, ki o da göçebelik Türk tarihinde birinci derecede amil teşkil ettiği halde bu hakikatin de henüz ya görülmemiş veyahut hiss-i tesirlere kurban edilmiş olmasıdır. Gerçekten Türk-İslâm ve bizzat cihan tarihinde pek çok milletin kaderini çizen, yüksek bir nizâm ve medeniyeti temsil eden Osmanlı İmparatorluğu dâhil başlıca Türk-Oğuz devlet

2 Bu münasebetle Orta-Asya Türk tarihi üzerinde hâlâ otoritesini muhafaza eden meşhur W. Barthold'un aynı zamanda bir takım büyük hatalar da yapmış; fakat bazı ilim adamları onun bu türlü görüşlerini tetkiksiz ve tenkitsiz olarak tekrarlamakla daha büyük hatalara sebep olmuşlardır. Mesela bu otoritenin Gök-Türkler'in Oğuzlar'dan olduğuna dair tereddütleri ve son bir cümlesi; İslâm ve Hıristiyan kaynakların dolu olduğu vesikalar XI. asrın ilk yarısında, vuku bulan büyük Türk ve Oğuz muhaceretini haykırdığı halde Marquart'ın bir görüşü dolayısıyla, bu gerçeği ve azim neticelerini ısrarla reddetmesi; Sultan Sancar'ın çok geniş kültürüne rağmen onu yanlış manalandırdığı bir kayda göre cahil ve Selçuklular'ın bir asır zarfında İslâm kültüründen uzak kaldıklarına dair garip iddiası ve bu hanedana mensup padişah ve şehzadelerden çoğunun yalnız ilim ve kültüre sahip ve hamisi değil, bizzat şair ve edip olmasından habersiz bulunması şaşılacak bir hadise teşkil etmemiş ve nihayet korkunç Moğol tahribatı ve kıtallerine mukâbil Müslüman Moğol Hanları devrinde gelişen bazı medenî faaliyetleri meydana koyarken dozu kaçırması bu âlim için hayrete şayan bazı mühim misallerdir. Onun otoritesi tesiri ile Türkiye'de hataları devam etmekle de kalınmamış; onun yanlış görüşlerine dayanan mübalağalı iddialar da yer almış; Avrupa'da da onun hakikate aykırı kanaatleri de adeta dokunulmaz bırakılmış ve belki de çalışma yolları kapatılmıştır.

3 Türkiye'de millî kültür kaynaklarının kurutulması yalnız tarih araştırmalarını engelleyip kısırlaştırmamış; tarih şuuru ve millî mefkûreyi de köklerinden koparmış; yeni nesilleri maddî ve manevî engeller ile karşılaştırmış ve bir kısım araştırmacılar menfî resmî propagandalara kapılarak millî tarih sahalarından uzaklaşmış ve böylece mevcut gücümüz de kısılmıştır.

ve kurucuları göçebedir. Bu durum Türk tarihini göçebeliğin yarattığı kudret ve hayatıyeti, teşkilât ve müesseselerin müspet ve menfî rollerini tetkike girişmeye veyahut umûmî olarak bu mevzuu kavramaya mecbur eder. Gerçi henüz devletin teşekkül etmediği kadim devirler hakkında çağdaş kaynak bulmak zordur. Lakin muahhar devletlerin de boy teşkilâtı üzerinde kurulması veya henüz kabile devrini yaşayan bazı Türk kavimleri hakkında mevcut çağdaş kaynaklar araştırmacıları memnun edecek kadar vesikalar ihtiva etmekte ve kadim devrin hususiyetlerini meydana koymaktadır[4].

Filhakika Türkler'in kadim devirleri tarih bakımından asırların karanlıkları içine gömülmüş bulunmak da, boy (kabile) teşkilâtına dayanan göçebe bir cemiyet hayatının asırları aştığı ve binlerce yıl sürdüğü anlaşılmaktadır. Buna mukâbil kabilelerin dâhilî ve haricî sebepler ile bir kısım boyların yerleşmeleri suretiyle bir devlet teşkilâtının ne zaman kurulduğuna dair bir tarih tespiti mümkün olamamaktadır. Zira boy teşkilâtı o kadar kuvvetli ve uzun süren ve devletin teşekkülü öyle intikal safhaları geçirmiştir, ki bu tedricî tekâmül ancak birkaç asır içinde takribî bir zaman tayini ile kâbil bulunmaktadır. Fakat kronikler, antolojik malzeme ile

4 Türk tarihinde göçebeliğin başlıca amil olduğunu görmemekte ısrar etmek ne kadar hakikati göremememek veya hadiselerin içinden çıkmamak manasına gelirse bu hayat tarzını geri sanıp kabul etmemek de o derece iptidaî bir hissî veyahut bilgisizliği ifade eder. Zira aslında Türk göçebeliğinin birçok yerleşik halklara nazaran daha üstün bir hayatiyeti ve medenî seviyeyi gösterdiğine de temas edilecektir. Esasen ilk Türk devletinin kuruluşundan beri yarı-göçebelik hâkim bulunmakta ve Gök-Türkler devrinde başlayan ve gittikçe gelişen şehir hayatı da süratle çok süratle yayılmıştır. Bu sebepledir, ki Türkler şehirlerde yaşayan yalnız Arap ve Farslar'a değil bizzat kendi şehirli soydaşlarına da kendilerini hapsetmiş; ahlâk ve karakterleri sarsılmış insanlar nazarı ile bakıyor; kendilerini daima üstün görüyor; bundan dolayı hepsine birden tezyif manası ile Tajik, Tacik-Tat veya Türkçe Yatuk ad veyahut sıfatını veriyorlardı.

dolu olan seyahat-nâmeler boşlukları doldurmakta; meselâ Gök-Türk ve Selçuklu devirlerinde mevcut tarihî kaynaklar ile XIV. asır Anadolusu'nda kaleme alınmış Dede-Korkut kitabı, göçebeleri tasvir eden seyahat-nâmeler sayesinde kadim devirlerde yaşanan kabile teşkilât ve hayatını ihya etmek mümkündür. Gerçekten bu suretle meydana çıkan sağlam vesikalara göre Türkler, kadim devirlerde, Orta-Asya'nın geniş bozkırlarında, ova ve vadilerinde, sayısız boylar halinde, hudutları muayyen, yazlık ve kışlık yurtlarında, yan yana yaşıyorlardı. Asilzade beylerin hâkimiyeti altında bulunan kabileler idarî, askerî ve siyasî birer cemiyet çekirdeği veya küçük beylikler vücuda getiriyorlardı. Bu beyler tabii olarak teşekkül eden örflere veyahut destanî Oğuz "töre"sine göre, boylar-içi ve boylar arası nizâmı muhafaza ediyor ve münasebetleri sürdürüyor; hudut ve otlaklar üzerinde çıkan ihtilaf ve meseleleri birlikte hallediyorlardı. Zira aynı soy, dil ve inançlara bağlı bulunmaları, müşterek kültür, anane ve hayat tarzı içinde yaşamaları, anlaşmaları kolaylaştırıyor; henüz feodal bir devlet kurulmadan önce Türk boyları manevî bir birlik teşkil ediyorlardı. Yıllık göçlerini ve yurtların hudutlarını bilen ve koruyan beyler boylar içinde oymak ve avulları tayin ve tevzii' ediyor; kabilelerin ihtiyaçları için vergi toplayıp müşterek masrafları karşılıyor; yazlık ve kışlık yurtları da ortak mülkiyet hukukuna göre kullanıyorlardı.

Boy beyleri mevsimlik göçleri esnasında kabilelerin emniyetini sağlıyor; bir tecavüz veya mücadele halinde boylara mensup gençlerin başında kumandan olarak birlikte savaşa girişiyorlardı. Beyler asilzade olmakla beraber her boya mensup aileler aynı soya mensup ve müşterek haklara

sahip bulunuyor; yalnız mevkiinin icabı taksimlerde kendisine bazı haklar tanınıyordu. Göçebelerin başlıca meşguliyetleri ve geçim vasıtaları hayvancılık olmakla beraber, tekâmülün bir devresinde toprak işleri ile de uğraşıyorlardı. Çok sayıda beslenen sürülerin eti, sütü, yoğurdu, yağı ve peyniri ile geçiniyor; kış için kurutulmuş yoğurt (gruit) ve et (pastırma) hazırlıyorlar; hayvanların yünleri ve derilerinden elbiselik kumaş, çadır; derilerinden ceket, ayakkabı ve at eyeri yapıyor; yalnız Müslüman olmadıkları halde yine domuz beslemiyor ve etini murdar sayıp yemiyor; hayvanları ve mahsullerini yerleşik halklara ve şehirlilere satıp onlara ait emtiayı temin ediyorlardı. Çin kaynaklarına göre Kun, Gök-Türkler ve Uygurlar, bilahâre de Avrupa seyyahlarının raporlarına göre Kıpçak ve Türkmenler yurtlarda bulunan verimli ve sulak yerlerde sebze, meyve ve hububat (darı veya tarı) da yetiştiriyorlardı. Bu türlü topraklar hususî emeğe ihtiyaç olduğu için bunlar beyler idaresinde aileler arasında taksim ediliyor; kabile mülkiyeti yine hâkim olmakla beraber tasarruf hakkı hüküm sürüyordu. Nitekim yeni ailelerin kurulması ve nüfusun artması halinde bu müşterek mülkiyeti temsil eden beyler bahçe ve tarlaları tasarruf hakkına göre, yeniden bir paylaşmaya tabii tutuyor; kendileri daha iyi bir hisse alması onların hakkı ve tabii sayılıyordu[5].

Gök-Türk Kağanı Kapağan'ın (miladî 691-716) Çin'e karşı

5 J. Deguignes, Türklerin ve Moğolların Tarih-i Umûmîsi, I, s. 182; III, s. 10; St Julien, Documents sur les Tou-kiou (Turcs), Paris, 1877, s. 11; G. Lattimore, Inner Asian frontiers of China, New York, 1951, s. 66-67 W. Thomsen, Insription de l'Orkkon, Helsingfors, 1896, s. 67-68. Kayıtlar şöyledir; *"eski Hunlar hayvanlarının eti ile yaşarlar; derilerini alıp elbise ve bayrak yaparlardı"* (Deguignes); *"Gök-Türkler her ne kadar göçer ve ikamet-gâhlarını değiştirirse de onlardan (ailelerden) her birinin daima bir parça arazisi bulunur"* (St, Julien) denilmektedir.

büyük zaferler kazandığı ve imparator ile barış anlaşması yaptığı zaman bu ülkeden aldığı tazminat maddeleri arasında topraklarını ekmek üzere bir milyon veya 300.000 kile (bir kile 12,5 litre) tohumluk darı ve 3000 çift aleti bulunması dikkate şayandır. Filhakika kahraman hakana ait malî, idarî ve askerî işler üzerinde müzâkere (kengeş) yapıyor ve kararlar alınıyor; bu münasebetle hakan ihtişamlı merasim ve ziyafet (toy)lar tertip ediyordu; kendisine ve beylerine ait karşılıklı vazifelerin icrası ile Türk devletinde; böylece, aristokratik bir demokrasi hüküm sürüyordu. Bununla beraber yüksek hâkimiyet hakan ile hanedan mensupları tarafından taksim ediliyor ve bu durumda devlet adeta onun reisi ile şehzadelerin müşterek malı sayılıyordu. Memleket önce sağ-sol veya şark-garp iki büyük kısma ayrılmış; başlarında payitahtta veliaht ve ikinci kısımda yabgu unvanı taşıyan iki şehzade tayin edilmiştir. Selçuklu İmparatorluğu Türkistan'da Sultan'ın naibi için yine yabgu unvanını muhafaza etmiş; İslâm dünyasında ve hatta Türkiye'de bunun karşılığı olan melik'i kullanmıştır. Zira devlet hanedanın müşterek siyasî malı olduğu için yabgu ve melikler müstakil bir hükümdar (kral) gibi hareket ediyor; ecnebî devletlere elçi gönderip elçilerini kabul ediyor; harp ve sulh yapabiliyor; namlarına para kesebiliyorlardı. Bunlardan sonra merkeze bağlı sagun, şod, buyruk unvanlarını taşıyan şehzade ve asilzadeler kabileler üzerine memur ediliyor; askerî ve idarî vazifelerini yapıyorlardı. Bununla beraber bunların asıl hâkimiyeti kendi beyleri elinde kalıyordu. Hanedana mensup bütün şehzadeler hukuken hâkimiyete şerik olduğu için hükmdarların ölümlerinde taht kavgaları eksik olmuyor; feodal siyasî ve millî birliği korumaya memur

şehzadeler, kabilelerle birlikte, şimdi bu mücadelelerde, birer tarafı tutmakla cür'etlerini şiddetlendirmeye hatta devleti parçalamaya da sebep oluyorlardı.[6*]

6 · **Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın notları içerisinde bu makale ile aynı bilgileri muhtevi olan bir sayfa tespit edilmiştir. Bu sayfayı aşağıya aynen alıyoruz.**

s. 103.

onun şarktan garba müteveccih bir surette farz ettiği hareket, ne de *"Kun"* kavminin mevcudiyeti bence ispat edilmiş bir dava değildir, Kırgızlar'ın şark tarafında gösterilen Kun kavmi yerine Gerdîzî'de *"furi"* nâmında, medeniyetçe Kırgızlar'dan bir kavim zikrediliyor" [Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, İstanbl, 1927, s. 103] iddiasında bulunmuştur. Yazmaları ve nüsha farklarını iyi araştıramayan Barthold, böylece yalnız Kunlar'ın mevcudiyetini reddetmemiş; aynı zamanda da bu muhaceretin vuku bulduğundan da habersiz kalmıştır. Hâlbuki hâlâ Orta Asya tarihinde otorite olan Barthold diğer pek çok İslâm ve Hıristiyan kaynağın ifade ve tasvirleri tarihin bu büyük, hatta bize göre en büyük Türk muhaceretini canlı bir şekilde meydana koymuş; İslâm dünyası, Şarkî Avrupa, Balkanlar, Türkler ile dolmuş ve hatta Kumanlar Macaristan'a kadar varmıştır.

· **Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın bu makale içerisinde verdiği dipnotlar ile aynı bilgileri muhtevi olan iki sayfa daha Notlar başlığı altında tespit edilmiştir. Bu sayfaları aşağıya aynen alıyoruz.**

s. 16.

NOTLAR

Türk tarihinde ilk devletin, yani Kun İmparatorluğu'nun doğuşundan beri kurulan devletler de millî ve insanî duygu ve düşüncelerin, dinî ve ahlâkî inanç ve görüşlerin şamanî devirlerinde, bilhassa İslâm ve Osmanlı çağlarında nasıl geliştiği hakkında çeşitli çağdaş kaynaklarda, kusurdan çok zengin vesikalara sahip bulunuyor ve bu husus *"Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi"* adlı eserde meydana konmuş oluyor kanaatindeyiz.

Türkiye'de yeni nesillerin, Avrupalı olmak hevesi ile millî kültür kaynaklarından uzaklaştırılması yalnız Türk tarihi araştırmalarını kısırlaştırmamış; ona karşı maddî ve manevî engeller çıkarmamış; ilim arzularını başka kavimler üzerine çevirmiş; aynı zamanda tarih şuuru ve millî mefkûreyi de köklerinden sarsmıştır. Bununla beraber bu engellerden kurtulan ciddi tarihçiler yetişmiş; fakat bunlardan bazıları eski otoritelerini tenkitsiz bir şekilde takip edip, yalnız onların hatalarını tekrarlamışlar; çıkmaza düşerek daha verimli olmalarına bizzat engel çıkarmışlardır. Bu münasebetle Orta Asya tarihinin hâlâ otorite mevkiini muhafaza eden W. Barthold'un bazı büyük hatalarının Türkiye'de ve garpta devam ettiğini burada hatırlatmalıyız.

Türk tarihinde kadim kabile teşkilâtı ve siyasî hukuk o kadar kuvvetlidir, ki Osmanlılar'a değin hemen bütün Türk-Oğuz devletleri feodal bir mahiyet arz eder. Bu devletlere veya muahhar Türk göçebelerine ait vesikalar hem bizim kadim teşkilâtı öğrenmemize hizmet edecek; hem de bu feodal bünye kavranıldığı takdirde tetkikler kolaylaşacak ve tarih karanlıktan kurtulup aydınlığa kavuşacaktır. Bu hususlar hakkında gelecek bahislerde temas edilecekse de bu ana meseleyi "Türk Siyasî Feodalizmi Tarihi" adı ile hazırlamakta olduğumuz eserimizde ele almış bulunuyoruz.

s. 15.

J. Deguignes, Türklerin ve Moğolların Tarih-i Umûmîsi, I, s. 182, III, s. 9; S. Julien, Documents sur les Tou-kioue (Turcs), Paris, 1877, s. 11, 170, 175; Lattimore, Inner Asian Frontiers of China, New-york, 1951, s. 66-67, 250; W. Thomsen, Inscriptures, Helsingfors, 1896, s. 67-68.

Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar devrinde Anadolu ve Rûm-ili toprakları *arazi-i emiriyye* haline getirilirken kadim göçebe hukukuna göre kabilenin müşterek mülkiyeti yerine devlet mülkiyeti kaim olmuş ve boy beyleri yerine de bu mülkiyeti hakan ve sultanlar temsil etmiştir. Bu kabile hukuku Türkler ile birlikte Anadolu'ya gelmiş; Selçuklular, Bizans devrinde aristokratların elinde kalan bütün memleket arazisini devletin mülkiyetine geçirmişler; topraksız köylülere ve esir çiftçilere dağıtmışlardı. Eski Türk kabile mülkiyeti ile İslâm'ın fetih hukukuna ait bir maddeye göre meydana çıkan bu devlet mülkiyeti sayesinde bir yandan köylüler toprağa ve hürriyete kavuşmuş; öte yandan göçebe Türkler de boşalan yerler de iskân olunmuş; nihayet bu içtimaî adalet Türk fetihlerini Anadolu'da, Rûm-eli'de çok kolaylaştırmıştır. Osmanlı devrinde hukukî faaliyetler ve tatbikat ile mükemmel hale gelen bu toprak rejimi imparatorluğun içtimâî adalet ve nizâmına temel olmuştur. Biz bu devlet mülkiyetinin Osmanlılar'a Türkiye Selçukluları'ndan geldiğini ve menşeînin kadim göçebe devre çıktığını meydana koymuştuk. [Türkiye Selçukluları'nda Toprak Hukuku, Revue des Etudes Islamiques, Paris, 1948; Belleten, sayı XLVII]. Diğer İslâm ülkelerinde İslâm hukuku hüküm sürdüğü ve Müslüman halk ekseriyeti teşkil ettiği için böyle bir inkılâp yapılmamıştır. Yalnız Türkistan ve İran'ın bazı bölgelerinde ekseriyet teşkil eden göçebeler topraklarını müşterek mülkiyet halinde kullanmışlardır. Mesela Sultan Melikşah zamanından beri Hazar sahillerinde, Gürgân ve Gümüş-tepe bölgelerinde kabile mülkiyeti devrimize kadar gelmiş ve nihayet toprak ıslahatı ile son zamanlarda bu müşterek toprak mülkiyeti ve hukuku tarihe karışmıştır.

TÜRK TARİHİNİN İLK DEVRELERİ

1. Büyük Hunlar

Türkler, kadim devirlerde, boy (kabile) teşkilâtına sahip bulunuyor; Orta-Asya'nın bozkırlarında, yayla ve vadilerinde kendilerine mahsus yazlık ve kışlık yurtlarda yan yana yaşayan bu sayısız kabileler veya uluslar (birleşik boylar) kendi beylerinin hâkimiyeti altında askerî, idarî ve siyasî birer cemiyet veya küçük beylikler (devletçikler) vücuda getiriyorlardı. Aynı örf, dil, kültür, inançlara bağlı bulunan boy beyleri, müşterek örflere ve nizâm kaidelerine göre, kabile dâhilindeki işleri idare ediyor; boylar arası münasebetleri sürdürüyor aralarında çıkan ihtilaf ve meseleleri de birlikte hallediyorlardı. Bu hayat merkezî bir kuvvet veya devletin lüzumunu hissettirmediği ve komşu kavimler ile mühim münasebetler veya vakıalar zuhur etmediği için kadim devirler asırların karanlıkları içine gömülmüş; Türkler henüz tarih sahnesine çıkamamıştır. Lakin dâhilde nüfus artışı ve otlak darlığı, kabileler arası mücadeleler ve hariçte de göçler ve savaşlar vukubulurken bu hadiseler komşu kavimlerin tarihlerinde akisler bırakmıştır. Nitekim Çin kaynakları, M. Ö. VI-VIII. asırlarda, Hiung-nu (Kun) adı ile bir kavmin mevcudiyetini ve Çin'e karşı istilâlara giriştiklerini yazarlar. Hatta kendi efsanevî ecdadı Hialar ile Kunlar'ın [m.ö. XXII-XXVI. asırlar] çağdaş ve akraba bulunduğunu da belirtmişlerdir. Bu haberler şimalde bir Hiung-nu kavmi ile birlikte bir devletin de mevcudiyetini delâlet ederse de hükümdarların ad ve unvanlarına dair bir kaydın

bulunmaması kabile teşkilâtı üstünde henüz merkeziyetçi siyasî bir teşekkülün kurulmadığını, sadece boy beylerinden daha asil ve nüfuzlu tanınan bir hanedanın meydana çıktığını, fakat zayıf feodal bağlara göre kitleleri sürüklemekten uzak, Yakın Şark'ta, Hindistan'da, Çin'de yeni din (Buda ve Konfüçyüs) ve medeniyetler doğup yayıldığı, eski küçük ve mahallî devletler yerine büyük imparatorlukların kurulduğu ve geniş ülkeler fethettikleri bir devirde, M.Ö. VI. asırda dünyanın azim inkılâplara sahne olduğu sıralarda Türklerin de beynelmilel münasebetlere başladıkları görülmüştür. Bu ilk münasebetlerin ilk defa komşu olan Çinliler ile vuku bulması tabii idi. Filhakika Çin kaynakları M.Ö. VIII-XII. asırlarda şimalde adı Hiun-yu ve bilahâre Hiung-nu olan bir kavmin mevcudiyetinden ve hatta onunla kendi ecdatları Hialar (XII-XXVI. asırlar) arasında bir akrabalık olduğundan da bahsederler. Lakin bu vuzuhsuz kayıtlar henüz tarihî bir mana kazanmaz. Ama bu şimal kavminin M.Ö. VI. asırda Çinliler'e karşı devamlı istilâlara girişmesi, kabile teşkilâtı üstünde, artık feodal bir siyasî birlik veya devletin mevcut olduğuna delâlet etmektedir. Bununla beraber Hiung-nu hanedanına mensup kudretli hükümdarların çıktığı M.Ö. III asırdadır, ki bu feodal devlet dâhilde sağlam birlik kurmuş; hariçte de büyük zaferler ve geniş ülkeler kazanarak azim bir imparatorluk halini almıştır. Çinliler'in Hiung-nu, Romalılar'ın Hun, Bizanslılar'ın Khunni veya Kuni (Cuni), Hintliler'in ve Hotanlılar'ın (Şark-i Türkistan'da) Huna ve Hun dedikleri bu kavmin bizzat kendileri tarafından Kun adı ile anıldığı anlaşılmaktadır.[1*]

1 * **Orijinal sıralamasında s. 102 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 14.** yetiştiren bir hanedan etrafında siyasî birlik kuvvetlenmiş ve bir devlet teşekkül

etmiştir. Bu devletin komşu kuvvetler ile yaptığı muharebelerin akisleri Orta Asya hudutlarını aşmış ve böylece Türkler tarih sahnesine çıkmıştır. Dikkate şayandır, ki yabancı kaynaklarda Türkler'in zuhuru dünyada azim inkılâpların vuku bulması ile muvazî olarak başlamıştır. Filhakika kadim Yakın Şark kültürlerinin kaynaşması ile M. Ö. VI. asırda Yunan Medeniyeti çiçek açarken Uzak Şark'ta da Buda ve Konfüçyüs dinleri doğmuş; küçük devletler yerine büyük imparatorluklar kuruluyor; Türkler'in de Çinliler'e karşı muharebeler ve istilâları da aynı asırda görülür. Çin kaynakları M. Ö. VIII-XII asırlarda şimalde Türkler'in ataları olan Hiun-yu ve bilahâre Hiung-nu adlı bir kavmin mevcut bulunduğuna ve yaşadığına dair haberler verirler; hatta bu kavmin Çinliler'in efsanevî ecdadı olan Hialar'ı [M. Ö. XXVI-XXII asırlar] ile çağdaş ve akraba olduğunu da belirtirler. Bu kayıtlar "eski zamanlarda" kabile teşkilâtı üstünde, bir devlet ve kavmin teşekkül etmekte olduğunu gösterir ise de, henüz feodal bağlara dayanan bu siyasî birlik çok zayıftır; ancak iç ve dış mücadeleler esnasında merkezî bir kuvvet olarak meydana çıkmaktadır. Bununla beraber bu devirde Hiung-nu hükümdarlarının isim ve unvanları kaydolunmadığı gibi onlar ile Çinliler arasında cereyan eden muharebeler ve tarihleri hâlâ vuzuhsuzdur. Lakin M. Ö. III asırda, Hiung-nu Hanedanı'na mensup kudretli hükümdarlar meydana çıkınca il ve kabileleri merkezi bağlayan feodal bağları kuvvetli bir devlet vücuda gelmiş; dış kavimlere karşı da büyük zaferler kazanılmış ve geniş fetihler yapılmış; böylece Uzak Şark'tan İran hudutlarına ve İtil Nehri'ne kadar uzayan bir imparatorluk kurulmuştur.

Orijinal sıralamasında s. 102 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 93.

doğmasına imkân veriyor; mühim şahsiyetler yetiştiren bir hanedan etrafında bir siyasî birlik veya devlet meydana çıkıyordu. Ecnebî kavimler ile muharebelerin devamı ve şiddetlenmesi siyasî birliğin kuvvetlenmesine ve uzun ömürlü olmasına hizmet etmiş; bu vakıalar Orta Asya hudutlarını aşıp, ecnebî ülkelerde akisler bırakınca artık Türkler de tarih sahnesine çıkmıştır. Bununla beraber kabile şuuru ve teşkilâtı o kadar derindir, ki boylar üzerinde kurulan devlet ancak kendilerini merkeze bağlayan feodal bağları doğuran ihtiyaç ve zaruretler nispetinde kuvvet ve hayatiyet kazanıyordu. Bu durum Türk kabile teşkilâtını eski Yunan (site) devletçiklerini andırmaktadır. Fakat birincisinde mümkün olan siyasî birlik ve ikincisinde de ileri bir hayat ve medeniyet göze çarpan farkları teşkil eder. Bununla beraber Türkler'in istikbâlde kabile teşkilâtı ile birlikte göçebe ve yüksek şehir hayatına dayanan devletlere sahip olduklarını da biliyoruz[1].

Çin kaynaklarına göre M.Ö. VII-XII. asırlarda şimalde Türkler'in ataları olan Hiung-yu ve bilahâre Hiung-nu adlı bir kavim yaşamakta; hatta kendilerinin efsanevî ecdadı Hialar (M. Ö. XII- XXVI. asırlarda) bu kavmin çağdaş ve akraba olduğu da kaydedilmektedir. Lakin Çinliler'in Hiung-nu ve Türkler'in Kun[2] adını verdiği bu kavmin Çin'e karşı istilâlara giriştiği VI. asırda ehemmiyet kazanmış ve kaynaklarda kendilerinden sık sık bahsedilmiştir. Dikkate şayandır, ki; Türkler'in tarihte yabancı kaynaklarda zuhuru dünyada azim inkılâpların vuku bulması ile muvazî olarak görülmüştür. Zira Yakın-Şark kültürlerinin kaynaşması üzerinde bir Yunan Medeniyeti çiçek açmakta Uzak-Şark'ta Buda ve Konfüçyüs dinleri doğmakta; küçük devletler yerine tarihte büyük imparatorluklar (İran'da Akamenid) devri de

Orijinal sıralamasında s. 102 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 100.

doğuş ve yayılışı, büyük imparatorlukların kuruluşu ve istilâları ile muvazî

olarak M. Ö. VI. asırda dünyanın azim inkılâplara sahne olduğu bir devirde vuku bulmuştur.

Filhakika Çin kaynakları, M.Ö. VIII-XII. asırlarda şimalde Hiun-yu ve VI. asırdan beri de Hiung-nu adını taşıyan bir kavmi yazıyor; hatta bu kavmin Çinliler'in efsanevî ecdadı Hialar ile çağdaş (M.Ö. XXII-XXVI. asırlarda) ve akraba olduklarını kaydederler. Lakin Hiung-nular'ın, VI. asırda, Çin istilâlarına giriştikten sonradır, ki tarihî münasebetler ve vakalar başlar ve kabileler üstünde bir siyasî teşkilâtın veya devletin mevcut olduğu anlaşılır. Bununla beraber henüz bir hükümdarın adı ve unvanı kaydolunmamıştır. Bu durum haricî mücadeleler dolayısıyla bir kısım kabile ve ulusların Hiung-nu veya Kun adlı bir hanedana mensup başbuğlar etrafında toplandığı ve bu inkişaflar ile muvazî olarak ancak M.Ö. III asırdadır, ki büyük hükümdarlar meydana çıkmış; feodal bağlar ile bütün kabileler birleştirilerek büyük bir imparatorluk kurulmuş; hariçte de geniş yayılma ve fetihler devri başlamıştır. Bu siyasî tekâmül ile birlikte millî duyguların ve dinî inançların da geliştiği ve kabile totemleri yerine tedricen tek bir "Tengri" akidesinin de yükseldiğini artık görebiliyoruz[2].

Çinlilerin Hiung-nu adını verdikleri kavmin Roma, Bizans ve Hindistan kaynaklarında ve Hotan (Şarkî Türkistan) vesikalarında, birbirlerinden ayrı olarak, Khunni, (Cuni) Kun, Hun, Huna şekillerinde zuhur etmesi fevkalade mühimdir. Zira bu kayıtlar yalnız bu kavmin kendisine Kun dendiğini ispat etmekle kalmamış aynı zamanda Kun İmparatorluğu'nun inkırazından sonra Asya'da ve Avrupa'da meydana çıkan bir takım kavim ve devletlerin ırkî menşeîlerini de göstermiş; bu hususta mevcut pek çok sağlam tarihî vesika ve delilleri teyit ve hataları veya hissî iddiaları da tashih eden bir mahiyet kazanmıştır[3].

Orijinal sıralamasında s. 102 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 40.

göre kendilerine ve devletlerine semavî manasında bir "Gök" sıfatını ekleyerek Gök-Türk ismi ile hem devlet ve milletlerini kutsîleştirmiş ve hem de bu umûmî ad ile adlanmışlardır. Türk tarihinde umûmîyetle devlet ve kavimler kurucu şahıs, hanedan veya unvanlarına göre adlandırdıkları ve inkırazlarından sonra da bakiyelerinin de aynı isimleri muhafaza ettikleri malumdur. Lakin Gök-Türkler'de böyle bir durum vuku bulmamış; fakat bazı ilim adamları da "Türk" adının kağanların mensup olduğu kanaatine sahip olmuşlardır. Bu hususta Çinliler'in Hiung-nu, Bizans, Latin, Hotan ve Hint metinlerinde Khun, Kuni ve Hun adını verdikleri Kunlar bu hususta kayda şayan bir misâl teşkil eder.

Filhakika XI. asırda Tahir Mervezî'ye ait olup yeni meydana çıkan Tabâyi' ul-hayvan adlı eser Türk kavimleri hakkında bilgiler verirken *"bunlar arasında Kun denilen Türkler (Moğol) Kıtaylar'ın hanından korkarak yurtlarını terk ettiler. Arkalarından da daha kalabalık ve kuvvetli olan Kaylar da baskı yapınca otlaklarından uzaklaştılar"*. İfadeleri ile başlayan büyük Türk ve bilhassa Oğuzlar'ın garba doğru muhaceretlerini, çok kısa, fakat harikulâde bir vuzuhla meydana koymuştur. Marquart Kıpçaklar'ın veya Kumanlar'ın şarktan garba doğru göçleri üzerinde dururken Çin kaynaklarına, Bîrûnî ve Avfî gibi Müslüman müelliflerine dayanarak, kadim Kunlar'ın adını taşıyan bir kavmin Uzak-Şark'ta bulunduğunu ileri sürmüştü. Lakin eldeki yazmalar da bu adın bozuk yazılışını gören W. Barthold, ne şarktan garba doğru vuku bulmuş; yer yer kavim hareketi, ne Kun adlı bir kavmin mevcudiyeti ve ne de kadim Hunlar ile münasebeti bahis mevzuu olamaz hükmünü verir. Barthold'un tesiri

ile yok sanılan bu Kun kavmi şimdi Moravsick'in keşfi ve Minorsky'nin güzel neşri sayesinde tekrar tarihî hüviyetini kazanmış; onun gibi XI. asır ortalarında yaşayan Gerdîzi'nin kaydı ile de büyük bir kabile olduğu anlaşılmıştır.

Orijinal sıralamasındaki s. 102 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 77.

istilâ ve muharebelerin vuku bulması il ve boyların birlik ihtiyacı artıyor; kudretli bir bey ve hanedanın doğması ile birlikte bir devlet teşekkül ediyordu. Bu türlü vakıaların şiddetlenmesi ve devamı halinde haberler Orta Asya'nın hudutlarını aşınca ve yabancı memleketlerde tebaa olunca Türkler artık tarih sahnesine çıkmış demektir. Bununla beraber boylar üstü bir devletin kurulması kabile teşkilâtı ve şuurunu yıkmamış; emniyet ihtiyaçları sadece feodal bağlarla bir merkeze bağlı siyasî bir teşekkül vücuda gelmiştir.

Filhakika Çin kaynaklarına göre M.Ö. VII-XII. asırlarda şimalde Türkler'in ataları olan bir Hiun-yu ve bilahâre Hiung-nu adlı bir kavmin varlığı meydana çıkmış; onların efsanevî ecdatları Hialar (M.Ö. XXII-XXVI asırlarda) ile bu kavmin çağdaş ve akraba olduğu kayıtlarına rastlanmıştır. Bu durum şimal kabileleri arasında mühim bir il veya kavmin teşekkül ettiğine ve dolayısıyla zayıf bağlar üzerinde kurulu bir devletin mevcut olduğuna delâlet eder. Lakin Türkler'in kendilerine Kun ve Çinliler'in telaffuzlarına göre de Hiung-nu adını verdikleri bu kavim, komşu ülke ile savaşlara giriştiği ve istilâları sıklaştırdığı M.Ö. VI. asırdadır, ki kaynaklarda kendisinden daha fazla bahsedildiği görülüyor. Dikkate şayandır, ki aynı asırda azim inkılâplar vuku buluyordu. Zira küçük devletler yerine büyük imparatorluklar devri başlıyor; Hindistan'da ve Çin'de Buda, Konfüçyüs dinleri doğuyor; Yakın Şark kültürlerinin kaynaşması ve terkibi suretiyle bir Yunan Medeniyeti de bu devirde çiçek açıyordu. Kunlar'ın istilâları da bu devirde başlamakla beraber kabileler üstü merkezî devlet henüz çok zayıf feodal bağlara göre mevcuttur. Bu sebeple de Çin kaynakları hükümdarların isim

Orijinal sıralamasında s. 77'nin devamı olan s. 78.

ve unvanlarını bildirmedikleri gibi muharebe ve istilâlar hakkında da açık bir tarih kaydı da vermemişlerdir. Fakat bu kaynaklar M.Ö. III. asırda Çin'de küçük devletler yerine Han İmparatorluğu kurulurken aynı zamanda şimalde de büyük bir Hiung-nu İmparatorluğu da bütün kudreti ile meydana çıkmış; Çin kaynaklarında daha sağlam ve tafsilatlı bilgiler verilmiştir. Orta-Asya'nın şarkında Kunlar hakkında daha eski ve daha çok haberlere sahip bulunmamıza rağmen sağlam vesikalar oldukça muahhardır. Buna mukâbil bu ülkenin garbında bulunan Sakalar'a dair bilgilerimiz M.Ö. VI. asırda daha açık ve kat'î tarihlere dayanmaktadır.

Filhakika Saka adı altında meydana çıkan birçok göçebe kavimler arasında şarkta bulunanların Türk oldukları anlaşılıyor; M.Ö. VI-VII. asırlarda garba doğru göçen, Urallar'dan Balkanlar'a kadar yayılan bu kavimleri Yunan müellifleri Skit adı ile zikrederlerken Sakalar da, Yedi-Su ve Balkaş Gölü'nden Sir (Iaxarte) Nehri kıyılarına ve Fergana'ya kadar uzayan ülkelerde oturuyor; Orta Asya'da Kunlar'ın komşusu bulunuyorlardı. Heredot'un tasvirlerine göre Sakalar ile Kunlar arasında yaşayış, düşünüş ve inanış bakımlarından bir fark gözükmüyor. Zira şamanî Türkler gibi onlar da aynı inançlara sahip bulunuyor; matem merasimlerinde kan akacak derece yüzlerini yaralıyor; ölen reislerin cesetlerini bindikleri at ile birlikte defnediyor; at kurbanını makbul sayıyor; yine şamanî Türkler gibi asla domuz beslemiyor ve yalnız bu hayvanı kurban kesiyorlardı. Türkler'in meşhur yeminleri ve iki kişinin kardeş olması için

Filhakika kadim Kun veya Hun İmparatorluğu tarihe karışmakla beraber onu vücuda getiren büyük bir kavmin de, şüphesiz, yok olamayacağı tabiidir. Nitekim esas kitle yurtlarında kalırken bir kısmı da Çin'e, Türkistan ve Afganistan ile Hindistan'a, Şarkî ve Orta Avrupa'ya göçmüştür. Onların bu ülkelerde ve bizzat Orta Asya'da bir takım kavim ve devletler halinde meydana çıkmaları ve aynı adı muhafaza etmeleri normaldir. Bu hususta mevcut çeşitli deliller yanında burada zarurî olan bazı vesikalar üzerinde durmalıyız. Gerçekten Çin kaynaklarında miladî IV-VI. asırlarda Kunlar'ın neslinden gelen on beş Töles kabilesi arasında, muahhar telaffuza göre Hoen ve Huen, çağdaş bir Bizans tarihçisine göre Khunni, X. asırda Türkler ile karışık bir muhitte yazılan bir vesikada Hûna ve Hun ve nihayet XI ve XII. asır İslâm kaynaklarında daha açık olarak bir Kun kavminin bizzat kadim Kunlar'ın payitahtına yakın bir bölgede meydana çıkması bu meselelerde olduğu gibi XI. asır başlarında büyük Türk muhaceretinde ciddi bir rol oynaması bakımından da çok ehemmiyetlidir. Gerçekten Moğol ırkına mensup Kıtaylar'ın Uzak-Şark'tan istilâ ve baskıları karşısında kalan Kunlar garba doğru hareket edip kendilerine yeni bir yurt aramıştır. Bu hareket zaten nüfus

---

yaptıkları merasim de aynen Sakalar da görülmektedir. Nitekim aynı müellife göre yemin yapılırken bir kaba şarap konur; iki taraf kanlarından birkaç damla içine karıştırılır. Sonra da bu kanlı şaraba bir kılıç, birkaç ok ve bir de savaş baltası atarlar. Nihayet dua edip bu kanlı şaraptan içerler, ki Türkler de kadim devirlerden

Orijinal sıralamasında s. 78'in devamı olan s. 79.

beri mevcut olan kardeşlik ahdi aynı şekilde yapılmış; edebiyatımızda bulunan ve dilimizde hâlâ yaşayan *"and-içme"* tabiri de buna delâlet etmiştir. Bizans tarihçisi Theophane'e göre miladî 568 yılında Gök-Türk Kağanı'nın İstanbul'a gönderdiği elçi heyeti Bizans İmparatoru Justin'in huzuruna çıktığı zaman; *"Tanais (Ten veya Don şehri şarkında Masaget (Sakalar'ın şark kolu) denilen Türkler bulunurlardı"*.

kesâfeti ve otlak darlığı içinde bulunan pek çok Türk kavminin birbirlerini sıkıştırmalarına ve büyük Türk göçlerine sebep olmuştur. Müslüman Türkler, başta Oğuzlar olmak üzere İslâm ülkelerini ve Anadolu'yu doldurmuşlar; Şamanî olanlar da Şarkî Avrupa'ya (Hazar ve Karadeniz Şimali ülkelere), Balkanlar'a ve Orta-Avrupa'ya yayılmışlardır. Tarihin en kesif ve neticeleri büyük bu muhacereti en meşhur tarihçiler tarafından anlaşılamamış olması da burada kayda şayandır. Kadim Kunlar hakkında başlıca kaynaklar Çince olmakla beraber bunların eski devirler hakkında verdikleri malumat çok umûmî ve vuzuhsuzdur. Buna mukâbil onların garbında bulunan Sakalar'a ve İranlılar'a karşı Türkler hakkında Yunan ve Süryanî kaynakları nadir, fakat daha sağlam tarih vermekte; bu sebeple de bu arada, kısaca, bunlar üzerinde durmak gerekmektedir.

Urfalı Mar-Yakup'tan nakledilen bir rivayete göre Türkler'in (Turkaye) ilk istilâ hareketleri, M.Ö. 510 yılından evvel, İran Hükümdarı Keykâvus zamanında başlamıştır.[2]**

2 ** **Orijinal sıralamasında s. 41 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 99.** Bu hususta mevcut çeşitli deliller yanında burada mesele ile alakalı bazı sağlam vesikalar üzerinde durmak zarurîdir. Gerçekten Çin kaynakları Göktürkler'in, Uygurlar'ın ve bilahâre miladî IV-VI. asırlarda Töles adını alan kalabalık on beş kabilenin Kunlar'ın neslinden geldiğini belirtirler. Bu onbeş Türk kabilesi arasında, muahhar bir telaffuza göre, Hoen veya Huen adlı bir kabilenin de bulunduğu kayıtlıdır. Çağdaş bir Bizans tarihçisinin Khunni ismi ile aynı kavmi gösterdiği anlaşılıyor. Nitekim Türkler ile karışık bir muhitte Hotan'da X. asırda yazılan bir vesika Huna ve Hun, nihayet İslâm kaynaklarında bir "Kun" kavminin meydana çıkması ve bütün bu vesikalara göre bizzat Hun İmparatorluğu'nun payitahtına yakın bir bölgede, XI. asır başlarına kadar oturması bizi çok mühim bir neticeye ulaştırmaktadır(2). Filhakika Türkistan'da yazılan çağdaş İslâm kaynaklarına göre Moğol ırkına mensup Kıtaylar'ın Uzak-Şark'tan gelen istilâ ve baskıları karşısında bu Kun kavmi garba doğru harekete mecbur kalmış ve kendisine bir yurt aramıştır. Bu hareket Orta-Asya'da yaşayan pek çok Türk kavminin birbirlerini sıkıştırmalarına, göçmelerine sebep olmuştur(3). Zira bu devirde nüfus kesâfeti ve otlak darlığı da çok fazla hissedilmiş ve Selçuklu tarihleri de bu hususu belirtmişlerdir. Bu suretle büyük Türk muhacereti XI. asrın birinci yarılarında başlamış; Müslüman Türkler, başta Oğuzlar

Filhakika bahis mevzuu kaynaklara dayanarak meydana çıkan bilgilerin umûmî neticelerini hulasa edersek kabile teşkilâtı ve hayatını çizmek mümkündür.

Filhakika Türkler, kadim devirlerde, Orta Asya'nın geniş bozkırlarında, ova ve vadilerinde sayısız boylar halinde, hudutları muayyen yazlık ve kışlık yurtlarında yaşıyorlardı. Asilzade beylerin mutlak hâkimiyeti altında kabileler idarî, askerî ve siyasî birer cemiyet veya küçük birer beylikler vücuda getiriyorlardı. Boy beyleri, asırlar zarfında teşekkül eden örflere veya Oğuz töresine göre, boylar-içi ve boylar-arası nizâmı muhafaza ediyor; münasebetleri sürdürüyor; hudut ve otlaklar

---

olmak üzere, İslâm dünyasını ve Anadolu'yu sel halinde doldururken Şamanî dininde bulunanlar da Şarkî Avrupa'ya (Hazar ve Karadeniz'in şimali ülkeleri), Balkanlar'a ve hatta Orta Avrupa'ya kadar yayılmışlardı, ki Kumanlar da bunlar arasındadır[4]. Böylece kadim Hunlar ile muahhar bir takım Türk kavim ve devletlerinin de aynı isim ve ırkta birleştiklerini meydana koyuyor; en son bakiye olarak Kun kavminin de büyük muhacerette

Orijinal sıralamasında s. 41 ve 102 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 97.

savaştıklarını yazarlar. Hatta Çinliler, Kunlar'ın kendi efsanevî ecdatları Hialar ile çağdaş (XXII-XXVI. asırlarda) çağdaş ve akraba olduklarını da belirtirler. Kunlar'ın VI. asırda Çinliler'e karşı istilâlara girişmeleri şimalde artık kabileler üstünde siyasî bir birlik ve devletin mevcudiyetini gösterirse de Kunlar'ın başında bir hükümdarın adı ve unvanı kaydedilmemiştir. Gerçekten kabile teşkilâtı çok kuvvetli olduğu için dâhilî ve haricî mücadeleler tesiri ile bazı kabilelerin bir Kun hanedanı etrafında toplandığı, ona mensup hükümdarların kudret ve şöhretleri arttıkça, nihayet onların idaresi altında, bütün kabilelerin, feodal bağlara göre, birleşip M.Ö. III. asırda bir Kun İmparatorluğu teşekkül etmiştir. Kabile teşkilâtı kuvvetini muhafaza etmekle ve bu büyük teşekkül feodal hususiyetlere bağlı kalmakla beraber bu siyasî tekâmül ile birlikte millî duygu ve dinî inançlarda da birliğe doğru ilerlemelerde gelişmiş; kabile totemleri yerine bir tek Tanrı akidesi de süratle yükselmiştir[1].

Bununla beraber Çin kaynaklarının Orta-Asya'nın şarkında oturan Kunlar hakkında verdikleri malumat çok eski devirlere ait çok umûmî ve vuzuhsuz kalmakta; buna mukâbil bu ülkenin garbında bulunan Sakalar'a ve Türkler'e ait bir defa daha sağlam tarihî kayıtlar ile bize kadar intikal etmektedir. Filhakika Urfalı Mar-Yakup'tan nakledilen bir rivayete göre Türk (Turkaye) kavminin ilk istilâsı, M.Ö. 510 yılından evvel, İran Hükümdarı, Keykâvus (Cambyse) zamanında başlar[2]. Bununla beraber burada bahis mevzu olan Hükümdar Keyhusrev (Kurus)'un Sakalar'a karşı yaptığı muharebe kastedilmiştir. Nitekim İran'daki kabileleri birleştirdikten **Notun Devamı Taslakta Bulunamamıştır. [Ç. N.]**

üzerinde çıkan ihtilaf ve meseleleri de birlikte hallediyorlardı. Aynı soy, dil ve inançlara sahip olmaları, müşterek bir kültür ve hayat içinde yaşamalarını kolaylaştırıyordu. Henüz feodal bir devlet kurulmadan önceleri Türk boyları, ihtilafları olsa bile, manevî bir birlik havasını hissediyorlardı. Mevsimlik göçleri idare eden ve yurtların sınırlarını bile beyler boylar içinde oymak ve ailelerin işlerini nizâma koyuyorlardı. Boy beyi mevsimlik göçler esnasında tâbi' kabilenin başında bulunuyor; nizâm ve emniyeti sağlıyor; yollarda bir tecavüz ve mücadele halinde boya mensup gençlerin kumandanı olarak savaşa girişiyordu. Beyler asilzade olmakla beraber müşterek soya mensubiyet dolayısıyla her aile aynı haklara sahip bulunuyor; bununla beraber kabile içinde mevkiinin icabı kendisine bazı haklar da tanınıyordu. Kışlık ve yazlık yurtlar kabilenin müşterek mülkiyeti sayılıyor; menkûl mallarda her aile tam bir mülkiyet hakkına sahip bulunuyor; bu sebeple de çalışma ve kâbiliyete göre farklı servetlere ve bilhassa hayvan sayısına veya sürüsüne malik olabiliyordu. Kabilelerin idaresi gibi müşterek mülkiyeti de boy beyleri temsil ediyor; ortak ihtiyaç ve masraflar için de her aileden vergi topluyorlardı[3]. Göçebelerin başlıca meşguliyetini hayvancılık teşkil ediyor; sürülerine tâbi' olarak kışlak ve yaylakları arasında ortalama 150 kilometre kadar göç ediyor; koyun, sığır, at, deve besliyorlardı. Mesela M. Ö. 49 yılında bir Kun ailesinin 10.000 baş hayvanına mukâbil 7000 atı, buna mukâbil M. S. 83 yılında başka bir ailenin 110.000 koyun ve sığırı ve 20.000 atı vardı[4]. X. asrın ilk yarılarında İtil Bulgarları'na (Kazan

3 G. Lattimore, Inner Asian frontiers of China, New York, 1951, s. 66-74.

4 Iwamura Shimbau, Nomad and Farmer in Central Asia, Acta asiatica, Tokyo, 1962, III, s. 52.

Bölgesi) seyahat eden İbn Fadlân yolda Baykal Gölü ve Hazar Denizi arasında Oğuzları ziyaret etmiş; 10.000 baş hayvana, 100.000 baş koyuna sahip insanlara rastlamış; buna mukâbil Peçenekler'i çok fakir görmüştür[5]. Gök-Türk han ve beylerine ait sürülerin yüzbinlere ve atların da on binlere vardığına dair kayıtlar pek çoktur[6]. Göçebe Türkler sürülerinin eti, sütü, yağı ve peyniri ile geçiniyor; sütten yoğurt ve kış için kurut yani kurutulmuş yoğurt (Avrupalı bir seyyaha göre gruit), kısrak sütünden kımız yapıp içiyorlardı. Hayvanların yünlerinden de elbiselik kumaş, yaygı ve çadırlar için keçe ve derilerinden de çizme, at eyeri ve çeşitli işlenmiş eşya imal ediyor; hayvanları ve mahsullerini yerleşik ve şehirli tüccarlara satıp kendilerine lüzumlu malları temin ediyorlardı. Müslümanlar gibi Şamanî Türkler'in de domuz beslemediği ve etini murdar sayıp yemedikleri bildirilmiştir[7].

Türk göçebeleri tarihinde hayvancılık başlıca meşguliyet ve geçim vasıtası olmakla beraber Çin kaynaklarına göre Kunlar, Ak-hunlar, Gök-Türkler, Uygurlar ve Hazarlar da gittikçe artan bir şekilde toprak işleri ile de uğraşıyorlardı. Çiftçilik ve şehir hayatı da süratle gelişiyordu. Filhakika Çin kaynaklarına göre; *"eski Hiung-nu (Kunlar) hayvanlarının eti ile yaşar; derilerinden elbise veya bayrak yapar ve hisselerine düşen araziyi ziraat ederlerdi"*. Göktürkler içinde; *"her ne kadar göçebe iseler ve ikametgâhlarını değiştirirlerse de onlardan*

5 İbn Fadlân, Rihle, nşr. Z. V. Togan, Leipzig 1939, s. 17. Fakat Gerdîzi, bir asır sonra, Peçenekler'in koyun, binek hayvanları ve servetlerinin çok olduğunu kaydeder [Zeyn ul-ahbâr, nşr, A. Habibî, Tahran, 1347, s. 271.

6 Bu hususta Ed. Chavannes'in Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux (Paris, 1900) adlı eserinde pek çok kayıtlar vardır.

7 W. Rubruck, The Journey of ....., terc. W. Rockhill, London 1900, s. 68. Mütercim bu tercümesinde çok kıymetli izahlar koymuştur.

(ailelerden) her birinin daima bir parça arazisi bulunurdu. V. asırda Oğuzlar veya Uygurlar (Kao-çe) Türkleri *"aileleri ziraat ve hayvan yetiştirmekle meşgul idiler"* ifadeleri yurtlarda kabile mülkiyeti yanında her ev aynı zamanda hususî mülkiyet olarak işlenen topraklara da sahip bulunuyorlardı[8]. Göktürk Kağanı Kapağan, (miladî 691-716) Çin'e karşı kazandığı büyük zaferlerden sonra imparator ile yapılan anlaşmaya göre bu ülkeden aldığı tazminat maddeleri arasında Sarı Nehir bölgelerine dağıtılmış bulunan Türkler'in iadesi, toprakların ekilmesi için bir milyon veya 300.000 kile (her kile 12.5 litre) tohumluk darı ve 3000 ziraat aleti bulunuyor ve bunları elde ediyordu. Bu vesika, diğer büyük Türk hakan ve sultanları gibi Kapağan Han'ın, hem milletin babası sıfatıyla muhacir soydaşlarına ve halka geçim imkânları sağladığını ve millî siyasetini gösteriyor; hem de göçebe kitleler arasında ziraatin ne derece ilerlediğini tespit ediyor. Nitekim göçebe Türkler'in oturdukları diğer ülkeler ve bölgeler bir yana bizzat Orhun havalisinde kesif sulama kanalları ve hatta mamur köyler bulunduğuna dair tarihî kayıtlar ve son müşahedeler dikkate değer[9].

Uygurlar filhakika VIII. asrın sonları ile IX. asır başlarında Dokuz Oğuzlar (Uygurlar)'a gittiği anlaşılan halifenin elçisi Temîm b. Bahr, Göktürkler ve Uygurlar zamanında, bu havalinin ne kadar imar edildiğini göstermektedir. Elçiye göre: *"Dokuz Oğuz (Uygur) Hükümdarı'nın memleketine dâhil olunca hakan kendisine gönderdiği bir posta atı (berîd)*

8 J. Deguignes, Türklerin ve Moğolların Tarih-i Umûmîsi, I, s. 182; III, s. 10; St. Julien, Documents sur les Tou-kioue (Turcs), Paris 1897, s. 11.

9 St. Julien, Documents, s. 170, 175; W. Thomsen, Inscriptions de L'Orkhon, Helsingfors 1896, s. 67-68; Lattimore, s. 250.

üstünde bozkırlar da yirmi gün seyahat etmiş; yol boyunca bir şehir ve köye rastlamamış; yalnız su kaynakları ve çayırlıklar bulunan konak yerlerinde çadırlarında oturan insanlar görmüştür.[10]''' Bozkırlardan sonra yirmi günde

10 **''' Orijinal sıralamasında s. 117 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 11.** göçebe Türkler atı başlıca askerlikte ve binek olarak kullanmakla beraber bazı yerlerde ziraatte de ondan da faydalanıyorlardı. Filhakika Çin kaynağı Tang-şu'ya göre Talu Han idaresinde bulunan İli vadisinin garbinde, Kırgız ve Basmil uluslarına komşu bir kavim vardır, ki atı binek için değil toprağı işlemek için kullanmışlardır[9]. Çin kaynaklarına göre; *"eski Hiung-nu (Kunlar) hayvanlarının eti ile yaşarlar; derilerinden elbise ve bayrak yaparlar; hisselerine düşen araziyi ziraat ederlerdi"*. Gök-Türkler içinde *"her ne kadar göçebe iseler ve ikametgâhlarını değiştirirlerse de onlardan (ailelerden) her birinin daima bir parça arazisi bulunurdu"*. Oğuz veya Uygurlar (Kaoçe) hakkında da *"bu aileleri ziraat ve hayvan yetiştirmekle meşgul idiler"* ifadeleri ile bunları da umûmîyetle kabile mülkiyeti yanında her aileye mahsus ve işlenen topraklar da bulunduğunu belirtmişlerdir[10]. Gök-Türk Kağanı Kapağan (miladî 691-716) Çin'e karşı kazandığı zaferlerden sonra imparator ile yapılan barış anlaşmasına göre, bu ülkeden aldığı harp tazminatı maddeleri arasında, Türkler'in topraklarını ekmek üzere bir milyon veya 300.000 kile (her kile 12,5 litre) tohumluk darı ve 3000 çift aleti bulunması dikkate şayandır. Çünkü bu vesika kahraman hakanın, diğer büyük Türk kağan ve sultanları gibi, hem milletin babası sıfatına göre Çin'den naklettiği muhacir soydaşlarına ve halka geçim imkânlarını sağlıyor ve kendi siyasetini gösteriyor; hem de Gök-Türkler'de ziraatın hayli ilerlediğini tespit ediyordu. Filhakika Orhun havalisinde Gök-Türkler'e ve Uygurlar'a ait kesif sulama kanalları, mamur yerler kaynaklarda olduğu gibi devrimizde görülmüştür[11]. VIII. asrın ikinci yarılarında Uygur Hanı'na giden elçi Temîm b. Bahr bu havali hakkında mühim malumat vermektedir. Filhakika ona göre Dokuz-Oğuz (Uygur) Hakanı'nın memleketinde **Notun Devamı Taslakta Bulunamamıştır. [Ç. N.]**

Orijinal sıralamasında s. 117 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 11'in dipnotlarını barındıran s. 10.

9) Atları benekli olduğu için bu kavme ve memleketlerine Ho-lan denir [Chavannes, s. 29, 56, 58]. VIII. asra ait Tibetçe bir vesikaya göre Ha la-yun log kabilesi kalabalık ve zengin olup en iyi Türk (drugu) atı yetiştirirlerdi [Reconnaissance en Haute Asie par cing envojes ouigours au VIIIe siécle, J. Bacot, Journal Asiatique, 1956, II, s. 147. Bu kayıtlar 24 Oğuz boyundan birini teşkil eden Alayondlu (yani ala renkli) kabilesi olduğu ve bu ismin Gök-Türkler zamanında mevcudiyeti meydana çıkmış demektir. Bu metin hakkında bir makale yazan G. Clauson *"çok muahhar Karakoyunlug'un yanlış bir yazılışı olarak"* tahmin etmiştir. [A propos du manuscrit pelliot Tibetain J. A. CCXLV, 1957, I, s. 16-17], ki değerli Turkolog bir zuhul eseri Alayondlular'ı hatırlayamamıştır.

10) J. Deguignes, Türklerin ve Moğolların Tarih-i Umûmîsi, I, s. 182, III, s. 10; St. Julien, Documents sur les Tou-kioue (Turcs), Paris, 1877, s. 11; G. Lattimore, s. 66-67; W. Thomsen, Inscription de l'Orkhon, Helsingfors, 1896, s. 67-68.

11) St. Julien, s. 170, 175; Lattimore, s. 250.

10) St. Julien, s. 170, 175.

her tarafta sık sık köyler ve mamur (işlenmiş) yerlerden geçmiş; buralarda yaşayanların hepsi veya en çoğu Türkler olup bir kısmı mecûsî ve zındık (mani) dinlerine mensup idi. Nihayet bu günlerin sonunda hükümdarın şehrine (payitahtına) varmıştır. Bu azim ve müstahkem şehir birbirlerine bitişik mamur köyler ve kasabalar (rustaklar) ile çevrilmiştir. Şehrin muazzam 12 demir kapısı olup ahalisi çok kalabalık ve çarşıları ve ticareti kesif, nüfusun çoğu zındık yani maniheisttir. Dokuz Oğuz Hakanı'na ait şehrin sağında yabancı ile karışmamış Türkler'in ve bunların solunda Kimekler'in memleketleri, önünde (cenûbunda) de Çin ülkesi bulunur. Şehre girerken beş fersah mesafeden görülen hükümdarın otağı (çadırı) altından olup kalenin ötesinde 900 kişi alacak genişliktedir. Çin İmparatoru Dokuz-Oğuz Hakanı'na her yıl 500.000 top ipek gönderir. Kendisi sefere çıkarken şehrin civarında çadırlarında gördüm. Yalnız kendi muhafızları 12.000 kişi idi"[11]. Müellif Dokuz Oğuzlar'ın payitahtının adını vermiş ise de Uygurlar'a ait ilk merkezin Orkun havalisinde kurulan Ordu-Balığ şehri olduğu malumdur. Devletin kurucusu Köl-Bilge Kağan (745-759)'ın oğlu olan Kutluğ Kağan (759-780) tarafından dikilen

11 Tamim İbn Bahr's Journey to the Uyghurs, nşr. V. Minorsky, BSOAS (1948, XII, 2, s. 278-280). Tarihî coğrafya üzerinde otorite olan bu meşhur âlim bu birkaç sayfalık, fakat çok mühim seyahat-nâmeyi neşrederken yaptığı izahlar eserin kıymetini bir kat daha artırmıştır. Orta Asya'nın ziraat bakımından en elverişsiz bu bölgesinde büyük bir şehrin ve mamur köyler ve işlenmiş toprakların bulunması şüphe uyandırmış; seyahat tarihi ve payitaht adının kaydedilmemiş olması da Minorsky'i Uygurlar'ın garba göçüp yeni payitaht yaptıkları Beş-Balığ şehri üzerinde de durmaya sevk etmiş; lakin bu şehrin bahis mevzuu olamayacağı anlaşılmıştır. Esasen Orhun havalisinin Göktürkler zamanında imarı ve bizzat Uygurlar'a ait diğer vesika ve rivayetler de tereddütleri gidermeye kâfi gelmiştir. Orta Asya'nın bu uzak bölgeleri ve Uygur hakkında Temîm'in diğer müşahedeleri de çok iyi işlenmiştir. Bu en eski seyahat-nâme İbn Hurdâdbih (s. 30-31) ve Kudâme (s. 362)'den itibaren İslâm coğrafyacılarının kaynağı olmuştur.

bir kitâbe çok çok mühimdir. Filhakika Orhun ve Selenga çayları arasında bulunan ve Göktürk harfleri ile yazılan kitâbe Uygur İmparatorluğu'nun kuruluşunu anlatırken Kağan'ın Kem Nehri hudut bölgesinde ve Ötüken'de iki saray ile *"Selenga'da Soğdaklara ve Çinlilere bir zengin şehir (bay-balık) yaptırdım"* diyor[12]. Kitâbede silik ve kopuk metinler olmakla beraber Uygurlar'ın ne kadar geniş imar faaliyetlerine giriştiklerini ve Temîm'in müşahedelerini ne derece teyit ettiğini göstermektedir.

Filhakika XIII. asırda Orhun havalisini gören Cuveynî yazdığı Moğol tarihinde Uygurlar'a da bir bahis ayırmış; kendilerine ait kitap, kitâbe ve destanî rivayetleri topluca vermiştir. Buna göre Uygurlar, yüksek haslet ve görüşleri dolayısıyla, Bugu Han'ı tahta çıkardılar. Semavî bir menşeden gelen dünyayı hâkim olacağı müjdesini alan ve bir tılsıma (yeşim) sahip olan Bugu Han büyük fetihlere girişmiş; kardeşlerini 300.000 kişi ile Moğol, Kırgız, Tankut ve Tibet memleketlerine göndermiş ve bizzat kendisi de bu miktarda bir ordu ile Hıtay'a (Şimal-i Çin) hareket etmiştir. Hepsi de sayısız ganimetleri ve çok miktarda insanı Orhun bölgesine getirdiler ve Ordu-Balığ şehrini inşa ettiler. Bu destanî rivayet

12 Orhun ve Selenga çayları arasında bulunan kitâbeye G. Schlegel ve bilahâre Ramstédt, nihayet H. N. Orkun neşretmiştir. (Ramstédt, Zwei uigurische Rumeninschrif'ten Societé fino-ougrien, Helsingfors, 1913, s. 15, 23, 35. H. N. Orkun, Eski Türk Yazıtları, İstanbul, 1936, I, s. 166, 170, 176, 181). Kitâbe Uygurlar'ın Göktürkler'i yıktıklarını ve bu esnada Karluklar'ın kendilerini bıraktıklarını anlatırken bu savaşları "Babam Köl Bilge Kağan ordusu ile yürüdüğü zaman beni binbaşı (minbaşı) olarak öncü gönderdi" ifadesi abidenin oğlu tarafından dikildiğini gösterir. Kendisi ve babasına ait isimler aslında onların unvanlarıdır. Nitekim Çin kaynakalarına göre Kutluğ'un adı Mo-Yen-ço olup pelliot bunun Türkçe Bayan-çor olduğunu ileri sürer. (A. Propos des Comans, J. A. 1920, I, s. 153) kitâbede Hakan "Soğdlulara ve Çinlilere Selenga'da bir "zengin şehir" (Bay-Balığ)'ı inşa etmiştir. Han bu kayıt ile payitaht Ordu-Balığ şehrini yapmış demektir. Zira bu iki kelime şehrin adı değil, sıfatı olup, zaten bu isimde bir şehre de rastlanmamıştır.

Uygurlar'ın ikinci hükümdarı Kutluğ Kağan'ın fütûhatına, kitâbede kayıtlı bulunan Sogdlular ve Çinliler'e "zengin şehir" yaptırmasına uygun düşmektedir. Nitekim Kutluğ (Bayan-Çor) Kağan 763 yılında Çin'e yaptığı sefer esnasında rastladığı manihaist din adamları ile memleketine dönmüş ve maniheizmi devlet dini yapmış olup Kara-Balgasun kitâbesi bu hususta tafsilat vermektedir. Bu din değiştirme, yani Şamanîlik (Kamanlık)'tan manî dinine geçiş hadisesi de Cuveynî rivayetinde destanî bir şekil almakla ve Buğu Han'a atfedilmekle beraber Çin kaynaklarında verilen tarihî ve destanî malumatı hemen aynen tekrarlamıştır[13]. Ordu-Balığ, *Han'ın Şehri* demektir. Türk tarihinde bu ordugâhlarda tüccar ve esnafın toplanması buralarda çarşılar ve pazarlar ile birlikte şehirler teşekkül etmekte veya hakanlar kendilerine uygun

13 Cuveynî, Tarih-i Cihân-güşâ, nşr. M. Kazvînî, London, 1912, I, s. 41-43, 162. Moğollar göçebe hayatı dışında yaşamaktan hoşlanmadıkları için istilâ ettikleri sayısız Türk-İslâm şehirlerini ve mamurelerini yıkarlarken Oktay Kaan zamanında (1229-1241) Ordu-Balığ üstünde Karakorum şehrini inşaya başlamıştır. Cuveynî'nin şehadetine göre Orhun havalisinde bir şehir ve köy bulunmuyordu. Bununla da Kırgızlar'ın hâkimiyeti (840-920) ve müteakiben Moğol ırkından Kıtaylar'ın tahribi ile Uygur devrine ait şehir, köy ve bütün mamur yerlerin harap olduğunu gösterir. Nitekim Karakurum'un inşası sırasında Ordu-Balığ harabelerinden çıkarılan taşlar üzerinde yazıların kazılı olduğunu gören Cuveynî bölgede bunları okuyabilen kimse bulunmadığı için Hıtay (Kansu)'da bu metinleri anlayan insanlar yani Sarı Uygurlar getirtip bu kitâbeler ve Uygurlar'ın tarihine dair kitâbelerden, belki bir miktarda mahallî rivayetlerden faydalanmıştır. Destanî mahiyette olduğu anlaşılan kitâbelere göre Uygurlar'ın kadim yurtları Orkun Nehri havalisinde bulunmaktaydı. Burada seçtikleri reisler idaresinde 500 yıl yaşamışlardır. Bu da Kunlar'ın parçalanmasından sonra, Göktürkler gibi, Uygurlar'ın da devirleri ifade eden harikulâde hasletlere sahip olan Buğu, şark ülkelerini fetheden, fethettikten sonra kendisine bir tılsım (yeşimtaşı) verilmiş ve bayrağının gölgesi altına girecek dünyada hüküm süreceği tebşir olunmuştur. Bu müjde üzerine Türkistan hududuna varınca suları bol ve yeşil bir ovada Balasagun şehrini kurmuş ve ordularını dört tarafa gönderip on iki yıl zarfında bütün iklimleri fethetmiş; bütün hükümdarlar hediyeleri ile birlikte gelip Han'a itaat etmiş; onlara ikramlarda bulunmuş ve kendilerini vergiye bağlayıp memleketlerine göndermiştir. Çin kaynakları Uygurlar hakkında verilmiş tarihî ve destanî malumatta aynıdır.

şehirler civarında ordugâhlar kurmakta idiler. Bazı şehirlerin ordu, Ordu-Balığ ve Ordu-Kent adını almaları veyahut iki ismin birlikte kullanılmasının sebebi de budur. Nitekim Uygur payitahtı da Ordu-Balığ ve Kara-Balgasun adları da bunu ifade eder.[14]***** Bununla beraber Ordu-Balığ'ın bizzat

14 ***** **Orijinal sıralamasında s. 123 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 121.** Orkun havalisine seyahat eden ve Moğol tarihini yazan Cuveynî'nin mahallinde öğrendiği rivayetlere göre de Uygurlar Bugu Han'ı, yüksek meziyetleri dolayısıyla, tahta çıkarmışlardır. Hakan, kardeşlerini Kırgız, Hıtay, Moğol, Tankut ve Tibet memleketlerine göndermiş; onlar da sayısız nimetler ve pek çok insan ile Orkun mevkiine dönmüş; şehir ve köy bulunmayan bu bölgede çayın kenarında Ordu-Balığ şehrini inşa etmişler. Oktay Kaan (1229-1241) tahtgâhını bu harabe şehir ile Karakorum dağları arasında kurmak isteyince Çin'den ve İslâm memleketlerinden ustalar ve sanatkârlar toplayıp yine Ordu-Balığ adı ile onun biraz yukarısında yeni bir şehir kurdu; fakat Karakorum adı ile tanındı. Ordu-Balığ'dan çıkarılan taşlar üzerinde oyulmuş yazılar bulunmuş; fakat orada bunları okuyan bir kimse mevcut olmadığı için Hıtay (Kan-su) Otrarlı (Sarı-Uygurlar)'a başvurdular. Cuveynî, böylece, kitâbelere ve mahallî rivayetlere dayanarak hem Ordu-Balığ şehrinin inşasına dair malumat vermiş; hem de Uygurlar hakkında tarihî ve destanî bilgileri toplamıştır[13].

Orijinal sıralamasında s. 123 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 121'in dipnotlarını barındıran s. 122.

(Bay-Balığ) inşa etmiştir. Bununla da bu isimde bir belde değil iki kelimeden çıkan manaya göre zengin bir şehir olduğu ifade edilmekte; payitaht Ordu-Balığ'dan başkası bulunmadığı anlaşılmakta ve Cuveynî'nin rivayetleri ile de teyit olunmaktadır.

13) Cuveynî, Tarih-i Cihân-güşâ, nşr. Muhammed Kazvînî, London, 1912, I, s. 41-43, 192. Kitâbeye göre şehir Uygur İmparatorluğu'nun ikinci hükümdarı olan Kutluğ Kağan tarafından yapılmış iken Cuveynî'nin rivayetlerinde destanî bir hüviyet kazanan Buğu Han hem devletin ve hem de Ordu-Balığ şehrinin kurucusudur. Uygurlar'ın ahvali kendi kitâbelerinde yazılmıştır. Bu kitâbelere göre Uygurlar'ın kadim vatanı Orkun Nehri kenarı olup burada Buğu Han hükümdar oluncaya kadar 500 yıl seçtikleri bir reis idaresinde yaşadılar. Bu da Kun İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra Göktürkler gibi Uygurlar'ın geçirdikleri devirlere tekâbül eder. Mucizevî bir şekilde doğan Buğu Han şark ülkelerini hâkimiyeti altına aldığı zaman rüyasında beyaz elbise giyinmiş ve elinde beyaz bir asa olarak kendisine bir yeşimtaşı vermiş ve bunu muhafaza edebilirmiş dünyanın dört tarafı senin bayrağının gölgesinde bulunacaktır, demiş; Veziri de aynı rüyayı görünce derhal orduyu hazırlayarak garba doğru hareket etmiştir. Türkistan hududunda yeşilin ve suları bol bir ovaya gelip orada ordugâh kurmuş ve Balasagun şehrini yaptırmış; ordularını etrafa gönderip on iki yıl zarfında bütün iklimleri fethetmişler; Hindistan'ın çirkin hükümdarı müstesna bütün hükümdarları hediyelerle birlikte Han'ın huzuruna getirmişler. Buğu, onlara izaz ve ikram gösterip vergiye bağladıktan sonra memleketlerine göndermiştir. Buğu Han, Uygurlar'ın hayalinde çok yükselmiş ve halkın dilinde onun Afrâsyâb olduğu dolaşmıştır, ki bu da İran destanında Türkler'in

kağan tarafından inşa edildiğini ve ordusu ile birlikte şehrin civarında oturduğunu görüyoruz[15]. Diğer Türk kağanları gibi Uygur hükümdarlarının da yazları merkezin dışında bir yaylada oturduğu muhakkaktır. Kitâbeye göre Kutluğ Han'ın Ötüken'de ve yüksek Kem bölgesinde iki saray yaptırması yazlık ordugâhların buralarda olduğuna delâlet eder[16].*****

---

kadim kahramanıdır. Nitekim Uygurlar Oğuz Destanı'nı da kendilerine mal etmişlerdir. Bahis mevzuu Uygur Destanı onun bir devamıdır.

15 Çin Kaynakları Kunlar, Göktürkler ve Uygurlar hakkında malumat verirken tarihî vakalar yanında kendilerinden öğrendikleri destanî ve efsanevî bilgileri de, tetkik ve tenkit etmeksizin ve dağınık parçalar halinde yıllıklarına geçiriyorlardı. Nitekim Uygurlar'ın menşeîlerine ait destanî ve tarihî bilgileri Cuveynî nasıl onların kitâbelerinden ve mahallî rivayetlerden toplamış ise Çinliler'de aynı şeyi yapmışlar; Uygur İmparatorluğu'nun yıkılışı hakkındaki efsanede hemen aynen tekrarlanmıştır. (E. Bretsckncider, Mediaeval Researches London, 1887, s. 236-241, 246-248).

16 Kutluğ Kağan geniş fetihleri ile Uygur Devleti'ni bir imparatorluk haline getirmiş; büyük imar faaliyetleri göstermiş ve nihayet yüksek tabakayı manî dinine çevirmiş olup, bu çeşitli icraatı Uygurlar'ın hayalinde destanî bir şahsiyet olmuştur. Gerçekten Cuveynî'ye göre halkın dilinde Bugu Han'ın (İran destanına göre Türkler'in büyük fatih ve kahramanı bulunan) Afrâsiyâb olduğu kanaati yaygın olup Oğuz Han'a tekâbül eder. Nitekim Karahanlılar, Selçuklular ve diğer yani Oğuz hanedanları da Oğuz Han yanında Afrâsiyâb'a mensup olduklarını iftihar ile söylüyorlardı. Oğuz-nâme'nin Uygurca rivayetinde Oğuz Han'ın *"ben Uygurlar'ın Kağanıyım"* demesi de bu münasebetle kayda şayandır. [R., W. Bang, Oğuz Kağan Destanı; Cuveynî, I, s. 40; R. Rahmeti, İstanbul, 1936, s. 17]. Bu münasebetle ilk Müslüman ordugâhlarının (fustâd) Kahire ve Basra şehirlerinin teşekkül ettiğini de hatırlamalıyız.

***** **Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın notları içerisinden Türk Tarihi'nin ilk devreleri adlı makale ile aynı bilgileri muhtevi olan muayyen sayfalara ve notlara ulaşılmıştır. Bunları da bu makalenin sonuna bu şekilde koymayı muvafık görerek, aşağıya aynen alıyoruz. Orijinal Sıralamasında s. 92.**

Bağatur bütün Kunları, kabile teşkilâtı üstünde, birleştirmiş; kudretli bir ordu vücuda getirerek büyük zaferler kazanmış ve kendisine bir imparatorluk kurmuş; bir takım askerî, idarî ve hukukî nizâm ve müesseseleri de tarih ve destanı kendisine bağlamıştır. Filhakika Hükümdar, imparatorluğu sağ-sol olmak üzere askerî ve idarî iki kısma ayırmış; bunların başında ve kral mevkiine sahip olan biri aynı zamanda veliaht bulunuyor ve payitahtta oturuyordu. İdarelerinde on ikisi sağ ve on ikisi sol olmak üzere yirmi dört kumandan ve her birinin emrinde 10.000 süvari (tümen) bulunuyor; bu suretle bütün imparatorluk kuvvetleri 240.000 süvariye baliğ oluyor; tümen kumandanlıkları daima asilzadelere ırsiyetle intikal ediyordu. Tümenler de 1000, 100, 10 süvarilik kıtalara ayrılarak her şey başında derecelerine göre subaylar (binbaşı, yüzbaşı ve

onbaşılar) kumanda ediyorlardı. Millî destan, bu teşkilâtı Oğuz Han'a atfeder. Nitekim Oğuz Han, Cihan İmparatorluğu'nu altı oğlu ve yirmi dört torununa vasiyet ederken sağ koldaki on iki beye hâkimiyette üstün mevkii vermiş; sol kolundaki diğer on ikisini birincilere tâbi'i kılmıştır. Zira sağ koldakiler *"bir yay"*ı, soldakiler üç oku temsil ediyor; her ikisi birleşince hâkimiyet sembolü olarak tuğra olarak Hakan, padişahların fermanları başında isimlerinin üstüne konuyordu. Millî töreye dayanan bu teşkilât hemen bütün Oğuz devletlerinde ve bilhassa en asili olan Kayı Han boyuna mensup Osmanlılar'da mevcut bulunuyordu. Bu durum tarihî Bağatur ile destanî Oğuz Han'ın aynı şahsiyet olduğuna delâlet etmektedir. Filhakika Bağatur nasıl babası Tümen ile savaşıp tahtını elde etmiş ise Oğuz Han da babası Kara Han'a karşı aynı tarzda bir mücadele sonunda devlete sahip olmuştur. Böylece tarih ile destan birleşmiş; bununla beraber Bağatur'un zaferleri ve kahramanlıkları

Orijinal Sıralamasında s. 92 ile aynı şeyleri muhtevi olan s. 138.

Büyük Kun İmparatorluğu'nun askerî ve idarî teşkilâtı da Bağatur'a atfedilmiştir. Filhakika memleket sağ ve sol olarak iki kısma ayrılıyor; imparatora tâbi' ve kral mevkiinde iki büyük devlet adamına veya kumandana veriliyor; devlet merkezinde veliaht oturuyordu. Bu iki yüksek memura tâbi'i sağ-sol, yirmi dört kumandan çeşitli bölgelere dağıtılıyordu. Bunlardan her birinin emrinde 10.000 asker (tümen) bulunuyor; her tümende bin, yüz ve on kişinin başında birer kumandan, yani bin-başı, yüz-başı ve on-başılar kumanda ediyorlardı. Millî destan bu teşkilâtı Oğuz Han'a atfetmekte; devlet hâkimiyetini on iki sağ ve on iki sol kolda olan oğullarına vermekte; beylerin hukukî dereceleri de gösterilmektedir. Sağdakiler yayı, soldakiler oku temsil edip yirmi dördün birliği de bir yay ve üç oktan teşekkül eden tuğra ile millî hâkimiyet ifade edilmekte idi. Nitekim millî töreye dayanan bu teşkilât hemen bütün Türk-Oğuz Devletleri'nde ve nihayet Oğuzlar'ın en asili Kayı boyuna mensup Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut bulunmakta idi. Bu durum destanî Oğuz Han'ın tarihî Bağatur olduğuna delâlet etmektedir. Nitekim Bağatur'un babası Tümen ile savaşarak tahtını kazanması ile İslâmî Oğuz-nâme'nin Oğuz Han'ın da babası Karahan'a karşı mücadelesi ve her iki evladın .....; aynı şahsiyet ve vakıalar bahis mevzuu olmaktadır. Hatta Bağatur'a ait kahramanlıklar henüz onun hayatında destanî mahiyet almış; Çin müellifleri de duydukları bu tarihî ve menkıbevî rivayetleri aynen eserlerine geçirmişlerdir. Bir diğer vesika ve delilleri aşağıda göstermekle beraber burada sadece Gök-Türk Devleti'nde ve muahhar devirlerde Oğuzlar nasıl **Notun Devamı Taslakta Bulunamamıştır. [Ç. N.]**

Orijinal Sıralamasında s. 91.

aynı asırda başlamaktadır. Şimal kabileleri arasında Kunlar'ın başlıca bir kavim olarak ehemmiyet kazanması ve kaynaklarda zikredilmesi kabile teşkilâtı üstünde bir il ve nihayet bir kavim ve devletin teşekkülü ile alakalıdır. Bununla beraber il ve kabilelerin feodal bağlarına dayanarak meydana çıkan bu devlet henüz çok zayıf bir siyasî birlik ve kuvvet halinde bulunuyor; hariç ile münasebetleri pek az duyuluyordu. Nitekim devletin başında bulunanların isim ve unvanları kayıt olunmadığı gibi VI. asırda artmaya başlayan muharebeler hakkında da açık tarihler ve bilgiler mevcut değildir. Fakat M. Ö. III. asırda, bir yandan Çin'de küçük devletler yerine Han sülaleleri devrinde siyasî birlik kurulmuş; öte yandan Kunlar da Tümen (Teu-men) ve bilhassa onun oğlu Maodun (Me-te) veya Bağatur zamanında (174-209) büyük ve kudretli bir

imparatorluk vücuda getirmişlerdir. Çin İmparatoru Huang-ti zamanında (210-221) Kunlar'a karşı 30.000 kilometre uzunluğunda meşhur Çin seddi inşa olunmuş; eskilerin dünyada "Âcâib-i Seb'â" (yedi harika)'dan biri saydıkları bu azim surlar ve tahkimat da Bağatur ve ordusunu durduramamıştır. Gerçekten Bağatur surları aşıp karşı büyük zaferler kazanmış Şan-si eyaletini fethetmiş, nihayet yıllık bir haraç ödemek ve bir prensi vermek şartlarına göre Çin ile bir barış yapmıştır. Kun İmparatoru bu sulhu müteakip Kan-Su (Çin'in Şimal-i garbi)'da oturan Yüe-çileri bozguna uğrattı ve garba doğru püskürttü. Bağatur bu darbeyi ve haleflerinin baskıları ile Yüe-çiler ve Sakalar, Afganistan ve Türkistan'a sürüldü; Sogdiana'da bir Kuşan Devleti meydana çıktı. Kan-Su'nun fethi Kunlar'ı Çin'e çok yaklaştırdı; bu durum iki taraf arasında devamlı muharebelere sebep oldu. Kunlar, Çin'in pek çok bölgelerini işgal ve fethettiler.

Orijinal Sıralamasında s. 73, s. 91 ve s. 98 ile aynı şeyleri muhtevi olan s. 104.

İstilası diye vasıflandırdıkları bu hareketler esnasında birçok Türk kavminin Şarkî Avrupa'ya geçtiğini biliyoruz. Kunlar'ın asıl istilâları Çinliler'e karşı vuku buluyordu.

Filhakika Kunlar'ın taarruzları karşısında aciz kalan Çinliler İmparator Huang-Ti zamanında (M. Ö. 210-221) büyük Çin Seddi'ni inşa ederek Türk istilâlarından korunmak istiyorlardı. 30.000 km uzunluğu ve çok müstahkem oluşu dolayısıyla eskiler, haklı olarak, bu fevkalade eseri dünyada mevcut "Acaib-i Sebâ" (yedi acibe)'den biri sayıyorlardı. Bununla beraber Kunlar'ın kudreti kırılamamış ve istilâlar durdurulamamıştır. Filhakika Tümen (Teu-men) ve bilhassa onun oğlu Mete (Maodun veya Bagatur)[6] zamanında (174-209) Kunlar, cenupta ve garpta büyük zaferler kazanmışlar; harikulâde bir kudret ve dehaya sahip olan Bağatur kahramanlıkları, kurduğu nizâm ve müesseseleri ile milletin kalbinde asırlarca yaşamıştır. Onun ilahî hâkimiyeti temsil ettiğine inanılıyor ve taşıdığı "tanrı kutu" unvanı da buna delâlet ediyordu. O garba da dönmüş; Türkistan'da Yüe-Çiler'i ve Kuşanlar'ı yerlerinden çıkarmıştır. Kun imparatorlarının payitahtı olan Ötüken onların neslinden gelen Göktürkler'in ve Uygurlar'ın da merkezi olmuş; Çin, Şarkî Roma, Türk ve İslâm kaynaklarının müttefiken ifadelerine göre Türkler bu bölgenin kutsîyetine inanmışlardı. Akamenid ve İskender istilâları ve nüfusun şarka doğru kayması dolayısıyla, en emin bir yer olarak payitahtın burada kurulması ihtimali mevcut olduğu gibi Çinliler ile vuku bulan daimî münasebetler ve harplerin de buna sebep teşkil etmesi de vardır[7]. Kutsîyet de tarihî hatıralar ve ilahî hâkimiyet ile alakalı gözüküyor. Tarihî kaynakların Bağatur'a atfettikleri yüksek

Orijinal sıralamasında s. 139.

millî vicdanda o kadar derin tesirler yaratmış; halkın hayalinde vakıalar o derece yeni şekillere bürünmüştür, ki o daha hayatta iken yarı tarihî ve yarı destanî bir şahsiyet olmuş; Çin müellifleri de Kunlar'dan duydukları rivayetleri aynen eserlerine geçirmişlerdir. Başka bir yerde anlatıldığı üzere Kunlar ile Gök-Türkler ve muahhar Türk devletlerinde müşterek ırk, dil, kültür ve inançlar hakkında mevcut vesika ve delilleri bir yana bırakıp burada şimdilik yalnız kadim Oğurlar ile Oğuzlar'ın aynı büyük etnik unsuru teşkil ettiğini belirtmek lazımdır.

Türkler'de tarih boyunca mevcut ilahî hâkimiyet inancının da ilk temsilcisi Bağatur idi. Bu sebeple de Çin kaynaklarında *"Tangrı kutu"* (T'ang-li ku-t'u) unvanını taşıdığı kaydedilmiştir. Kun İmparatorluğu'nun merkezi Orhun

havalisinde bulunuyor; bu ananeye bağlı kalan Gök-Türkler Ötüken, Uygurlar Ordu-Balığ ve hatta Çingiz Han Moğolları Karakurum payitahtlarını hep aynı bölgede kurmuşlardı. İki bin yıldan fazla süren devirler ve devletler de aynı merkeze bağlılık dikkate şayandır. Bu durum müşterek ecdad hatıraları ve ruhları ile alakayı ifade eder. Gerçekten Çin, Bizans, Türk ve İslâm kaynaklarının ittifakı ile belirttiklerine göre Türkler bu bölgenin kutsîyetine inanıyorlardı. Nitekim Kunlar ve Gök-Türkler beşinci ay ortalarında aynı yerde atalara ait makamları ziyaret ediyor; ruhlara kurban kesiyor ve Tanrı'ya duada bulunuyorlardı, ki millî destana göre burası Ergene-kun adını taşırdı. Kun İmparatorluğu'nun kurulması, siyasî birlik ile muvazî olarak, dinî ve millî duygularda da bir tekâmül başlamış; Tek Tanrı akidesi gittikçe kuvvet kazanmıştır. Kabile teşkilâtı devirlerinde her boya mahsus totemler de artık kutsîyetini kaybetmiş; eski totemik ayinler artık

Orijinal Sıralamasında s. 139 ile aynı şeyleri muhtevi olan s. 70.

Bağatur (Maodun) hariçte kazandığı büyük kahramanlıkları ve zaferleri kadar dâhilde de kurduğu askerî, idarî ve hukukî teşkilât ve nizâm ile de meşhur olup, Kunlar devrinde olduğu gibi muahhar devirlerde de tarihî ve destanî bir şahsiyet ve bir *"ata"* sayılmıştır. O Türkler'de tarih boyunca mevcut olan ilahî hâkimiyet inancının ilk temsilcisi bulunuyor; bu sebeple de *"Tanrı-kut"* unvanını taşıyordu. Kunlar payitahtlarını Orkun'da kurmuşlar; kendi nesillerinden gelen Gök-Türkler Ötüken'i, Uygurlar Ordu-Balığ veya Karabalgasun'u ve Kırgızlar da burasını kendi devletlerinin merkezi yapmışlardır. Yeni devletlerden son üçü evvelkileri ortadan kaldırdığı halde payitahtlarını aynı havalide inşa etmeleri kayda şayan bir bağlılığı ifade eder. Nitekim Çin, Bizans, Türk ve İslâm kaynaklarına göre Türkler bu bölgenin mukaddes olduğuna inanıyorlardı. Bu kutsîyet duyguları, şüphesiz, aynı ırka mensubiyetle, yeni hanedan ve devletlerin Kunlar'ın torunları olmakla, iki bin yıldan fazla burasının ecdad hatıraları ve ruhları ile dolu bulunması alakalıdır. Gerçekten Kunlar'ın ve Gök-Türkler'in yılın beşinci ayı ortalarında atalarının hatıra ve ruhlarına ait bir yer mahallî veya Oğuz Destanı'na göre Ergene-kun'u merasim ile ziyaret ve takdis ettiklerini, burada kurban kesip Tanrı'ya ve ataların ruhlarına dua ettiklerini biliyoruz. Kun İmparatorluğu'nun kurulması ve siyasî birliğin teşekkülü ile muvazî olarak tek bir Tanrı inancı da çok gelişmiş; kadim devirlerde kabile teşkilâtı hüküm sürerken her boya mahsus mukaddes totemler de bu yüce inanç karşısında artık mevkilerini kaybetmiş ve sadece sürgün avlarında yaşayan bir merasim ve eğlence olmuştu. Zira Kun hükümdarları ve devlet adamları, buhran zamanlarında Tanrı'nın kendilerini koruduğuna inanıyor ve

Orijinal Sıralamasında s. 139 ile aynı şeyleri muhtevi olan s. 73.

sürgün avları şeklini almış ve Osmanlı devrinde de yaşamıştır. Kun devlet adamları Tanrı'nın kendilerini kurduğuna inanıyor; ona dua edip yardım diliyorlardı. Kabile hududunu aşan müşterek vatan ve milliyet duyguları da Gök-Türkler devrine benzer bir kuvvet kazanmıştır. Filhakika Çin kaynaklarına intikal eden bir hikâyeye göre Kunlar ile Yüe-çiler arasında bir bozkır sahası üzerinde ihtilaf çıkmış; Bağatur sulhu korumak maksadı ile bir takım şahsî fedakârlıklarda bulunmuş; fakat karşı taraf ısrar etmiştir. Müşavirler bu bozkırın terkini teklif etmişlerdir. Buna mukâbil Kun Başbuğu; *"toprak milletin köküdür; onu nasıl teslim edebilirim"* cevabını vermiş; bu sebeple muharebe başlamış ve bozguna uğrayan düşman, yurtlarından sökülüp atılmıştır. Çinliler'in telaffuzlarına göre Bağatur ve Kun Hükümdarı Tan-yu veya Şan-yu

unvanını taşıyor; bunun daima ilahî hâkimiyeti ifade eden *"Tangrı kutu"* ile birlikte kullanılması bu unvanın aynı manada anlaşılmasına sebep olmuştur. Lakin muahhar devirlerde *Şe-hu* şeklinde kullanılan bu unvanın aslında yabgudan başka bir şey olmadığı gözükür.

Orta-Asya'nın şarkında Kunlar ile Çinliler arasındaki mücadeleler cereyan ederken bu ülkenin garbında da Saka adı altında toplanan ve bir kısmı Türk olan bir takım kavimler yaşıyorlardı. Bu kavimler görünüşte Kunlar'ın baskıları ile M.Ö. VI-VII asırlarda garba doğru göçüp Urallar'dan Balkanlar'a kadar geniş ülkelerde yayıldılar. Yunan kaynakları bu garp kolunu teşkil edenlere *Skit* adını veriyorlardı. Bununla beraber Yedi-Su ve Fergana bölgelerinde yine Sakalar oturuyor; onlar da Türkistan, Afganistan, İran ve Hindistan'a yayılıyorlardı. Heredot'un tasvirlerine göre Sakalar ile Şamanî Türkler arasında yaşayış, düşünüş ve inanış farkları yoktur. Eski Türkler

Orijinal Sıralamasında s. 139 ile aynı şeyleri muhtevi olan s. 90.

ona dua ediyorlardı. Türk kültürü ve inançları tesirine bağlı Çingiz Han Moğolları'nın da payitahtları Karakurum'u aynı Orhon havalisinde kurmaları da dikkate şayandır. Kabile teşkilâtını, kuvvetini muhafaza etmekle beraber siyasî birlik ile muvazî olarak tekâmül eden dinî inançlar yanında boyların hududunu aşan müşterek vatan ve milliyet duyguları da bütün Türkler arasında çok yayılmıştı. Bağatur hakkında nakledilen menkıbelerden biri de onun vatan şuurunda bir örnek olduğunu ifade eder. Filhakika menkıbeye göre sulhu korumak maksadı ile harikulâde atını ve hatta karısını feda eden bu kahraman, müşavirlerin teveccühlerine rağmen bir bozkır parçası için *"toprak milletin köküdür; onu nasıl teslim edebilirim"* cevabını vermiş; bu sebeple Yüe-çiler'e karşı harbi kabul etmiş ve zaferi kazanmıştır.

Çin kaynakları, kendi telaffuzlarına göre, Kun hükümdarının *Şen-yu* veya *Tan-yu* unvanını taşıdıklarını yazarlar; Sinologlar da bunu *"Tanrı kut"* ile karıştırıp manalandırırlar. Kunlar'ın neslinden gelen Gök-Türk Başbuğları VI. asırda, istiklâl kazanmadan önce, yabgu unvanını taşıyorlardı, ki; Çince kaynaklarda *Şe-hu* şeklini almıştır. Bununla beraber Gök-Türk Kağanları'nın da bazen *Şen-yu* veya *Şe-hu* yani yabgu unvanları ile anıldığına dair kayıtlara rastlanmıştır. Bu durum Kun Hükümdarları'na ait *Şen-yu* unvanının aslında yabgu olduğuna delâlet etmekte; fakat bu hususta Sinologlar'ın filolojik bir tetkiki gerekmektedir.

Orijinal Sıralamasında s. 139 ile aynı şeyleri muhtevi olan s. 98.

Bağatur (Maodun) yalnız kahramanlığı ve büyük zaferleri ile değil kurduğu askerî, idarî ve hukukî teşkilât ve nizâm ile de Kunlar kadar bütün muahhar Türkler için de .... bir *"ata"* sayılmıştı. O Türkler'de ilahî hâkimiyetin ilk temsilcisi bulunuyor ve bu sebeple de *"Tanrı-kut"* unvanını taşıyordu. Kunlar'ın payitahtı Orkun havalisinde kurulmuş; Gök-Türkler'in Ötüken, Uygurlar'ın Ordu-Balığ veya Karabalgasun merkezleri de aynı bölgede inşa edilmişti. Çin, Bizans, Türk ve İslâm kaynaklarına göre Türkler bu bölgenin kutsîyetine inanıyorlardı. Bu kutsîyet şüphesiz aynı ırka mensup hanedan ve devletlerin iki bin yıldan fazla payitahtlarının bu havalide olması, ecdad hatıraları ve ruhları ile dolu bulunması ile alakalıdır. Dikkate şayandır, ki büyük Moğol fatihi Çingiz Han'ın payitahtı da Karakurum'da aynı bölgede idi. Türkler kabile teşkilâtı halinde yaşarken ve her boya mahsus mukaddes birer totemlere sahipken Kunlar devrinde siyasî birlik ile muvazî olarak süratle bir dinî tekâmül başlamış ve tek bir Tanrı inancı da yükselmeye başlamıştır. Nitekim, Gök-Türkler gibi ataları Kunlar da beşinci ayda Tanrı'ya, yer ve ecdat

ruhlarına kurban keserler; inkıraz devrinde de Tanrı'ya dua eder ve kendilerini koruduğuna inanırlardı. Devletin kurulması ve kuvvetlenmesi ile birlikte vatan ve milliyet duyguları da bütün Türkler arasında yayılmıştı. Çin kaynakları, kendi telaffuzlarına göre, hükümdarlar *Şan-yu* unvanını taşıyorlardı. Gök-Türk Başbuğları'nın, istiklâl kazanmadan önce VI. asırda kullandıkları yabgu unvanı Çince *Şehu* şeklinde nakledilmiştir, ki aslında Kunlar devrine ait bu iki unvanın filolojik bakımdan aynı olup olmadığı tetkike şayandır.

Orijinal Sıralamasında s. 66.

ve havalinin asırlarca karşılaşması arasında bazı münasebetler düşünmek mümkündür[9]. Kun İmparatorluğu Bağatur (Modun)'un halefleri zamanında da kudretini muhafaza etti. Lakin Türk tarihinde bütün devletlerde olduğu gibi Kunlar devrinde de siyasî hâkimiyetin temelinde boy (kabile) teşkilâtı ve boy beyleri bulunduğu için feodal hukukî bağlara göre kurulan birlik kudretli kağan, hakan ve sultanların yerini zayıfları işgal ettikleri zaman imparatorlukların parçalanması ve çökmesi mukadder oluyordu[10]. Nitekim Kun İmparatorluğu da, aynı feodal bağların zayıflamasıyla, M. Ö. I. asır ortalarında, şark ile garp veya şimal ile cenup olarak ikiye ayrıldı; nihayet M. S. birinci asrın sonlarında bu geniş devlet çöktü.

En eski Türk devletini kuran Kunlar da tâbi' halefleri gibi kabile teşkilâtına dayanmakla bütün millet askere süvari olarak yetişiyor; kabilelerin başında bulunan beyler de kumandan, idareci ve teşkilâtçı olarak siyasî birlik ve kudretin çekirdeği oluyordu. Bu insan göçü, şüphesiz, ata hâkimiyetle ve onu devrin en mükemmel muharebe vasıtası haline getirmekle mümkün oluyordu. Filhakika Türkler, tarihte ilk defa; koşum takımlarını, bilhassa üzengi ve dizgini kullanmakla M.Ö. VI. asırdan beri ata biniyor; buna göre dar pantolon, potin, deri kuşak sarıp, uzun kılıç takıyor; vücuda getirdikleri süvarî kıtaları ve ordular, devrimizin zırhlı vasıtaları gibi rüzgar gibi koşuyor; bu üstünlük sayesinde ata binemeyen ve hükmedemeyen düşmanları, süratli ve anî baskınlar ile şaşkınlık ile düşürüp bozguna uğratıyorlardı. Bu suretle Türkler, askerî teşkilât ve at kültürleri sayesinde diğer kavimlere karşı üstünlüğe sahip bulunmuşlardır. Çinliler, Yunanlılar, Romalılar ve Germenler de, bilahâre, bu kültürü Türkler'den almışlardır. Türkler'in **Notun Devamı Taslakta Bulunamamıştır. [Ç. N.]**

Orijinal Sıralamasında s. 66 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 137.

hasletler, kurduğu askerî ve idarî teşkilât, tesis eylediği hukuk ve nizâmlar aynen destanî Oğuz Han da bulunmakta; bütün Türk-Oğuz devletlerinde bunların muteber olduğu ve tatbik edildiğini de görmekteyiz. Dikkate şayandır, ki bu kahramana ait faaliyetlerin menkıbeleri kendi devrinde bile destanî mahiyet almış; Çin kaynaklarına da, böylece, tarihî ve menkıbevî bir şekilde intikal etmiştir. Başka bahiste ele alınan bu mühim mesele hakkında sadece Bağatur ile babası Tümen ve Oğuz Han ile onun babası Karahan arasındaki münasebet ve mücadelelerin bir aynîyet halinde meydana çıkmasını burada kaydetmek kâfidir.

Kunlar'ın askerî ve teşkilâtçı kâbiliyetleri yanında, devrine göre müthiş süvarî ordularına sahip olmaları da kudret ve zaferlerinde başlıca rol oynuyordu. Filhakika dünyada, ilk defa, üzengi kullanan Türkler bu sayede ata hâkimiyet kazanmakla, aynı zamanda, komşularına ve düşmanlarına da hâkim olmuşlar veya üstünlük sağlamışlardı. Koşum takımları gibi kendileri de dar pantolon, deri kemer, çizme, kürklü ceket ve altında gömlek giymekle süvarîlik

ihtiyaçlarına göre hazırlanmış ve bellerine kılıç kuşanmışlardı. Bu suretle vücuda getirdikleri süvarî orduları ile rüzgâr gibi uçuyor; baskınlar, çevirme ve aldatıcı ricât hareketleri ile düşmanları şaşırtıyor ve kolaylıkla bozguna uğratıyorlardı. Yabancıların mahrum bulunduğu süvarî kuvvetleri devrimizdeki uçak ve zırhlı vasıtalar gibi vazife görüyor ve Türkler'e hizmet ediyordu. Çinliler, Yunanlılar, Romalılar ve Cermenler at kültürünü ve ona hâkimiyeti Kunlar'dan öğrenmişlerse de Türkler'in üstünlüğü yine devam etmiştir. Atlı kavim olan Türkler yine bu sayede sürekli olarak uzak mesafeleri aşıyor; gördükleri medeniyetlerden faydalanıyor; bu suretle de birçok yerleşik kavimlere nazaran daha ileri görüşlere sahip oluyor; aynı zamanda uzak ve yakın şark ülkeleri

Notun Devamı Taslakta Bulunamamıştır. [Ç. N.]

Orijinal Sıralamasında s. 66 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 141.

vasıflar, kurduğu askerî ve idarî teşkilât ile destanî Oğuz Han bize aynı şahsiyet karşısında bulunduğumuzu göstermekte ve nitekim bu teşkilât ve hukukî müesseseler bütün Oğuz devletlerinde de mevcut bulunmaktadır. Esasen bu kahramana ait faaliyetler onun devrinde bile destanî bir mahiyet almış; Çin kaynaklarına da bu şekli ile intikal etmiştir. Başka bir bahiste ele aldığımız bu mesele hakkında burada sadece Bağatur ile babası Tümen arasında vuku bulan mücadele Oğuz Han ile babası Karahan arasındakinin aynı olduğunu ve Kunlar'ın da Oğuzlar'a mensup bulunduğunu kaydetmek kâfidir.

Kunlar'ın askerî ve teşkilâtçı kâbiliyetleri yanında süvarî kuvvetleri başlıca rol oynuyordu. Filhakika üzengi ve dizgini keşfeden Türkler ata hâkimiyet ile aynı zamanda komşu ve düşman kavimlere de üstünlük sağlamışlardı. Koşum takımları gibi kendileri de dar pantolon ve ceket, altına gömlek ve deriden kuşak ve potin giymekle de süvarîliğin icaplarını yapıyor; bellerine kılıç takıyorlardı. Bu süvarî orduları ile rüzgâr gibi uçuyor; at üzerinde baskınlar, çevirme ve aldatıcı ricât hareketleri ile düşmanı şaşırtıp kolaylıkla bozguna uğratıyorlardı. Devrimizin uçak ve zırhlı vasıtaları gibi süvarî kuvvetleri de kadim zamanlarda Türkler'e üstünlük sağladığı gibi uzak ülkeler arasında münasebetler kurmak ve yeni bilgiler kazanmakla da bir takım yerleşik kavimlere nazaran daha ileri bir medeniyete ve görüşlere sahip bulunuyor; yakın-şark ile uzak şark arasında fikir ve kültür mahsullerini, din ve tekniğin nakline de vasıta oluyorlardı. Çocuk yaşta ata binen Türk, ölünceye kadar bu hayvandan ayrılmıyor; onu hayatının bir parçası biliyordu. Türkler, böylece, askerî haslet ve teşkilâtçı kâbiliyetleri kadar sahip oldukları at ve kültürü sayesinde zaferler kazanıyor; büyük imparatorluklar kuruyor ve kendi halklarını ve yabancı kavimleri iyi idare ediyorlardı.

Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın notları içerisinden Türk Tarihi'nin ilk devreleri adlı makale ile aynı bilgileri muhtevi olan muayyen sayfalara ve notlara ek olarak yine Ak-Hun/Eftalit/ Tabgaçlara dair notlara da ulaşılmıştır. Bunları da bu makalenin sonuna bu şekilde koymayı muvafık görerek, aşağıya aynen alıyoruz.

olması sebeplerinin de rolünü düşünmek mümkündür[9]. Kun İmparatorluğu Bağatur'un yakın halefleri zamanında da kudretini muhafaza ediyordu. Lakin Türk tarihinde bütün devletlerde olduğu tabii Kun İmparatorluğu'nun da kabile teşkilâtı ve boy beyleri nasıl siyasî hâkimiyet ve birliğin nasıl kuvvetli çekirdeği olmuş ise onların parçalanması ve çöküşünde de aynı derecede menfi

rol oynamışlardır. Nitekim kudretli Kun Devleti de feodal bağların zayıflaması ile, M. Ö. birinci asır ortalarında ikiye taksim oldu; birinci asır sonlarında şark, ikinci asır ortalarında da Garp Hunları çöktü[10].

Filhakika dağılan Hunlar'dan bir kısmı III. asırda Çin'e hâkim olup, burada kuvvetli bir devlet kurdular. Gök-Türkler bunlara Tabgaç ve Çin'e de Tabgaç-il adını veriyorlardı. Bu ülkede Çinlileşen ve To-pa ismini alan Tabgaçlar o kadar kuvvet kazandılar, ki İslâm devrinde Karahanlı Hükümdarları bazen Tavgaç veya Tamgaç Han unvanını kullanıyorlardı. Onların bu şöhretleri, Türkler vasıtası ile, yakın-şark'ta da yayılmış; Bizans ve Süryanî kaynaklarında Tavgats (Tabgaç) adı ile tanınmışlardı[11]. Çinlileşen bu kavim, bu suretle, Cermen aslından gelen Franklar nasıl Latinliği ve Hıristiyanlığı müdafaa etmişlerse Tabgaçlar'da öylece soydaşları Türkler'e karşı Çin'i korumuşlardı. Bununla beraber onlar daima Türk aslından gelmiş olmanın hatıralarını muhafaza ediyorlardı. Kun Devleti'nin yıkılışından sonra Yüksek Asya'da hâkimiyet önce Çinliler'in *Sien-pi* ve daha sonra *Juan-Juan* adını verdikleri kavimlerin eline geçti.** Yunan ve Latin kaynaklarında Avar ve Orhun Kitâbeleri'nde Apar adını alan Juan-Juanlar miladi 402 yılında Kunlar'ın soyundan gelen Gök ve Uygurlar'ı, Oğuzlar'ı, Galabalık Tölesler'i, Karluklar'ı ve Kanglılar'ı tâbiiyetleri altına aldılar[12]. Kunlar'dan Avarlar'a ve onlardan da Gök-Türkler'e bazı unvanlar intikal etmiştir. Mesela Gök-Türk Başbuğları Kunlar'dan gelen yabgu unvanını kullanırlarken Tümen (Bumın) istiklâl kazanınca daha üstün imparator manası kazanan kağan ve zevcesi katun (hatun) unvanlarını almış ve kardeşi İstemi de Garp Türkleri'nin hükümdarı olarak yabgu olmuştur.

Avarlar'ın tâbiiyetinde bulunan küçük bir Kun ulusu da, V. asır başlarında Altay dağları havalisinden Yedi-Su bölgesine gelmiştir. Khotan vesikalarında, Roma ve Hint kaynaklarında Huna, Khunni adını alan diğer Kunlar'a nazaran VI. asır Bizans tarihçisi Prokopius'a göre *"derilerinin rengi ve medenî seviyeleri"* dolayısıyla Akhun adı veriliyordu. Bununla beraber hükümdar ailesine nispetle de onlara Pehlevice, Ermenice, Yunanca ve Arapça Heftâlân, Heptal, Eftalit, Abdel, Haytal (Hayâtile) adı veriliyordu[13]. Muahhar İslâm kaynaklarında Abdal şeklinde devam eden bu isim Afganistan, Türkistan, İran ve Anadolu'da (Abdâlân-ı Rûm) bir takım Türk kabilelerini dinî zümre ve dervişleri gösteriyordu[14]. V. asırda Yedi-Su ve Isık-Göl havalisinde çok kuvvetlenen Ak-Hunlar 440 yılında garba doğru ilerlediler. Toharistan ve Şarkî İran bölgelerini hâkimiyetleri altına aldılar. Bu yayılış karşısında endişeye düşen Sasanîler merkeze geçtiler. Filhakika Behram-Gor, Akhunlar'ı Merv yakınında bozarak geri püskürttü.*** Fakat Şahinşah Peroz veya Firûz zamanında (459-484) Eftalitler ile vuku bulan muharebede İranlılar mağlubiyete uğradı; bizzat şah da hayatını kaybetti; İranlı esirler arasında bulunan Peroz'un kızı da saraya götürüldü. Bu zaferi kazanan Eftalit Hükümdarı'nın adı Arap kaynaklarında Akşunvar şeklinde yazılmıştır. Bazı tarihçiler bunun Türkçe Ak-Sungur olduğunu ileri sürerken diğerleri de Sogdca kral manasında *"khşevân"* unvanından geldiği iddia ettiler.

Eftalit Devleti, bu zaferden sonra, garpta Cungarya geçidinden Horasan'a ve Hazar Denizi sahilinde Gürgân (Curcân) bölgesinden Kâbil'e kadar uzayan büyük bir imparatorluk haline geldi. Azim kayıplara uğrayan İran, Ak-hunlar'a yıllık bir haraç ödemek suretiyle sulh yapmaya muvaffak oldu. Bununla beraber bu mağlubiyet İran'da anarşi ve ihtilâllere sebep oldu. 488 yılında tahta çıkan Kavâd muvaffakıyetsizliğe uğradı. Zira İran'da bir yanda mevcut asilzade ve

büyük toprak sahipleri (dihkânlar) ve ruhban sınıflarının kudret ve tahakkümü artıyor; öte yandan onlara karşı yeni bir mezhep ile meydana çıkan Mazdek halk kitlelerini kışkırtıyordu. Manî dininden bazı unsurlar olmakla beraber yeni mezhep servet ve mülkiyette iştirakı müdafaa ediyor; bütün imtiyazları kaldırıyordu. Hâkim sınıfların nüfuzunu kırmak isteyen Kavâd komünist Mazdek Hükümeti'ni destekleyince asilzadeler kendisini 497'de hapse attılar. İran tam bir anarşi içine düştü. Hapisten kaçırılan Kavâd, Ak-Hun Hanı'na sığındı ve kendi hemşiresinden doğan ve Perozdoht unvanını taşıyan yeğeni ile evlendi. Han damadını Akhun ordusu ile İran'a gönderdi ve Kavâd bu sayede, 498 yılında tekrar Sasanî tahtına oturdu.**** Anlaşmaya göre Akhunlar'a haraç ödemeye mecbur bulunan Kavâd Şarkî Roma İmparatoru Anastas'tan borç para istedi. Bu borç ödenmediği takdirde İranlılar ile Eftalitler'in açılır ümidi ile bu talebi reddetti. Lakin bu münasebet ile 502 yılında iki imparatorluk arasında harp başlayınca, aksine Eftalitler, İranlılar safında bulundular. Bir müddet sonra da Hunlar ve Sabirler'de Kafkas geçitlerini aşıp, Anadolu'ya girdiler ve bir müddet sonra iki devlet arasında mütareke oldu. Lakin Mazdek'in komünist tahrikleri fakir halk kitleleri arasında yayıldı; anarşi ve taht kavgaları arasında nihayet I. Hüsrev İran tahtına sahip oldu. Bu Şahinşah zamanında Sasanî İmparatorluğu kudret, azamet ve medeniyeti ile İran öyle bir parlak devir yaşadı, ki Hüsrev tarihte *"Anûşi-Revân"* (ebedi ruh) ve *"dâdger"* (adil) unvanları ile tanındı ve muahhar devrelerde de örnek sayıldı.

Akhunlar, İranlılar ile dostluk devam ederken Toraman Eski Kuşanlar'ı ezerek Şimalî Hindistan kapılarını açar, fakat o şarkta meşgul bulunurken Eftalit Hanedanı'na mensup bulunan ve *"tekin"* unvanını taşıyan Kâbil valisi asıl fetihlere girişir. Tekin'e ait üç kitâbe onun yalnız İndus havzasını fethetmemiş; Malva'ya kadar da ilerlemiştir. VI. asrın çeyrek yarısında Akhunlar, Hindistan'da yayılmaya başlamışlardır. Çinli Budist hacısı Song-yun, 520 senesinde, Badahşan Hanı'da ve Tekin'i de Kâbil'de ziyaret edip bazı bilgiler vermiştir. Ona göre Han, altın bir taht üzerinde oturuyor; Hatun da ipek elbiseler ve mücevherat içinde yüzüyor; Hintliler'in "Huna" adını verdikleri Akhunlar'ın bir kısmı henüz çadır altında yaşıyordu. Toraman'ın oğlu ve halefi olan zat, Hindistan'da Mihirakula diye şöhret bulmuştur. Aslında *"güneş suyu"* manasına gelen bu unvan hakikî ismini meçhul bırakmıştır. Payitahtını Pencâb'ın şarkında Sakala (Sialkot)'da kuran bu hükümdar gerçek bir Hint fatihi olup Guptalar'ı mağlup etmiş; Keşmir'i almış, Ganj Nehri havzasında fetihlere girişmiştir. Bununla beraber bir Hint Racası'na ait kitâbeye göre Mihirakula ordusu ile birlikte, bu havalide fütûhata devam ederken bozguna uğradı ve Keşmir'e döndü. Bu mağlubiyetin acısı ile tebaâsına zulümler yaptığı rivayet edilir. Gök-Türk Devleti kurulduktan sonra garp ülkelerinde yabgu unvanı ile hüküm süren İstemi Han ile Sasanî Hükümdarı Anûşi-Revân arasında yapılan bir ittifak neticesinde Ak-Hun Devleti 563-567 yılları arasında taksim edildi. Ceyhun Nehri Türkler ile İranlılar'ı ayıran ananevî hudut oldu.

Türkler'in Hindistan'da ilk hâkimiyetleri ve "Huna" adlı kabileler halinde muhaceretleri Eftalitler ile başlamış; Orta Asya'daki imparatorlukları ile muvazî olarak cenup ülkesindeki faaliyetleri de karanlıklara gömülür. Bununla beraber VI. asrın ikinci yarısında ve VII. asır başlarında Hintliler'in Hunlar'a karşı muharebelerinden bahsedilir; nihayet bir kısmı Pencâp halkı arasında temsil edilirken bir kısmı da Hindu aristokrasisi arasında yer almıştır. Buna mukâbil **Notun Devamı Taslakta Bulunamamıştır. [Ç. N.]**

Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın notları içerisinden Orhun Abideleri'ndeki millet ve devlet anlayışı ve umûmî Türk tarihi içerisindeki yerine dair muayyen sayfalara ve notlara da ulaşılmıştır. Bunları da bu makalenin sonuna bu şekilde koymayı muvafık görerek, aşağıya aynen alıyoruz.

Orijinal sıralamasında s. 110.

çalıştıklarını söylerken *"Türk milleti için gündüz oturmadan; gece uyumadım. Çıplak halkı giydirdim; aç halkı doyurdum ve zengin ettim; nüfusu çoğalttım. Tanrı'nın yardımı ile ve ölesiye çalışmak sayesinde, böylece, milleti dirilttim; barışı kurarak onun başka milletler arasında mevkiini yükselttim"* ifadeleri ile tarihte misli görülmeyen bir sevgi ve idealin örneği olmuşlardır. Buna mukâbil Türk halk kitlesi (kara budun) de Çin'in tâbi'iyet devrinde duyduğu ızdırap ve düşüncelerini şöyle belirtiyordu: *"Ben devleti olan bir millet idim; şimdi devletim (ilim) nerede kim için kazandım? Ben kağana sahip bulunuyordum; şimdi kağanım hani!"*. Gerçekten devlet ve halk, aynı kutsî duygular ile birbirine kaynaşmış; kağanlar da halka yaptığı hizmetleri sayıp onunla birlikte bütün millete bunları anlatırken müşterek duyguları ifade meziyetini gösteriyor; bu millî ve demokratik ruha sahip olmakla da övünüyorlardı. Zira Kağan *"il tutmak"* yani devlet kurmak gibi en büyük ve kutsî bir icraatı kendisine, yüksek tabakaya ve beylere değil tahsis etmemiş; bunların yanında bilhassa halkın ve bütün milletin malı bulunduğunu ilan etmiştir. Kağanlar'ın bu hizmetlerini Çin kaynakları da teyit etmiştir. Orkun Kitâbeleri'nde en yüksek dereceyi bulan bu yüce ruha dikkat eden meşhur Rus tarihçisi W. Barthold *"eski Türklerde millî vicdanın teşekkül etmiş bulunduğuna asla şüphe caiz olmayacak derecede tam bir sarahat vardır"* diye hükmünü verirken, aynı zamanda, bu hususun "nadir bir şey" olduğunu da kaydeder[8]. Millî ve demokratik duygunun kağan, asilzade veya beyler ve halk arasında mevcut bu kaynaşma

Orijinal sıralamasında s. 127.

millete kudret ve devlete kutsîyet kazandırmıştır. Nitekim Türk Tarihi ile birlikte doğan ve en yüksek derecesini Osmanlı Devri'nde bulan "devlet baba" mukaddes bir mefhum olarak devrimize kadar yaşamış ve yüksek tabaka asla hakir görülmemiştir. Kayda şayandır, ki iptidaî Moğol kavmi, coğrafî yakınlığa ve bizzat Türk hâkimiyeti altında bulunarak pek çok kültür tesirleri almalarına rağmen, içtimâî, siyasî ve hukukî teşkilâtları, millî ve insanî mefkûre ve duyguları ile tamamıyla zıt karaktere sahip idi. Filhakika Çingiz Han ve halefleri Asya'da ve Avrupa'nın şarkında hüküm sürdükleri halde Büyük Moğol İmparatorluğu veya imparatorluklarına ait servetler, altın ve mücevherat Moğol Hanları ve akrabalarının, beyler veya Noyanlar'ın hazinelerini dolduruyor; fakat halk kitleleri bu büyük fetihlerden ve yağmalardan asla faydalanamamış; hatta asilzade veya yüksek tabakanın şiddet ve hakaretlerinden kurtulamamış; eski iptidaî hayatlarına terk edilmişlerdir. Türkler ile Moğollar arasında mevcut pek çok ayrılık ve zıddiyetlerden biri de burada kendini gösterirken Moğol kavmi, böylece millî duygulardan mahrum bulunduğu gibi bir dünya hâkimiyeti kurmalarına rağmen idare ve bilhassa istilâ zamanlarında insanlık hislerine bir türlü sahip olamamışlar; hatta işgal ettikleri büyük medeniyet merkezlerini ve mamur beldeleri yıkmaktan, buralardaki sakinleri kitleler halinde imha etmekten sakınmamış; bilakis bu hareketlerden zevk almışlardır.

2. Sakalar, İranlılar, İskender

Orta Asya'nın şarkında Türkçe adı Kun olan Hiung-nular Çinliler ile münasebet ve muharebelerde bulunurlarken bu ülkenin garbında da Saka ismi altında toplanan ve ekseriyeti Türk olduğu anlaşılan bir takım kavimler yaşıyordu. Şark ve şimalden gelen baskılar karşısında Saka veya İskitler'in büyük bir kısmı uralları geçip Karadeniz şimalindeki memleketlerde yayılırken diğerleri de muahhar bir devirde M. Ö. VI. asırda, Yedi-Su ve Fergana havalisinde oturuyorlardı. Bu Sakalar'ın hayat tarzı, kültürleri, inanç ve ananeleri Kunlar gibi idi. Süryanî kaynaklarına ve hususi ile Urfalı Mar-Yakup'tan nakledilen bir rivayete göre Türkler'in (Turkaye kavminin) ilk büyük istilâ ve yayılışları, M. Ö. 510 yılından evvel, İran Hükümdarı Cambyse (Keykâvus) zamanında başlamıştır. Zira Hakkâmeniş kabilesine mensup Kurus (Keyhüsrev)

Filhakika Türk milleti kağan veya sultanları, beyleri ve halk kitleleri ile birlikte yalnız millî mefkûrelerine kutsîyet duygusu ile bağlanmamış; aynı zamanda hak, adalet ve insanlık

Orijinal sıralamasında s. 131.

gibi yüksek bir ideale de sahip bulunduklarını göstermişler; bu sayede kadim zamanlardan beri cihan hâkimiyetine layık olduklarını da ispat etmişlerdir. Nitekim Kağan, Orhun Abideleri'nden milletini ve hatta yabancıları bu kitâbeleri okumaya davet ederken Türkler'in su gibi akmış kanlarını hatırlatıyor ve bir daha böyle bir duruma düşmemesi lüzumunu ifade ediyordu. Lakin iyi zamanlarda kazanılan zaferler münasebetiyle düşman ecnebî kavimlerin dökülen kanlarından ve öldürülen insanların sayısından asla bahsetmiyor ve övünüyorlardı. Hâlbuki Moğollar gibi birçok eski hükümdarlar da düşmanlarına karşı yaptıkları vahşet ve zulümleri ile iftihar ediyor; bu hareketleri yazdırıp tarihe mal etmekten sakınmıyor; bilâkis bundan gurur duyuyorlardı. Türk Kağanı *"Tanrı'nın dört bucağındaki kavimleri padişaha mecbur ettim ve onları düşmanlıktan vazgeçiyorum"*. (yargısız kıldın) cümleleri ile de insanî ve barışçı duygularını meydana koymuş; bizzat kendi milletinden olan kavim veya ulusların (Türküm budunım erti) başındakilerin "yanıldığı" (yanıldukın) ve *"yazuk"* (günah) işlediği için cezalandırıldıklarını, böylece, devletin nasıl dışta sulha ve içte nizâma kavuştuğunu hikâye eylemiştir. Bu münasebetle *"iki beg birle il boldı"* (iki hükümdar birbiri ile dost oldu) yani sulh yaptı denilmektedir. İki devlet (il) arasında barışı hazırlayan diplomat da *"ilçi"* adını taşıyor; bugüne kadar kullanılan *"elçiye zevâl yoktur"* atasözü de milletler arası hukuk ve ananelerin ne derece sağlam ve insanî olduğunu belirtiyordu.

Fars (pars) eyaletinde yaşayan kabileleri toplayıp İran'da Akamenid Hanedan ve devletini kurmuş; şimalde Medleri (Keyâksar), Mezopotamya'da Asurlular'ı (Buhtannasr), Anadolu'da Lidyalıları (Krezüs) ortadan kaldırmış; şarkta da Merv (Margiana) Semerkand (Sadiana), Belh ve Sakalar'ın yeni işgal ettikleri Sakastan bölgelerini dört yıl zarfında (539-545) fethedip tarihte ilk büyük imparatorluğuna sahip olmuş; böylece Adalar ve Akdeniz sahillerinden Hindistan kapılarına kadar hüküm sürmüştür. Heredot'un rivayetine göre Kurus, on yıl sonra tekrar şark seferine çıktı; Sir Nehri (Iaxarte) kıyılarına varıp kendi adına Kyropolis (Ura-tübe) şehrini inşa etti.[17*] Nehrin ötesinde Sakalar üzerinde hüküm süren Kraliçe Tamaris'e evlenme teklifinde bulunmuş ve bu suretle onun memleketlerini de idaresine bağlamak istemişti. Lakin Kraliçe, Kurus'un talebini istihfafla karşıladı ve kendisine

17 * **Orijinal sıralamasında s. 68 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 31.** gibi onlarda Sakalar'da atları ile birlikte gömüyor; matem merasimlerinde yüzlerini kan akacak bir derece yaralıyorlardı. Nitekim Süryanî kaynakları bu nüfus hareketlerini Türkler'in büyük bir yayılışı olarak göstermişlerdir. Filhakika Urfalı Mar-Yakup'tan nakledilen bir rivayete göre *"Türkler'in (Turkaye kavminin) dünyada ilk istilâsı M. Ö. 510 yılından evvel, İran Hükümdarı Keykâvus (Cambyse) zamanında başlamıştır"*. Dikkate şayandır, ki Gök-Türkler miladi 568 yılında Bizans İmparatoru Justin'e bir elçi heyeti gönderdiler. Bizans tarihçisi Theophone'e göre İstanbul'da imparatorun huzurunda: *"Tameis (Don Nehri) şarkında eski çağlarda Masaget (Sakalar'ın bir kolu) denilen Türkler bulunurlardı"*. VI. asırda İran'da kurulan büyük bir imparatorluk ile bu Sakalar arasında vuku bulan bir muharebe Orta Asya tarihi bakımından mühimdir. Gerçekten Hakkameniş kabilesine mensup Keyhüsrev (Kurus), Fars (Pars) eyaletinde kabileleri toplayıp İran'da Akamenid Hanedanı'nı ve devletini kurmuş; şimalde Medler'i (Keyâksar), Mezopotamya'da Asurlular'ı (Buhtannasar) ve Anadolu'da Lidyalılar'ı (Krezüs) ortadan kaldırmış; şarkta da Merv (Margiana), Semerkand (Sogdiana) ve Sakalar'ın yeni işgal ettikleri Sakastan (Afganistan) bölgelerini dört yılda (M.Ö. 539-545) hâkimiyeti altına almış; böylece Adalar Denizi sahillerinden Hindistan kapılarına kadar tarihin ilk büyük imparatorluğuna sahip olmuşlardır. Yunan tarihçisi Herodot'un rivayetine göre Kurus, birinci seferinden on yıl sonra, Sakalar'a (Masagetler'e) karşı ikinci şark seferine çıkmıştır. Sir Nehri (Iaxarte) kapılarına varan Kurus bu havalide Kyropolis

mağrurane ret cevabı verdi. Bunun üzerine başlayan büyük bir muharebede M. Ö. 528 yılında tam bozguna uğradı ve hayatını da kaybetti. Otuz sene (528-558) zaferden zafere koşan Kiros'un bu ikinci seferi Kunlar'ın baskısına uğrayan Sakalar'ın garba doğru yayılmaları ile alakalı gözükmekte ve Süryanî kaynaklarının ilk Türk istilâsı da her halde bu vakalara dayanmaktadır. Zira Sakalar'ın bu bakiyelerinin de bilahâre soydaşları Kunlar'a karıştığı ve bir kısmının da Hazar sahillerinden garba doğru gittikleri anlaşılıyor. Miladî I. asırda coğrafyacı Amasyalı Strabon'a göre Karadeniz'in şimali gibi kafkasları aşıp Anadolu'ya da dağılan Sakalar Afganistan'da ve Ağrı bölgesinde Sakastan adlarını bırakmışlardır. İslâm müelliflerine göre birinci Secistan ve Sistan'a ikincisi de Sisacan şeklini almıştır.

Makedonyalı İskender'in büyük Asya seferi ve fetihleri Yunan'ın İran'a veya daha umûmî tabir ile garbın şarka karşı bir ilk mukabelesi mahiyetinde görülmüştür. Filhakika Büyük İskender, Kiros'tan iki asır sonra, 330 yılında, Dârâ'yı mağlup etmiş; Akamenid Hanedanı ile birlikte İran İmparatorluğu'nu da yıkmıştır. Buradan Türkistan fütûhatına girişen İskender, 327 senesinde, Sir-Derya geçitlerine varmış; Kyropolis'i alıp kendi adına İskenderiye (Hocend) şehrini kurmuş; fakat Hindistan üzerine yürümek üzere geri dönmüştür. Bu sırada Sir Nehri ötesinde Karthasis adlı bir hükümdarın hüküm sürdüğü kaydedilmiştir. Alman Şarkiyatçı Nöldeke bu ismin Türkçe yani[18••] hakanın kardeşi olduğunu ileri sürmüştür. Bu

18 **•• Orijinal sıralamasında s. 39 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 30.** (ura-tübe) şehrini inşa etti nehrin ötesinde, kocasının ölümünden sonra, Sakalar'ın Hükümdarı olan Tomris'e evlenme teklifi yaptı; böylece hem bu memleketi idaresine almak ve hem de bu kavmin hareketlerini nizâma koymak istiyordu. Lakin Kraliçe, Kurus'un bu talebini istihfâf ile karşıladı ve mağrurane

etimoloji muvaffakiyetsiz olsa da bu zaman da Türkler'in bu havaliye hâkim bulunduğu muhakkaktır. İskender'den sonra

---

bir cevap ile reddetti. Bu sebeple M.Ö. 528 yılında vuku bulan büyük bir muharebede otuz sene (528-558) zarfında şanlı zaferler kazanan Büyük Kurus tam bir bozguna uğradı ve hayatını da kaybetti. Bu ikinci sefer, Kunlar'ın baskısı ile devamlı garba doğru ilerleyen Sakalar'ı durdurmak ve ezmek gayesini güdüyordu. Süryanî kaynaklarının ilk Türk istilâsı ve yayılışı adını verdikleri hareket ile galiba bu yayılışı kastediyorlardı. Miladî I. asır coğrafyacısı Amasyalı Strabon'a göre Sakalar'ın bir kısmı Afganistan ve Türkistan'da yerleşirken diğerleri de uralları geçip ya garba doğru yayılıyorlar veyahut kafkasları aşıp Anadolu'ya dağılıyorlardı. Birinciler Afganistan'da Sakastan ve muahhar İslâm kaynaklarına göre Secistan ve Sistan, ikinciler de Ağrı bölgesinde aynı adı bırakmışlar ve Arap kaynakları bu sonuncu adı Sisacan şeklinde kullanmışlardır. Makedonyalı İskender'in büyük Asya fetihleri Yunan'ın İran'a veya daha umûmî ve muahhar manası ile garbin şarka bir mukabele mahiyetini almıştır. Filhakika Büyük İskender Kurus'tan iki asır sonra, 330 yılında III. Dârâ'yı mağlup edip Akamenid Hanedanı ile birlikte İran İmparatorluğu'na da nihayet verdi. Oradan Türkistan fütûhatına girişen İskender M.Ö. 327 senesinde Sir Nehri havalisine varmış; Kyropolis (Kurus Şehri)'i alıp bu bölgede kendi adı ile bir İskenderiye (Hocent) şehrini inşa etmiş; daha fazla ileri gitmeden Hindistan seferine dönmüştür. Bu sıralarda nehrin ötesinde Karthasis adlı bir hükümdar bulunuyordu. Alman Şarkiyatçısı Nöldeke bu

Orijinal sıralamasında s. 39 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 19.

İran hükümdarı bozguna uğradı ve hayatını da kaybetti[7]. Kurus'un şarkta yaptığı ilk fetihlerden on yıl sonra tekrar şark seferine çıkması Sakalar'ın Kunlar'ın baskısı ve Türkistan'a doğru yayılmaları ile alakalı gözüküyor; Süryanî kaynaklarının Türklerin ilk istilâsını M. Ö. 510 yılından evvel ki bir zamanda, Keykâvus'un devrinde göstermeleri de bu ihtimali takviye eder. Mamafih bir çok kavimlerden karışık olan Sakalar'ın ekseriyetini de Türkler vücuda getiriyor, ki onların Hazar ve Karadeniz şimalindeki ülkelere ve Balkanlar'a kadar yayılmaları da kaynakların kısa ifadesini teyit eder. Nitekim miladî I. asır müellifi Amasyalı Strabon'a göre Afganistan havalisinde olduğu, kafkasları aşıp, Ağrı bölgesi de Sakastan adını almıştır, ki İslâm kaynaklarına göre birincisi Secistan ve Sistan, ikincisi de Sisacan şeklini almıştır[8].

Makedonyalı İskender'in büyük Asya seferi İran'a karşı Yunan'ın veya şarka karşı garbin bir nevi ilk mukabelesi mahiyetini alır. Filhakika Büyük İskender, Kurus'tan üç asır sonra, 330 yılında, Akamenid Hanedanı ile birlikte İran İmparatorluğu'nu yıktı. 327 yılında Sir-Derya kıyılarına varan İskender, Kyropolis'i (Kurus şehrini) aldı ve kendisi de İskenderiye (Hocend) şehrini bina etti. Bu sırada ötesinde Karthasis adlı bir kimsenin hüküm sürdüğü kaydedilmiştir. Alman âlimi Nöldeke, bu ismin Türkçe kardeş kelimesi olduğunu, yani hakanın töre idaresinde bulunduğunu ileri sürmüştür. Etimolojisi muvaffakiyetsiz olsa bile bu zamanda Türkler'in bu havaliye hâkim bulundukları muhakkaktır. İskender'den sonra kumandanları onun geniş imparatorluğu üzerinde bir takım devletler kurdular. Bunlar arasında Selefküs'ün torunu Amtiokus (246-261)'de Afganistan'da bir Yunan Baktria Krallığı kurdu. Sogdiana (Semerkand), Margiana (Merv) ve şimal

onun kumandanları bu azim imparatorluğu taksim ettiler. Bunlar arasında Selefküs'ün torunlarından Amtioküs'de Afganistan'da bir Yunan-Baktria Krallığı kurup Margiana (Merv), Sogdiana (Semerkand) ve Şimalî Hindistan bölgelerini idaresine aldı. (246-261) Bu sırada Sakalar memleketinden gelen göçebeler de İran'da Arsakî Hanedanı'nı ve Partlar (Eşkâniyan) İmparatorluğu'nu kurup, M. Ö. 250 yılında Selefküsler'e karşı mücadeleye girişti. Bununla beraber İranlı olmayan bu yabancılar Yunan kültürüne çok fazla kapıldılar. Yunan-Baktria Krallığı şarkta, Kunlar'ın taarruzları karşısında yerlerinden sökülen Yüe-çiler veya Kuşanlar arasında dayanamamış; nihayet M.Ö. 124 yılında, Pencâp havalisine çekilmeye mecbur kalmıştır. Türkistan, İran gibi Yunan kültürüne maruz kalmamıştır. Bununla beraber İskender istilâsının İranlılar'dan sonra Türkler arasında da bazı tesirleri görüldüğüne, şarka doğru taarruz hareketleri vuku bulduğuna dair bir takım hikâyelerin teşekkül ettiğini ve XI. asır kaynaklarına geçtiğini şahit oluyoruz. Filhakika Kaşgarlı Mahmud'un naklettiği rivayete göre Isık-Göl havalisinde oturan ve kapısında her gün nevbet çalınan Türk hakanı Semerkand'ı geçen İskender'in yaklaştığını öğrenince Hocent Suyu (Sir Nehri'nin bir kolu) kenarında, haber almak maksadı ile, bir karakol koymuş; İskender'in oraya geldiğini öğrenince nevbet çalıp ordusu ile birlikte şarka doğru hareket etmiş; halk da kargaşalık içinde hakanın arkasında yola çıkmıştır. Kaşgarlı bu zamanda Balasagun, Çimkent (Sayram), Talas (Evliya-ata) şehirlerinin mevcut bulunmadığını, bu havalide Çiğil kabilelerinin oturduğunu ve İskender'in bu havalide

Çiğil kalesini inşa ettiğini[19]*** de kaydeder, bu hikâyelere

19 *** **Orijinal sıralamasında s. 33 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 113.** ismin Türkçe kardeş olduğunu, yani burada Türk Hükümdarı'nın kardeşinin hüküm sürdüğünü ileri sürmüştür. Bu etimoloji muvaffakıyetsiz olsa bile Kunlar'ın kuvvetlendiği bu zamanda bu havalide Türkler'in hâkim bulunduğu muhakkaktır. İskender'in ölümünden sonra bu azim imparatorluk onun kumandanları arasında taksim edilmiş; Selefküs'ün torunlarından Amtiokü̈s'te Afganistan'da bir Yunan-Baktriana Krallığı kurmuştur. Bu kral Margiana (Merv), Sogdiana (Semerkand, Türkistan) ve Şimalî Hindistan bölgelerini de (M.Ö. 246-261) kendi hâkimiyeti altına aldı. Lakin bu zamanda bir yandan şarktan gelen nüfus hareketleri, öte yandan İran'ın taarruzları bu Baktria Krallığı'nı sarsıyordu. Filhakika Kunlar'ın en kudretli zamanında garba doğru sürülen Yüe-çiler veya Kuşanlar Baktria Devleti hudutlarını aşıyorlardı. Pars ırkından olmayan göçebe Arsakî kabilesi İran'da M.Ö. 250 yılında Yunan hâkimiyetini yıkıp Partlar veya Eşkâniyân İmparatorluğu'nu yıkınca Baktria Krallığı iki taraftan çok sıkıştırılmış ve M.Ö. 124 yılında ülkelerini terk edip Pencâp havalisine çekilmişlerdir. İskender istilâsı ve Yunan kültürü İranlılar üzerinde büyük tesirler yapmış; Partlar Yunanlılar'a bazen mağlup olmuşlardır. Buna mukâbil Türkler böyle bir kültür tesirine maruz kalmamışlar; sadece İskender istilâsının şarka doğru bir nüfus hareketine sebep olduğunu aksettiren, bir takım hikâyeler teşekkül etmiş ve XI. asır kaynaklarına intikal etmiştir. Filhakika Kaşgarlı Mahmud'un naklettiği rivayetlere göre Isık Göl havalisinde oturan ve her gün kapısında nevbet (mehter) çalınan Türk hakanı İskender'in ordusu ile Semerkand'ı geçtiğini öğrenince Hocent Suyu (Sir Nehri'nin bir kolu) kenarında, haber almak maksadı ile, bir karakol kurdurmuş; kendisine İskender'in buraya geldiği bildirilince hakan

Orijinal sıralamasında s. 33 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 69. bilahâre Şimalî Hindistan'a sahip oldu. Lakin bir yandan İran'da M. Ö. III. asırda kurulan Arsakîler (Partlar) ile savaşlar; öte yandan Kunlar'ın istilâsı karşısında sıkışan Kuşanlar'ın baskısı bu devletin M.Ö. 124'te Pencâb'a sürülmesine sebep oldu.

İskender Baktria Krallığı'nın Türkler ile münasebet ve tesirleri hakkında tarihî bilgilerimiz birkaç kayıttan ibarettir. Bununla beraber Türk ve İran kaynaklarında mevcut bazı hikâyelerde İskender'in Sir Nehri geçitlerinde şehir ve kale inşa ettiği ve onun yaklaşması üzerine Türk Hakanı ve halkın bu havaliden şarka doğru göçtüklerine dair kayıtlara tarihi vakıaların akisleri nazarı ile bakmak mümkündür. İskender fütûhatı karşısında İranlılar'ın daha fazla şarka doğru kaçmalarına dair rivayetleri daha tabii saymak gerekir[4]. VI. asırda İran'da kabileleri birleştirip büyük Akamenid İmparatorluğu kurulmuş; Çin'de de küçük beylikler yerine siyasî birlik vücuda geldi. Orta-Asya'da Sakalar'da ve bilhassa Kunlar'da da, dünyadaki inkişaflara muvazî olarak, büyük bir kudret ve hayatiyet görülmüştür. Sakalar, Türkistan'dan sökülmüş; Kunlar'ın taarruzları karşısında aciz kalan Çinliler, İmparator Huang-ti zamanında (210-221) büyük Çin Seddi 30.000 kilometre uzunluğu ve müstahkem oluşu ile eskiler onu dünyada *"Aca 'ib-i Seb'â"* (yedi acibe) den biri saymışlardı. Bununla beraber bu azim eser Türk istilâlarını durduramamıştır. Filhakika Tümen (Teu-men) ve bilhassa tarih boyunca Türkler'in hafızasında destan olarak yaşayan oğlu Me-te veya Maodun (Bağatur) zamanında (174-209) Şimalî Çin büyük istilâlara uğramış; bu kudretli ve dahi hükümdar

istilânın tarihî akisleri nazarı ile bakmak mümkündür. Yunan ve Part istilâ ve hâkimiyetlerine karşı İranlılar'ın daha geniş tesirlere maruz kalması ve Türkistan'a daha fazla göç etmeleri tabii idi. Mesela Gerdîzi'ye göre; *"İskender, Dârâ'yı mağlup, Acemleri kahr ve İran'ı zapt edince akıllı, tedbirli ve cesur kimseleri yanında Türkistan'a götürmüş. Barshan'a kadar giden İskender, Hindistan fethine karar verince bu İranlı asilzadelere memleketlerine dönmek ümidini kaybetmeleri; Çin'den ustalar ve sanatkârlar getirterek orada Fars üslûbunda inşa ettikleri şehre Pars-Han yani "Fars Beyi" adını vermişler".*

Orta Asya'nın şarkında hâkim bulunan Türk milletine Çinliler'in verdiği Hiung-nu adı bir türlü anlaşılamamış; aynı örfe ve isme sahip kavimler arasında bir münasebet bulunduğu da düşünülememişti. Hâlbuki Çinliler'in Hiung-nu, Romalılar'ın Hun (Hunni) ve Hintliler'in Hûna şekillerinde telaffuz ettikleri bu isimler hakikatte aynı kavmi gösteriyordu. Hâlbuki bundan yarım asır önce meşhur bir âlim *"bu isimler birbirinden mutlak surette ayrı uç adlandırma mıdır? Yoksa ilk bakışta gözüken bir benzerlikten ibaret midir?"* derken bu mesele üzerinde ne lisanî ve ne de etnik vesika ve delilleri tetkik etmemiştir. Filhakika kadim Kun veya Hun İmparatorluğu tarihe karışmakla beraber büyük bir kavmin ne toptan yok olacağı, ne de toptan muhaceret edeceği düşünülemez. Nitekim düşman bir kavmin hâkimiyeti karşısında Kunlar'ın bir kısmı Çin'e, Türkistan ve Afganistan'a, Şarkî ve Orta Avrupa'ya göçerek yine Hun adı ile devletler kurarlarken büyük kitleler de yurtlarında kalmıştır. Çin kaynakları, Gök-Tükler, Uygurlar ve Galabalık Töles kabilelerinin atalarını

Hunlar'ın neslinden göstermektedirler. Fakat burada bizim için daha mühimi Orta Asya'dır.[20]••••

20 •••• **Orijinal sıralamasında s. 32 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 128.** nevbet çaldırıp, şarka doğru hareket etmiş; bu durumda kargaşalığa düşen halk da toparlanarak, hakanın arkasından yollara dökülmüş. Kaşgarlı Mahmud bu zamanlarda henüz Balasagun, Çimkent (Sayram), Talas veya Tarâz (evliya-ata) şehirlerinin mevcut olmadığını ve Çiğiller'in bu bölgelerde oturduklarını yazar. İskender gelince de bu havalide, yani Hocent bölgesinde bir Çiğil kalesi inşa ettiğini kaydeder. Bu hikâyelerde İskender'in bir şehir ve kale yaptırması ve Türkler'in şarka doğru çekilmesi tarihî istilânın akisleri gözükür. İskender istilâsı ve Partlar'ın hâkimiyeti devirlerinde İranlılar'ın Türkistan istikâmetinde daha fazla göçtükleri muhakkaktır. Gerdîzî'ye göre; *"İskender Dârâ'yı mağlup, Acemler'i kahr ve İran'ı zapt edince bu memleketin akıllı, tedbirli ve cesur insanlarından bir kısmını yanına alıp Türkistan'a götürmüş; Barshan'a kadar ilerleyen İskender Hindistan fiitûhatına karar verince geri dönmüş, ama İranlı asilzadeler memleketlerine dönmek ümidini kaybetmişler; Çin'den ustalar ve sanatkârlar getirterek orada, Fars üslûbunda, bir şehir inşa etmişler ve ona "Pars-Han" yani Fars Bey'i adını vermişler".* Bu uydurma halk etimolojisine rağmen hikâyede bir nüfus hareketi aksetmekte ve belki de büyük kervan yolu üzerinde bulunan bu şehirde İranlı ticaret kolonisinin bulunması ile alakalı bulunmaktadır.

Kun İmparatorluğu, Uzak Şark'tan Hazar Denizi sahillerine kadar uzamakla beraber Sir Nehri garbindeki memleketler ancak onların halefleri Ak-Hunlar zamanında Türkler'in yurdu olmuş; buna mukâbil, şimal bozkırları süvarîlere açık bulunduğundan Ural Nehri'ne kadar Kunlar'ın hâkimiyeti yayılmıştır. Nitekim miladî ikinci asır coğrafyacısı Batlamyus Ural Nehri'nin Dayık (Yayık)

Orijinal sıralamasında s. 128 ile aynı bilgileri muhtevi olan s. 9.

vasıtası ile bu hadiseyi öğrenmiş ve Moğolca telaffuza göre ve cem' halinde Tu-kiu yani Türkler adını kullanmaya başlıyor; bu yeni imparatorluk da bizzat kurucuları tarafından Gök-Türk adını alıyordu. Bu münasebetle I. asırda Latin müellifi Pompenius Türk kavminin hudut bölgesi olan Yayık (Ural) ve İtil (Volga) nehirleri arasında bir Turkae kavmi yaşadığına dair kaydı dikkate şayandır. Nitekim II. asırda Batlamyus'un Ural Nehri'ni Dayık (Yayık) adı ile zikretmesi de bu havalinin Türkler tarafından meskûn olduğunu gösterir. Destanî İran rivayetlerine göre kadim zamanlardan devrimize kadar yaşayan "Turan" adı da Türkler'i ve oturdukları memleketleri ifade ediyordu, ki bu isim Türkân (Türkler)'den başka bir şey değildir.

Gök-Türk veya sadece Türk adının bu suretle bir şahıs, hanedan ve boy ile alakası bulunmadığı sabit olunca bu kağanlar sülalesinin menşeîni tabii yine çağdaş kaynaklarda ve bilhassa Orhun Kitâbeleri'nde mevcut birçok Türk kavim veya ulusları arasında aramak icap eder. Filhakika **Notun Devamı Taslakta Bulunamamıştır. [Ç. N.]**

F. CHALANDON, JEAN II COMNÉNE (1118-1143) ET MANUEL COMNÉNE, (1143-1180)

s. 37 Küçük Asya'da Bizans İmparatorluğu'na ait yerleri tayin etmek zordur. Karadeniz sahilinde Trabzon Dukalığı Kostantin Gabras tarafından idare ediliyordu. Bu şüphesiz Zonares tarafından[1] şehit olarak tavsif edilen, Türkler tarafından esir ve katlolunan Theodore'in oğludur. 1119'da Kostantin Gabras'ın duka olduğu ve imparatorun hâkimiyetini tanıdığı muhakkaktır. Zira 1140'da on altı seneden beri imparatorluktan ayrıldığına dair kayıt onun isyanının 1126'da olduğunu gösterir. Trabzon haricinde, Karadeniz sahillerinin henüz Bizans'a tâbi' olduğu **s. 38** anlaşılıyor Jean'ın Müslümanlara karşı bir seferinde kuvvetlerini Paflagonya'dan sevk ettiğini biliyoruz. Yalnız 1125'tedir, ki Türkler Karadeniz sahillerinde muhtelif şehirleri almışlardır.

Şarkta Alexis Komnen'in son senelerinde hudutların gerilediği gözüküyor. Zira Jean Komnen'in ilk seferleri Laodicée ve Sozopolis'e teveccüh etmiş ve az sonra da Antalya tarafında birçok mevkiler tekrar ele geçirilmişti[2]. Bundan anlaşılıyor, ki Türk kabileleri Menderes vadisini istilâ etmiş ve Antalya'ya giden yolu kesmişlerdi. Bununla beraber Konya Sultanı ile sulhun koptuğuna dair bir işaret yoktur. Binaenaleyh kaydetmek icap eder, ki ekseriya hudutları zorlayan göçebe kabileleridir. Sultandan az çok müstakil olan bu göçebeler sürülerine otlak bulmak için

1 XVIII, 22.

2 Kinnamos, I, 2, 3.

Anadolu merkezinden akan nehirleri müteakiben münbit vadilere iniyorlardı. Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir muharebe değil göçebelerin devamlı hudutlardan nüfuzu bahis mevzuudur.

s. 39 Konya Sultanı nazarî olarak bütün Anadolu Emirleri'nin metbûu idi. Fakat hakikatte bu emirler hep müstakil olmuştu. XII'inci asrın sonlarında Danişmendli Emirleri'nin fetihleriyle durum değişmişti. Alexis'inin son seferinden sonra Konya Sultanı hâkimiyetini kabul ettirmek için Danişmendli Emiri Gazi'ye dayanmak zorunda idi. Öyle ki ikisi fiilen Anadolu'yu taksim **s. 40)** ettiler. 1103'te III. Gazi, babası II. Gazi'nin yerine geçti. Fakat müşkillerle karşılaştı. Zira Kılıç Arslan Danişmend Emiri'nin ölümünden faydalanarak Malatya'yı ölen Danişmendli Emirlerinden birinin oğlu Yağıbasan'ın[3] elinden, 1105 Eylülü'nde aldı. İki sene sonra Kılıç Arslan'ın **s. 41)** ölümü (1107) üzerine Danişmendliler'in şecereleri hakkında malumat veriyor.[4] **s. 42** Kılıç Arslan oğullarının bulunması III. Gazi'ye intikam almak ve hâkim rol oynamak imkânı verdi. Kılıç Arslan dört evlat bıraktı: Şahinşah, Arap, Mes'ud ve Tuğrul Arslan. Sonuncusu babasının ölümünde Malatya'da bulunuyordu. O şehrin hâkimi tanınarak anasının vesayetinde idare etti. Annesi de oğlunun atabeyi İl Arslan ile evlendi. Bir müddet Malatya Müslüman devleti silik bir mevkide kaldı ve birkaç sene sonra ehemmiyet kazandı.

s. 43) Şahinşah iktidarı elde etmeye muvaffak oldu ve kardeşi Mes'ud'u hapse attı. Bu yeni Şahinşah'ın Alexis'iye karşı

3 Sıbt, Haçlı Külliyatı III, 526; Süryanî Mihael III, 192.

4 Meskûkât, Heraldik, İbnü'l-Esir, Mihael ve Ebû'l-Ferec ve Haçlı Kronikleri kayıtlarını veriyor. Kinnamos, I, 6, s. 14.

son seferi esnasındadır, ki patlayan isyan Mes'ud'u iktidara getirdi. Bir muahede imzası sırasında imparator, Şahinşah'ı keyfiyetten haberdar etti. Bir Müslüman Emiri'nin yardımıyla hapisten kurtulan Mes'ud, Danişmendli Emiri III. Gazi ile münasebete girişerek ittifak ettiler. İmparator, Şahinşah'ı kendisi yanında kalmaya davet etti. Fakat Şahinşah bunu kabul etmeyerek Konya'ya döndü. Hatta ona Konya'ya kadar götürmek için vermek istediği kuvveti de reddetti. Konya'ya yürürken Mes'ud ve Gazi tarafından tuzağa düşürüldü. Vuku bulan muharebede Şahinşah mağlup oldu. Rûm topraklarına sığınmak istedi. Fakat kumandanlarından Pouchéos onu Akşehir yakınında, küçük Bizans şehri Tyragion'a gitmeye ikna etti. Rûmlar sulh yeni imza edildiğinden şehrin kapılarını Şahinşah'a **s. 44**) açtılar. Mes'ud derhal yetişti. Şahinşah, dindaşlarına nutuk vererek müttefiki imparatorun gelişini haber verdi ve muharebeden vazgeçmelerini bildirdi. Fakat tesiri olmadı ve az sonra şehir halkı Şahinşah'ı Mes'ud'a teslim etti. Pouchéos'da efendisine hıyanet etti. Mes'ud kardeşinin kör olmasını emretti. Fakat tamamıyla kör olmadığından Konya'da bunu öğrenen Mes'ud kardeşini öldürdü[5].

Tahta çıkan Mes'ud ile Danişmendli Gazi davalarının müşterek olduğunu anlayarak ittifaklarına devam ettiler. Gazi, kızını Mes'ud'a vererek Anadolu işlerinde hâkim bir rol oynadılar[6]. Bununla beraber Bizans'a karşı husumetin bunlar tarafından değil Mes'ud'un kardeşi Malatya hâkimi Tuğrul Arslan'dan geldi. Bunun atabeyi İl-Arslan 1110'a kadar iktidarı elde tuttu. Elbistan başlıca şehrini teşkil eden Ceyhan

5 Anna Komnena.

6 Mihael, 219.

(Dehahan) bölgesini almaya muvaffak oldu, ki burasını Harran muharebesinden önce Bohemond işgal ediyordu. İl Arslan'ın fazla kuvvetlendiğini gören sultanın karısı ve Tuğrul Arslan'ın anası ondan kurtulmak için 1112'de en kuvvetli ve akıllı Emir olan Palu (Boulos) Emiri Nure'd-Devle Belek ile yeniden evlendi[7]. Arsanios şehri üzerinde bulunan **s. 45** Palu Emiri Belek, tedricen Bizanslılar ve Haçlılar aleyhinde hâkimiyetini genişletti ve Kılıç Arslan'ın karısıyla evlenerek de kudretini artırdı. Bunun yardımıyla Hatun, İl-Arslan'ı hapse atarak o da oğlunun nüfuzunu artırdı ve tecavüzî siyasete başladı. Bazen Haçlı ve Müslümanlar'ın müttefiki ve bazen hasmı olarak Tuğrul Arslan hâkimiyetini Ceyhan bölgesinde genişletti. İşte Jean Komnen'in babasına tevarüs ettiği sırada idi, ki Malatya Beyliği en kuvvetli devresine erişti. Süryanî Mihael'e göre Tuğrul Arslan ve Belek, Bizans'ı endişeye verdi ve Müslümanları durdurmak için sahilde kuvvetler topladı. Fakat bu kayıtlar Trabzon Dukalığı, garp veya Akdeniz sahillerine ait kuvvetlerden hangisinin bahis mevzuu olduğunu bilmiyoruz. Bundan bir müddet sonradır, ki Bizanslılar'ın Müslüman işlerine karşı harekete geçtiklerini görüyoruz.

1118 veya 1119'da Tuğrul Arslan ve Belek, Kemah [Gamakh] bölgesini istilâ ettiler[8]. Memleketin hükümdarı İbn Mengüc, Danişmendli Gazi'nin damadı idi. Bu istilâ karşısında Trabzon'a kaçarak Kostantin Gabras'a iltica etti. Müslümanlar arası mücadeleden faydalanan Gabras, muharebeye hazırlandı. Fakat Gabras ile Mengücek oğlu **s.**

7 Süryanî Mihael.

8 Süryanî Mihael, Haçlı Ermeni Külliyatı, I, 333.

46 esir oldu. Gabras, 30.000 dinar fidye ile kurtuldu. Gazi de damadını serbest bıraktı. Bundan memnun olmayan Belek ve Tuğrul Arslan derhal çekildiler.

Süryanî Mihael'e göre bu zamanda İmparator Jean Komnen de Müslümanlara karşı sefer yaptı. Bu imparatorun Trabzon Dukası'nı garpta desteklediğine delâlet eder. Bu seferde İmparator, Müslümanlardan üç şehir zapt etti. Bizans tarihçilerinin cülûsundan az sonraya koydukları Jean Komnen'in Asya seferi bahis mevzuudur.

Kinnamos'a göre[9] İmparator'un hedefi Müslümanların yeniden elde ettikleri (Denizli) Laodica (ad Lycum)'ı zapt etmek idi. Niketas'ta Müslümanların Menderes civarında Frikya şehirlerine akınlarından bahseder. Jean Komnen'in seferi 1119 baharında oldu. İmparator'un ordusu Müslümanların yerleştiği Laodicée'ye teveccüh etti. Müslümanlar Konya ile bağlayan yolu muhafaza ediyorlardı. Seferin teferruatı hakkında malumatımız yoktur. Kinnamos sadece bize imparatorun Laodicée önüne vardığını, menşeî Müslüman (Türk) Axouch isminde bir kumandanı muhasara için gönderdiğini yazar. Şehir ilk hücumda zapt edildi[10]. **s. 47** Emir, Abouchara kaçmaya mecbur oldu ve Rûmlar şehre hâkim olarak onu müstahkem bir yere kuşattılar[11].

Herhalde Anna Komnena'nın entrikaları dolayısıyla İmparator derhal İstanbul'a döndü. Bir müddet sonra İmparator tekrar sefere çıkarak bir hile ile Sozopolis zapt edildi[12]. Jean'ın Uluborlu ve Antalya Müslümanlarına karşı

9 I, 2, s. 5.

10 Kinnamos, I, 2, s. 7.

11 Niketas, s. 17.

12 Kinnamos, I, 2, s. 6-7; Niketas, s. 19; Laodicée ve Sozopolis'in zaptına dair

seferi tarihini katî biliyoruz. Bunu 1120-1121'e koymak icap eder, ki **s. 48** bu son tarihte İmparator Peçenekler'e karşı gitmiştir. Bizans ordusu Antalya havalisinde birçok kale ve mevkileri Türkler'den aldı. Sefer gayesinin Müslümanları garpta ilerleyerek işgal ettikleri Paskalya yolundan atmak olduğu anlaşılıyor. Bu ikinci seferinde Jean Komnen, Antalya karayolunu açmıştır. Sefer hakkında tafsilata sahip değiliz. Ordunun Uluborlu'dan Beyşehir Gölü civarına ve oradan da Antalya'ya doğru ilerleyip Laodicée'ye vardığı görülüyor. Bundan sonra imparator Balkanlar'ı istilâ eden Peçenekler'e karşı sefere çıktı[13].

s. 51 Kinnamos'a göre Jean Komnen 1124 ? Kışı'nda boğazı geçerek Türk kabileleri üzerine anî bir baskın yaptığı ve bunlardan bir kısmına Hıristiyanlığı kabul ettirerek askerî hizmetine aldığı anlaşılıyor. Bundan sonra Jean Komnen'in Macarlar'a, Sırplar'a karşı seferi başladı.

1. Jean Komnen ve Anadolu Müslümanları [1130-1136]

s. 77 Bir çok yıllar esnasında Macar hücumları ve Sırp isyanlarıyla uğraştığı zaman Asya'da da Müslüman Emirleri arasında da muharebeler de devam ediyordu. Emir Gazi ile bozuştuktan sonra Belek, Anadolu işlerini bırakarak Suriye'ye doğruldu. Halep'i zaptı onun nüfuzunu daha da artırdı. 1124 Mayısı'nda ölümü üzerine Müslüman hükümdarlar onun mirası için şiddetli muharebelere giriştiler. Timurtaş, Halep'e yerleşirken Süleyman İbn Gazi de Hısn-ı Ziyad'ı; Tuğrul

---

Migne P. G., t. CXXXIII, s. 1382.

13 1121'de.

Arslan Masara ve Gerger'i işgal ediyordu[14].

s. 78 Bu karışıklıklardan faydalanan Gazi, gelip Malatya'yı muhasara etti. Bu andan itibaren Danişmendli Emiri'nin şarka ve Suriye'ye doğru müdahalelere başlayarak fütûhata giriştiği görülüyor. Tohma, Murat Suyu (Arsanios) ve Karasu nehirlerinin, Kayseri, Kumana ve Trabzon'un yollarının birleştiği Malatya'ya 1124 Haziranı'nda hücum ederken Gazi'ye damadı Mes'ud da yardım ediyordu. Bir ay süren muhasara muvaffak olamayınca Gazi, oğlu Muhammed'i muhasaranın devamına memur etti. Malatya'da başlayan müthiş kıtlık dolayısıyla Tuğrul Arslan o sırada Halep'i muhasara eden Haçlılar'ın yardımını temin için geceleyin şehirden çıktı. Latinler vaat ettikleri yardımı götüremediklerinden 10 Teşrin-i sani 1124'te Tuğrul Arslan, annesi ve bütün Türkler Malatya'yı terk edince şehir halkı kapıları açarak Emir Gazi'ye teslim ettiler.

s. 79 Malatya'nın ilhakından sonra Emir Gazi, Fırat vadisinde yerleşti. Hısn-ı Ziyad (Harput) Emiri Süleyman ölünce orasını da işgal etmek istedi. Fakat Hısn-ı Keyfâ Emiri Sokman'ın oğlu Davut ona takaddüm etti. Bunun üzerine Emir Gazi bölgeyi yağma ve Masara'yı işgal etti.

Emir Gazi, Fırat boylarında genişlemekle uğraşırken Kılıç Arslan'ın oğullarından biri Arap Mes'ud'u kardeşleri Tuğrul Arslan'a karşı Gazi tarafını iltizam etmekle itham ederek 30.000 kişi ile Konya'yı muhasara etti. Danişmendli Emiri'nin ihtiraslarından endişelenen Emirler'in onun etrafında toplandıklarını tahmin etmek icap eder. Mes'ud, İstanbul'a İmparator'a kaçtı. Müslüman hükümdarların

14 Mihael, İbnü'l-Esir, İbnü'l-Adim... Haçlı Külliyatı.

parçalanmasından memnun olan Jean Komnen onu iyi kabul etti ve kendisine verdiği kuvvetlerle Mes'ud'u Arap'a karşı gönderdi. Kayınpederi Emir Gazi ile birleşen Sultan Mes'ud, Arap'ı mağlup ve Ermeni Prensi Toros'a firara mecbur ettiler. 1127'de Arap, tekrar mücadeleye başladı. Bazı Türk Emirleri ve Ermeniler'in yardımını gören Arap iki karşılaşmada da galip gelerek evvela Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'i ve sonra da Emir Yunus'u esir **s. 80** etti. Gazi ile Arap arasındaki bir çarpışma Anadolu'nun şimalinde cereyan etti. Gerçekten biz Emir Gazi'yi hasmına karşı bir muvaffakıyet üzerine onu takiple İris (Yeşilırmak) üzerinde Kumana'yı zapt ettiğini, sonra Ankara'ya doğru ilerlediğini biliyoruz. Muhammed, bu iki şehirden birinde tutuluyordu ve babası tarafından kurtarıldı. Bu muvaffakıyetsizliklere rağmen Arap ve taraftarlarını mücadeleye devamla Gazi'nin diğer oğlu Yağan'ı esir etti. Fakat nihayet birbirini müteakip iki muvaffakıyetsizlik Arap'ı mücadeleyi terke ve Emir Gazi'nin zaferine nail oldu. Bu seferde Arap, İmparator nezdinde melce aradı ve İstanbul'da öldü[15].

Mes'ud'un Arap'a karşı mücadelesinden faydalanan Tuğrul Arslan da beyhude yere Malatya'yı istirdada çalıştı. Süryanî Mihael, bu Türk Emirleri birbirleri aleyhinde Hıristiyanlardan yardım istiyorlardı der. Fakat Rûm İmparatoru'nun bir müdahalesi kaydedilmiyor. Arap'ın, kardeşi Mes'ud gibi bir yardımı imparatordan aldığına dair hiçbir kayıt yoktur. Katî bildiğimiz bir şey vardır, ki o da Arap'a zafer kazandıktan sonra Emir Gazi'nin Bizanslılar'a karşı hücuma geçmesidir. Bu hususa dair yegâne kaynağımız olan Süryanî Mihael, *"Emir*

15 Mihael, Ebû'l-Ferec'den.

Gazi, Kapadokya Türkleri'ni mağlup ettikten sonra **s. 81** *hüküm sürdü ve sahili istilâ etti, ki bu bölgede Kasianos adlı bir Rûm bulunuyordu. Bu Rûm kendiliğinden Emir Gazi'yi gidip bularak bütün Pontus sahil kalelerini ona teslim etti. O da Kasianos'a kendi ülkesinde bir mevki vererek hizmetine aldı"* diyor[16]. Bu Kasianos'un Paflagonya valisi olduğu muhakkaktır. Bunun Trabzon Dukası Gabras olduğunu sanmak mümkün değildir. Zira Süryanî Mihael ondan ayrıca bahsediyor. Bizans kaynaklarında ise Kasianos'dan bahis yoktur.

Bizans'a ait bu yerlerin işgali İstanbul'da az bulunuyordu. Zira orada ancak Emir Gazi'nin hukuken Bizans'a ait yerleri işgal eylediği zikrediliyor[17]. Karadeniz sahillerindeki bu seferi esnasında Ermeni Prensi Toros'un ölümü (1129) haberini alan Emir Gazi Kilikya geçitlerini işgale giriştiğini görüyoruz. Oradan da Suriye işlerine müdahale fırsatı buldu.

Emir Gazi'nin Kilikya'ya gönderdiği kuvvetler Aynzarba ve Mopsuest (Mamistra) arasında bir mevkiye kadar ilerledi. Burada Toros'un ölümünden aynı şekilde faydalanmak isteyen Antakya Prensi Bohemond kuvvetiyle karşılaştı. Bu muharebede Haçlı prensi öldü, başı Emir Gazi'ye gönderildi. O da bunu hediyelerle 1130'da halifeye gönderdi[18].

s. 82 Bu esnada garp tarafında serbest kalan Jean Komnen, Emir Gazi'nin kuvvetini kırmaya karar verdi.

16 Mihael, III, 227; Ebû'l-Ferec, II, 314; Migne, Patrologie Greque, Cilt CXXXIII, s. 378'de Müslümanlar'ın imparatorluğun tebâasıyla ittifakını zikreder.

17 Alexis, Kasianos isminde bir kimsenin Manuel Komnen zamanında mevcudiyetini Kinnamos IV, 17, s. 168 ve VI, 6, 268 kaydeder. XII'inci asrın ortasına doğru da diğer bir Kasianos da Mangane manastırı econume'yidir.

18 Mihael, Guillaume de Tyr, XIII, 27; İbnü'l-Esir Haçlı Külliyatı, I, 390; Ebû'l-Ferec, Ordenic Vital, 1, XI, 29, Cilt IV, s. 267-268.

Fakat İmparator ile Danişmend Emiri arasındaki mücadele hakkında Kinnamos ve Niketas'ın birkaç satırlık malumatı vardır. Niketas ise[19] sadece Emir Gazi'nin ölümünde Kastamonu'ya karşı bir seferden haber verir. Kinnamos, daha iyi haberdar olarak imparatorun Kastamonu'ya üç seferini zikreder. Buna göre birincisinde Kastamonu alınır; ikincisinde imparatorun karısının ölmesiyle sefer fasılaya uğrar; üçüncüsü de Danişmendli Emir Gazi'nin ölümünden sonra vuku bulur[20]. İmparator'un Müslümanlar'a karşı üçüncü seferi münasebetiyle bir kıtası kaynak durumunu zenginleştirmektedir.

s. 83 Süryanî Mihael birinci seferi 1130'da Antakya Prensi Bohemond'un ölümünden sonraya kor ve İmparator Jean'ın Türkler'i vurarak sahilde bir şehir aldığını, Türkler ile karşılaşmaya hazırlanırken kardeşi ve diğer büyüklerin kendisine karşı bir komplo hazırladıklarını, onları yakalayacağı sırada kardeşinin Emir Gazi'ye kaçtığını, Emir Gazi ona çok itibar edip onu Trabzon'a, Gabras'ın yanına gönderdiğini ve imparatorun da bu sebeple İstanbul'a döndüğünü yazar[21]. Isaac'ın kardeşiyle bozuşarak **s. 84** Konya Sultanı'na gittiği ve Türkler'i Bizans'a karşı tahrik ettiği Niketas tarafından yazılıyor. İmparator, kardeşinin kendisine karşı Müslümanlar'ı tahriki münasebetiyle aynı zamanda 1126'dan beri isyan halinde bulunan Trabzon Dukası Gabras'ı elde etmeye çalıştı. Isaac, Gabras ile müzakerede bulunurken Emir Gazi de zamanını (Symnada) şehrini zapt, sonra da Kilikya'yı

19 s. 27.

20 Kinnamos, I, 5, s. 6 ve 13, s. 14; Süryanî Mihael bir taraftan III, 230, 232-4, 237, 1130-1135 arasında imparatorun Müslümanlar'a karşı beş seferinden ve Prodromos'da Migne, P. G., t. CXXXIII, s. 1368.

21 s. 230.

tahrip etti. Ermeni Prensi Leon'da Danişmendli Emiri ile yıllık vergi mukâbilinde bir muahede imzaladı. Bununla beraber bu muahede ölü kaldı[22].

1130-31 kışında Gabras ile görüşen Isaac Komnen, Malatya'da Konya Sultanı ile Emir Gazi etrafında birleştiler[23]. Isaac, Sultan Mes'ud ve Emir Gazi ile görüştükten sonra Kilikya'ya giderek Ermeni Prensi'ni de kazanmaya çalıştı. Orada Leon'un bir kızıyla da evlendi. Fakat bu anlaşma uzun sürmeyerek Isaac, Sultan Mes'ud'a iltica etti. Bu sebeple kızan İmparator 1132'de İstanbul'dan Türkler'e ve Ermeniler'e karşı harekete geçti. İmparator, bu seferde **s. 85** sahil üzerinde rastladığı Türkler'in çoğunu öldürdü ve iki kaleyi aldı. Mihael'in sarahat vermemesi dolayısıyla bu sahilin neresi olduğunu tayin edemiyoruz. Bunun Pontus sahillerinde olması icap eder. Zira imparator gayretlerini müteakip senelerde de hep bu istikâmette sarf etmişti.

İkinci bir komplo daha İmparator'u bu seferden faydalanmaya imkân verdi. Bu esnada Müslümanlar, Uluborlu'ya kadar ilerledilerse de alamadılar. Aynı zamanda Emir Gazi de Sultan'ın yardımıyla muharebeye devam ederek sahilleri tahrip ve Zinin'i muhasara etti ise de 4000 dinar mukâbilinde şehri bıraktı[24].

İmparator, İstanbul'da durumu düzelttikten sonra inkıtaa uğrayan Emir Gazi'ye karşı 1132 sonlarında sefere başladı. Seferin hedefi Müslümanlar'ın akınlara giriştikleri bir merkez olan Kastamonu idi[25]. Bizzat imparatorun **s. 86**

22 Mihael, Ebû'l-Ferec.

23 Mihael, 230.

24 Mihael, 232.

25 Kinnamos, I, 5, s. 13; Niketas.

kumanda ettiği ordu Bitinya ve Paflagonya'dan geçerek Kastamonu'ya doğru yürüdü. Bizans ordusunun zuhuru ile şehir halkı teşrin-i evvelde teslim oldu[26]. Prodromos'un ifadesine göre[27] Bizanslılar Balzan, Alamos ve Alozos isminde üç şehir daha işgal edildi. Süryanî Mihael de Kastamonu'ya yakın iki şehir daha zikreder[28]. Sefer Kastamonu'da sona erdi. İmparator ordusuyla Kızılırmak'a kadar ilerlemekle kalmadı; onun şarkında da Müslüman yerlerini tahrip etti[29]. Bu sefer esnasında bir takım Türk beylerinin imparatora itaat ettiklerini ve bunların isimlerini Prodromos bildiriyor[30], ki bunlar Amasya Emiri Tuğrul, Çankırı Emiri Alp Arslan ile diğer emirler İbrahim (Prachimos), El-Eldin, Elpenkous, Tzykés, İnal (İnalu), Kalinoklés, Aydoğdu (Aitougdés), Ansararis.

Bu seferin 1133 senesi ilk aylarına kadar sürdüğü gözüküyor. İmparator büyük bir zafer girişi merasimi yaptı.

s. 87 Müslümanlara karşı sefer imparatorun dönüşünden az sonra tekrar başladı. Filhakika Emir Gazi uğradığı mağlubiyeti telafi için derhal Rûmlar'dan Albara kalesini aldı ve imparatorun dönüşü üzerine de 1132-1133 Ağustos 31'de Kastamonu'ya hücum ederek **s. 88** Rûmlar'ı katl eyledi. Bu haber İstanbul'a gelince imparator derhal yeni bir sefer hazırladı. Bununla beraber yolda zevcesinin hastalanması ile İstanbul'a dönüp onu defnettikten sonra Jean, Çankırı'ya doğrulan kuvvetlerine Ağustos 1134'te yetişti.

Bu sefer İmparator için talihli oldu. Zira Emir Gazi Eylül'e

26 Migne, P. G., CXXXIII, 1379.

27 s. 1380.

28 s. 233.

29 Migne, CXXXIII, s. 1375, 1378, 1382, 1384, 1394.

30 P. G., s. 1376, 1381.

doğru öldü. Öyle bir zamandaki halife kendisine melik unvanı ile hâkimiyet alamet ve hediyeleri göndermişti. Oğluna vasiyet ettiği için melik unvanı ve hediyeler Muhammed'e tevcih olundu. **89** Fakat hükümdarlık değişmesi hadisesi olmadı. Melik Muhammed'in iki kardeşi Yağan ve Aynü'd-Devle isyan ettiler[31]. Bu durum Bizanslılar'ın ilerlemesini kolaylaştırdı. Malatya'da bulunan Melik Muhammed 1134 Teşrin-i evvelinde haberdar edildi[32].

Bizans ve şark kaynakları bize sefer ve hareket ve başlangıcı hakkında hiçbir işarette bulunmazlar. Şüphesiz Bizans ordusu İzmit'ten Çankırı'ya Bithynian ve Gerede (Krateia) yolunu takiben gitti. Yolda Emir Gazi'nin ölümünü öğrenen Jean Komnen damadı Mes'ud ile görüşmeye girişti ve Konya Sultanı ile Danişmendli Emiri arasında mevcut eski birleşme ittifakını bozmaya muvaffak oldu. Kaynaklar bu anlaşma hakkında mutlak bir sükûtu muhafaza ederler. Sadece Mes'ud'un Bizans ordusuna bir kuvvet yardımı yaptığını biliyoruz. Bu yardımcı kuvvetlerle birlikte Bizanslılar Çankırı (Gangres) yakınlarına geldi[33]. Şehri idare eden emir öldüğünden dul zevcesi müdafaayı kumanda ediyordu[34].

Jean Komnen, sefere geç çıktığı için Çankırı muhasarasını ertesi seneye bırakmak istiyor ve bahara kadar kalmayı düşünüyordu. Fakat bir sabah Mes'ud'un gönderdiği kuvvetlerin geceleyin terk ettiklerini, zira Konya Sultanı'nın Muhammed Gazi ile anlaştığını öğrendi ve Selçuklular'ın Bizans topraklarını **s. 90** boş bularak istilâ etmelerinden

31 Mihael, 238, Ebû'l-Ferec.

32 Mihael, 237-238; Ebû'l-Ferec....

33 Kinnamos, I, 6, s. 14; Niketas, s. 27.

34 Byzantinische Zeitschift Prodromos, XVI, s. 76'da.

korktu[35]. Bu sebeple memlekete mensup papazlar imparatoru derhal hücuma zorladılar. Fakat mağlup olan Bizans ordusu kışı geçirmek üzere Phyndakos'a çekildi. Fakat erzak sıkıntısından dolayı tekrar düşman topraklarında beslenmek üzere Kastamonu tarafına yöneldi ve tekrar Çankırı'yı muhasara etti. Muhasaralar yardım gelmeyince müsait şartlarla müzakere ederek şehri teslim ettiler. Bu muvaffakıyetten sonra imparator Kilikya seferine girişti.

s. 151 Kilikya Kralı'nın muvaffakiyetleri Müslümanlar'ı tekrar mütecaviz bir siyasete sevk etti ve Bizans'a karşı mücadeleye başladı. Sultan Mes'ud, İmparator'un Şeyzer'i muhasarası esnasında galiba Melik Muhammed'in yardımıyla Kilikya'yı istilâ etti. Süratle Adana önünde gözükerek şehri zapt ve halkını esir ederek Malatya'ya sevk etti. Melik Muhammed'in bu sefere iştirak ettiği sanılıyor. Jean Komnen'in bu seferi neticeleri hakkında malumatımız yoktur. Yalnız onun Konya Sultanı'nın memleketlerine hücum ettirdiğini ve Sultan'ın da onunla anlaşma yaptığını biliyoruz[36]. Niketas, Bizans ordusundan yalnız bir kısmının Sultan ile **s. 152** muharebeye giriştiğini yazar. İmparator'un Kilikya dönüşünde Tarsus'dan Silifke'ye ve Larende'ye geldiği ve Sultan'ın hudutları üzerinden geçtiği görülüyor. Oradan da Beyşehir Gölü havalisinden ilerlemiştir.

s. 175 Danişmendli Melik Muhammed'in kardeşlerine karşı zaferlerinden sonra Bizans'a karşı mücadeleye geçmesi İmparator'u yeni bir sefere mecbur etti. Onun Mes'ud'un

35 Kinnamos, I, 6, s. 15.

36 Mihael; ertesi sene muharebenin başlamasından dolayı böyle bir anlaşmanın olduğundan Haçlı Külliyatı naşirleri, Bizans tarihçileri, II, s. 179 şüphe ederler. Fakat bu muharebenin Mes'ud ile değil Melik Muhammed ile vuku bulduğuna işaret etmek lazımdır.

Adana seferine de iştirak ettiği muhtemeldir. Bu zamandan beri devamlı hücumlarda bulundu. İmparator'un çekilişinden sonra Rûmlar'dan Vagha ve Keban'ı 1138'de zapt etti[37]. Sonra Karadeniz sahillerine Kasianos'un memleketine gitti. Orada Rûm memleketlerine hücum ederek pek çok esir götürdü[38]. Bu zamanda isyan halinde bulunan Trabzon Dukası Gabras ile bir ittifakı olması muhtemeldir. **s. 176** Başka bir sahnede de hücumlarını artırarak 1138'de Menderes kaynaklarında Zublas'ı zapta çalıştı; Sakarya sahillerine kadar ilerledi. Müslümanlar'ın Sakarya vadilerine yayılmaları üzerine imparator sefere çıktı. Melik Muhammed'i cezalandırmak için Niksar seferine hazırladı. Zira Danişmendliler burasını restore ederek akınları için merkez yapmışlardı. Oradan da Trabzon'a kadar ilerleyip Gabras'ı itaatine almak niyetinde idi.

s. 177 Böylece Lopadion'da hazırlanan Bizans ordusu 1139 Baharı'nda harekete geçti. İmparator İzmit'ten Karadeniz sahili boyunca Niksar'a doğru ilerledi. Niksar'a yaklaştığı zaman **s. 178** Melik Muhammed'de müdafaaya yöneldi. Danişmendliler'in en müstahkem mevkileri ve normal ikametgâhları olan Niksar'ın muhasarası Süryanî Mihael'e göre Müslüman âleminde büyük bir heyecan yarattı[39]. **s. 179** Türkler'in hiddet ve şiddetini artırdı ve tesadüfen de olsa imparatorun adını söyleyen Hıristiyan öldürüldü. Fakat Bizans ordusu buraya çok yorgun gelmişti; teçhizatı zayıf ve hayvanları da ölmekte idi[40]. Bu sebeple Süryanî Mihael imparatorun muharebe yapmadan çekildiğini söyler. Niketas

37 Mihael, Ebû'l-Ferec. Vaga bugünkü Feke'dir.

38 Mihael.

39 s. 249.

40 Migne, Prodromos, CXXXIII, s. 1344.

Hunyates sadece Manuel Komnen'in cüretiyle bir kaynaşmayı ve Isaac Komnen'in oğlu Jean Komnen'in firarını belirten iki hareketten bahseder[41]. İmparator'un yeğeni ordugâhtan düşman tarafına geçti. Muhammed, onu iyi kabul etti. Jean, Müslüman olup, Konya Sultanı'nın kızıyla evlendi, ki Bizans tarihçisi Phrantzés[42] Fatih Sultan Mehmed'in onun ahfadından olduğunu yazar.

s. 180 Yeğeninin hıyaneti imparatoru ricat emri vermeye mecbur etti. Muhasara 1140 senesinin bir kısmına kadar sürdü. İmparator çekilirken Türkler hücumlarına devam ettiler. Bizans ordusu ancak 15 Kânun-ı Sani 1141'de payitahtına dönebildi. Bir kısmı da henüz gelmemişti ve 1141 Şubatı'nda bunları kılıçtan geçirdi. **s. 181** İmparator bir sene ordusunu dinlendirdi ve hazırladı, kayıplarını telafi etti. Fakat bu zamanda Melik Muhammed'in ölümü onu Niketas tarafına değil Kilikya istikâmetine sevk etti. Türkler tekrar Uluborlu civarında görünmüşlerdi. Bizans ordusu bu tarafa doğruldu; Müslümanlar oradan uzaklaştı; Yalvaç (Antakya)'dan Sultan Dağı'nın garp yamaçlarından Karalis (Beyşehir) Gölü'ne doğru ilerlediler.

İmparator, bu seferden faydalanarak göldeki adalar halkını itaate almak istedi[43]. Bizanslılar ile Müslümanlar arasındaki münâzaalı bir bölgede tamamıyla serbest yaşamak isteyen bu halk adalarını tahkim etmişlerdi. Konya Müslümanları ile temasları **s. 182** dolayısıyla onların örf ve adetlerini kabul etmişlerdi. Kinnamos ve Niketas'ın bunlar hakkında verdiği malumat dolayısıyla hudutlardaki Rûm halklarının tedricen

41 s. 47-48.

42 Bonn tabı, I, 20, s. 68-71.

43 Kinnamos, I, 10, s. 22; Niketas, 10, s. 50.

imparatorluktan siyasî ve hissî olarak ayrılmakta olduğu görülüyor. Daimî harplere rağmen imparatorluk bakiyesi ve Müslümanlar arasında dostanî münasebetler yerleşmiş ve İslâmlar'a yaklaşmışlardı. Bu adalar halkı itaati reddederek imparatoru bir müddet uğraştırdı. Gemiler inşa ederek adalara hücum etti. Fakat bu esnada çıkan fırtına zorluk çıkardı.

Buradan imparator cenûba dönerek Antalya'ya gitti. ..... dönüşünden az sonra 1143'te öldü.

2. Manuel-Danişmendliler

s. 242 Melik Muhammed'in ölümünden (1141 Kânun-ı Evvel) sonra Danişmendliler'in parçalanması üzerine Anadolu'da durum değişmişti. İstiklâl teşebbüslerine rağmen Gazi'nin oğlu kardeşlerine hâkimiyetini tanıtarak devletin birliğini muhafaza etmişti[44]. Fakat bunun ölümü Danişmend Hanedanı'na mensup emirler arasındaki mücadeleler, bu hanedanın tahribine sebep oldu. Bu durumdan Manuel istifade etti. Filhakika Melik Muhammed 1141 Kânun-ı Evvelinde öldü[45]. **s. 243** yerine oğlu Zünnûn'u varis bıraktı. Fakat Melik Muhammed'in karısı Melik Gazi'nin diğer bir oğlu olan Yakup Arslan (Yağıbasan) getirterek Sivas'ı ona teslim etmek suretiyle Melik Muhammed'in arzusu yerine getirilmedi ve Yağıbasan ile evlendi. Meşru varis olan Zünnûn Zamantı'ya kaçtı[46]. Ebû'l-Ferec'e göre Melik Muhammed'in oğlu kardeşi Masara Emiri Yunus ile ittifak ederek Kayseri'yi zapta muvaffak oldu. İki kardeş Malatya'ya karşı bir teşebbüse giriştilerse de Malatya ile Arabisos arasında arkaya çekildiler.

44 Mihael, 238, 346.

45 Mihael, 253; Rahip Grégoire, Ermeni Vesikaları, I, 137.

46 Mihael, 253, Ebû'l-Ferec.

Burada iken vaktiyle Melik Muhammed tarafından tard edilen Aynü'd-Devle, Müslüman ve Hıristiyanlar'ın yardımını talep için Urfa'ya, Hanzit'e ve Diyarbekir'e giderek serseriyane bir hayat geçirdikten sonra yeğeni Yunus ile buluştu ve ittifak yaptı[47]. İkisi Malatya önüne geldikleri zaman şehrin kapıları kendilerine kapatıldı. Kâfi kuvvetleri olmadığı için arkaya doğru çekildiler. Bu sırada Muhammed'in karısı Sivas'tan Malatya'ya iki bin kişi gönderdi. Şehrin halkı Sivas'a sürülecekleri zannıyla, valiye rağmen, şehri Aynü'd-Devle'ye teslim ettiler.

Böylece Danişmendli Devleti Kayseri'de hüküm süren Melik Muhammed'in oğlu Zünnûn ile evlenen iki kardeşi, Sivas'ta Yağıbasan ve Malatya'da Aynü'd-Devle arasında bulundu. Bu parçalanma Sultan Mes'ud'un derhal taarruzlarını davet etti. Bugüne kadar Sultan Mes'ud ile Danişmendliler arasında mevcut **s. 244** daimî ittifak ve birleşmenin Mes'ud tarafından bozulması sebeplerini biliyoruz. İhtimal Sultan Mes'ud bu zamanda Fırat boylarına kadar uzanmak için şark siyasetini düşünmüştü. Gerçekten 1142'den beri Mes'ud, Melik Muhammed'in haleflerinin zaafiyetinden faydalanarak Fırat boylarına doğru bir yol sağlamak istedi.

Aynü'd-Devle'nin Malatya'yı işgalinden sonra Yağıbasan'a yaklaşmak için Zünnûn'u terk eylediği gözüküyor. Bu ikisi birbirlerini takviye maksadıyla anlaştılar. Aynü'd-Devle, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında uzun zamandan beri münazaa edilen Ceyhan tarafında genişlemek istedi ve Elbistan bölgesini işgal etti. Aynü'd-Devle'nin seferini öğrenen Mes'ud Malatya Emiri'nin bulunmamasından faydalanarak

47 Mihael, 253; Ebû'l-Ferec.

Yağıbasan'a karşı yürüdü. Yağıbasan, dağlara kaçtı; Sivas civarını tahrip ettiler[48]. Az sonra da Mes'ud iki kardeşi ayırmaya çalıştı. Aynü'd-Devle'ye metbûluğunu kabul etmek şartıyla arazisini genişleteceğini vaat ediyordu. Aynü'd-Devle müzakereye yeğeni olan karısını gönderdi. Fakat anlaşma olamadığından Sultan Mes'ud, 17 Haziran 1142'de Malatya'yı gelip muhasara etti. 14 Eylül'de çekildi ise de üç sene her yaz gelip civarını tahrip etti. 1143'te Mes'ud, Elbistan'ı işgal ederek Ceyhan bölgesinde yerleşti. Bu zamana doğrudur, ki Sultan'ın projeleri sarahat kesbine başladı. Zengi'nin Hısn-ı Ziyâd'a, Davud'un oğlu Arslan Doğmuş'u koymak istediği **s. 245** için Mes'ud diğer oğlu Yakup Arslan'ı sarayına kabul etti. Konya Sultanı'nın desteği sayesinde Yakup Arslan babasının memleketine sahip oldu[49]. Bu meselede Mes'ud'un ilk defa olarak, Fırat havalisinde rol oynamak siyaseti açıkça meydana çıkar.

Mevcut kaynaklar Konya Sultanı'nın Melik Muhammed'in halefleri ile ilk münasebetleri hakkında daha başka bir malumat vermezler. Bununla beraber Mes'ud'un muvaffakiyetleri kaynakların naklettiğinden daha mühim olduğu istidlal edilebilir. İbnü'l-Esir, Melik Muhammed'in devletlerinin Sultan Mes'ud tarafından işgal edildiğini istirdaden söyler[50]. Bu ifadeyi teyit eden bir hususu da Sultan Mes'ud'un ölümünde vaktiyle Danişmendliler'e ait bulunan Ankara ve Çankırı'ya oğlu Şahinşah tevârüs etmişti[51] de bir parçada Muhammed'in devletinin şimal taraflarının çoğu Sultan Mes'ud tarafından

48 Mihael, 254.

49 Mihael, 258.

50 Haçlı Külliyatı, I, 440.

51 Keşiş Grégoire, I, 176; Kinnamos, II, 5, s. 39.

işgal edilmişti. Zira Manuel'in Konya Sultanı'na karşı bir seferinde, vakti ile Danişmendliler'e ait bölgelerden askerler bulunuyordu.

3. Sultan Mes'ud ve Manuel

Sultan Mes'ud tarafından tehdit veya mahrum edilmiş Muhammed'in halefleri birbirlerini desteklemek ile iktifa etmeyerek, Yağıbasan, Manuel ile ittifak aradı ve kendi devletini müdafaa etmek istedi[52]. Yağıbasan'ın bu teklifleri İstanbul'da çok memnuniyet ile kabul edildi. **s. 246** Mes'ud'a karşı Danişmendliler ile anlaşmak, Manuel'in şark siyasetinde çok faydalı idi. Bu ittifakın şartlarını bilmiyorsak da Manuel'in Sultan Mes'ud ile muharebesinde İmparator'un Yağıbasan ve diğer Danişmendliler'e hücumlarını şikayet mevzuu yaptığını görüyoruz[53]. Bunlar arasında Aynü'd-Devle ve Zünnûn'un da Mes'ud'un tehlike teşkil etmesi dolayısıyla başka bir politika takip etmedikleri muhakkaktır.

Böylece Manuel'in saltanatı başlarında Bizanslılar Danişmendliler ile anlaşarak Anadolu'da sadece Sultan Mes'ud düşman kalmıştı. Bununla beraber Mes'ud'un Danişmendliler aleyhinde şimale doğru genişleyerek çok kuvvetlendiği görülüyor. Mes'ud, Ankara ve Çankırı'yı alarak Danişmendliler'i şarka doğru sürünce Bizanslılar ile hudutları çok uzadı ve Müslüman akınlarına taarruza kaldı. Manuel, ilk saltanat günlerinden beri Anadolu işleri ile meşgul oldu. Bu hususta bir fikir edinmek için 1147 Haçlı Seferi münasebetiyle Eude de Deuil'in verdiği tafsilatı okumak lazımdır. Gerçekten

52 Kinnamos, II, 2, s. 39-40.

53 Keşiş Grégoire, Haçlı Külliyatı, I, 177.

buna göre çok **s. 247** miktarda şehirler ve köyler tahrip edilmiş ve ahalide oraları terke mecbur olmuştu. Devamlı istilâlar esnasında halklar sahil şehirlerine kaçarak Müslümanlar tarafından esarete sevk edilen dindaşlarının akıbetlerine uğramamak için sürüleri arkasında melce arıyorlardı[54]. Selçuk askerlerinin götürdüğü esirlerin miktarı hakkında bir fikir edinmek için Bizans tarihçilerinin imparatorların Müslümanlar'a karşı büyük seferlerini okumak lazımdır. Orada muzaffer imparatorların Müslüman askerlerinin her yaştan sayısız esirleri götürdüklerini görürüz.

Bu sebeple İmparator Manuel, istilâları men ederek emniyeti korumak için hudutlarda bir sürü müstahkem mevkileri inşa veya tamir etti. 1146'da İmparator, Konya Sultanı'na karşı büyük bir sefer hazırladı[55]. Niketas'a göre ilk sefer İmparator'un cülûsunu müteakip oldu. Cülûs 1143 yılı Agustos 20 ile 1 Teşrin-i Evvel arasında diğer taraftan payitahttan hareketi de Türkler'in İznik yakınında Melangia civarına akınları dolayısıyla olmuştur. **s. 248** bu tecavüzün yazın olduğu, zira Müslümanlar istilâlarını daima kış geçtikten sonra yaparlardı. Bu sebeple bu ilk seferin 1144 veya 1145 tarihinde olduğunu ileri sürmek kâbildir. Bu sefer esnasında düşmanı püskürttükten sonra hastalanarak İstanbul'a döndü.

İmparator'un ikinci seferi 1146'da vuku buldu[56]. Birkaç Türk akınlarının şiddetlenmesi üzerine Manuel, Sultan'ın payitahtı Konya'ya kadar ilerledi. Sultan Mes'ud, askeri ile Isauria'yı istilâ ederek bilhassa Prakana şehrini aldı[57]. Türk

54 Migne, P. L, CXXXV, 1234.

55 Niketas, I, 2, s. 71; Kinnamos, II, 5, s. 38.

56 Ramsay, 202.

57 Kinnamos, II, 5, s. 38; Niketas, I, 2, s. 71. Prakana hakkında Ramsay, s. 364.

kıtaları Larende yolundan Torosları geçerek Silifke yolunu tuttu. Prakana yakınında Claudiopolis'in tehdit edildiği muhakkaktır. Sultan'ın cenûp akınları Bizanslılar'ın Kilikya muvasalalarını tehlikeye düşürüyordu.

s. 249 Prakana'nın zaptı Manuel'in Sultan'a karşı şikayetlerinin tek sebebi değildi. İmparator, onu müttefiki Yağıbasan'a hücum ettiği için de takbih eyliyordu[58], ki burada ilk defa Bizans'ın Danişmendli Emirleri ile ittifakını görüyoruz. Bundan başka Müslümanlar'ın belki Urfa'nın 1143'te zaptı ile bir cihat gayretine düştükleri için her gün yeni bir cesaret ile Bizans topraklarını feth eylediklerini görüyoruz. Hususiyle Menderes vadilerinden Türkler Efes yakınında Kelbianon şehrine kadar ilerlediler. Şimalde durum daha iyi değildi. İmparator, Ulubat civarında ordusunu hazırlarken Türkler Sakarya vadilerini takip ile İznik yakınlarına kadar cesur bir harekette bulundular[59].

s. 250 Bu son hücum İmparator'u süratle sefere zorladı. Bizans ordusu Bursa (Pruse) yolunu tutarak Uludağ'ı dolaşarak Eskişehir üzerine vardı. Bu hareketten öncesi bir ilan-ı harp mahiyetinde idi. Filhakika gönderdiği bir meydan okuma üzerine Sultan Mes'ud'da ordularının Akşehir'de (Philomelion) karşılaşacakları cevabını veriyordu[60]. Kinnamos, bu sefer hakkındaki **s. 251** tafsilatı imparatorun kahramanlığına tahsis eder.

Konya'ya varmak için imparator ordusu Eskişehir (Dorylaion)'e doğruldu. Oradan Kütahya (Kotiaion) ve Afyonkarahisar (Akroenos), Seyitgazi (Nakoleia)'yi geçti.

58 Kinnamos, II, 5, s. 39.

59 Kinnamos, II, 5, s. 38; Niketas, I, 2, s. 71.

60 Kinnamos, II, 5, s. 38.

Sultan Mes'ud'da Akşehir'e kadar ilerledi. Bu şehrin ilerisine bir kuvvet göndererek düşmana pusu kurmak istedi[61]. Türkler'in Afyonkarahisar-Akşehir **s. 252** geçitlerinde pusu kurmak teşebbüsleri akamete uğrayarak Bizanslılar, Mes'ud'un büyük kuvvetine doğru ilerledi. Sultan, Bizans ordusuyla müsavî bir kuvvetle muharebe edebilmek için yardımcı kuvvetlerin gelmesini bekledi. İmparator'un meydan okumalarına rağmen Mes'ud bu kuvvet azlığı dolayısıyla muharebeye tutuşmaktan sakınıyordu. Pusu kurma muvaffakiyetsizliğinden sonra Sultan, Amdrochman'a doğru kıvrıldı. Böylece Bizans ordusu müşkilata uğramadan Sultan Dağı'nı dolaşarak Akşehir'e geldi[62]. Sultan'ın çekildiğini öğrenen Manuel takibe koyularak Thymbrion'a ve Agait[63]'a vardı. Tekrar muharebeye tutuşmamak için Sultan'a geri çekilerek Bizans ordusunun Kabala (Gavele)'ya kadar ilerlemesine imkân verdi. Kinnamos'a göre Agait çarpışması çok şiddetli olup Sultan'ı Konya'ya kadar ricate mecbur etti. Bununla beraber böyle olmadığı, Selçuklular'ın düşmanı istilâya bırakmadıkları ve Kabala (Çiğil), ile Konya arasında, arızalı Agait yolunda durdurmaya çalıştıkları meydana çıkıyor. Kinnamos'un dediği gibi Mes'ud'un takip ettiği rakibinin iki ordu arasında sayı itibariyle bir müsavatsızlık olduğu görülüyor[64].

s. 253 Bizanslılar Konya'ya yaklaştıkları zaman Sultan Mes'ud elindeki orduyu bir çok gruplara ayırdı. Konya surları arkasında sarılmamak için düşman kuvvetlerini yıpratmaya

61 Kinnamos, II, 7, s. 40.

62 Kinnamos, II, 5, s. 41-42.

63 Ramsay, s. 201, 359.

64 Kinnamos, II, 6, 43.

çalıştı. Konya'da kâfi bir garnizon bırakarak, Aksaray'a mühim bir kuvvet gönderdi. Sultan'ın beklediği takviyeler burada temerküz edecekti ve onları bekliyordu. Diğer mütebaki kuvvetleri ikiye ayrılarak bir kısmı Konya etrafında ikâmet ediyordu. Diğeri Kabala geçidine gitmişti. Bizanslılar bunları zorlayınca Konya'ya kadar çekildiler, Konya'yı muhafaza eden kuvvetin yanına geldi. İmparator, bir miğferi bir süvari elinde sallayarak Mes'ud'un esir edildiğini ilan edince Müslümanlar bu sahte haber üzerine çekildiler ve Bizanslılar da gelip Konya önünde ordugâh kurdular.

Konya muhasarası şüphesiz İmparator'un esas gayesi idi. Fakat iyi bilinmeyen sebeplerden vuku bulmadı. Şehir önünde Bizans ordusu varoşları yağma ve surlar dışındaki mezarlığı tahrip ettiler. Burada **s. 254** dış sur müdafileri karşısında muhasaraya başlamadan dahî çadırlarını söktüler[65]. Bizans ordusu, Konya önünde bulunurken, bir Müslüman kadının mühim bir rol oynadığı görülüyor. Gerçekten Niketas'a göre Jean Komnen ile evlenen Mes'ud'un kızı bu kadın olmalı idi[66]. Fakat Kinnamos, Manuel'in Sultan'ın karısıyla münasebete giriştiğini ifade ediyor. Manuel, bu kadına karşı nezaket göstererek, çıkan gürültülü habere rağmen, kocasının hayatta olduğunu bildirdi. İmparator'a teşekkür etmiş. Sultan'ın karısı ona iki bin koyun ve çok miktarda da öküz vermek niyetinde idi. Fakat mezarların Rûm askerleri tarafından kirletilmesi üzerine bu tasavvurundan vazgeçti; her ne kadar İmparator Sultan'ın anasının mezarına hürmet için emirler verdiyse de[67].

65 Kinnamos, II, 45-46.

66 I, 2, s. 72.

67 Kinnamos; II, 6, s. 46; Prodromos'un şiirleri, Haçlı Külliyatı, Rûm Tarihçileri, II, 198.

Bizans ordusunun çekilmesi hakkında çok kısır durumdayız. Kinnamos, Haçlı ordusunun yaklaşması haberi üzerine İmparator'un çekilme emrini verdiğini yazar. Fakat bu mümkün değildir. Zira İkinci Haçlı Seferi'ne 31 Mart 1146'da karar verilmişti ve Haçlılar'ın bu sene içinde gelmeleri kâbil değildi. Kinnamos'un 1146 ile 1147 hadiselerini karıştırdığı anlaşılıyor. Filhakika Haçlılar'ın gelmesi dolayısıyla Manuel ile Mes'ud 1147 senesinde bir sulh muahedesi imzaladılar. Binaenaleyh Konya önünde Bizans ordusu Sultan'ın mühim takviye ve yardım kuvveti aldığını öğrendi[68]. Binaenaleyh Mes'ud'u payitahtında kuşatmaya muvaffak olamayan İmparator'un **s. 255** orada Sultan'ın gelecek kuvvetleri ile kuşatılmasından ve şehirde ve dışarıdan iki kuvvet arasında kalmasından korktu.

Nitekim ricat eden Bizans ordusunu Türk ordusu yakından takip etti. Bu da Kinnamos'un İmparator'un şövalyeliğini methi ile alakalıdır. Konya'yı terk eden İmparator Karalis Gölü istikâmetinde dolaşır ve arızalı bir yola girdi. Fakat Türkler Denent Köy'de, Konya yakınında, Bizans ordusuna büyük bir darbe vurdular. Rûmlar'ın birçok piyade kıtaları imha edildi; bu Bizans ordusunda müthiş bir panik yarattı ve asker muharebe yapmayı reddederek kaçmaya ve bir yere sığınmaya **s. 256** başladılar. İmparator, bizzat nizâmı temine çalıştı. Müslümanlar orduyu o kadar yakından sıkıştırıyorlardı, ki çadır kurmak dahi mümkün olmuyordu. Bununla beraber düşman püskürtüldü ve zayiat verdi, ki bunlar arasında Sultan'ın hacibi ile Gabras'da vardı. Bu, Gabras'ın Trabzon

68 Mihael'e göre, s. 275. Mes'ud Horasan ve Bağdat'tan yardımlar aldı.

Dukası olması mümkündür[69]. Nihayet Bizanslılar dağlık bölgeden kurtularak Karalis Gölü'nü çeviren ovaya indiler. Burada Manuel, Konya Sultanı'na tekrar meydan okuyarak saf harbine giremediğini ve gelecek sene tekrar sefere çıkacağını bildiriyordu. Bu esnada Sultan Mes'ud, İmparator'a adam göndererek sulh teklifinde bulundu. İmparator, Haçlı Seferi haberlerini bekleyerek bunu kabulde istical etmedi[70]. Sulhun 1147'de imza edilmesi müzakerelerin gelecek seneye kadar uzadığını gösteriyor.

s. 257 Mes'ud'a bildirildiği gibi Manuel'in 1147'de tekrar Müslüman memleketlerine sefer yaparak Konya'ya yürüyeceğini Kinnamos kaydediyor. Onun bu malumatının doğru olmadığı muhakkaktır. Zira Haçlılar geldiği zaman İmparator'un payitahttan uzaklaşmayı düşündüğü görülmektedir. İmparator, Ulubat'ta bulunduğu sırada Sultan Mes'ud'un elçisi gelerek Bizanslılar'dan aldığı Prakana ve diğer yerleri terk edip, sulh yapmak istediğini bildirdi. İki hükümdarın Haçlı tehlikesi karşısında müttefikleri birleştiğinden, müşterek korku, onları anlaşmaya mecbur etti. Kinnamos, bütün muahede maddelerini veriyor.

4. İkinci Haçlı Seferi

s. 283) Konrad'ın büyük kuvveti Melangia'dan Eskişehir, Akşehir ve Konya yolunu takip etti. Haçlı ordusu bu yolda erzak sıkıntısı ve Türk hücumlarıyla perişan oldu. Türkler, sonsuz ganimet **s. 287** ve esir aldılar. İmparator, Türkler ile muahede etmekle onları Haçlılar'ı imhada serbest bıraktı[71].

69 Kinnamos, II, 7 ve 8, s. 46-47.

70 Kinnamos, II, 8, s. 58-59.

71 Ebû Şâme.

s. 420 Selçuklular, bir müddet Bizanslılar'ı bırakıp Kilikya ve Fırat taraflarında genişlemeye teşebbüs ettiler. Bu siyaseti Ceyhan ve Elbistan taraflarında bulunan Sultan'ın oğlu Kılıç Arslan takip etti[72] **s. 421** Konya Müslümanları, Haçlılar'ın Urfa'da uğradıkları faciadan faydalanarak Fırat boyundaki Hıristiyanlar'ın işgal ettiği memleketleri kurtarmaya başladılar. Malatya hudutları ile Antakya arasındaki memlekete sahip bulunan Maraş Kontu Baudouin Behisni, Raban ve Keysûn şehirlerine sahipti. 1146'da Urfa ikinci defa Müslümanlar tarafından fethedildiği sırada Baudouin öldü. Onun halefi Renaud 1147'de Kılıç Arslan'ın kumandasındaki kuvvetleri püskürttü. Türkler Maraş ve Keysûn'u yağmaladı[73].

s. 422 Nureddin'e karşı müşkil durumda bulunan Latinler şimali emniyete almak için Kılıç Arslan ile bir sulh akd ettiler. Fakat bu devamlı olmadı. 1149 Eylülü'nde Konya Müslümanları bizzat Sultan'ın idaresinde Maraş'ı fethediyor ve Jocelin kumandasında bulunan Tell-Bâşer'e hücum ediyordu[74]. Kudüs Kralı'nın kuvvetleri terk ettiğinden Jocelin Sultan Mes'ud'un metbûluğunu kabule, Müslümanlar'ın esirlerini teslime mecbur oldu[75].

s. 423 Nureddin de bu devre doğru Urfa'ya hücum etti. Hanzit sahibi Kara Arslan'da onu taklit etti. Kara Arslan Urfa Kontu'nun tâbi' ve Gerger Senyörü Basil'i esir etti ve esirinin serbest bırakılması mukâbilinde bu şehri elde etti[76]. Kara

72 Keşiş Grégoire.

73 Mihael, 275.

74 Mihael, 290; Keşiş Grégoire, Haçlı Külliyatı, I, 162; Guillaume de Tyr, XVII, 10; Ebû'l-Ferec Mihael'den.

75 Mihael, 293-4, 296; Mes'ud'un iki seferinden bahsetmekle hata eder; Keşiş Grégoire; Guillaume de Tyr, XVII, 10, s. 775.

76 Mihael, 294-5; Keşiş Grégoire; Ebû'l-Ferec.

Arslan aynı vecihle Samsat, Hısn-ı Mansur ve Kâhta'yı aldı[77].

Nureddin'e tâbi' bu Türkmen kuvveti Jocelin'i esir etmiş[78] Müslümanlar'ın Kilikya hududunda terakkisini kolaylaştırdı. Mes'ud, 1150 Mayıs sonlarına doğru Jocelin'in esaretini duyarak devletini istilâ etti ve Keysûn, Behisni, Pharzaman ve Raban şehirlerini aldı[79]. Bu şehir ahalisi hiçbir müdafaaya kalkışmayarak sadece şehrin terki mukâbilinde bir kısmı Ayıntab'a, bir kısmı da Tell-Bâşer'e çekilmek müsaadesini istediler. Bu son şehirde Urfa Kontu oğlu Jocelin III tarafından müdafaa edildiğinden o da Mes'ud tarafından muhasara edildi. Bu son şehrin muhasarası esnasında Konya Sultanı Nureddin ile bir mülakat yaptı ve ona bir kızını verdi[80]. Aynı sene Temmuz sonundan önce Nureddin 'Azâz'ı da aldı.

s. 424 Tell-Bâşer, Müslümanlar'a mukavemet etti. Fakat memleket ellerine düştü. Mes'ud çekilirken bu memleketleri oğlu Kılıç Arslan'ın idaresine bıraktı[81]. Bu esnada Jocelin'in memleketinin büyük kısmı Müslümanlar eline düştü. Mes'ud, Maraş, Pharzaman, Raban, Keysûn ve Behisni'ye sahip oldu. Kara Arslan, Baboula, Kâhta, Gerger, Hısn-ı Mansur'u elde etti. Mardin Emiri Timurtaş da müdahale ederek Bire, Samsat, Kefersûd; Nureddin de Halep, 'Azâz ve birçok diğer yerlere malik oldu.

Müslümanlar, bütün cephelerde ilerlediler. Hepsinin Sultan Mes'ud ile birleşmeden şeref duydukları anlaşılıyor.

---

77 Mihael.

78 Mayıs 1150.

79 Mihael, Ebû'l-Ferec, Keşiş Grégoire ve Guillaume de Tyr, XVII, 15.

80 Mihael, 297; İbnü'l-Adim, bundan evvel Nureddin'in Sultan'ın damadı olduğunu söyler.

81 Keşiş Grégoire, I, 166.

Nureddin damadı idi. Yağıbasan da Bizans ittifakını bırakarak ve Rûmlar'a hücum ederek Sultan ile birleşti ve Rûmlar'dan Pribara'yı aldı[82].

Haçlılar'ın bu acı mağlubiyeti Bizans'ın yardımını niyaz etmelerine sebep oldu. Böylece Antakya Prensi'nin karısı Manuel'in himayesine girdi[83]. Bizans'ın **s. 425** şark işlerine faal müdahalesi 1150'de oldu. Fakat Bizans idaresine girmek isteyen Ayıntab, Râvendan, Samsat halkları memleketlerini terk ederek Antakya'ya sığındı.

s. 429 Fakat Macaristan ve Antalya işleriyle fazla meşgul olan Bizans, Toros'un ilerlemesi karşısında iki düşmanı da birbiriyle çarpıştırmak için Sultan Mes'ud'a müracaat etti ve ona yardımda bulundu[84].

12 Haziran 1152'de Malatya Danişmendli Emiri Aynü'd-Devle öldü ve yerine anasının vesayetinde oğlu Zülkarneyn geçti. Danişmendli hâkimiyetini ihyaya çalışan Yağıbasan yeğenini Sultan Mes'ud'un metbûluğunu tanımamaya davet etti. Zülkarneyn amcasının nasihatini dinleyerek memleketinin Mes'ud tarafından istilâ edilmemesi için bütün kuvvetlerini ona gönderdi. Mes'ud, Malatya'yı **s. 430** istilâda geçikmedi; fakat Yağıbasan ile anlaşarak kızını ona verdi[85]. Amcası Yağıbasan tarafından terk edilen Zülkarneyn de Mes'ud'u metbû olarak tanıdı. Bu sırada Toros, Kapadokya'yı

82 Kinnamos, III, 6, s. 101; Mihael, 297'de 1150 tarihini verir; İbnü'l-Esir, Tarih, Haçlılar Külliyatı, I, 481; Atabeyler Tarihi, II, 183; İbnü'l-Adim, III, 316; Mihael 297; Ebû'l-Ferec.

83 Kinnamos, IV, 17, s. 178.

84 Keşiş Grégoire, 169; Sempad, 620. Mes'ud bundan çok memnun olarak Toros'tan şikâyete başladı. Mihael, 305; Ebû'l-Ferec.

85 Ebû'l-Ferec, burada itibar Süryanî Mihael'in eseri boşluklar ihtiva ettiğinden Ebû'l-Ferec ile ikmâl ediliyor.

istilâ ederek pek çok esir ile döndü[86]. Toros'un Müslüman hükümdarları arasındaki bu ihtilaftan faydalanarak istilâya giriştiği anlaşılıyor[87].

Mes'ud'un Kilikya seferi Manuel'e ümitlerini vermedi. Sultan Mes'ud'a ait kuvvetlerin yürüyüşü gizli tutulmadı ve Toros'a mensup kuvvetler bütün geçitleri keserek Kilikya'ya girmeye müsaade etti. Bunun üzerine Mes'ud, Toros ile müzakereye girişerek kendisine itaati ve Bizans'a da ondan aldığı yerlerin iadesini teklif etti. Ermeni Prensi birinci şıkkını kabul ve ikincisini reddedince Sultan Mes'ud bundan tatmin olunarak 1153'te onunla anlaştı.

Buna rağmen Manuel ertesi sene Sultan Mes'ud Fırat vadisinde bulunurken, Manuel, tekrar Sultan ile müzakereye girişti[88]. **s. 431** Bunun üzerine Bizans'ın altınlarını alan Mes'ud Amanos'tan tekrar Kilikya'ya girdi. Fakat Mopsuest ve Anazarba'da muvaffakiyetsizliğe uğradı. O zaman 27 Mayıs 1154'te Tell-Hamdûn'u muhasara etti. Bu muhasara esnasında Mes'ud, oğlunun emiri Yakup kumandasında Antakya Prensliği topraklarını istilâ ettirdi. Fakat Müslümanlar İskenderun'dan Suriye'ye giden geçitte Templiérler ve Toros kuvvetleri tarafından baskına uğradı ve bu kuvvetin kumandanı Yakup bu karşılaşmada öldü[89]. Bu esnada Mes'ud'un süvarileri arasında da bir sârî hastalık çıktı. Bu vaziyette Mes'ud Tell-Hamdûn muhasarasını terk ederek memleketine döndü. Bu dönüş bir facia halini aldı. Askerler atlarını ve silahlarını bıraktı. Fakat göçebelerde Toros askerleri tarafından çok

86 Ebû'l-Ferec.

87 Mihael, Haçlı Külliyatı, I, 345; Grégoire, 170; Sempad, 620; Ebû'l-Ferec.

88 Grégoire, 175; Mihael, Haçlılar Külliyatı, I, 347.

89 Grégoire, I, 171-172; Mihael, 347.

zayiata uğradılar. Toros, Türkler'i takip ederek Kapadokya'da tahribat yaptı. Bu sıralarda da Mes'ud öldü. Onun ölümü Müslüman hükümdarlar arasında birliğe son verdi[90].

5. II. Kılıç Arslan

Mes'ud ölünce yerine oğlu Kılıç Arslan geçti. İlk önce bir kardeşini yok etti. Diğer kardeşi Şahinşah aynı akıbetten korkarak babası tarafından kendisine verilen Çankırı'ya kaçtı. Ankara ve Karadeniz'e kadar memleketler ona ait idi[91].

Yağıbasan Şahinşah tarafını tutarak Sultan'a harp açtı ve Lykandos bölgesini istilâ etti. Kılıç Arslan Yağıbasan'a hücum etti. Fakat adamlar sayesinde bir mütareke yapıldı.

90 Bundarî, 225; İbnü'l-Esir, Ebû'l-Fida, İbn Hallikan, III, 355.

91 Mihael, Grégoire, Ebû'l-Ferec, Niketas, III, 5, s. 152.

KILIÇ ARSLAN'IN ÖLÜMÜNDEN SONRA SİYASÎ PARÇALANMA

I. Kılıç Arslan 500 (1107)'de ölünce Türkiye önce Haçlı Muharebeleri ile, sonra Bizanslılar'ın mukâbil taarruzlarıyla perişan bir hale gelmekte; feodal Türk beyleri yer yer müdafaa ve istilâlarına devam ederken sık sık da birbirleri ile çarpışmakta ve memleket millî bir birlikten mahrum kalmış bulunmakta idi. Kılıç Arslan, Musul'u zapt edince yanında bulunan on bir yaşındaki oğlu Şahinşah (Melikşah)'ı[1] oraya melik tayin ederken Emir Bozmış -Arap kaynakları Bozmış, Süryanî Mihael Pızmış[2]-'ı da onun işlerini idare (atabeg) maksadıyla dört bin askerle yanında bırakmıştı. Kılıç Arslan'ın ölümünü fırsat bilen Çavlı, Musul üzerine yürüyünce bunlar şehri müdafaa edemeyeceklerini anlayınca aman almak suretiyle teslime mecbur oldular. Çavlı, Melikşah'ı (Şahinşah'ı) Büyük Selçuklu Hükümdarı, Sultan Muhammed Tapar'a (1105-1117) gönderdi[3]. Şahinşah, orada iki sene kadar kaldıktan sonra İbn

1 İbnü'l-Esir I. Kılıç Arslan'ın bu oğlunu Melikşah adıyla zikreder. Sıbt İbnü'l-Cevzî ise Kılıç Arslan'ın Musul'da kalan, Çavlı tarafından yakalanıp Sultan Muhammed'e gönderilip 503 senesine kadar orada mahpus kaldıktan sonra Malatya'ya giden oğlunun Mes'ud olduğunu ve Malatya'da bulunan babasının kölesinin kendisine itaat eylediğini ve Rûm memleketinin kendisine takarrur ettiğini yazar. Mirâ't'z-Zaman, III. Ahmed, XIII numara 2907, 150a (500 senesi vakıaları sırasında) Kılıç Arslan'ın dört oğlundan biri olan Arap'ın Danişmendli Melik Gazi tarafından öldürüldüğünü Süryanî Mihael, 134 yazarsa da daha sonraki vakıalarda hayatta olduğu görülür. Ebû'l-Ferec de aynı ismi verir. Fakat II. Kılıç Arslan'ın yakın dostu Süryanî Mihael hep Şahinşah adını verdiği gibi diğer muahhar kaynak Anna Komnena da Mes'ud'dan önce Bizanslılar'a muharebe eden Konya Sultanı da Melikşah değil hep Şahinşah (Saisan) ismi ile kaydeder. Bunun veliaht olduğu sanılıyor.

2 Ebû'l-Ferec Bozmış, Mihael'in Ermenicesinde Ermeni Tarihçileri, I, 331'de Pızmış olup bunun Türkçe düşmanı bozmaktan Bozmış, Yağıbasan, Çökermiş, İl Almış, kâbilinden olduğu şüphesizdir.

3 İbn ül-esir, X, 150,151.

Kalanîsî'ye göre[4] ordugâhtan kaçarak babasının memleketine döndü. Süryanî Mihael ve Ebû'l-Ferec'in ifadelerine göre ise Şahinşah bizzat Sultan Muhammed tarafından Malatya'ya göndererek sultan ilan edildi[5].

Filhakika Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine Bozmış Sultan'ın karısını alarak Malatya'ya geldi ve en küçük şehzade olan Tuğrul Arslan'ı sultan ilan etti. Fakat genç sultanın anası, İl Arslan isminde bir emirle evlenerek Bozmış'ı öldürdü. İl Arslan, Malatya halkını ezerek çok miktarda altın toplayıp Anadolu'ya gitmek üzere iken Sultan'ın anası oğlu ile anlaşarak bunu hissetti ve bir sene sonra da Sultan Muhammed'e gönderdi. Anadolu'nun başsız kaldığını gören Sultan Muhammed, Şahinşah (Melikşah)'ı Malatya'ya gönderip orada sultan ilan edildi ve küçük kardeşi Tuğrul Arslan da tahtından indirildi. Kılıç Arslan'ın Şahinşah ve Tuğrul Arslan'dan başka Mes'ud ve Arap isminde iki oğlu daha vardı, Şahinşah bunları da hapse attı ve orada uzun müddet kalarak Danişmend'in ölümü üzerine (1105) oğlu Melik Gazi, bütün kardeşlerini bertaraf ettikten sonra, Selçuk Sultanı Şahinşah'ın kardeşi mücadeleye girişti[6].

Böylece Kılıç Arslan ve Danişmend Gazi'nin (1104) ölmeleri

---

4 s. 158.

5 Süryanî Mihael, III, s. 194; Ebû'l-Ferec, 243.

6 Süryanî Mihael, s. 194; Ebû'l-Ferec, s. 243; Bu kaynaklar kardeşler arasında uzun süren bir mücadelenin devam ve müddetini göstermeden hemen Şahinşah'ın İstanbul'a gittiğini, Mes'ud'un derhal tahta çıkarıldığını ve Konya tahtına oturduğunu 1108-1110 yılları arasında naklederler, ki hakikatte bunlar daha ileride vuku bulacak hadiselerin bu vesile ile meydana konulmasından ibarettir. Süryanî Anonimi Malatya'da hüküm süren Danişmend oğlu (Yağıbasan)'dan sonra buranın Selçuk Hanedanı (Kılıç Arslan) eline geçtiğini (1206) ölümünden sonra iki küçük oğlunun orayı anaları ile idare ettiğini; büyük oğlu Mes'ud'un da Konya'da hâkimiyeti elinde tuttuğunu (s. 88) yazar, ki bunlar yeri geldikçe tedkik ve nakl edilecektir.

ile Anadolu Türkleri kuvvetli reislerini kaybedip mahallî Türk beyleri arasında kuvvetler parçalanınca Bizanslılar Anadolu'yu istirdada teşebbüs ettiler. Filhakika bu devrin aynı zamanda kuvvetli bir kumandanı olan Alexis Komnen (1081-1118) derhal kuvvetlerini harekete geçirdi. Haçlı ve Bizans taarruzlarına rağmen Türkler henüz işgal ettikleri yerlerde yaşıyorlardı. İmparator, ilk iş olarak Türkler'in işgalinde bulunan Edremit ve İzmir'den Antalya'ya kadar bütün sahilleri tekrar ele geçirmek ve harap yerleri imar ve dağılan halkını yeniden iskân etmek gayesiyle bir orduyu, bilhassa İzmir Emiri Çaka'nın İzmir havalisi ile birlikte tahrip eylediği Edremit'e sevk etti. Artık müdafaa edecek bir durumda bulunmayan Türkler Ulubat Gölü istikâmetinde çekilmeye başladılar. Takip eden Bizans kuvvetlerine mağlup oldular; kadınları ve çocukları ile birlikte idiler. Düşman burada emsâline rastlanmayan bir vahşet gösterdi. Kadınları boğazladı, çocukları kaynar kazanlara atarak vahşetin zevkini tattı. Ölü ve esir bu büyük zayiattan kurtulan Türkler siyahlar giyerek Türkler'in meskûn bulunduğu ülkelere gittiler, feryatlar ile yapılan zulümleri anlattılar ve ırkdaşlarını intikama davet ettiler. Bugüne kadar daima galip gelen Türkler düşmana hiçbir zaman reva görmedikleri bu vahşetler karşısında harekete geçtiler. Bu zamanda Orta Anadolu'da Haçlılar'a karşı büyük kahramanlıklar gösteren ve bu sebeple de Türkler arasında bir veli mertebesine yükselen Kılıç Arslan'ın beylerinden Emir Hasan[7] (Asan) Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra müstakil olmuş idi. Türkler üzerine çöken bu felaketi öğrenince 24000 kişilik bir kuvvet hazırladı. Bu felaketi

7 Emir Hasan (Asan) hakkında benim Köprülü Armağanı, s. 546'ya bak.

yapan Bizans Kumandanı Philokales Alaşehir'e (Philadelphia) giderek zaferinin zevkini çıkarırken etrafta da emniyet tertibatı almıştı. Kapadokya Emiri (archisatiape) Hasan bu Bizans kumandanından intikam almak maksadıyla Alaşehir üzerine yürüdü. Philokales, Türkler'in üzerine gelemeyeceğini ve mukavemet edemeyeceğini anlayınca kurnazca bir tedbire başvurdu. Surlar ile çevrili şehrin kapılarını kapatarak şehir de hiçbir kuvvet bulunmadığı intibaını verdi. Esasen muhasara makinelerine sahip olmayan ve burada olsa bile düşmanına kıymet vermeyen mağrur Hasan Bey kuvvetlerini üçe bölerek 10.000 kişilik bir kısmını küçük Menderes üzerinde bulunan Kelbianos'a, bir kısmını İzmir tarafına, üçüncü kısmını da Kırkağaç (Chliara) ve Bergama istikâmetine sevk etti. Her tarafı yağmaya vererek kendisi de İzmir üzerine yürüdü. Emir Hasan'ın taarruzunu öğrenen Rûm Kumandanı Kelbianos istikâmetinde endişesiz giden Türk askerlerini bozguna uğrattı; Türkler ricat ederken Menderes Nehri'nde boğulmak ve esir vermek suretiyle zayiata uğradılar. Bu muvaffakiyetden de cüret kazanan Bizanslılar üçüncü grup Türk kuvvetlerini de takibe koyuldularsa da onlar süratle dönerek Alaşehir'e geldiler. 1109-1110'da vuku bulan bu hadiselerden sonra Emir Hasan'dan ve Rûmlar'a karşı bir seferden bahsedilmez[8], ki sonraki bir vakıa münasebetiyle onun Şahinşah tarafından öldürüldüğü kayıtlıdır.

Türkler'in parçalanmasından ve başsız kalmasından faydalanan Bizanslılar garpta nasıl müdafaadan taarruza geçmişler ise Haçlılar ve kendilerini toparlamaya başlayan

8 Anna Komnena, Alexiade, III, s. 142-145; Chalandon, Alexis Komnen, s. 254-255; Loui, XV, s. 424-427; coğrafi mevkiler için, Ramsay, Tercüme, 122, 140; Finlay, s. 151.

Ermeniler de aynı gayreti gösterdiler. Mamafih henüz onlar harekete geçmeden on iki bin Türk Torosları aşarak Rupen'in torunu Toros'un memleketine girerek Aynzarba (Anazarba) hududuna girdi. Maraş ovasını geçerek birçok esirler ile Ermeni Vasil Kogh'un memleketinde Keban yakınında Pertus (Pertunk) mevkiine kadar nüfuz ettiler. Vasil, Türkler'e karşı bir püskürtme hareketi yaptı. 1108'de buna mukâbele eden Türk emirleri altı bin kişi ile Vasil'e karşı harekete geçerek, onun payitahtını Keysûn'a dönmeye, Hısn-ı Mansur havalisinde birçok esirler almaya muvaffak oldular[9].

Türkler'in birbirleriile savaşmasından ve parçalanmasından cesaret alan Franklar Bohemond idaresinde gelip Elbistan (Ablastayn) ve Ceyhan bölgesini zapt ve Malatya havalisini kendisine tâbi' kıldı. Lakin Urfa'da zapt edilen memleketlerin taksimi üzerinde ihtilafa düşünce Türkler'in ittifakı sayesinde Haçlı kuvvetlerinden Baudouin ve Jocelin esir edildi; bunlar serbest bırakılınca Antakya Kontu Tancredeé karşı Türkler ile ittifak eylediler. Ermeni Reisi Vasil de Bizanslılar'ın Misis'te bıraktığı Peçenekler ile bir ittifaka girdi. Birçok muharebeler vuku buldu[10]. Böylece Türkler'in parçalanmasından faydalanmaya girişen Hıristiyanlar da aynı vaziyete düştüler. Hatta Ermeniler'in çok defa zulüm gördükleri Haçlılar'ı bırakarak Türkler'i tercih ettikleri sık sık vaki oldu. Nitekim 1105'te Elbistan, 1113'te Urfa Ermenileri'nin Türkler'i daveti büyük zulümlere ve şehirden sürülmelerine sebep oldu[11]. Franklar arasındaki mücadeleden faydalanan Malatya Sultanı (Tuğrul Arslan)'ın atabeyi 1111'de Ceyhan bölgesini

9 Urfalı Mathieu, 264-265; Alishan, Leon Magnifique, s. 25.

10 Urfalı Mathieu, 264-267, 270; Süryanî Mihael, 195-196; Ebû'l-Ferec, 242.

11 Mathieu, 261, 283.

Franklar'dan istirdat etti. Türkler aynı Aynzarba bölgesini istilâ ettiler. Esir ve ganimetlerle döndüler. Mahallî Ermeni Reisi Toros bunlara karşı koyacak bir kuvvette değildi[12].

Artuk'un torunu ve Behram'ın oğlu bulunan Emir Melik amcası Mardin Hükümdarı İlgazi (1108-1122) ile diğer amcası Hısn-ı Keyfâ Hükümdarı Sokman (1101-1104) safında Haçlılar'a karşı hizmetler ifa ederek Suruc Emiri olmuştu. 1110'da Büyük Selçuk Sultanı Muhammed, bütün Türk Melik ve Beyleri'ni Haçlılar'a karşı Mevdud'un kumandasında toplayarak büyük bir zafer kazandıktan sonra Harran üzerinde İlgazi ile Ahlât, Van ve Muş taraflarında bir asırdan fazla hüküm süren bir devletin kurucusu olan Sokman el-Kutbî (1100-1112) ihtilaf çıkınca birincisi Belek'i zincire vurarak Daron (Muş) havalisinde bir kaleye hapsetmişti. Ertesi yıl Sokman'ın ölümü üzerine hapisten kurtulup amcası İlgazi'nin yardımıyla 1112'de Harput, Palu ve Dersim havalisinde hüküm süren ve Sultan Kılıç Arslan maiyetinde Musul seferine iştirak etmiş bulunan Türkmen Emiri Çubuk'un oğlu Muhammed'in[13] ölümü dolayısıyla maiyetindeki Türkmenler ile buraları zapt etmişti. İşte Belek'in şöhreti ve mevkii dolayısıyla Kılıç Arslan'ın dul

12 Süryanî Mihael, s. 200; Ebû'l-Ferec, s. 244; Mathieu, s. 274.

13 Süryanî Mihael de Şafek oğlu s. 193 veya Emir Taşfek, s. 199 şeklinde yazılan bu ismin Çubuk, Çubuk oğlundan muharref olduğu meydandadır. Keza bak. İbnü'l-Esir, X, s. 149. Sıbt İbnü'l-Cevzî, Beni Numeyrden İbn Uteyr Türkmen Emiri Çubuk (Hanak)'a adam göndererek 476'da Harran'da Kadı'nın çıkardığı isyan dolayısıyla orasını bu Türkmen askerleri ile davet etti... İbn Kalanîsi'de, s. 116.
Kılıç Arslan, şark seferinde babasının kölesi olan Humartaş es-Süleymanî'yi Meyyâfârkîn'de bırakmıştı. Bu atabeyi Kılıç Arslan maddesinde veziri Muhammed yazdım. Kılıç Arslan'a orada Kubbetü's-sultan'ı yapmıştı. Rivayete göre Humartaş, orada hüküm sürerken 502 Şevval (1109 Mayıs)'da Sokman el-Kutbî gelip yedi ay muhasaradan sonra şehri teslim aldı. İhdas edilen Me'un, a'şâr, aksat ve Darü'd-aarp vergilerini kaldırdı. Memlûku Gızguli'yı şehre vali tayin etti. İbnü'l-Ezrak, Kahire, 273-275.

karısı oğlu Tuğrul Arslan'ı atabeyine bırakıp Belek'in yardım ve himayesini talep maksadıyla 1113 senesinde Malatya'dan hareket ederek onu Palu (Bula)'da buldu; *"Sultandan bu ülkelerde Türk Beyleri arasında Emir Belek ile mukayese edilecek akıllı ve kuvvetli bir kimsenin bulunmadığını"* demekte olduğunu beyan ediyordu. Bu sebeple kendisinin ve oğullarının himayesini isteyen hatunun bu talebi üzerine Belek onunla evlenerek Malatya'ya geldi; Atabeyi oradan kovduktan sonra Malatya Selçuk Sultanlığı ile Belek'in kuvvet ve şöhreti çok yükseldi. Hatun ve oğlu Sultan Tuğrul Arslan, Belek'in himayesinde atabeyini tard etti. Bu hadisede Hatun'un siyasi mevkiini kuvvetlendirmek kadar Belek ile izdivaç arzusunun rol oynadığı görülüyor[14].

1114 senesinde Çubuk oğlu Muhammed'in adamlarından olduğu anlaşılan Harput Emiri bu kaleyi Malatya Sultanı Tuğrul Arslan'a sattı; adamları burayı teslim almaya gittilerse de Haçlılar'a karşı yürüyen Büyük Selçuklu ordusunun Ak-Sungur Porsukî kumandasında yaklaşması Malatya'ya çekilmelerine sebep oldu[15].

1. Şahinşah (1110-1116)-

Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra şarkta Kılıç Arslan'ın oğlu Tuğrul Arslan ve diğer Türk Beyleri hüküm sürer ve Haçlılar'a karşı mücadele ederken garpta Bizanslılar'a karşı müdafaada Şahinşah'ın Konya tahtını elde edinceye kadar Emir Hasan'ın başlıca bir kuvvet teşkil ettiğini göstermiştik[16]. Şahinşah,

14 Mathieu, 274; Süryanî Mihael, 199-200, 204; Ebû'l-Ferec, 245; Mükrimin Halil, Belek, IA, II, 469.

15 Süryanî Mihael, 203-204; Ebûl-Ferec, 245.

16 Şahinşah, Konya tahtını elde edince Kılıç Arslan'dan sonra büyük bir kuvvet

Büyük Selçuk Sultanı Muhammed'in emri ile veya diğer bir rivayete göre oradan firar ederek gelip Konya tahtını 1110 senesinde işgal etti.[17] Böylece umûmî tarihlerde pek ismi, faaliyetleri ve hükümranlık müddeti malum olmayan Şahinşah, Anadolu'nun üçüncü sultanı oldu. Takriben 1112'de Şahinşah ilk fırsatta saltanat fasılasından ve siyasî parçalanmadan faydalanarak taarruz halinde bulunan Bizanslılar'ın Alaşehir (Philadelphia) müstahkem mevkilerine karşı bir kuvvet gönderdi. Şehrin valisi Konstantin Gabras'ın Türkler'e Efes civarında (Kelbianos'da) mülaki olarak onları mağlup etti. Bunun üzerine Şahinşah imparatora elçiler göndererek Türkler ile Rûmlar arasında sulhun hüküm sürmesini uzun zamandan beri arzu ettiğini beyan ederek muahede teklifinde bulundu[18]. İmparator, elçileri büyük bir merasimle kabul edip Sultan'ın sulh teklifine muvafakatini müsaraatla beyan eyledikten sonra teklifleri üzerinde durdu ve uzun müzakereleri müteakip sulh muahedesi akdedildi. Lakin bu muahedenin maddeleri

---

ve şöhret kazanan Hasan'ı öldürdüğü anlaşılıyor. Zira Şahinşah'ın Mes'ud ile mücadelesinde birincisine büyük bir intikamla saldıran gazinin, babası Hasan (Asan Katuh)'ın vaktiyle Şahinşah tarafından öldürüldüğüne dair Anna Komnena'nın ifadesi III, 211 bunu göstermektedir. İbn Kalanîsi Şahinşah'ın memleketine varınca amcazadesini öldürdüğünü bahseder, ki bu kayıtla Emir Hasan'ın bu kimse olması icap eder. İbn Kalanîsi, s. 158.

17 Şahinşah'ın Konya tahtına çıkış tarihi katî değildir. Anna Komnena, Şahinşah'tan Bizanslılar'a karşı giriştiği bir savaş münasebeti ile bahsederken 1108-1115 seneleri arasında bu vakıayı zikreder. Loui, bu taarruzu 1112'de, Chalandon ise 1110'da göstermektedir. Anna Komnena Şahinşah'ı bazen emir, bazen Sultan unvanıyla zikreder. Kronolojik ve jenealojik eserlerde (bak. Halil Edhem, Düvel-i İslâmiyye) saltanat başlangıcı 1107 yani Kılıç Arslan'ın ölümünü müteakip gösterilen Melikşah (Şahinşah)'ın ancak 1110'da Konya tahtına sahip olduğu meydana çıkıyor. Kendisine ait hiçbir para ve kitâbenin bulunmaması da müphemiyete sebep olmuştur. Fakat 503'te saltanatına dair kayıtlar son tarihi teyit eder.

18 Anna Komnena Sultan'ın elçilerini İmparator'un büyük bir merasimle kabul eylediğine dair tafsilat vermekte ve merasimi tasvir etmektedir.

hakkında bize hiçbir malumat intikal etmiş değildir[19].

Bununla beraber imparatorun tekliflerinin sultanca kabule şayan olmadığı ve elçilerin bir oyalamadan başka bir şey yapmadıkları anlaşılıyor. Zira aradan çok bir zaman geçmeden imparatorun ayaklarından rahatsız olduğu bir zamanda Türkler toparlanma imkânını bularak 50.000 kişilik bir ordu ile tekrar taarruza geçti. Fakat bu taarruz Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra en ciddi bir taarruz olup Türkler intikamlarını almak ve kayıpları telafi etmek kararında idi. Türkler, 1113 baharında istilâlarını ilerleterek Haçlı Seferi'nde kaybettikleri ilk payitahtları İznik ve havalisine hücuma geçtiler. Emir Monoluğ ve Emir Muhammed kumandasındaki Türk askerleri de Bursa (Prusa) ve Ulubat bölge ve sahillerini, Bizans mukavemetini kırarak Çanakkale Boğazı'na doğru ilerlediler. Emir Monoluğ Edremit'e ve Kırkağaç'ı (Chliara) da geçti. Yerli halkın bir kısmı Balkanlar'a göçtü, dağlık bölgelere sığındı. İmparator Alexis, Türk taarruzunun İznik'e yayıldığını öğrenince seferberlik emrini verdi. Bizzat boğazı geçerek karşı sahilde Damalis'de karargâhını kurdu ve bütün kuvvetlerini topladı. Fakat kendisi ayaklarından rahatsız olduğu için orada kalarak İznik valisi Kamytzés'i müdafaaya memur etti. Onun askerleri arasında bulunan Balkanlar'dan gelmiş gayr-i Müslim (Peçenek veya Oğuz) bir Türk'ü (Scigte-İskit) esir alan Türkler durumu öğrenince dağınık kuvvetlerini toplayarak Bizanslılar'ı perişan ettiler. Bütün kuvvetleri kaçınca Kamytzés dağlara firar etti ve çok şecaat gösterdi. Buna hayran olan ve evvelce kendisini tanıyan Emir Muhammed kendisine karşı

19 Anna Komnena, III, s. 154, 157, 158; Loui, XV, s. 443; Chalandon, 264-265; Finlay, 152. Chalandon bu hadiseler hakkında mevcut tek kaynağa yeni bir şey ilave edememiş ve bilgimiz çağdaş kaynak Alexiade'a ihtisar etmiştir.

hücumları durdurarak ona; *"ölümü hayata tercih etti; elini bana uzat ve hayatın kurtulsun"* diye hitap etti. Çaresiz kalan Bizans kumandanı alicenâb Türk Beyi'ne teslim oldu. Onu bir ata bindirdi; fakat kaçmamasını sağlamak için de ayaklarını bağladı. Bu istilâ ve felaket haberleri üzerine İmparator, Türkler'i arkadan çevirmek maksadıyla İzmir, İznik, Malagina yoluyla Eskişehir'in garbinde dağlık bölgeden Kütahya istikâmetinde Akrokos mevkiine varınca ani olarak Türkler'e baskın yaptı. Perişan olanlardan bir kısmının saklandıkları sazlıklara ateş verilerek esir ve katledildi. Alexis'inin hareketini öğrenen Emir Muhammed Edremit ve Kırkağaç'tan ayrılarak Germe ve Simav (Synao) yolundan geçerek felaket haberini aldı. Eskişehir havalisinde oturan göçebe Türkmenler ile birleşerek imparatoru sıkı bir takibe koyuldu ve arkadan Bizans ordusuna hücum etti. Bu devamlı takiplerde iki taraf da zaman zaman zayiata uğruyordu. Alexis'inin Alaşehir'e doğru ilerlediğini öğrenen ve hâlâ Türkler'in elinde esir bulunan Kamytzés'de firar fırsatını bularak, *"Türk kıyafetinde"* imparatora kavuştu[20]. Alexis, bu seferiyle buralara kadar ilerledi ise de mühim bir netice elde edemeden İstanbul'a döndü[21].

Alexis İstanbul'da bir sene kaldıktan ve Balkanlar'da Bogmiller'e ve Kumanlar'a karşı bir sefer yaptıktan sonra Türkler üzerine tekrar bir sefer daha yaptı. Bu devrin yegane kaynağı Anna Komnena yeni seferin Sultan Şahinşah'ın[22] mühim bir istilâya hazırlanması sebebiyle vuku bulduğunu,

20 Anna Komnena Türkler'e dair kendisinin pek çok malumat aldığını yazıyor.

21 Alexiade, III, s. 159, 164-171; Loui, XV, 444-447; Ramsay, Coğrafya, 228-229.

22 Anna Komnena Sultan olarak bazen dedesi Süleyman Şah'ın, bazen de Kılıç Arslan (Klıtzasthlan) adını verir, ki daha evvelde Kılıç Arslan yerine Süleyman adını vermiştir. Buna Haçlı kaynaklarında da rastlanır.

zira Sultan'ın Horasan'dan ve Halep'ten[23] büyük kuvvetler gönderdiğini, imparatorun bundan haberdar olduğunu yazar, ki bu ifade muharebe mesuliyetinin Türkler'e atfını göstermektedir. Böylece son senelerini hep Türkler'e karşı seferlere ayıran Alexis bu sefer İznik'in sükûtundan sonra Selçuklular'ın payitahtı olan Konya'yı hedef alarak Anadolu'da eski Bizans hâkimiyetini tesis niyetinde idi. Türlü ırklara mensup kuvvetleri ayrı ayrı harekete geçirdi. Fakat bu sırada ayaklarındaki hastalığı arttığından kendisi bizzat sefere çıkamayarak yatakta kaldı. Durumdan haberdar olan Sultan Şahinşah'ın kuvvetleri 1116 senesinde istilâya başladı. İmparator'un hastalık bahanesiyle sefere çıkmaması Türkler arasında onun korkusu ve böyle bir hastalık uydurması şeklinde anlaşıldığından istihzalara ve Türkler'in bunu bir komedi mevzuu yapmasına sebep oldu. Öyle ki bu hususta imparator mevkiinde yatakta bir hasta, etrafında koşuşan insanlar ve doktorlar tamamıyla Alexis'i gülünç bir vaziyette gösteriliyordu, ki bunun eski bir Türk tiyatrosunun dramından başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. Nihayet hastalığın hafiflemesi üzerine bu dedikodulara sinirlenen imparator boğazları geçerek İznik Gölü civarından Ulubat'a ilerleyerek Türk kuvvetleri ile karşılaşmak kararını verdi. Manyas Gölü civarında (Lentia-noi) dağları önünde orada bulunan Türkler düşmanın ilerlemesinden haberdar olunca geceleyin her tarafta ateşler yakarak çok kalabalık oldukları intibaını uyandırdıktan sonra elde ettikleri ganimetlerle

23 Anna Komnena'nın Sultan'ın Horasan'dan ve Halep'ten kuvvetler gönderdiğine dair kaydı ile bu zamanda Türkistan'dan Azerbaycan yoluyla kesif bir Türk muhacereti [bak. Brosset] arasında bir münasebet olsa gerek.

döndüler. Manyas civarında karargâh kuran imparator Türkler'i takibî bir kuvvet gönderdi ve bir kısmı esir ve maktul oldu. Oradan imparator dönerek İznik civarına geldi. Oradan da daha o zaman Türkler tarafından kurulduğu anlaşılan Söğüd (Sagudai) köyüne[24] geldikleri zaman orasını tamamen Türkler'den boşalmış buldu. Böylece boşuna yola devamdan vazgeçerek tekrar döndü. Nihayet Selçuk kuvvetlerinin başında bulunan Emir Manalug'un İznik bölgesinde olduğunu, bir kısım askerlerin de Ulubat civarına tekrar ilerlediğini öğrendi. Türkler'in yeni bir hücumundan korkan imparator İzmit'e çekildi ve sultan ile karşılaşmaktan sakındı. Orada ordusunu İstanbul'dan iaşe etti; Bizanslılar arasında imparatorun korkaklığına ve ihtiyarlığına, Türkler'in bütün Hıristiyan köy ve kasabaları yağma ve halkı katlelediğine dair dedikodular çoğalınca o da artık İzmit'ten Eskişehir ovasına hareket etti. Türk harp taktiklerine kurban giden imparator artık uzun tecrübelerden sonra Türk sevkü'l-ceyş ve tabyasına göre ordusunu tertip etti. Zira Türkler saf halinde kalkanlıya karşı, muharibe karşı muharip olarak harp etmiyor, birbirinden çok uzak sağ-sol cenahlar ve merkez kuvvetleriyle mütemadiyen düşmanı vuruyor; yekpare Bizans kuvvetleri ise ciddi bir netice alamıyordu. İmparator, Eskişehir'den Kütahya istikâmetinde ilerlerken Bolvadin (Polybotos)'a karşı Kamytzés kumandasında bir kuvvetle hücum yaptırdı. Diğer bir kuvveti de Amuriyye (Hisarkale, Hamza Hacı Köyü) üzerine gönderdi. Bu zamanda Bolvadin Buğa (Pucheas) adlı bir valinin idaresinde idi. Orada Türkler üzerine ani bir baskın yaptıktan, mühim bir zaiyat verdirdikten sonra imparator

24 Bak Ramsay 229 ve not.

da Bolvadin'e ve oradan da Konya üzerine yürümek planına sadık kalmak niyetinde iken Selçuk sultanı ve Türkler'in imparatorun yaklaşması dolayısıyla eski taktiklerine uygun olarak Bizans ordusunun iaşe imkânlarını bertaraf etmek için her tarafı ateşe ve tahribe vermek suretiyle kıtlık vücuda getirdiklerini öğrendi. Bundan başka şimal bölgelerindeki Türkler'in (yani Danişmendli Melik Gazi'nin)de akınları başladığına dair haberler geldi. Bu sebeple ordusunun iaşe imkânsızlığından ve Türkler'in imha hareketlerinden ve Konya yolu üzerinde Akşehir (Philomeliu) civarının Türkler ile dolu olduğundan korkak imparator bir papazın dua tefeü'lüne başvurdu. Nihayet fala göre Akşehir yoluna devam edildi.

Bu esnada Monolug idaresindeki kuvvetlerin İznik havalisini terk ederek Amuriyye cenubunda Zompi köprüsünü geçtiğini öğrenen Bizanslılar Bardas kumandasında Amuriyye ovasında şiddetli bir muharebeye tutuştular. Şarktan gelen bir Türk kuvveti de Manalug'a iltihak etti. Buradaki Bizanslılar mukavemet edemeyerek süratle imparatora yetişmeye çalıştılar. Türkler'in takibi, iki taraf arasında çarpışmaların devamına sebep ve süratle imparatora kavuşmaya sebep oldu. Bütün geçitler Türkler tarafından tutulduğu için Bizans ordusu Alexis kumandasında tekrar toplu ve saf halinde ilerleyip Akşehir'e geldi. Şehir hücumla zapt edildi. Oradan Konya'ya doğru gönderilen müfrezeler civar köyleri yağma etti. Bu havalide oturan Rûmlar da karı ve çocuklarıyla Alexis'iye iltica ediyordu. Bu Rûmlar imparator tarafından götürülerek kendi topraklarında iskân edildi. Alexis Komnen'in Akşehir'den Konya üzerine yürümeye cesaret edemediği veya mağlup olduğu anlaşılıyorsa da imparatorun

kızı bu hususu pek mühim geçmektedir. Zira artık imparatorun Bolvadin yolundan döndüğü, yolda Türkler tarafından sıkı bir takibe maruz kaldığı onun ifadesinden anlaşılıyor. Akşehir muharebesinden sonra ihtiyar ve çok tecrübeli Emir Manalug kuvvetli bir ordu ile iki kanadından takip ederek pusular kuruyor, düşmanı zayiata uğratıyordu. Bu muharebeye bizzat iştirak eden Selçuk Sultanı Şahinşah, *"genç bir insan olarak"* ihtiyar Manalug'un İmparator ile muharebeye tutuşmaktan çekinmesi dolayısıyla onunla alay ediyordu. İhtiyar Türk kumandanı; *"ihtiyar ve ihtiyatlı olduğundan şimdiye kadar onunla saf halinde vuruşmaktan sakındım. Fakat eğer cesaretin varsa bizzat tecrübe et ve neticeyi görelim"* dedi. Bunun üzerine sultan bütün kumandanlarıyla hücum emrini verdi. Saf halinde vuku bulan şiddetli muharebede Selçuklular ve bizzat Sultan bozularak dağlara çekilmeye mecbur kaldılar. Selçuklular'dan, bizzat Sultan'ın şarapdarı dâhil olmak üzere esir oldu. Bu esnada Sultan'a kaçan Bizans ordusundaki Bizanslı bir Türk Scythe, Peçenek, Oğuz veya Kuman, Sultan'a giderek gündüz muharebeyi kabul etmemesini tavsiye etti. Böylece gece baskınları ve kuşatmaları ile Bizanslılar'a zayiat verdiriliyordu. İmparator, Ampus[25] Köyü'ne vardığı zaman Sultan şiddetli bir hücuma geçti. Fakat düşman safları bozulmadığından Manalug ve diğer beylerin tavsiyelerine göre bir mütareke teklifi yapıldı. Nazik bir durumda bulunan imparator, Türkler'in çokluğunu görerek bunu memnuniyetle karşıladı. Sultan yaşı, tecrübesi ve kahramanlığı ile bütün Türk Beyleri'ne üstün olan Manalug ve diğer emirleriyle bizzat giderek imparatoru Afyonkarahisar ile Augustopolis

25 Bugün Afyonkarahisar civarında Ambanaz köyü.

arasındaki ovada buldu. İmparator diğer emirler gibi sultanın atından inmesine müsaade etti. Sultan Şahinşah[26] ile muahede akdedilince imparator ona ve emirlerine çok gümüş ve hediyeler verdi[27].

2. Sultan Mes'ud (1116-1155)

Bizanslılar'ın Akşehir'e kadar uzanıp bir şey elde edemedikleri, hatta Anna Komnena'nın açık ifade etmemesine rağmen, Türk tazyiki karşısında ve tehlikelere maruz bulundukları sırada Sultan Şahinşah'ın onunla anlaşma teklifinde bulunması garip gibi gözükmekte ise de hakikatte Konya tahtını Sultan Mes'ud'un elinden almak için harekete geçmesi buna sebep teşkil etmiştir. Süryanî Mihael, Süryanîce eserinde kronolojik bakımdan biraz karışık malumatına rağmen Şahinşah, İran'dan döndüğü zaman kardeşi Mes'ud'u zincire vurup hapse attıktan sonra sultanlığını ilan etti; bizzat İstanbul'a giderek imparatoru bulduğu zaman kendi emirinin kendisine karşı isyan ederek Mes'ud'u kurtardığını, ikisi birlikte Danişmend oğlu Melik Gazi'yi bularak Mes'ud'u sultan ilan ettiklerini, İstanbul'dan altın yüklü olarak dönen Şahinşah'a pusu kurarak gözlerini oyduklarını yazar[28]. Malumatının esasını bu kaynaktan alan Ebû'l-Ferec ise aynı hadiseleri zikrettikten ve Mes'ud ile birlikte diğer kardeşi Arap'ı hapse attıktan sonra Danişmend oğlu Melik Gazi tarafından tazyike uğrayarak yardım maksadıyla Alexis Komnen'e gittiğini, yardım aldığını, fakat dönerken Danişmend oğlu tarafından

26 Burada hakiki ismini veriyor, 210.

27 Alexiade, III, 187-190, 193, 198-210; Zonaras 114a; Loui, XV, 452-465; Chalandon, Alexis Komnen 271; Jean ve Manuel Komnen 17, 38-39; 43; Finlay, 154-155.

28 III, 195.

pusuya düşürülerek esir edilip gözlerinin kör edildiğini, bunun üzerine Malatya Emirleri'nin Mes'ud'u hapisten çıkarıp Sultan ilan edildiğini, Mes'ud da kardeşleri Arap ile Tuğrul Arslan'ı orada bırakıp Konya'ya gidip tahtına sahip olduklarını ilave eder[29]. Vakıalardaki anakronizme rağmen Şahinşah'ın hem babasının tahtına sahip olmak ve hem de Danişmendliler'in tazyikinden kurtulmak istediği, onun Konya'ya gelişinden sonra diğer kardeşlerin serbest kaldığı ve Mes'ud'un da Şahinşah'a karşı Melik Gazi, Gümüştekin ile birleştiği ve onun damadı olduğu[30] düşünülürse Mes'ud Şahinşah'ın saltanatı esnasında kayınpederi Melik Gazi'nin yanında kaldığı, Melik Gazi'nin de bu zamana kadar kardeşlerini ortadan kaldırmakla uğraştığı anlaşılır. Aradan geçen altı yılı ve Şahinşah'ın Konya Sultanlığı'nı hesaba katmadan iki Süryanî kaynağı Şahinşah ile Mes'ud arasındaki mücadeleyi bir arada zikrederken birincisinin İstanbul'a gittiğini ve imparatordan yardım gördüğünü kaydetmekle hakikatte Akşehir seferi imparatorun dönüşü sırasında vukubulan anlaşmayı ifade eder. Yalnız Bizanslılar ile vaki münasebetleri kaydeden Anna Komnena bu hudutların ötesinde, Orta ve Şarkî Anadolu'da cereyan eden hadiselere yabancı kalmakla beraber *"şimal bölgelerinde bulunan barbarların bir akını"*ndan bahsederken[31] Melik Gazi'ye ait bu seferin maksadından habersiz bulunmaktadır.

Filhakika iki kardeş arasında saltanat mücadelesi ve tebeddülünden daha tafsilatlı bahseden aynı Bizans kaynağı Şahinşah'ın henüz imparatorun yanından ayrılmadığı bir sırada Mes'ud'un, bazı emirlerin tahrikiyle tahtı elde etmek

29 s. 243.

30 Süryanî Mihael, 219.

31 III, s. 200.

maksadıyla Şahinşah'ı öldürmeye kasteylediği haberi üzerine imparatorun misafirine durumu tavzih etmesine kadar ayrılmamasını tavsiye eylediği, fakat genç hükümdar kendisine güven ile buna aldırış etmediği gibi Alexis'inin vermek istediği kuvveti de kabul etmedi. Bu durum imparatorun muahedeyi müşkil bir zamanda kabul ederken Danişmendliler'in ilerlemesindeki maksadı anlayamadığını ve bunların da kendisine karşı gelmekte sandığını ifade ettiği gibi, dâhilî muharebeyi teşvik etmek siyasetini takip ile Şahinşah müzahir davranmış olması da mümkündür, rivayete göre bu sıralarda Şahinşah alaka çekici bir rüya görür; *"kendisi bir sürü fare tarafından kuşatılmış; elindeki ekmeği kemiriyor, onları kovarken birdenbire Arslan şekline girip onu yere sererler"* kendisine bu rüyanın düşmanları tarafından neler yapılacağını tabir eylediği halde yine aldırmadan yoluna devam etti. Vaziyeti öğrenmek için de önünden yolda adamlar göndermeyi ihmal etmedi, fakat bunlar kuvvetli bir ordu ile gelen Mes'ud'a rastladılar ve müzakereden sonra Şahinşah'a karşı onun tarafına geçtiler. Geriye döndükleri zaman kimseyi görmediklerini bildirdiler. Böylece hıyanete uğrayan Şahinşah ihtiyatsızca yürüyüşüne devam ederken Mes'ud'un kuvvetleri ile karşılaştı. Saftan sıçrayan meşhur Emir Hasan'ın oğlu Gazi, babasının intikamıyla bir mızrak saldırışı ile Şahinşah'a saldırdı. Şahinşah, derhal Gazi'nin ellerini tutarak silahını aldı ve kendisine "*kadınların da bize karşı silah kullanacağını bilmiyordum*" diye ona hakaret etti. Buradan derhal sıyrılarak imparatora gitmek için firar eyledi. Uzun zamandan beri Mes'ud (Mascut) tarafını iltizam etmiş bulunan emirlerinden Gazi, ona dost görünerek onu bu niyetinden vazgeçirdi ve

Akşehir yakınında müstahkem bir mevkii olan (Tyragion)'a götürüldüğü zaman Mes'ud kuvvetleri ile yetişti. Buğa, Rûmlar ile meskûn olan kalenin kapılarını açınca Şahinşah içeri girenler tarafından kör edildi ve Konya'ya götürülüp karısına teslim edildi. Konya'da tamamıyla kör olmadığı anlaşılınca bilahâre Mes'ud'un emriyle 1117'de Elegmon adlı bir emir tarafından, eski şamanî itikadına göre, kanı akıtılmaksızın, boğduruldu. Böylece Sultan Mes'ud kayınpederi Melik Gazi'nin yardımı ve ittifakı ile babasının tahtını elde etmiş oldu[32]. Böylece Alexis Komnen'in Türkler'e karşı açtığı cidal ve Türk istilâları bu müellife göre iki taraflı büyük zayiata, vilayetlerin yağmalanmasına, şehirlerin tahribine, Anadolu topraklarının kanla sulanmasına sebep oldu. Bir kısım insanların hicretine sebep oldu.

Sultan Mes'ud'un tahta çıkışından az sonra 1118'de Alexis Komnen'in ölümü üzerine yerine oğlu Jean Komnen geçti[33]. Alexis ile Şahinşah arasındaki muahedeyi tanımayan Sultan Mes'ud'a mensup kuvvetler Bizanslılar'ın Türkler'i attıkları bölgeleri istirdat için harekete geçtiler. Denizli (Laodicaea) Türkler'in eline geçti. İmparator, payitahtında işleri yoluna koyduktan sonra babasının Türkler'e karşı giriştiği seferlerden tekrarlayarak 1119'da bu havaliye hareket etti.

32 Alexiade, III, 211-212; Loui, XV, 466-467; Şahinşah'ın babasının ölümünde (1107) on yaşında olduğuna dair kayıtlar doğru ise ölümünde (1116) ancak yirmi yaşında olduğu meydana çıkar, ki Anna Komnena'da ihtiyar Emir Monoluğ ile onun arasındaki bir muhavere Sultan'ın çok genç bir yaşta bulunduğuna delâlet eder.

33 İznik muhasarasında Türk emirlerinden birinin esir olan oğlu Akkuş (Ascus) asaleti ve birçok meziyetleri dolayısıyla Alexis'nin dikkatini çekmiş, sarayda mühim bir mevkie yükselen ve Jean Komnena'na karşı kardeşi Anna Komnena'nın kocasılehinde tahtını elde etmek için dâhil bulunduğu bir suikastı önlemekte rol oynamıştır ve büyük domestic mevkiine yükselmiştir. Loui, XVI, 2-6; Niketas, s. 9-11.

Akkuş kumandasında öncü kuvvetlerle birlikte kendisi de Alaşehir'den Denizli'ye geçti. Bu havalinin valisi Türk Emiri Beşâre (Pichares) elinde bulunan şehir zapt edildikten sonra Jean Komnen İstanbul'a döndü[34]. Fakat Türkler'in ve bilhassa göçebelerin akınları devam ettiği için imparator teçhizatını tamamlayarak tekrar harekete geçti. Uluborlu (Sozopolis) kalesini zapt edemeyeceğini düşünerek kaleye karşı gönderdiği küçük bir kuvveti sahte bir ricat taktiği yapmak üzere kale üzerine gönderdi. Orada az bir kuvveti bulunan Türk garnizonu düşmanı takip etmek hatasına düşürüldü. Bu suretle büyük kuvvetle karşılaşan Türkler zayiat vererek çekildi ve Uluborlu'da Bizanslılar tarafından işgal edildi[35]. Süryanî Mihael'in 1119'da İmparator Jean'ın Türkler'den üç kale aldığına dair ifadesi[36] Bizans kaynaklarını tamamıyla teyit eder. Peçenekler'in Balkanlar'da, Makedonya ve Trakya'da yaptıkları büyük akınlar Jean Komnen'i Asya işlerini bırakarak o taraflara çevirmeye mecbur etti. Peçenekler'i uzun bir mücadeleden sonra mağlup eden İmparator, onları tamamıyla maktul ve esir ederek itaate aldıktan sonra bir kısmını ordusuna aldı ve bir kısmını da Türk istilâlarıyla boşalan, İzmit taraflarında iskân etti.

1122'de vuku bulan bu zafer o kadar büyük bir ehemmiyet taşır ve Peçenek tehlikesinin mahiyetini ortaya kor, ki bu zafer günü Bizans'ın bayramları arasında yer almıştır. Nitekim Süryanî Mihael de 1122 senesinde vuku bulduğunu ve Peçenekler yerine Kumanlar olduğunu söylediği bu hadiseyi

34 Süryanî Mihael 1119 senesinde İmparator Jean'ın Türkler'den üç kale aldığını kaydetmek suretiyle Bizans kaynaklarını teyit eder, III, s. 205.

35 Niketas, 12-17; Loui, XVI, 7-13; Kinnamos'a ve Chalandon'a bak.

36 III, s. 205; Ebû'l-Ferec, s. 249.

o zaman Bizans'ta bulunan Urfa Metropoliti Basilic'in şahadetine dayanarak Kumanlar (Peçenekler) hakkında bir hayli malumat verdikten sonra onların İstanbul üzerine yürüdüklerini, ancak bir hile sayesinde muvaffak olan imparatorun esirleri İstanbul'a sevk ederek onları tamamıyla tâbi' bir duruma getirdiğini söylemekle Bizans kaynaklarını teyit eder[37].

Bizans'ın bu durumundan faydalanan Mes'ud'un kayınpederi Melik Gazi ile birlikte şark işleriyle meşgul olduğu anlaşılıyor. Şarkta Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki müşterek cihet bozulduğundan Türk ve Haçlı Hükümdarları arasında her iki taraf hükümdarlarının menfaat çatışmaları dolayısıyla din farkı gözetmeksizin ittifaklar vuku buldu. Filhakika 1115'te Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Emir Porsuk kumandasında Urfa muhasarasına büyük bir kuvvet gönderdi. Otuz gün muhasaradan sonra Fırat boylarını istilâ etti. Bu havalinin Türk hükümdarları başta İlgazi ve Malatya'da Kılıç Arslan'ın oğlu Tuğrul Arslan namına hareket eden Belek olmak üzere Porsuk'a karşı ittifak ederek onu mağlup ve Sultan'ın yanında bulunan küçük oğlunu esir ettiler ve bir müddet sonra da serbest bıraktılar. 1116'da Porsuk, Haçlılar'a karşı Urfa'yı tekrar muhasara ederek yeni bir hücuma geçtiği zaman İlgazi, Şam Emiri Tuğtekin ve Halep Emiri de Urfa Kontu Roger yanında yer alarak Kudüs Kralı ve Antakya Kontu ile müttefik oldular. Bu durumda iki taraf muharebeye girişmeye cesaret edemeden ayrıldılar[38]. Fakat 1119 senesinde İlgazi, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın

37 III, s. 207.

38 Urfalı Mathieu, 285, 289-292.

ölümünden (1117) faydalanarak artık kendisini Haçlılar'a karşı serbest hissederek 80.000 kişilik bir kuvvet başında Urfa önünde göründü. Birçok şehir ve kasabaları aldı. Başta Urfa Kontu Roger olmak üzere birçok Franklar'ı kılıçtan geçirdi[39]. Süryanî Mihael aynı senede Danişmend oğlu Emir Gazi'nin Antakya bölgesini işgal, bir çok Frank'ı ve bu arada Roger'i de öldürdüklerini[40] yazar, ki Danişmend oğlu bu sefere iştirak etmemiş ise bunun Ebû'l-Ferec'in dediği gibi isim müşabehetinden Mihael'in bir hata yapmış olması[41] ihtimali vardır. İlgazi, ertesi sene 1120'de daha büyük bir kuvvetle Franklar'a karşı taarruza geçti. Urfa'dan Keysûn, Tell-Bâşer'e kadar bütün beldeleri istilâ, esir ve kıtaller yaptı. Raban müstahkem mevkiinde bulunan Kont Jocelin kuvvetlerini toplayarak mukavemet etti. Kudüs Kralı'nın da iltihakından sonra İlgazi Malatya'nın bir bölgesi olan ve Türkler tarafından Germiyan denilen bölgeye çekildi[42].

Türkler ve Franklar arasında birbirleri aleyhinde vuku bulan bu ittifak ve muharebeler esnasında Erzincan, Kemah ve Divriği de hüküm süren Mengücek oğlu (Mangug) ancak, Malatya Sultanı namına Harput ve Dersim havalisinin zaptı ve Emir Porsuk'un istilâsı dolayısıyla oraları terk etmesi üzerine Malatya Sultanı'nın topraklarına 1118'de bir akın yapmak, Malatya Sultanı'nın atabeyi olan ve fiilen kuvvet ve idareyi elinde bulunduran Emir Belek amcası ile birlikte Porsuk'a karşı muharebede bulunduğu için bu tecavüze karşı mukabele edilememiş ve bu sebeple de küçük sultanın annesi, o zaman

39 Urfalı Mathieu 299.

40 III, s. 204.

41 Ebû'l-Ferec, 249.

42 Mathieu, 299-302; Ebû'l-Ferec, s. 250 tetkik et.

Artuklular, Haçlılar ile müttefik olduğundan, Kont Jocelin'de adam göndererek yardım ve ittifakını temin eylemişti[43]. Ertesi sene İlgazi, Haçlılar'a karşı taarruz ederken Emir Belek de Malatya Selçukluları namına Ceyhan ve Elbistan bölgelerini itaate aldı. Bununla beraber Franklar aynı sene şubatında (1119) İlgazi'ye karşı takibe devam ederken Malatya hükümeti topraklarına kadar ilerlediler. Malatya Sultanı kuvvetli atabeyi Belek ile birlikte Mengücek oğlu üzerine yürüyerek Kemah bölgesini istilâ etti. Mengücek oğlu Trabzon'a kaçarak orada Rûm Dukası Gabras (Constantin)'in yardımını teminle birlikte geldiler. Türkler'in bulunmasından faydalanan ve memleketine tecavüzlerini önlemek fırsatını bulan Constantin Gabras bu vaziyette Malatya Sultanı Tuğrul Arslan ve Belek, Danişmendli Emir Gazi ile onlara karşı bir ittifak yaptı. Rûmlar mağlup 1120 (514)'de Gabras ve Mengücek oğlu esir oldu. Gabras, 30.000 dinara sattı; Mengücek oğlu damadı olduğu için onu serbest bıraktı. Bu hareket Tuğrul Arslan ve Belek ile Melik Gazi arasında husumete sebep oldu[44]. Azîmî ve İbn Kalanîsi, Belek'in Gabras (Kafras, Afras)'ı 514 (1120)'de Erzincan (Erzikan) havalisinde Şiran[45] kalesi altında mağlup, kendisinin esir ve 5000 kadar askerinin katledildiğini söylemekle iktifa eder ve tafsilat vermezler[46]. Azîmî 524 (1130)

43 Süryanî Mihael, III, 204.

44 Süryanî Mihael, 205; Ebû'l-Ferec, s. 249, Malatya Sultanı'nın Elbistan ve Ceyhan beldelerini itaate aldıktan ve Trabzon Dukası'na karşı zafer kazanıldıktan sonra İmparator Jean (Yuanni)'nin Türklerden üç kale aldığını ilave eder, ki aynı malumat Ebû'l-Ferec'de (249) intikal etmiştir.

45 Azîmî'nin Süryan, Kalanîsi'nin Serman şeklinde kaydettiği yerin burası olması icap eder.

46 Azîmî, 198b; İbnü'l-Fırat, 141b; Cahen neşrinde kale adı yok; İbn Kalanîsi, s. 202.

senesinde Trabzon sahibinin[47] Gürcüler'i mağlup ettiğini[48] söyler, ki bu Constantin Gabras'ın orada uzun müddet kudret kazandığını ve daha sonra da Danişmendliler ve Selçuklular ile dostane münasebetleri görülecektir. Gürcü Kralı kuvvetli ve istilâcı II. David'in ölümünden (1125) sonra oğlu Dimitri'nin zayıf zamanına rastlar. Mükrimin Halil Bey'in maddesinde bu yerin istinsah farkları dolayısıyla yapıyor. Gümüşhane ve Tercan arasında Sadak mevkii olarak okuması imkânsızdır[49]. Süryanî Mihael, bu esnada Rûmlar'ın Sahil Türkleri'ne karşı bir sefer yaptığını, iki ay muharebe yapmadan geri döndüklerini[50] yazar, ki bunun Karadeniz sahillerine sahip olan Danişmendliler'e karşı olduğunu, Danişmendliler'in Const. Gabras ile meşgul olduğu bir zamana rastladığı veya onu kurtarmak maksadıyla bir harekete girişildiği anlaşılıyor. Bundan sonra Emir Belek'in günden güne kudreti ve şöhreti arttı; bütün emirleri onu sayıyor ve ondan korkuyordu. Gerger Ermenileri zaman zaman eşkıyalık ve yağmacılık yaptıkları için Fırat'ı geçerek bütün Gerger halkını esir etti[51]. Memleketi tamamıyla boş bıraktı. Bununla beraber kimsenin ölümüne, esir olmasına fırsat vermedi. Bundan başka mallarını ve sürülerini de muhafaza ederek kendi memleketi Hanzit'te onlara köyler vererek yerleştirdi[52].

Bu sırada Gerger Ermenileri Belek'e ait Harput ve Palu ve Malatya vilayetlerini gizlice yağma ettiler. Herkesin Belek'ten

47 Metinde Trabende olup İslâm kaynaklarının Trabzende şekline uygundur.

48 s. 402.

49 Belek, s. 470; Aynı kaynaklardan bu hadise nakleden İbnü'l-Esir, X, s. 208 başka bir ilave duyulmaz.

50 s. 205.

51 1 kânun-ı sani 1121.

52 Mihael, 205-6.

korktuğu bir zamanda burasını eşkıya ve hırsızlarını yakalamak için Belek, Gerger Ermeni Reisi Mihael'e adam göndererek; bunları yakalarsa kendisine her yıl 1000 yük buğday ve üç köy vereceğini bildirdi. Mihael, Belek'e birçok defa yeminle söz verdiği ve buğday gönderildiği halde ona mensup hırsızlar aynı zamanda Hanzit köylerini yaktılar ve emniyet içinde kendilerini satan Türk ordugâhına da ani baskın yaparak birçok Türk'ü öldürdü. Buna kızan Belek, şubat ayında Fırat'ı buz üstünde geçerek Ermeniler'i takibe koyuldu. Ermeniler, bir fırsatta da Malatya yakınında Parsuma Manastırı'na kadar geldiler. Nihayet Belek, 1121 kânun-ı sanisinde Gerger halkını malları ve sürüleriyle birlikte toptan teçhiz ederek kendi memleketi Hanzit de iskân ve orayı tahliye etti. Hürriyetlerine dokunmadığı gibi kendilerine köyler, yerler verip bir daha memleketlerine dönmeyeceklerine dair yemin yaptırdı. Bir yıl sonra Gerger'de bulduğu Ermeniler'i yaptırdığı yemine göre, köle yaptı. Köylerini, bağlarını, zeytinliklerini yaktı. Bu esnada Jocelin kumandasında Franklar'ın hücumu üzerine Belek ve oğlu kaçtı. Franklar bir şey yapamadan dönerken o da memleketine avdet etti[53].

1121 Artuklu[54] Hükümdarı İlgazi'nin kumandanlığı altında Türk kuvvetlerinin Gürcistan seferi başladı. Gürcüler, Alp Arslan ve Melikşah zamanında tamamıyla mağlup ve itaate aldıktan sonra Tiflis medreseleri, camileri ile ve mühim bir Müslüman nüfusuyla bir İslâm şehri haline gelmişti. Melikşah'ın ölümünden sonra Türk hükümetleri arasında vukua gelen parçalanma ve mücadeleler ve nihayet Haçlı

53 Mihael, 206; Ebû'l-Ferec, s. 250.

54 Artuklu maddesi, İslâm Ansiklopedisi, Cahen nikadı.

ve Bizans taarruzları Gürcüler'i Kral David (1089-1125) idaresinde şarktan bir nevi Haçlı taarruzları yapmaya imkân verdi. Kafkas eteklerine sığınan küçük Gürcü kavminin zayıf ve parçalanmış da olsa bir asır zarfında Azerbaycan, Ahlât, Kars ve hatta Erzurum istikâmetlerinde sık sık taarruz edecek bir kudret göstermesi ilk bakışta izahı güç bir hadise görülür. Fakat hakikatte bu Gürcü taarruzu kadar Kafkas şimalinden gelen ve Oğuz kolundan olan Selçuk Türkleri'ne çok yakın ve henüz İslâm olmamış olan Kıpçaklar'ın [55] bir taarruzu idi. Gerçekten Kıpçak Hanı Karahan (Kharaghan)'ın oğlu Etrek (Atrak)'ın kızıyla (guran-duht)evlenen Kral David kendi milletinin azlığını ve bir Müslüman dünya içinde bir kuvvet gösteremeyeceğini düşünerek Kıpçaklar ile bir ittifak yaptı. Kıpçaklar'ı aileleri ile Kafkaslar'ın cenûbuna indirerek yerleştirdi. Bizzat Gürcü kaynağının ifadesiyle *"Daryasil kalesini alan kral, Kafkas ve Osset kapılarını elde ederek Kıpçaklar'a emin bir yol hazırladı; kayınpederi ve kayınbiraderleri ile mühim bir kuvvet gönderdi. Onların yardımıyla bütün Müslüman memleketlerin hükümdarlarına dehşet ve korku saçtı. Onlarla birlikte inanılmaz teşebbüslerini gerçekleştirdi".* Kıpçaklar'dan 40.000 kişilik seçme bir ordu vücuda getirdiği gibi bunlardan 5000 güzide kölesi de Hıristiyan edilmişti. Diğer Kıpçaklar arasında da günden güne Hıristiyanlık yayılıyordu. Böylece Kral David "bu kuvvetlerin başında İran'a, Şirvan'a ve Şarkî Anadolu'ya (Büyük Ermenistan'a) akınlar yapmaya başladı. İlk Selçuk istilâsından beri Azerbaycan ve Gürcistan'ın bir kısmı Orta Asya'dan gelen göçebe muhacirlerinin bir uğrağı

55 Bizanslılar tarafındaki Kumanlar.

idi. Bu zamanda da büyük bir Türkmen kitlesi buralardaki ova ve dağlarda hayvanlarıyla yaşarlardı ve her hudut bölgesinde olduğu gibi burada da fırsat buldukça Gürcü memleketlerine akın ve yağma yaparlardı[56]. 1120 senesinde Gürcistan topraklarına (Botora) kışlamak maksadıyla giren Türkmenler'e karşı kral harekete geçti; Türkmenler kaçtı. Mühim bir kısmı da maktul[57], kadın ve çocukları esir, sürüleri de iğtinam edildi. Kür nehri boylarındaki Türkmenler'i bozguna uğratan Kıpçaklar ile ilerleyen Kral David Şirvan'a doğru girdi, Berdea kapılarına kadar ilerdiler[58]. Kür nehri boyunda, Berdea'da bulunan Türkmenler kralın Kıpçak kuvvetlerinin ani bir baskınına uğradı. Berdea tahrip edildi. Bu felaket üzerine kılıçtan kurtulan Türkmenler, Gence ve Tiflis tüccarları Türk Hükümdarları'na giderek gözyaşları döktü, feryat ettiler. Bunun üzerine harekete geçen Türk Emirleri, Haçlılar karşısında büyük muvaffakıyetler kazanan Artuk oğlu İlgazi'nin kumandasında büyük bir ordu ile[59] Gence'de toplanıp Tiflis tarafından Gürcistan'a girdi. Ebû'l-Ferec Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel'de (514) Gürcüler'i Hazar saymakla beraber Kıpçaklar'ın da onlarla birlikte oldukları halde İslâm ülkelerine saldırdıklarını, İlgazi, İran ve Nahcivan sahibi Tuğrul ile Gürcüler'e karşı taarruz ettiğini, 30.000 kişilik Müslüman Türk ordusu Tiflis'e yaklaşarak iki düşmanın saf bağladığını, 200 Kıpçak'ın iltica edeceği zannıyla gelince onları aralarına aldıklarını ve bu suretle bozguna ve şiddetli

56 Bu Türkmen akınları hakkında *"Anadolu'nun Türkleşmesi"* adlı eserimizde malumat vardır.

57 Mathieu ölenlerin miktarını 30.000 Türkmen olarak kaydeder.

58 Mart 1121'de.

59 Rivayete göre 150.000 kişi.

bir mağlubiyete sebep olduklarını, çok insan katlettiklerini, 10 fersah takip eden Gürcüler'in katlinden başka 4000 esir aldığını Tuğrul ile İlgazi'nin kurtulduğunu, oradan Gürcüler'in Tiflis'i 515 senesine kadar muhasara ederek zapt ettiklerini[60] yazar, ki bu malumat Süryanice mufassalında yoktur. Şarkî Anadolu ve Azerbaycan Türk kuvvetlerine karşı Kral David de 40.000 Gürcü, 15.000 Kıpçak ve bir miktarda Alan ve Frank'tan müteşekkil bir kuvvetle karşı çıktı. 1121 Ağustosu'nda vuku bulan şiddetli muharebede İlgazi ve müttefiklerinin ordusu mağlup oldu, sayısız ganimet ve maktul bırakarak çekildi. Gürcü-Kıpçak kuvvetleri Türkler'i Ani şehrine kadar sekiz gün takip ettiler. Bugüne kadar hayatı zaferlerle dolu olan İlgazi ve diğer melikler utanç içinde memleketlerine döndüler. Gürcüler, 400 yıldan beri Müslümanlar'ın elinde bulunan Tiflis'i zapt ettiler[61]. Ertesi sene 1122'de Büyük Selçuklu Sultanı Mahmut, Gürcistan (Iberia)'a Tiflis'in zaptı ve İslâmlara karşı giriştiği taarruzlar ve zayiat dolayısıyla mühim bir ordu gönderdi[62]. Şirvan'ı itaate alan Sultan, Kral David'e: *"Sen ormanlar kralısın. Sakın ovaya inme; bana süratle hediyeler gönder veya bizzat kendin gelerek itaat et"* diye bir mektup

60 s. 351-352.

61 Azîmî, s. 388; 515 senesinde Gürcü Meliki Davut, zuhur etti. Sultan Tuğrul, Necmeddin ve Dubeys ona karşı çıkıp mağlup oldular. İkinci çıkışlarında Tiflis kılıçla zapt edildi. Kalanîsi, s. 204-205. 515 senesinde Gürcüler, Melik Tuğrul'un memleketine yürüdüler. Melik Tuğrul, Artuk oğlu İlgazi, Türkmenler ve Dubeys bin Sadaka'dan yardım istedi. Büyük bir ordu ile Gürcistan'a girdiler; onları dağ geçitlerine kadar hezimete uğrattı ve sıkıştırdılar. Fakat bu geçitler (ed-durûb) de Müslümanlar üzerine dönerek onları mağlup ve pek çoğunu maktul ettiler; Gürcüler, Tiflis'e girerek ve bütün Müslümanları öldürdüler. İbnü'l-Ezrak (haşiyede) aynı 515 senesinde (s. 205) tafsilat alınacak.

62 Ebû'l-Ferec Süryanî (s. 250) Sultan Mahmud'un Gürcülere (Iberialılara) büyük bir ordu gönderdiğini, Türklerin Gürcistan kalelerini yıktığını yazar, Süryanî Mihael bu seferin mağlubiyetle neticelendiğine (206) işaret eder. Bak. Loui, fasl 5., 86

gönderdi. Kral buna ordusunu hazırlamakla mukabele etti. Geçit resmi yapan askerlerden yalnız Kıpçaklar'ın miktarı 50.000 kişi idi. Geçitleri kapayan Gürcüler, Türkler'i ricata mecbur ettiler. Irak Atabeyi Aksungur, Muhtasarü'd-Devle'de Tuğrul'dur. (Agsuntul) kumandasındaki kuvvetler 4000 zayiat verdi. Kral, Şirvan'ı ele geçirdi. 1124'te Dağıstan'da Şaburan şehrine hücum etti; Dmanis şehrini aldı. Derbend'de Kıpçak Kumandanı'nı mağlup etti. Haziran'da İspir'e, Pasin'e kadar Erzurum bölgesini istilâ, oralardaki Türkmenler'i katl ve firar, Oltu (Olthis)'i yaktıktan sonra memleketine döndü. Ağustos'ta Alp Arslan'ın Şeddâdîler'den Ebû es-Suvar'a verdiği Ani şehrini zapt[63], Ebû es-Suvar ve adamlarını esir aldı. Bu zaferler üzerine Kıpçaklar'a Karthli'de yeniden kışlık yerler verdi[64].

Gürcistan mağlubiyetinden sonra İlgazi, Franklar'a karşı mücadele mecburiyetinde olduğundan ve az sonra ölümünden Gürcistan'a karşı tekrar sefere çıkamadı ve Gürcüler bu suretle Haçlılar ile aynı zamanda taarruz eylediklerinden Türkler bulunmuş oldu. Bununla beraber İlgazi, Haçlılar'a karşı eski mücadelesine devam etti. Yeğeni Belek ile birlikte 1122'de Franklar'a karşı yürüdü. Kudüs Kralı Baudouin ve Urfa Kontu Jocelin de bütün kuvvetleriyle karşısına çıktı. Fakat yaz

63 Ani şehrini aldı. Alp Arslan tarafından Şeddâdî ailesine verilen şehir dolayısıyla tafsilat Anili Samuel, Brosset 461, Bak. Minorsky.

64 Anili Samuel 451; Brosset neşri, 459; Sempad, 615, Brousset, 360-370; İbnü'l-Ezrak Artuklu İlgazi oğlu Hüsameddin Timurtaş Erzen er-Rûm'dan Emir Gazi (?)'nin kızı Hatun ile evlendiğini, gelinin Meyyâfârkîn'e geldiğini, hatundan 520 (1126)'da Necmeddin Alpi'yi, sonra Emir Cemaleddin'i, 521'de doğurduğunu yazar (163a), ki burada Erzurum Emiri, Gazi dikkati çekecektir. Urfalı Mathieu, 303-305, 310-311, 313; en fazla tafsilatı Gürcü kaynakları vermekle beraber Mathieu'da oldukça ve teyit edici malumat ihtiva eder; Süryanî Mihael, sadece Sultan Mahmud'un Gürcistan seferinden ve mağlubiyetinden bahseder, III, 206; İslâm kaynakları ve Selçuknâmelere bakılacak.

esnasında iki taraf arasında bir çarpışma olmadığı için Eylül'de çekildiler. İlgazi, Halep'e giderken Belek de memleketi Hanzit'e döndü. Jocelin ile Gabras onu gizlice takip ederken Belek, Urfa havalisinde onlarla çarpışan Haçlılar'ı kılıçtan geçirdi. İki kontu da esir ederek zincire vurdu ve Harput'ta zindana attı; bunların yirmi beş arkadaşını da Palu'ya sevk etti[65]. Bu ağır mağlubiyet ve esaret Hıristiyanlar arasında büyük bir matem yarattı. Bu esnada büyük hükümdar İlgazi'nin vefatı[66] ile zaten büyük bir şöhrete, çok meziyet ve kahramanlıklara sahip olan Belek, birinci derecede bir mevki kazandı ve İlgazi'yi kendi oğulları Süleyman ve Timurtaş'ı da ona vasiyet eyledi. O da Kılıç Arslan gibi cesedi Meyyâfârkîn'e götürülerek defnedildi. Böylece Belek, büyük ülkelerin ve bütün Artuk oğullarının reisi olduğu gibi artan şöhreti dolayısıyla da bütün Türkmenler onun idaresine girdi. 1123 senesinde Kudüs Kralı Baudouin, Belek'ten intikam almak ve iki Frank Kontu'nu esaretten kurtarmak maksadıyla harekete geçerek Ra'ban'a vasıl oldu. Belek de süratle hareket ederek Franklar'ı pusuya düşürerek müthiş bir katliam yaptı. Kral ile birlikte yeğenini de esir ederek Harput'a sevk etti[67] ve Kont Jocelin ile Gabras'ın inlediği zindana attı. Belek'in kazandığı büyük muvaffakıyetler dolayısıyla Sultan Mahmud onu Haçlılar'a karşı bütün kuvvetlere başkumandan tayin etti. Bu sebeple Halep'e giden Belek ve bu arada Harran ve Tell-Bâşer şehirlerini de

65 Azîmî'de Belek'in mücadeleleri için, s. 391-392 (517 senesi); İbn Kalanîsi, 209-10 ve haşiyede İbnü'l-Ezrak'a bak.

66 Ebû'l-Ferec Bizans İmparatoru'nun İlgazi'ye yazdığı bir mektupta: *"Suriye sahillerine büyük bir Haçlı kuvveti gelmektedir. Onlarla muharebeye hazırlan! İhtiyacın olursa sana 30.000 kişilik bir kuvvetle yardım edeceğim"*. (s. 249-250) dediğini yazar [bu husus için Haçlı tarihlerine ve İslâm kaynaklarına bakılacak.

67 18 Nisan 1123.

alan orada iken bu zaferden beş ay sonra Haçlılar, Behisni Ermenileri'nden müteşekkil 15 kişiyi gizli ve tebdil-i kıyafetle Harput'a gönderdiler. Bunlar Hanzit bölgesinde, Harput'ta esir bulunan Frank kral ve kontlarını kurtarmak maksadıyla çok cesurane bir harekete geçtiler. Orada bulunan Ermeniler'in yardımıyla bir ayaklanma tertip ettiler. Kalenin muhafazasına memur pek az asker bulunduğu için bir kısım Frank reislerini kaçırmaya muvaffak oldular. Vaziyetten haberdar olan Belek, 15 günde süratle yetişerek Harput'a hâkim oldu; isyan edenleri imha etti; Gabras'ı tekrar zincire vurdu. Firar eden Haçlılar, yeni kuvvetlerle hücuma geçtiler ise de Belek'in yetiştiğini görünce çekildiler. Belek, oradan Halep'e ve Halep'ten de Menbic'e giderek Franklar'ı mağlup ettikten sonra kaleyi muhasara etti. Mancınıkları hazırlarken kaleden atılan bir okun yarasından kurtulamayacağını hissederek amcası oğlu Timurtaş'a vasiyetler de bulunarak 6 Mayıs 1124'te şehit oldu. Ölümü Franklar arasında ne kadar sevinç yaratmış ise Türkler arasında da o kadar teessür uyandırdı. Hatta Ermeniler'e karşı âlicenaplığı dolayısıyla onlar da bu teessüre iştirak etti. Ölümü Artukoğulları'nın beylikler halinde bulunmalarına sebep oldu. Oğlu Timurtaş (1122-1152) Mardin'den başka Halep'i diğer oğlu Süleyman da Harput'u alırken, Malatya Sultanı Tuğrul Arslan da babalığından Gerger ve Masara'yı aldı, ki bu sebeple onunla Harput Beyi arasında mücadele başladı[68]. Timurtaş, Kral Baudouin'i 100.000 dinar fidye ile serbest bıraktı[69].

68 Mihael, 219.

69 Urfalı Mathieu, 306-309; Süryanî Mihael 210-212; Ebû'l-Ferec, 250-251; İslâm kaynaklarına bak. Azîmî 392'de tafsilat var; Mükrimin, Belek maddesi. İbnü'l-Ezrâk, 164b Belek'in bu ölümünü 522'de göstermekte ve onun Emir Çubuk'un evlatları elinde bulunan Malazgirt, Palu ve Harput'u onlardan aldığını ilave etmektedir.

Necmeddin İlgazi'nin Meyyâfârkîn'de Kılıç Arslan'ın türbesi (Kubbetü's-Sultan)'ın şarkında *"mescidü'l-emir"* dâhilinde defnedildiği, Kılıç Arslan'ın kızı Seyyide Hatun ile ve Halep Meliki Rıdvan'ın kızıyla evli olduğunu İbnü'l-Ezrak yazar (162b). Seyyide Hatun da 524 (1130)'da Meyyâfârkîn'de ölünce o da babasının türbe (kubbe)sinde defnedildi. Belek'ten sonra Harput Emiri olan Artuklu Rüknü'd-Devle'ye Sokman'ın karısı bu Seyyide Hatun bint Kılıç Arslan'ın kızı idi.

3. Melik Gazi

Belek'in ölümü Danişmend Hükümdarı Melik Gazi'nin Malatya'ya hücumuna fırsat verdi. Belek'in kudreti ve nüfuzu yükselmekle beraber, şehir henüz Kılıç Arslan'ın oğlu Tuğrul Arslan'a ait bulunuyordu. Hatta onun ölümünden sonra Tuğrul Arslan, Haçlılar'a karşı yapılan cihada da iştirak etmişti[70]. Filhakika Belek'in ölümü ve Malatya Sultanı ile Harput Emiri Belek'in oğlu Süleyman arasında burasının Selçuk Sultanı'na ait olduğu iddiası ve Süleyman'ın da babası Belek'in memleketi olarak oraya saklanması yüzünden Belek'in varisleri arasında çıkan mücadele Sivas Hükümdarı Danişmend oğlu Belek Gazi'nin damadı Sultan Mes'ud ile 13 Haziran 1124'te Malatya üzerine hücum etmelerine imkân verdi. Bütün bölge işgal edilmekle beraber şehrin bir ay muhasarası bir netice vermedi. Oğlu Muhammed'i muhasaraya bırakan Melik Gazi, geri döndü. Büyük bir ordu ile şehrin yakınında Saman Köyü'nde karargâh kuran Muhammed, muhasarayı altı ay daha devam ettirdi. Bu sıkı muhasara şehirde müthiş bir kıtlık çıkmasına, halkın kedi, eşek ve ağaç yaprakları yemesine

70 Mathieu, 314.

vardı. Şehir içinde büyük telefat başladı. Zengin ve fakirler de birbirine girdi. Şehrin hâkimi (sultan) Franklar'dan yardım istedi ise de onlar Halep muhasarasıyla meşgul olduklarından gelemediler. Bu çaresizlik içinde Hatun, oğlu Sultan Tuğrul Arslan ile şehri terk ederek Minşar (Meschar)'a çekilerek şehri 10 Kânun-ı Evvel 1125'te Emir Gazi'ye teslim etti. O da halkı davet ederek yerleşmelerine ve civar köylerdeki çiftçilere de tohumluk, çift hayvanı, koyun ve sürü tevzii ederek şehir ve bölgenin imarını eyledi. Bundan sonra da Belek'in oğlu Süleyman Meyyâfârkîn'de öldüğünden Melik Gazi ona ait bulunan Harput (Hısn-ı Ziyad)'a yürürken Artuklu Sokman oğlu Davut ona takaddüm ettiğinden Emir Gazi, bütün Hanzit bölgesini yağma ve esirleri Malatya'ya sevk etti. Melik Gazi, Minşar (Masara) kalesini zapt edince Artuklu Davut karşısına çıktı. Fakat Emir Gazi ile muharebe kudretinde olmadığını görünce bölgenin köylerini yakarak kaçtı[71].

Sultan Mes'ud ile Melik Gazi, müşterek hareket ettikleri zaman, Kılıç Arslan'ın oğlu ve Mes'ud'un kardeşi olan Melik Arap'ın, Ankara ve Kastamonu taraflarına yerleştiği ve fırsattan faydalanarak Melik Gazi ve Mes'ud ile mücadelede bulunduğu anlaşılıyor. Mes'ud, Melik Gazi'nin Malatya'yı küçük kardeşi Tuğrul Arslan'dan almak için onunla birlikte bu muharebeye iştirak etmek ve babasına, kardeşine ait bu şehri Melik Gazi'ye terk etmişti. Buna kızan ve daha doğrusu bunu vesile eden Melik Arap, topladığı 30.000 kişi ile 1126 senesinde Sultan Mes'ud üzerine yürüdü. Bu esnada Melik Gazi'nin Artuklular ile uğraşması da ona bu fırsatı verdi ve yalnız bulduğu Mes'ud'u, mağlup ederek babasının Konya

71 Mathieu, 315; Mihael, 219-220; Süryanî Anonimi, 89-90, Malatya ilhakını 1123'te gösterir; Ebû'l-Ferec, 251-252; İslâm kaynaklarına bak.

tahtını elde etmek istedi. Sultan Mes'ud, yalnız başına Arap'a mukavemet edemediği için yardım isteğiyle Bizans İmparatoru Jean Komnen'e gitti. İmparator, kendisini memnuniyetle kabul ederek ona asker ve para yardımı yaparak gönderdi. Zira kendisi Avrupa'da meşgul iken Türkler (galiba Melik Arap) bundan faydalanarak Paflagonya taraflarında fütûhatlarını genişletmişler, Kastamonu ve hatta Ereğli'ye kadar ilerlemişlerdi. Selçuk Hükümdar ve Emirleri'ni birbirine düşürmekten faydalanan Bizans, bu ananevî siyasetini tatbik ederek Kastamonu'yu muhasara etmek fırsatını buldu. Şehrin Türk valisi kaçtı ve İmparator elde ettiği esirlerle İstanbul'a döndü. Sultan Mes'ud elde ettiği kuvvetle dönüp kayınpederi Melik Gazi ile birleşerek Arap üzerine yürüdüler. Melik Arap, mukavemet edemeyerek Kilikya Ermeni Prensi Toros'a iltica etti[72].

Melik Arap, Türk ve Ermeniler'den topladığı bir ordu ile 1127'de Belek Gazi'nin oğlu Emir Muhammed'i pusuya düşürerek esir etti. Kendisine karşı hücum eden Masara (Malatya'da) Emiri Muhammed'in oğlu olan Yunus (Yaunas)'ı da esir ederek süratle Melik Gazi ve Mes'ud üzerine yürüdü. Melik Gazi, önce mağlup oldu ise de bir tepe üzerine çıkarak zafer kazandığına işaret olarak davul ve borazan çaldırdı. Kendi askerleri oraya toplanırken sis içinde vaziyetten haberdar olan Arap'ın askerleri mağlup oldukları zannıyla dağıldılar. Bu durumdan faydalanan Melik Gazi, düşmanını firara icbar ve ordugâhındaki çadır, at ve malları iğtinam etti. Komana ve Ankara'ya kadar ilerleyerek orada mahpus bulunan oğlu Muhammed'i kurtardı. Arap tekrar ordu

72 Mihael, 223; Ebû'l-Ferec, 252; Niketas, 18.

toplayarak kaybedilen yerlerini elde etmeye başladı. Melik Gazi'nin oğlu Yağan idaresinde bir kaleyi zapt ederek Yağan'ı öldürdü. Bundan gazaba gelen Melik Gazi, Arap üzerine yürüyüp onu tekrar mağlup ve firara mecbur etti. Melik Arap, yine asker toplayıp mücadeleye girdi ise de bir defa daha yenilerek Bizanslılar'a kaçtı ve helak veya kaybolarak bir daha kendisinden bir haber çıkmadı[73]. Danişmendliler'in bu meşguliyetten faydalanan Tuğrul Arslan'ın elinden alınan ülkesine sahip olmak maksadıyla Malatya bölgesine akınlar yaptığı, eski Hısn-ı Harput, Artuklu Melik'in mukâbelesiyle çekildiği[74] ve bir daha siyaset sahnesinde görülmediği anlaşılıyor. Bununla beraber İbnü'l-Ezrâk (164a) Seyyide Hatun binti Kılıç Arslan Meyyâfârkîn'de 524 (1130)'te ölünce birkaç gün sonra kardeşi Sultan Tuğrul'un Hısn-ı Keyfâ'dan geldiğini, onun da Davut'un damadı olduğunu kaydetmekle bu Selçuk Sultanı'nın siyasetten çekildikten sonra kayınpederiyle barışıp onun yanında kaldığını meydana kor. Süryanî Mihael, aynı hadiseden bahsederken onun ismini vermez. Ebû'l-Ferec ise onun ismini verirken, Harput Beyi'nin hareketinden bahsetmez. Bu hadise Malatya Selçuk Sultanı'nın kardeşi Arap ile birlikte Melik Gazi ve Sultan Mes'ud'a karşı harekette

73 Azîmî 525 (1131) senesinde Konya'da Sultan Mes'ud ile kardeşleri arasında bir vakıadan (Cahen neşri, s. 404) bahsetmektedir, ki bu Emir Arap'ın henüz hayatta olduğunu, iltica eylediği Bizanslılar ile birlikte kendi emirleri de yanında olduğu halde İmparator, Kastamonu ve Çankırı taraflarına yürürken onun da kardeşi Mes'ud'a karşı muvaffakıyetsiz bir tecrübeye giriştiği gözüküyor, ki bu hususta başka kaynaklarda hiçbir kayıt yoktur.
Anonim Selçuknâme Kılıç Arslan'ın şark seferinde Melik Arap'ı yanında bulundurduğunu, Mes'ud'u da Konya'da bıraktığını, Melik Arap'ın üç defa saltanat davasına giriştiğini, birbirleriyle muharebe yapıp nihayet yarıştıklarını ve üç kalenin kendisine verildiğini, bir müddet sonra ona karşı saldırdıklarından Rûm hükümdarından asker talebiyle gittiği zaman ölüp saltanatın Mes'ud'a kaldığını yazmakla bu hususta aydınlatıcı kayıtlar verir. s. 37-38.

74 1128 Agustos

bulunduğunu meydana koyar, ki bu tabii idi[75].

Böylece Emir Gazi, Selçuklu kardeşler arasındaki mücadeleden faydalanarak Konya ve havalisine sahip, damadı Mes'ud'a ait yerler müstesna diğer Selçuk beldelerini Malatya'dan Sakarya boylarına kadar Şimal Anadolu'yu, Ankara, Çankırı ve Kastamonu vilayetlerini, Elbistan'ı, Kayseri, Sivas ve Malatya ilave ederek Danişmendli Devleti'ni büyüttü ve Selçuklular'a nazaran Anadolu'da birinci derecede bir kudret oldu. Bu durumu kazandıktan sonra Emir Gazi, fütûhatını Karadeniz sahillerine kadar uzattıktan sonra 1129'da buraların hâkimi Kasianus adlı bir Bizanslı Danişmend Hükümdarı'nı bularak bütün sahil kalelerini ona teslim etti. Emir Gazi, kendisine memleketinde bir yer vererek onu hizmetine aldı. Bu sene Ermeni Prensi Toros'un ölümü üzerine Kilikya'ya kuvvetler gönderdi. Aynı durumdan faydalanmak isteyen Bohemond idaresindeki Franklar da Kilikya istilâsına teşebbüs eylediler. Anazarba'da vuku bulan şiddetli bir muharebede, Haçlılar, büyük zayiata ve mağlubiyete düçâr oldu, Bohemond'da tanınmadığı için öldürülenler arasında idi. Toros'un yerine geçen Leon geçitleri işgal ederek Haçlılar'a zayiat verdirdi. Emir Gazi, Bohemond'un ölüsünü görünce onu birçok hediyelerle Bağdat Halifesi'ne gönderdi[76]. Süryanî Anonimi, garip bir tesadüf olarak Emir Gazi'nin babası Danişmend Gazi'nin bu Bohemond'un babasını esir, ordusunu perişan ettiği gibi Danişmend'in oğlu da Bohemond'un oğlu bu Bohemond'u mağlup ve katl ettiğini yazarken kafasının diğer hediyelerle birlikte halifeye değil Büyük Selçuk Sultanı'na

75 Süryanî Mihael, s. 223-224, 225; Ebû'l-Ferec, 253.

76 Süryanî Mihael, 227; Ebû'l-Ferec, 255.

gönderdiğini ilave eder[77].

İmparator Jean Komnen, Avrupa taraflarında meşgul olduğu zamanlar da Türkler, Paflagonya havalisinde birçok yerleri fethetmişlerdi. İmparator, Türkler'in kendi aralarında mücadelelerinden faydalanarak şark seferine çıktı. Muhasara makineleriyle Kastamonu şehrini kuşatmış, Türk valisini (Pers Satrabı) kaçmaya mecbur etmişti. Orada aldığı Türk esirleriyle İstanbul'a dönerek zafer şenlikleri yaptı. Fakat onun bu sevinci çok sürmedi. Kapadokya Hükümdarı Melik Gazi (Tanışman), Kastamonu'yu tekrar zapt ederek Bizans garnizonunu kılıçtan geçirdi[78]. 1129'da Jocelin, Diyarbekir havalisine giderek Askania dağında bulunan Türkmenler'i ve Kürtler'i ve şehrin kapılarına kadar köyleri yağma etti[79].

1131 senesinde Emir Gazi, hemşiresine ait Zamantı (Symnada)'yı muhasara ile zapt ettikten sonra oradan Kilikya'ya girdi, birçok kaleleri zapt etti. Leon, tezellül

77 s. 99.

78 Niketas 18, 20; Kinnamos. Niketas Kastamonu muhasarasında Danişmend (Emir Gazi)'nin öldüğünü, yerine geçen oğlu Ebû'l-Ferec, Muhtasarü'd-Düvel 358'de Malatya ve Sağr sahibi Danişmend oğlu Muhammed'in 537'de ölümü Sultan Mes'ud'un memleketini istilâ ettiğini yazar. Muhammed ile Sultan Mes'ud'un arası açılıp Mes'ud'un şehre hâkim olduğunu, bu vaziyetten faydalanarak onunla Danişmend oğluna karşı ittifak eylediğini, fakat iki orduya mukavemet edemeyeceğini anlayan Melik Muhammed, Rûmlar'a yardım ederek Türkler'in zayıflamasına müncerr olan bir ittifakın zararlarına dair Mes'ud'u ikna ettiğinden bu ittifakı bozduğunu yazar (18-25). Burada kronolojik bir hata olduğu Melik Gazi'nin bu esnada değil 1134'de ölmesiyle ve ittifakın daha sonra bozulmasıyla sabittir, ki bu husus İslâm ve Süryanî kaynakları ve bizzat Niketas'ın verdiği diğer hadiseler vasıtasıyla anlaşılmaktadır. Hâlbuki Loui (XV, 20-21) bu hadiseler 1126, 1127 senelerinde göstererek Niketas'ın hatalı kronolojik sırasına sadık kalır (bak. Chalandon). Diğer taraftan bu zamanda ölmediği sabit olan Emir Gazi ile Sultan Mes'ud arasında ittifakların devam ettiği ve müşterek harekette bulundukları, bunların da daha sonraki tarihlerde cereyan ettiği görülecektir. Nitekim aynı Çankırı'da elde ettiği esirleri imparatorun 1137'de vaki Antakya seferine götürdüğüne dair kayıtta Çankırı ve Antakya seferleri (s. 30) tarihini sıralandırır.

79 Ebû'l-Ferec, s. 254.

göstererek bir daha memleketini yağma yapmayacağına, yıllık vergi vereceğine dair yemin etti ise de sözünde durmadı[80]. Bu sırada Bizans Sarayı'nda İmparator'a karşı bir suikast hazırlandı. Kardeşi Isaac'ın tahtını elde etmek teşebbüsü akamete uğrayınca Isaac, önce Sultan Mes'ud'a, sonra Melik Gazi'ye sığındı. O da memnun olarak onu müstakil bir duruma gelmiş bulunan Trabzon Dukası Konstantin Gabras'ın yanına gönderdi. Melik Gazi, Malatya'da bulunduğu sırada Isaac ve damadı Sultan Mes'ud, ona gelerek kışı orada geçirdiler. Isaac, oradan da Kilikya Ermeni Kralı Leon'un yanına gitti. Leon, Isaac'a Bizanslılar'ın hak iddia ettiği Adana ve Sis'i kızının çehizi olarak verdi. Fakat bir müddet sonra sıhriyetle bağlanan bu dostluk muharebeye müncerr olunca Leon, Rûmlar'ın elinde bulunan bütün beldeleri aldı. Isaac da oğluyla Konya'da Sultan Mes'ud'a iltica etti[81]. Bunun üzerine İmparator Jean 1132 senesinde kuvvetlerini toplayarak Kilikya seferine giderek Türkler'e ve Ermeniler'e karşı sahillerde muvaffakıyetler kazanarak birçok kaleleri ele geçirdi. Bu durumdan faydalanan Sultan Mes'ud, Garbî Anadolu'da fütûhata girişti. Uluborlu (Sozopolis)'i de muhasara etti ise de zapta muvaffak olamadılar. Emir Gazi ile de müşterek hareket ederek Karadeniz sahillerine kadar fütûhatlarını ilerlettiler

80 (metne dâhil not değil) Haçlılar Urfa Kontu Jocelin II kumandasında Türkler'e karşı bir sefer yaparken yolda bir kaza neticesinde hastalandı ve öldü. Tell-Bâşer'e nakledilirken vaziyetten habersiz olan Melik Gazi'nin üzerine yürümekte olduğunu öğrendi ve kendi kuvvetlerinin toplanmasını emretti. Yolda ölünce durumdan haberdar olan Melik Gazi muharebeye nihayet vererek bir taziye mektubu gönderdi: *"Frankların ölümü sayesinde zafer kazandım diplomasi için sizinle savaş durumuna son verdim; işlerinizi rahatça yapınız, âdetinize göre reisinizi seçiniz. Memleketinizi sulh içinde idare ediniz, benden ve kuvvetlerimden korkmayınız"* diyerek (Mihael, 222). Ortaçağ kahramanlık (şövalyelik) ruhuna dair güzel bir örnek verdi (Süryanî Anonimi, taziyeden bahsetmeksizin sadece Jocelin'in Bu seferini kaydeder (s. 100)

81 Süryanî Mihael, 230; Ebû'l-Ferec, 255.

ve hatta Zinin Kalesi'ni de muhasaradan sonra Rûmlar'dan dört bin dinar alarak geri döndüler. Taht kavgasında bulunan Isaac taraftarlarının hazırladığı ikinci komplo Türkler'in bu fütûhatına imkân verdi. İmparator (1133'te ?) payitahtta durumu düzeltince Türkler'in fetihlerine nihayet vermek ve Sakarya boylarını istilâ eden Türkler'e karşı sefere çıkarak onları dağıtarak ve sürülerinin bir kısmını iğtinam ederek İstanbul'a döndü. Niketas'ın bu ifadesine mukâbil Süryanî Mihael, İmparator'un Kastamonu'yu ve havalisini istilâ, civardaki kaleleri tahrip eylediğini, Melik Gazi'nin de Rûmlar'dan Albara Kalesi'ni alarak yaktığını, ahalisini esir eylediğini, Kastamonu'yu da kurtardığını, bunun üzerine harekete geçen İmparator'un karısının ölüm ve oğlunun hasta haberini alarak süratle İstanbul'a döndüğünü yazar[82].

Emir Gazi'nin gösterdiği büyük muvaffakıyetler ve Anadolu

82 Niketas, 25, 30-32; Süryanî Mihael, 232-234. İbn Kalanîsi, 527 Danişmend oğlunun (1133) senesinde İstanbul'dan hareket eden büyük bir Rûm kuvvetine (ferik) zafer kazandığını ve pek çok düşman öldürdüğünü söylemekle (s. 336) aynı hadiseyi kaydeder. Azîmî aynı sene içinde Danişmend oğlu (İbn Danişmend)'nun bir İstanbul kafilesi (Kafile-i Konstantınıyye) üzerine baskın yapıp çok mal (mülk) aldığını yazarken bu hadiseye işaret eder (s. 407). Fakat kafile *"ticaret kervanı manasına geldiğinden"* Süryanî Mihael'in 1133 senesinde dört yüz kişilik İranlı bir ticaret kervanının (ki dördü Hıristiyan idi) İstanbul'dan ayrıldıktan sonra hepsinin yolda kardan öldüğüne dair ifadesine uygundur. (s. 236) ve bu vakıanın bu iki İslâm kaynağına kısaca yanlış intikal ettiği zehabını vermektedir. Zira bu tafsilatı veren Mihael'in böyle bir tecavüzü olsa idi onu beyan etmesi tabii idi. Esasen ticaret kervanına karşı böyle bir tecavüzî asayişe dikkat eden Melik Gazi için imkânsızdı. Bununla beraber İbnü'l-Kalanîsi ile diğerleri arasındaki fark Melik Gazi'nin bir zaferi ile bir ticaret kafilesinin yolda helak olması ve bu sebeple de sayısız mallarının Melik Gazi tarafından alınması da mümkündür. İbn Kalanîsi, aynı sene ve hadiseler arasında bir Türkmen cemaatinin oranın sahibine rastladığını, ona zafer kazanıp kendisini ve etrafını katl eylediğini de kaydeder (s. 236). Keza Azîmî (407)'de bu zaferi müteakip Türkmenler'in Maarra, Kefertâb beldelerini istilâ ettiklerini, mahsulü taksim eylediklerini, üzerlerine gelen Türkmenler'i hezimete uğrattıklarını yazar. İbnü'l-Esir 528'de Malatya sahibi el-Danişmend'in, Şam (Suriye) Frankları'na hücum edip onlardan çok insan öldürdüğünü yazar (XI, s. 66; Ebû'l-Fidâ, III, 8-9).

Hükümdarları arasında en kudretli mevkie geçmesi üzerine 1134 (528) senesinde Bağdat Halifesi ve Büyük Selçuk Sultanı Sancar tarafından ortaçağ usullerine ve hâkimiyet ananelerine göre hükümdarlığını tasdik maksadıyla kendisine dört siyah bayrak ve davullar göndererek bunlar önünde çalınıyor, kendisine bir altın gerdanlık ve arkasına elçiler tarafından vurulacak bir altın asa göndererek kendisini emir iken melik ilan ettiler. Elçiler geldiği zaman onu hasta buldular; beklediler, fakat o ölünce vasiyet ettikleri oğlu Muhammed'e tevcihleri yaptılar. Melik Gazi, cesur, kudretli ve zeki idi. Bununla beraber katil ve ayyaş idi. Çok karısı vardı. Ölümünden önce kendisine bir kadın daha getirtti ve Malatya halkına sokakları tezyin etmekle emretti. Selçuklular'a ait birçok ülkeleri idaresine almış ve memleketinde kuvvetli bir sukûn ve asayiş kurmuştu. Malatya'da bir İranlı, Hıristiyanlar'a hakaret maksadıyla haçın üzerine oturunca şehrin Hıristiyanları valiye şikâyette bulundular. Vali, bu İranlı'yı yakalatarak Hıristiyanlar'ın arzusuna göre cezalandırdı. Bunu duyan Melik Gazi de İranlı'yı dövdürerek hudutlarından dışarı attırdı. Askerlerine çok düşkün olması onun zaferlerinde amil olmuştur. Ölürken arslan gibi böğürdüğü rivayet edilir. Melik Gazi'nin Muhammed, Yağıbasan, Yağan ve Aynü'd-Devle adlı dört oğlu vardı[83]. Azîmî, "İlgazi bin el-Danişmend"in 528 (1134)'de[84] ölüp yerine oğlunun geçtiğini kaydeder[85].

Melik Gazi'nin yerine geçen Melik Muhammed (1134-1142), çok dindar idi, İslâm esaslarına göre işleri idare ediyor,

83 Mihael, 235, 237; Ebû'l-Ferec 258; Süryanî Anonimi, 99; benim les souverani.

84 s. 409.

85 Aynı malumatı veren İbn Kalanîsi, s. 275 ise 536 (1142) tarihini verir, ki burada *"Veledü'd-Danişmend"* ile Melik Gazi değil, oğlu Muhammed kaydedilmiştir.

şarap içmiyor ve adalete dikkat ediyordu. Uzun zamandan beri yıkılmış olan Kayseri şehrini inşa edip, orasını kendisine payitaht yaptı. Eski mabetlerden ve kiliselerden çıkardığı taşlarla binalar ve tahkimat yapıyor, orada oturuyordu. Aynı senenin Teşrin-i Evvel ayında Melik Muhammed, kardeşinin halk tarafından hükümdar ilan edilmesi endişesiyle Malatya'ya gitti. Şehir halkı, babasının vergilerinin hafifletilmesini ondan bekledi. Lakin Rûm İmparatoru'nun, Sultan Mes'ud ile onu tehdit haberi üzerine ikinci teşrin ayında oradan hareket etmek zorunda kaldı. Fakat kardeşine yardım eder düşüncesiyle şehir eşrafının çocuklarını rehber olarak beraberinde götürdü. Bununla beraber Muhammed'in kardeşleri Yağan ve Ayn'-Devle kendisine karşı isyan ettiler. Yağıbasan'ın ne tavır aldığına dair bir işaret yoktur. Muhammed, 1135'te kardeşi Yağan'ı öldürdü ise de Devle, Malatya'ya kaçtı. Bu sene Malatya Türkleri'nin Frank memleketlerini yağmalamaları Devle'nin eseri olmalıdır[86]. 529 (1135) senesinde Türkmenler'in Rûm beldelerinde yağma ve akınları çoğalttığına dair[87] bir kayıt şarktan mütemadiyen Anadolu'ya hicret eden göçebelerin bir nüfus kesâfeti yarattığını göstermekte, bunun Bizans topraklarıyla alakalı olmadığını ifade etmektedir. Ermeniler ile Franklar arasındaki muharebeyi gören Türkler, Afşin kumandasında gönderdikleri kuvvetlerle Keysûn'u yağma ettiler, mukavemet görünce oradan Lazkiye'ye kadar nüfuz ederek pek çok esir aldılar. Fakat bir kırıcı hastalıkla çok zayiat verdiklerinden esirleri bırakarak döndüler[88].

Melik Muhammed, Ermeni Leon ile Franklar arasında

86 Süryanî Mihael, 238; Ebû'l-Ferec, 258; Süryanî Anonimi, 275.

87 Azîmî, 409.

88 Mihael, 245.

muharebeden faydalanarak Kayseri'ye döndükten sonra 1135 yaz sonunda da mühim bir ordu ile Maraş bölgesine girdi; düşmanın köy ve manastırlarını yaktı. Keysûn şehrini teslim aldı. Kont Baudouin, Bizans İmparatoru'nun yardımını talep etti. İmparator, Kastamonu'nun sükûtu ve garnizonun katliamı üzerine ordusuyla gelip şehri muhasara etti. Muhasara makinelerinin kurulduğu sırada, Melik Gazi ölmüş idi. O zamana kadar Danişmendliler ile müşterek hareket eden Selçuklular bu ölüm üzerine Sultan Mes'ud (Masut) ile kayınpederi Melik Muhammed'in arası derhal açıldı. Bundan faydalanan imparator şehre sahip bulunan Muhammed'e karşı Mes'ud ile ittifak edip ondan aldığı yardım ile Danişmendliler üzerine yürüdü. Melik Muhammed, iki orduya dayanamayacağını anlayarak Mes'ud'u kendisiyle uzlaşmaya ve Rûmlar'a yardım ederek Türkler'i zayıflatmaya ikna etti. Sultan Mes'ud'un ordusu ayrılınca Jean Komnen, ordusunu çekmeye mecbur kaldı. Rhyndakos nehri kenarında inşa ettirdiği küçük bir kasabada kışı geçirerek tekrar Kastamonu ve Çankırı şehirlerini muhasara etti. Çankırı, uzun mukavemet etti. Nihayet bir tepeden mancınıkların attığı taşlarla döğülen şehir, sıkıntıya dayanamayarak imparatora teslim oldu. İmparator, iki bin kişilik bir garnizon kuvveti bırakarak oradaki Türkler (Persler)'i esir edip İstanbul'a götürdü. Bununla beraber Türkler, daha büyük bir kuvvetle bu şehirleri kuşatarak zapt ettiler, öyle ki Bizanslılar, buralara çok kısa bir zaman hâkim oldular[89]. Melik Muhammed, İmparator Jean'ın hareketini öğrenince Keysûn'u terk ederek çekildi. İmparator, bu fırsattan faydalanarak 1137 (531)'de Kilikya'ya hareket etti.

89 Sene 1136. Niketas, 20-21; Kinnamos, 27.

Ağırlıkları da deniz yoluyla sevk etti. Sultan Mes'ud'a ait yerleri yıkarak Toroslar'a varınca Haçlı Reisleri'ni huzuruna davet etti. Antakya ve Urfa Kontları Jocelin ve Raymond, Tarsus yakınında gelip itaat arz ettiler. Jean Komnen, Tarsus, Adana ve Masisa'yı aldıktan sonra Anazarba'yı muhasara ile zapt etti. Bu şehirleri 1132'de ele geçiren[90] Ermeni Prensi Leon'u ailesi efradıyla birlikte yakalayarak İstanbul'a gönderdi. Kilikya'yı itaate alıp birçok Hıristiyan köylerini yıkarak Antakya ovasına vardı. İbn Kalanîsi ve Azîmî *"Rûmlar'dan korumak için bir miktar kâfir Türk'ün kaçıp Halep'e geldiklerini Rûmlar'ın Halep'e yaklaştıklarını haber verdiklerini yazarlar"*[91] [İste'mene minhum ilâ Haleb cema'atun min kâfir Türk ve'nzerû men bi-Haleb]. Bu *"kâfir Türkler"*in şarktan gelenlerden ziyade, Malazgird Muharebesi'nde olduğu gibi Bizans ordusunda bulunan Türkler olduğu anlaşılıyor. Nitekim Niketas bu seferde Makedonyalılar'ın, Persler'in (Müslüman Türkler'in) ve İskitler'in (yani Balkanlar'dan gelen gayr-i Müslim Türkler'in) bulunduğunu söyler[92]. Başka bir yerde de imparatorun daha evvel Çankırı'da esir ettiği Türkler (Persler)'in bu sefere götürüldüğünü de ayrıca tasrih eder[93]. Buraları hukuken imparatorluğa ait idi. Orada tekrar Haçlı Kontları arz-ı tazime geldiler. İmparator, Türkler'e karşı büyük bir zafer kazanmadan ve Halep'i işgal etmeden dönmek niyetinde değildi. Musul Atabeyi İmadü'd-din Zengi (1127-1146)'de İslâm hükümdarlarına Artuklu Kara Arslan'a yardım talebiyle elçiler götürmek suretiyle hazırlandı. Haçlılar'a da

90 Sempad, 615.

91 Kalanîsi, 265; Azîmî, 414.

92 s. 29.

93 s. 30.

imparatorun niyetleri hakkında şüphe uyandıracak tedbirler aldı, ki zaten Haçlılar, imparatorun Suriye'de yerleşmesinden endişede idiler. Konya Sultanı Mes'ud'a da, Kadı Kemaleddin Muhammed eş-Şehrizorî'yi elçi göndererek yardımını ve asker göndermesini istedi. İmparator, Şimal-i Suriye'de bir çok şehir ve kasabaları işgal ve Müslümanları katlettikten sonra Şeyzer muhasarasında iken Sultan Mes'ud, zaten Bizanslılar'ı takiple Çukurova'ya indi; Adana ve havalisini zapt ve halkını esir ederek memleketine götürdü, ki bunlardan mühim bir kısmı da Malatya'da satıldı. Bu muhasara esnasında arkasının kesilmekte olduğunu öğrenen Komnen, derhal Adana'ya geldi. Mes'ud, bir hafta evvel oradan çekilmişti. İmparator, Sultan Mes'ud ile bir muahede yaptıktan ve kışı orada geçirdikten sonra 1138 (532)'de İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Böylece büyük bir emel ve ordu ile başlayan bu sefer, Ermeniler'i ezmek, Haçlılar'ı endişelendirmek ve Anadolu-Suriye Türk orduları arasında kalmak suretiyle Bizanslılar için hiçbir müspet netice vermedi[94]. Loui, bu hadiseleri kronolojik hatalarla nakleder. Zira Antakya seferi esnasında imparatora Sakarya seferini emreder.

Sultan Mes'ud, Bizanslılar ile meşgul iken, Melik Muhammed, kardeşi Malatya'da yerleşmiş olan Aynü'd-Devle ile mücadele halinde idi. Onu mağlup ederek Elbistan'ı elinden aldı. Ceyhan bölgesini zapt etti. Aynü'd-Devle, önce Hanzit'e çekildi; oradan da Amid'e, nihayet II Jocelin'e iltica etti memleket memleket dolaştı. Melik Muhammed'in bu seferi

94 Mathieu, 320-321; Keşiş Grégoire, 323-324; Süryanî Mihael, 245; Süryanî Anonimi, 275-277; Niketas, 25-29; Kinnamos; İbn Kalanîsi, 258, 262-265; Azîmî, 411, 413-415; İbnü'l-Esir, XI, 20, 21-23; Cahen, Atabeylikler Tarihi, s. 98-100.

Haçlılar'a ait Keysûn'a kadar Türk akınlarına imkân verdi[95]. Sultan Mes'ud, İmparator'un dönüşünü müteakip 1138'de tekrar Keysûn bölgesine girerek düşman köylerini ihrak ve halkını esir eyledi. Oradan Haçlılar'a ait Maraş'a giderek oralarını da aynı şekilde yağma etti. Siverek (Sibarek) şehrinde, daha ilk Türk istilâsında Selçuk Sultanı'na giderek İslâm olmuş olan Ermeni Bogos burasını fermanlarla mülkiyetine almış idi. Bu aileden (Bogusag)'dan Emir İsa, Franklar'ın zayıflamasını görerek Fırat boylarında Shabaktan'ın hâkimi Aynü'd-Devle'ye ait yerlerde oturan bir çok Türkmen kabilelerinden ve Kürtler'den asker toplayarak Gerger havalisini istilâ etti; kilise ve manastırları yağma ederek bir çok kıymetli eşyayı ele geçirdi[96]. 1139 senesinde Melik Muhammed, tekrar Kilikya'yı istilâ etti[97]. Rûmlar'dan Bahgai (Feke?) ve Gabnipert (Keban) şehirlerini zapt etti, ki buralarını İmparator Leon'dan almıştı. Ermeni tarihçisi Sempad bu zapt edilen yerleri Keban ve Kızıldağ olarak gösterir. Azîmî, Danişmend oğlunun 1141'de Maraş havalisinde görünüp bir kale zapt ettiğini (Şevval 535)

95 Grégoire, 324; Süryanî Mihael, s. 246; Ebû'l-Ferec, 265.

96 Süryanî Mihael, 246-247; Anonim, 282; Ebû'l-Ferec, 265.

97 Sempad, Jean Komnen'in Kilikya'dan dönüşünden sonra Melik Muhammed'in 1138'de Rûmlar'ın Leon'dan aldıkları Vahga, Gaban ve Kızıldağ'ı almak için geldiğini (617) yazar. Keşiş Grégoire 1138'de Muhammed'in Schoublas'ın (bir yazmada Zublas olup) Niketas'ın Soubleon dediği kaleye saldırışlarına rağmen zapt edemediğini, nihayet Goulla (Anti Toros) dağlarını aşarak memleketine döndüğünü, kış sonunda, Rûm İmparatoru Jean Komnen'in Müslümanların elinde bulunan Bezah'ı muhasara eylediğini, Paskalya'dan sonra Keysûn Senyörü Baudouin'in süvari ve piyadeleriyle yaklaşınca şehir halkının aileleriyle orayı terk ettiğini, bir kısmının Behisni, bir kısmının da Ra'ban ve Rûm kaleye çekildiğini, Keysûn'un ıssızlaştırdığını, Artuklu Kara Arslan'ın (Hısn-ı Keyfâ Emiri) imparatorun önünden kaçarken Ra'ban'a doğru ilerlediğini, Keysûn'da kalmış bazı aileler Melik Muhammed'in geldiğini sanarak evlerini bırakıp gittiklerini ertesi gün Keysûn'un boş olduğunu öğrenen otuz kişi Türk şehrini yangına verip Kogh-Vasil'in sarayını ve diğer haşmetli binaları seyrettikten sonra çekildiklerini, ertesi gün halkın evlerine döndüğünü ve bu hadisenin 1140 senesinde olduğunu yazar (s. 324-5).

yazar[98] ki bu bölge de diğer kaynakların Malatya Türkleri'ne atfettikleri aşağıda mezkûr hadise olmalıdır[99]. 1140'da Melik Muhammed, Karadeniz sahillerini de ve Kasianus bölgesini istilâ ederek topladığı pek çok esirleri sattı[100], ki bu hadise Melik Gazi tarafından zapt edilmiş olan bu havalinin onun ölümü üzerine Rûmlar tarafından tekrar işgal edildiğini gösterir. 1141'de Danişmendliler elinde bulunan Malatya Türkleri'nin Franklar'a akın etmesi üzerine birleşik Haçlılar Zibatra ve Elbistan bölgesine taarruz ettikleri ve mukâbil hücumlarla püskürtüldükleri sırada Danişmendli Hükümdarı Melik Muhammed, Bizanslılar'ın taarruzu üzerine kuvvetlerini o tarafta tevcih etmişti. Filhakika imparatorun Antakya seferi sırasında Konya Sultanı'na mensup kuvvetler Bizans topraklarını istilâ etmiş ve Sakarya boylarını ele geçirmişti. Bundan başka imparatorun kardeşi Isaac da, Sultan Mes'ud'un himayesinde Bizans tahtını iddia ediyordu. Melik Muhammed de Kilikya'dan başka Karadeniz sahillerinde fetihlerini genişletmiş, Trabzon Dukası Konstantin Gabras da İmparator'dan müstakil bir hükümet kurmuştu. Sultan

98 s. 419.

99 Mihael 248, Ebû'l-Ferec, 266, Sempad, 617.

100 Mihael, 248; Ebûl-Ferec, 266; İbnü'l-Esir de 535 Recep ayında (1141 Şubatı'nda) Malatya vesair yerlerin sahibi Danişmend oğullarının Rûmlar'ı mağlup, esir ve mallarını iğtinam eylediğini (XI, s. 30) kaydeder.
Anadolu'ya I. Kılıç Arslan ile birlikte gelen ve Moğol İstilâsı'na kadar devamlı surette bu taraflara göçen Yıvak (Yavekiyye) (Yıva) Türkmenleri'nin 534 senesinde Rûmlar ile çarpıştığına ve Müslümanlar'ın zafer kazandığına dair Azîmî'nin (s. 418) mühim bir kaydına başka bir yerde rastlamadığımız hadiselerden biridir. Daha sonra 541 (1146) Yaruk idaresinde İvaiyye Türkmenleri'nin İmadü'd-din Zengi tarafından Halep vilayetine yerleştirildiğini, onları Franklar ile cihada memur edip fethedilen yerlerin kendilerine temlik edildiğini ve 600 senesine kadar bu yerleri muhafaza ettiklerini (İbnü'l-Esir, Atabeyler Tarihi, 142-143), orada Yarukiyye mahallesi bunlarla iskân ve imar olduğunu (Alaku'l-Hatira) biliyoruz.

Mes'ud ve Melik Muhammed'in bu istilâlarına nihayet vermek ve Trabzon'a kadar gidip Gabras'ı ele geçirmek maksadıyla imparator 1140 senesinde Paflagonya istikâmetinde sefere girişti. Yolda kış şiddeti ve iaşe güçlükleri ordusunda at ve sairin pek çok kayıplara sebep oldu. Bundan faydalanan Türkler, Rûmlar'a ciddi zayiat verdiriyorlardı. Nihayet Bizans ordusu Niksar önüne geldi. Orada uzun bir muhasara ve savaş devresi geçti. Türkler, Hıristiyanlar'ın hıyanetinden korkarak onlara karşı çok şiddetli tedbirler alındı; *"imparatorun yanlışlıkla bile adını anan olursa öldürülüyordu"*. Taht kavgasıyla Sultan Mes'ud'a iltica etmiş olan Isaac kardeşiyle yarışmış olduğundan oğlu Jean da bu sefere iştirak etmiş idi. Niksar muhasarasında imparatora isyan ederek Türkler'e sığınmış, Konya'ya giderek Müslüman olmuş ve Sultan Mes'ud'un kızıyla evlenmişti[101]. Sultan'dan birçok mülkler alarak çelebi unvanını kazanmıştı. Gittikçe durumu bozulan ve bu ilticadan korkan imparator gizlice Karadeniz istikâmetinde çekilerek Kânun-ı Sâni başında İstanbul'a döndü[102]. Böylece imparatorun Anadolu'yu Türkler'den kurtarmak veya hiç

101 Niketas, bu evlenme hadisesini (s. 54) de daha açık bir şekilde yazar. Fakat Süryanî Mihael'e göre Jean'a nişanlı olan kızını Sultan Mes'ud, Atabey Nureddin Zengi'ye vermiş ve o da Tell-Bâşer'i cihaz olarak tahsis etmiştir [s. 296]. Sultan Mes'ud'un Nureddin'e kızını verdiği ve buna dair bazı hadiseler malum olmakla beraber hakikaten bu Jean'ın nişanlısı mıdır; yoksa başka bir kızı mıdır? Arnold, İntişar-ı İslâm Tarihi, s. 163.

102 Nur-ı Osmaniye takvimi Rûm İmparatoru'nun bu mağlubiyetini "hurûc-ı Kaloyan be-Nikisâr ve bâz geşten-i O ni-kûsâr (s. 64) cümlesiyle güzel ifade eder. Niketas, s. 33-36; Kinnamos, 10; Bonn tabı s. 18; İbnü'l-Esir 535 Recep ayında (1141 Şubat) Malatya vesair yerlerin hükümdarı Danişmend oğlunun Rûmlar'a karşı büyük bir zafer kazandığını, çok insan öldürüp pek çok ganimet elde ettiğini (XI, s. 30) yazar, ki bu ifade Azîmî'nin Maraş taraflarına ait seferi mi, yoksa daha ziyade Niksar seferine ait olduğu; Mihael, 249; Ebû'l-Ferec 266; Sempad, 617; Loui, XVI, 47-50; Finlay, 160-161; Wittek haklı olarak Konya civarında bulunan vukuatlardan bir emire ait olan kitâbedeki şahsın bu zat olmadığını, ki İslâm olması dolayısıyla tabiidir. Haklı olarak ileri sürdü. Byzantion X (1935) 505-515.

olmazsa bir daha istilâ edemeyecek derecede onları yere sermek için giriştiği bu büyük seferde akamete uğramıştır. Bu sefere karşı Sultan Mes'ud'un Melik Muhammed ile birlikte olduğunu gösterecek bazı mantıkî deliller mevcut olduğu gibi Niksar muhasarasında kaçan Bizans Şehzadesi Jean'ın Sultan Mes'ud'a ilticası da bu münasebetle olsa gerektir.

Sultan Mes'ud bu durumdan faydalanarak Bizanslılar aleyhinde fütûhata girişti. Paskalya havalisi istilâ, Uluborlu (Sozopolis) muhasara edildi; Antalya civarına kadar Türk akınları ilerledi[103]. Bu sebeple 1142 baharında imparator tekrar sefere çıktı. Firigya ortasından ilerledi; Beyşehir havalisinden geçerek Antalya'yı Türk akınlarından kurtarmak ve İstanbul-Antalya yolunu korumak istiyordu. Fakat bu havalinin Hıristiyan halkını Türkler ile dostluk ve ticaret yapmakta ve onların adetlerine uymuş bulunmakta idi. Bu havali halkı imparatora itaati ret ve kendisine hakarette bulunduğu için imparator bunları te'dibe karar verdi. Hıristiyan halk, Beyşehir Gölü (Pasgusa) adalarına sığınarak Sultan Mes'ud'a bağlı kaldılar. Bu durumda Bizanslılar gemiler inşa ederek adalara sevkiyat yaptılar. Bununla beraber fırtınada birçoğu yandı ise de adada zapt edildi. İtaati reddeden ve Selçuklular'ı tercih eden bu halkı, imparator, Konya'ya doğru tard etti. Bundan sonra Antalya'dan Kilikya'ya giden Jean Komnen, orada 1143'te öldü[104].

---

103 Sıbt İbnü'l-Cevzî 537 (1142) senesinde Sultan Mes'ud'un Rûm memleketlerini istilâ ettiğini kaydederek bu hadiseye temas etmekle beraber Malatya'da oturan Danişmendliler'den Muhammed bin Gazi'nin oradan çıkarılmasına dair ifadesi onun bu sene ölüp yerine kardeşi Aynü'd-Devle orada yerleşmesini biraz yanlış nakletmiştir. [Topkapı III. Ahmed, 2907 265b].

104 Niketas, 37-38; Kinnamos, 22; İbnü'l-Kalanîsi, 276-277; Loui, XVI, 51-52; Finlay, 175; Osman Turan, Selçuk Hükümdarları, 76.

1142'de Kemah Emiri (el-hak ?) öldü, yerine Mahmud orada hüküm sürdü, ki Süryanî Mihael'den başka bu ismi zikreden bir kaynak mevcut değildir[105].

1143 senesi 6 Kânun-ı Evveli'nde Melik Muhammed'in Kayseri'de ölümü Danişmendliler arasında taht kavgasına ve bu devletin artık Sultan Mes'ud idaresinde bulunan Selçuklular karşısında ehemmiyetini kaybetmesine sebep oldu[106]. Filhakika Melik Muhammed, öldüğü zaman Zünnûn, Yunus ve İbrahim adlı üç oğlundan birincisini kendi yerine hükümdar tayin ettiği halde karısı, Muhammed'in kardeşi Sivas Valisi Nizâmeddin Yağıbasan (Yakup Arslan)'ı getirterek onunla evlenerek Sivas'ta hüküm sürdü. Nureddin, Zamantı (Symnada)'ya kaçmakla beraber tekrar Kayseri'ye gelip o da orada hükümdar oldu. Vaktiyle Haçlılar'a kaçan Melik Muhammed'in diğer kardeşi Aynü'd-Devle onun oğlu Minşar (Masara) Beyi Yunus ile ittifak ederek Malatya üzerine yürüdüler. Fakat şehir mukavemet ettiği ve onların da kuvvetleri kâfi geldiği için Arqa'ya çekildiler. Melik Muhammed'in ve şimdi de Yağıbasan'ın karısı Hatun, iki bin kişi kuvvet göndererek şehri korumak istedi. Şehir halkı gelenlerin kendilerini ve çocuklarını Sivas'a süreceklerini sanarak silahlanarak sokaklara koştular. Hıristiyan ahaliyi büyük bir korku aldı, yer altlarına, kuyulara gizlendiler[107].

105 s. 253.

106 Keşiş Grégoire Emir Gazi'nin oğlu Melik Muhammed'in Ermeni yılının 592 (1143)'te öldüğünü kaydeder, (s. 326). Ebû'l-Fida, III, 17. Bu hadise, 537'de kaydeder. Süryanî Mihael, 353 ve Ebû'l-Ferec, 267. Bu tarihi günüyle veriyor; Zehebî, Kitabü'l-İber, British Museum 6428 Or, 107b'de galiba Sıbt İbnü'l-Cevzî'den alarak 537 senesini verir, bu 1143 senesi sonunda (Kânun-ı Evvel) 537 yılı sona ermekle birbirine uymaktadır. Hâlbuki İbn Kalanîsi (s. 275) ve Azîmî (421) bir sene farkla 536 yılını, İbnü'l-Esir ise (XI, 35) 537 yılını kaydederek doğru malumat verir.

107 Şubat 17.

Şehirde bulunan Türkler ise kalenin önünde toplanarak gelenlere karşı muharebe etmek için, validen, kapıların anahtarlarını istediler. Vali vermeyince silah ve baltalarla şehrin kapısını kırdılar, ki kapıyı kırana Böri'ye nispetle bu kapı Barudiye adıyla şöhret kazanmıştır. Diğerleri kapıların muhafazasını sağladı. Kırılan kapıdan çıkanlar aynı günde Aynü'd-Devle'yi gönderdiler; Sivaslılar kaçtı ve vali bizzat istikbâl ederek Devle'yi selamladı. Böylece onun Malatya'ya hâkim olmasıyla (1142-1152) Malatya Danişmendlileri'nin bir kolu teşekkül etti[108].

4. Sultan Mes'ud'un Kuvvetlenmesi

Sultan Mes'ud, kayınpederi Melik Gazi zamanında sadece kardeşlerine galip gelerek Konya tahtını muhafaza ederek Danişmendli Hükümdarı'nın kudreti ve nüfuzu dolayısıyla ikinci derecede bir Türk hükümdarı idi. Onun ölümünden sonra kayınpederi Danişmendli Melik Muhammed zamanında ona müsavi bir kudret kazanmış, fakat o da ortadan çıktıktan sonra süratle Anadolu'nun birinci hükümdarı olmuştu. Gerçekten Danişmendliler arasında vuku bulan taht kavgasından faydalanan Sultan Mes'ud, Melik Muhammed'in meşrû' varisi olarak Zünnûn'un haklarını müdafaa bahanesiyle onlara karşı Selçuk hudutlarını genişlemeye teşebbüs etti. Durumu gören Melik Muhammed'in kardeşleri anlaşma lüzumunu duydular. Malatya Meliki Aynü'd-Devle, Sivas Meliki Yağıbasan'a giderek ittifak yaptı. Bunu müteakip Aynü'd-Devle, Elbistan'ı ele geçirdi; Ceyhan bölgesini hâkimiyeti altına aldı. Bunun üzerine Mes'ud şiddetle Yağıbasan'a karşı yürüdü. Yağıbasan,

108 Süryanî Mihael, 253; Ebû'l-Ferec, 267.

korkusundan dağlara kaçtı. Sultan, Sivas'ı tahrip ederek döndü. Aynü'd-Devle'yi, ıktaını artırmak vaadiyle itaat etmesi için davet etti. Devle, Mes'ud'un kardeşi (?)'nin kızı olan hatununu göndererek niyazda bulundu ise de kabul etti. Bunun üzerine 17 Haziran'da[109] Malatya'yı muhasara etti. Muhasara makinelerini kurdu. Muhasara üç gün sürdüğü halde ciddi bir savaş yapmadığından halk bunun sihirden ileri geldiğini sandı. Aynü'd-Devle, halkı ve zenginleri ağır vergilerle ezerek askerlerini beslemek zorunda kaldı. Nihayet 14 Eylül'de harp makinelerini yakarak Malatya'dan çekildi[110].

Sultan Mes'ud'un Malatya muhasarasını terki bu sene (Nisan 1143) Jean Komnnen'in Kilikya'da ölümüyle alakalı olmak icap eder. Filhakika onun yerine geçen oğlu Manuel Komnen, (1143-1180) Türk beldelerinden gidiyordu. Manuel, amcasının tahtını elde etmesi endişesiyle süratle İstanbul'a dönerken Selçuk Devleti'nden izin almadan babasından daha cesur ve onun geldiği yolu takip ederek Türk topraklarından (Kilikya'dan) geçti. Mes'ud, bu esnada Malatya muhasarasında olduğu için Bizans ordusu mühim bir zayiata uğramadı ise de Türkler tarafından bazı tacizlere maruz kaldı. Yolda Komnenler ailesinden iki prensin esir edilip Konya'ya götürülmesi dahi İmparator'a İstanbul'a kavuşmak ve tahta sahip olmak endişesiyle süratli yürüyüşüne mani olmadı[111]. Bu durumda, Sultan Mes'ud, Bizanslılar ile meşguliyeti bırakarak Danişmendli mirasından faydalanarak daha şanslı bulunduğu

109 Mihael böyle, Ebû'l-Ferec 17 Nisan.

110 Mihael, 254; Ebû'l-Ferec, 267; Azîmî, 422; İbnü'l-Esir, XI, 35. Bu hadiseyi 537 senesinde gösterir; İslâm kaynakları Mes'ud'un Sivas ve Malatya seferlerine bir cümle ile temas ederler. İbnü'l-Esir, Melik Muhammed ölünce memleketine (Malatya ve Sağr) Mes'ud'un istilâ ettiğini söyler.

111 Niketas, 50; Loui, XVI, 66.

şark fütûhatıyla uğraştı.

Filhakika 1144 senesinde Sultan Mes'ud, süratle şarka dönerek Danişmendli Aynü'd-Devle'ye ait Elbistan ve bütün Ceyhan bölgesini işgal ve oğlu ve veliahdı Kılıç Arslan'ı oraya melik tayin ettikten sonra geçen sene terk ettiği Malatya'yı tekrar muhasara eyledi. Bu sene Harput (Hısn-ı Ziyad), Artuklu Emiri Rüknu'd-Devle Davut ölünce yerine küçük oğlu Kara Arslan geçince büyük oğlu Arslan Doğmuş, Musul Atabeyi İmadü'd-Din Zengi'nin yardımıyla babasının tahtını elde etmeye çalıştı. Kara Arslan, Sultan Mes'ud'a sığındı; Mes'ud, ona 20.000 kişilik bir ordu vererek gönderdi. Bu kuvvet karşısında, Zengi, çekilmek zorunda kalınca, Kara Arslan, memleketine sahip oldu[112], ki orada uzun müddet hükümdarlık etmiştir. Sultan Mes'ud, Malatya muhasarasına üç ay devam ederek muvaffak olamayınca Ağustos'un ortasında çekilerek bütün bölge halkını esir olarak götürdü. Bu zamanda Malatya'nın meşhur manastırı Barsuma'yı ziyarete ve duaya gelen Jocelin, Claudia halkının Sultan'ın önünden nasıl kaçtığını ve Sultan'a ait kuvvetlerin çokluğunu görerek süratle memleketine döndü[113].

112 Harput'un 561 tarihli Ulu Camii onun eseridir; Suaje, Voyage, 351'de kitâbesi; Arslan Doğmuş, Zengi'nin 1144'te Urfa'yı fethinden sonra onu terk ederek Murat Suyu üzerinde Tell (Arsanios)'u muhasara etti. Şehrin teslimini istedilerse de çocukları Harput'ta rehin bulunduğundan buna razı olmadılar. [Mihael, 265; Ebû'l-Ferec, 270; Süryanî Anonimi 300 hücumla alındığını 5000 Süryanî'nin esir edildiğini yazar]. Daha sonra 1146'da Hısn-ı Keyfâ Emiri Kara Arslan, vaktiyle babasına ait olan ve Zengi tarafından işgal edilen Tur Abdin'i zapt ederek hâkimiyetine aldı. [Mihael, 268]. İbnü'l-Ezrak, 543 (1148) senesinde İzzeddin Saltuk'un kızı ve Ahlât Sokmanlılar Meliki'nin karısı Hatun'un haccetmek maksadıyla Bahaeddin Vezir, Esirü'd-Din Ayaz ve Erciş Kadısı Alemü'd-Din ile Hısn-ı Keyfâ'ya gelip Kara Arslan'a misafir olarak yola devam ettiklerini yazar (173a).

113 Süryanî Mihael, 258-259; Ebû'l-Ferec, 268; İbnü'l-Ezrak 170b; Süryanî Mihael, tafsilatına rağmen metinde bazı karışıklıklar ihtiva eder; Ebû'l-Ferec, muhtasar olmakla beraber sağlam malumat verir.

Sultan'ın, Malatya'yı ikinci muhasaradan sonra da bırakıp dönmesi, İmparator Manuel'in büyük bir ordu ile Selçuklular'a karşı bir sefere çıkmasıyla alakalıdır. Franklar, Kilikya'nın bir kısmını kendilerine aidiyeti dolayısıyla işgal etmişti. Bunun üzerine Manuel, İstanbul'da ölen Leon'un oğlu II. Toros 1145'te Kilikya Ermeni Prensi yaparak kendisine müttefik etti. Filhakika Mes'ud'un Fırat boylarına kadar Danişmendli memleketlerini işgali Yağıbasan ile Devle arasında anlaşmayı gerektirdiği gibi bu Danişmendli melikleri aynı zamanda Bizanslılar ile de ittifaklarına sebep oldu. Sultan Mes'ud, Bizans İmparatorluğu'nu istilâya başladı. Öncü kuvvetlerini İznik-Eskişehir yolu üzerinde Malagina'ya kadar ilerledi. İmparator, buraya kadar harekete geçti ise de hastalanarak İstanbul'a döndü. 1145'te Mes'ud, tekrar harekete geçerek imparatorluğunSuriyeilemünasebetlerinikesmekiçinPrakana (Prakana) kalesini (Isauviria) zapt etti. Filhakika Sultan Dolat kuvvetlerle şarkta ve başka yerlerde meşgul olmakla beraber Türkmenler daimî surette Bizans topraklarında istilâ, yağma ve fütûhatlarını Denizli (Thrace), Sard, Menderes havalisine kadar götürmüşlerdi. İşte İmparator Manuel, Türkler'i durdurmak ve Sultan Mes'ud'u inkıyada almak için büyük bir ordu ile bizzat Konya'yı hedef yaparak tekrar İznik Melangia, Bursa ve Eskişehir arası tarihî yoldan hareket etti. Kütahya istikâmetinde ilerlerken Türkler tarafından muhasara edilen Pithekos mevkiini, daha sonra diğer Frigya şehirlerini ve Menderes havalisini kurtardı. Manuel'in Sultan Mes'ud'a yazdığı tehdit mektubuna o da Akşehir civarında kendisini beklediği cevabını verdi[114]. Mes'ud'un Akşehir'e gönderdiği

114 1146.

bir ordu Bizanslılar ile onları orada durdurmak maksadıyla muharebeye tutuştu. İmparator, öncesinden yaralandı ise de Türk kuvvetleri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Manuel, şehre girdi ve yaktı; orada bulunan Rûm esirlerini kurtardı. Sultan'ın bizzat gelmesinden önce oradan dönülmesi teklifini reddederek Konya'ya doğru yürüdü. Mes'ud, kuvvetlerini Aksaray (eskiden Kolonca ve şimdi Tascara[115])'da toplayarak Konya'ya doğru ilerledi. İki ordu şehrin önünde karşılaştı. Mes'ud, Konya ordusunu ikiye ayırarak bir kısmını şehrin arkasında Konya ve Gavele (Kabala) kalesi arasında, bir kısmını sağında, dağın yamacında yerleştirdi. Manuel'in Konya'nın müdafaası için şehir içinde bir müdafaa kuvveti bıraktı. Ordusu sayı itibariyle çok fazla idi. O da Selçuk tabyasına göre ordusunu kısımlara ayırdı. Şehrin arkasında tabya olan Selçuk kuvvetleri üzerine giden Bizans kuvvetleri pusuya düşürüldü. Bunlara yardım kuvveti gönderdiği halde kifâyet etmediğini gören ve firarileri toplamak isteyen imparator: *"Arkadaşlar cesaret, Sultan esir olmuştu; işte miğfer!"* diye bağırarak Rûmlar'ın cesaretini artırdı; Türkler'i de şaşırttı. İmparator, meydan muharebesinde ciddi bir netice elde edemeyince bizzat Konya'yı muhasaraya karar verdi. Lakin Türk yardım kuvvetlerinin gelmesi ve Bizans ordusunun dar bir yere sıkıştırılması, Rûmlar'ı müşkil bir duruma soktu. Mihael'in ifadesiyle "Mes'ud, Türk Emirleri'ni, Bağdat ve Horasan ve diğer memleketlerin askerlerini topladı; iki taraf savaşa katılmak üzere iken Haçlılar'ın gelişi

115 Aksaray'ın Taksara'dan Rûmca olduğu iddiası yanlış olup baştaki Rûmca t Aksaray Türkçe kelimeye gelmiştir. Bak. Ramsay; Tascara (ToAx£apa) gelir. Nitekim Halkokondilas Konya'yı da Toxoveiov (s. 243) gösterir. Diğer taraftan Kinnamos da Akşehir Ax6'py Yenişehir ΠΣ96'αρτ olarak geçer (bak. Ramsay, s. 314, not 3, 435 Türkçesi)

gürültüsü iki tarafı da korkuya düşürdü. Sulh yaparak her iki taraf da memleketlerine çekildi[116]. Mihael, bu muharebeyi Haçlı Seferi'nden önce olmakla beraber 1147 senesi vakıaları arasında nakleder. Bununla beraber vaziyetin nezaketini anlayan ve galiba Alman İmparatoru Konrad ve Fransız Kralı Sen Loui idaresinde II. Haçlı Seferi'nin başladığını da öğrenerek dönmek kararını verdi. Böylece Konya önünde birkaç ay ordugâh kuran Bizanslılar, çekildiler. Sultan'a mektup yazarak sulh teklifini yaptı. Rûmlar, Konya civarında çok tahribat yaptılar; hatta Bizans kaynaklarına göre mezarları bile yıkarken İmparator tarafından men edildiler. Anonim Selçuknâme'ye göre *"Kir Manuel Konya vilayetini harap etti; cuma günü Konya'da 7000 Müslüman'ı şehit etti; Sultan, Kayseri'de idi; gizlice yetişerek düşman üzerine saldırdı. Esir aldığı 20.000 kişiyi öldürdü. Düşmanı denize kadar takip etti ve yedi kale elde etti"*. Filhakika Manuel'in bu seferi babasının seferlerinden daha bedbaht oldu. Ordusu çekilirken daimî takibe ve zayiata uğradı. Beyşehir Gölü havalisinden geçerek Menderes boylarından Bitinya'ya doğru ilerledi. Türkmenler, daimî takipte idi. Bazen zayiata uğruyor, bazen Türkmenler'i bozguna uğratıyordu. Akşehir'den götürdüğü Rûmlar'ı Bitinya'da yerleştirdi[117]. Sultan, ona sulh teklifini kabul eylediğini çekilirken bildirmişti. Manuel'in bu seferi o kadar uğursuz gelmişti, ki Mes'ud'un ölümüne kadar bir daha onunla muharebe etmedi[118]. Böylece Manuel'in Selçuklular'a

116 s. 275.

117 Ramsay, s. 204'te Akşehir'den götürülen Rûmlar'ı Marmara sahilinde yerleştirdi, ki burada Attaliates'e göre (s. 144; Skylitzes, s. 689) 1068 burasının imparatora ait emlak olduğunu yazar, ki bu muhacirlerin buraya yerleştirildiği anlaşılıyor.

118 Niketas, 53-54; Kinnamos, Süryanî Mihael, 275; Anonim Selçuknâme, 38; Loui,

karşı bu teşebbüsleri babası Jean ve dedesi Alexis'inin seferlerine nazaran daha muvaffakıyetsiz oldu. Gariptir, ki Bizanslılar sarayında esaretten sonra yüksek mevkilere çıkan Jean'ın ve oğlu Manuel'in saltanatlarını teminde büyük bir rol oynayan mezkur Türk menşeîli Akkuş, bu muharebede Bizanslılar tarafında ne derece hizmet etmiş ise Manuel'in Sultan Mes'ud'a sığınan ve onun kızıyla da evlenerek çelebi unvanıyla Müslüman olan Jean da o derece Türkler'e hizmet etmiştir.

İkinci Haçlı Seferi, birincisinin iki tarafa verdiği tahribat ve zayiat dolayısıyla iki imparatoru birbirine yaklaştırmıştı. Kinnamos'un rivayetine göre yapılan anlaşma da Türkler, Antalya ve İçil havalisinde aldıkları bazı yerleri ve Prakana (Prakana) şehrini Bizans'a terk ediyordu, ki bu kayıt Selçuklular'ın cenupta sahillere doğru ne kadar ilerlediklerini gösterir. Buraları Mes'ud'un Manuel'i Konya'da mağlup edişini müteakip ele geçirmiştir. Bizans kaynakları sulhun Sultan tarafından gönderilen bir heyet tarafından teklif ve 1147'de akdedildiğini söyler[119]. 1144 Urfa'nın 'İmâdü'd-Din Zengi tarafından zaptı üzerine, Haçlılar'ın çok zayıfladığı, Sultan Mes'ud'un kuvvetleri de tamamıyla serbest kaldığı ve her tarafta Türkler kuvvet kazandığı için Mes'ud, cenuptaki Haçlı Devletleri'ne ve Ermeniler'e karşı fütûhata devam etti. Elbistan Meliki, Kılıç Arslan'ı 1147'de Ceyhan ve Maraş havalisini istilâya memur etti; Keysûn bölgesine girdi[120]. Fakat artık Haçlı ordusunun yaklaşması Selçuklular'ı tamamıyla garp tarafında kuvvet toplamaya ve şark işlerini bırakmaya mecbur etti.

XVI, 85-93; Chalandon, 248-258; Runciman, II, 265; Finlay, 233.

119 Chalandon, 266-267 Kinnamos.

120 Mihael, s. 275.

5. Sultan Mes'ud ve İkinci Haçlı Seferi

Musul Atabey Devleti'ni ikiye bölen ve Suriye'nin ilhakına mani olan Haçlılar'ı bertaraf edebilmek için Urfa Kontluğu'nu ortadan kaldırmak mecburiyetinde idi. Filhakika 'İmâdü'd-Din Zengi, 1144 senesinde Urfa ve havalisini fethetti. Kudüs Krallığı ve Antakya Düklüğü ve Trablus Kontluğu tehlikede idi. Karışıklıklar da binlerce Frank ve yerli Hıristiyan öldürüldü ise de Nureddin şehre hâkim olunca adaleti tesis ve Hıristiyan halka tecavüzleri men etti. Bununla beraber Urfa'nın fethi Avrupa'da çok büyük bir heyecan yaydı ve büyük bir Haçlı Seferi'nin teşekkülüne sebep oldu. Alman İmparatoru Konrad III ve Fransız Kralı St. Louis VII başta olmak üzere birçok kuvvetlerin kendi idarelerinde iştirak ettiği bu sefer mevcudu çok mübalağa edilmekte[121] ise de çok büyük bir kitlenin geldiği bütün kaynakların ifadelerinden anlaşılıyor. Birinci Haçlı Seferi'nin neticelerinden memnun olmayan birçok kontlar sefere karşı gelmek istedilerse de Papa ve Sen Loui'nin tahrikleriyle yine de büyük bir ordu hazırlandı. İlk önce Alman ordusu İstanbul önlerine geldi. Fransızlar yetişmeden onu süratle Anadolu'ya geçirdi. Onun dostu ve müttefiki olmasına rağmen, Manuel, bir ordu çıkaracağı, imparatorluğu için ve Şark Latin Prensleri üzerindeki nüfuzu için Haçlı Seferi onu endişelendirdi. Müşkillerden çekiniyor ve hiç olmazsa muvaffak

121 Mihael, Almanlar'ın miktarını 900.000 ve Fransızlar'ı 5000 gösterir, ki bu tespit bile bir yanlışlığa delâlet eder. Anonim, hepsini 395.000 gösterir, Sen Loui'nin Anonim tarihçisi mübalağayı reddetmekle beraber bizzat zırhlı süvarilerin yetmiş bin ve diğer süvari ve piyadelerin de sayısız olduğunu beyan eder. Ebû'l-Ferec, Almanlar'ı 90.000, Fransızlar'ı da 50.000 gösterir. Guillaume de Tyr de Konrad'ın sadece zırhlı süvarilerinin 70.000 olduğunu, piyade, süvari ve hafif silahlıların buna dâhil olmadığını (II, s. 120) Fransızlar'ın ise sayısız bir miktarda bulunduğunu söyler. Kalanîsi, Franklar'ın bir milyon olarak sefere giriştiğini söyler (s. 297).

olduğu takdirde Suriye Haçlıları'nın kendisiyle bağlarını koparacağını düşünerek muvaffakıyetini arzu etmiyordu. Bu sebeple şark ve garp Hıristiyan kaynakları yanında bizzat Bizans kaynakları da Rûmlar'ın ve başta Manuel'in Haçlılar'a hıyanet ettiklerini onları aldatan rehberlerle sarp yollara sürükleyerek Türkler'in imhasına fırsat verdiklerini ve hatta bizzat İmparator'un Sultan Mes'ud ile ittifak yaparak onların hareketinden kendisini gizlice haberdar ettiğini yazarlar[122]. Böylece Almanlar, İstanbul civarına gelince İmparator, onları süratle Anadolu'ya geçirmeye, para ve erzak yardımı yapmaya mecbur oldu. İmparator'un Türk topraklarına girmeden ve gizlice Antalya yolunu tutması tavsiyesine rağmen İmparator, bir kısım kuvvetlerini bu yoldan sevk etmekle beraber kendisi esas kuvvetle birlikte bizzat birinci Haçlı yolunu takiben İznik-Eskişehir istikâmetinde hareket etti. İki Haçlı hükümdarının gelmekte olduğunu öğrenen Sultan Mes'ud, kuvvetlerini topladı, şehri ve kaleleri tahkim ederek, bizzat tetkik etti.

122 Bu hayatına dair bazı kayıtları verelim; Mihael; *"Rûmlar'ın alçaklıklarına ve hıyanetlerine kurban giden Almanlar, aldatıcı rehberlerle sarp yollara sevk ederek kaçtılar; açlık ve susuzluktan helâk olanlardan başka, sağ kalanlar, yiyecek aramaya giden onbinlercesi de Türkler tarafından öldürülüyor ve Türkler de öldürmekten yoruluyordu (s. 276). Süryanî Anonimi aynı şeyleri tekrardan sonra ıssız ve yolsuz sahalara sevk edilen Haçlılar ilerlerken imparatorun rehberleri Kapadokya Türkleri'ne haber verdiler, Sultan Mes'ud da üzerlerine saldırdı"*. (s. 298). Ebû'l-Ferec, Manuel'i verdiği rehberlerle Haçlılar'ı Anadolu'da sarp yerlere sevk ederek Türkler'in imhasına imkân verdi. Sağ kalanları Pontus sahiline çekildiler (s. 274). Bu seferin iki mühim Haçlı kaynağı Odon de Deuil ve Sen Loui, Anonimi ve nihayet Guillaume de Tyr (II, 121) de Rûmlar'ın hayatlarına dair çok tafsilat ve hadise zikreder, II, 122. Bu hıyanetleri daha açık bir şekilde ve daha makul naklederler. Hatta Anadolu'da Bizanslı valiler, Rûmlar ve Türkler'in Haçlılar'ı imhada ittifak ettiklerine dair de misaller verirler. Niketas: "Türkler imparatorun mektuplarıyla tahrip ve onun misaline iktifa ederek aynı muameleyi yaptılar". İlan edildiği gibi bunların hep imparator Manuel'in emriyle yapıldığına kani değilim". (s. 66-67) demekle durumu itiraf eder. Mamafih Birinci Haçlı Seferi hatıraları dolayısıyla bu ikinci Haçlılar da, Bizanslılar'a asla itimat etmiyorlardı. [bak. Türklerde Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi].

Hisar ve burçları tamir edip, hendekler kazdı. Elçiler göndererek komşu hükümdarlardan yardım aldı. Zira Anonim Haçlı kroniğine ve Guillaume de Tyr'e göre bu seferde bütün memleketlerin zapt, İslâmların imha edileceği ve İslâmiyet yerine Hıristiyanlığın kaim olacağı şayiaları ve korkusu yayılmıştı[123]. Böylece Sultan Mes'ud kuvvetleri ile Haçlılar'ı nerede ve nasıl imha edeceği planlarını hazırladı. Eskişehir civarında Birinci Haçlı Meydan Muharebesi'nin vuku bulduğu yerde Selçuk ordusu ani olarak Almanlar üzerine baskın yaptı. Burada 25 Teşrin-i Evvel'de bir muharebeden ziyade bir katliam oldu. Haçlı Anonim'e göre açlık ve susuzluktan

123 Guillaume de Tyr de aynı şeyleri tekrarladıktan sonra Türkiye (Turquie)'nin en ünlü adamı olan Konya Sultanı'nın bütün şark memleketlerine elçiler göndererek yardım istediğini, kaleleri ve şehirleri bizzat tetkik ederek tahkim eylediğini yazar (II, 119), kuvvetlerini toplayan Sultan Mes'ud'un çok korku geçirdiğini, her tarafa bütün memleketleri zapt ve bütün şarkın Hıristiyan olacağını etrafa yaydığını (123) ilave eder. Sultan Mes'ud'un cidden ölüm kalım muharebesi saydığı Birinci Haçlı Seferi'nin felaketlerini düşündüğü için Manuel'in seferine nazaran buna çok daha fazla ehemmiyet verdiği muhakkaktır. Fakat diğer İslâm Hükümdarları'nın yardımına dair başka, bir çok yalnız İbn Cübeyr, Sultan'ın naibleri arasında Amid Meliki Artuklu Nureddin Muhammed'in 12.000 atlı ile kendi 100.000 kişilik ordusuna ilhak edildiğini (183) kaydeder, ki diğer tâbi'lerle birlikte düşünülürse Sultan'ın kuvvetini ve Haçlı kaynağının bu rivayetinin sıhhati anlaşılır. İbn Kalanîsi, 542 senesi sonunda İstanbul'dan Frank memleketlerinden ve Anadolu (Rûm)'dan ve civar ülkelerden Frank ve Alman Kralları ile asilzadeleri kumandasında sayısız asker ve teçhizatla İslâm memleketlerine doğru ilerlediklerini, bir milyon atlı ve yaya kuvvetinde olduğunu, İstanbul civarını zapt ederek onlarla sulh yapmak mecburiyetinde kaldığını bildiren haberlerin geldiğini, yakın memleketler ve komşu İslâm ülkeleri, onları durdurmak için cihada hazırlandığı geçitleri ve dağları tahkim ve müdafaa ile İslâm memleketlerine gelenlerine mani olmak için üzerlerine saldırarak, akın yaparak, ekserisini öldürdüklerini, birçoğunun da açlık, susuzluk ve hastalıktan telef olduğunu, 542 sonuna kadar zayiatları ve imhaları haberleri gelince insanlara huzur geldiğini ve muvaffakıyetsizliğe uğradıklarına kani olduğunu yazarsa (297) da Sultan Mes'ud'un İslâm'ın bu büyük zaferine dair isminden dahi bahsetmez ve ona bir yardım gönderildiğine dair de bir işaret yoktur. Umûmî bir İslâm tarihi yazan İbnü'l-Esir gibi mühim bir tarihçi bile Suriye ahvaline ait teferruatlı vakıaları nakleder ve bu arada Alman Hükümdarı'nın Filistin'e geldiğinden bahsettiği halde (XI, s. 49) İslâm'ın Anadolu'da vuku bulan bu büyük zaferinden ve onun amili, Sultan Mes'ud'dan hiç bahsetmez.

atlarıyla birlikte açlıktan perişan olan Haçlılar'ın ancak onda biri kalmış; ağır silahlarla mücehhez ve zayıf atlarla ağır hareket eden Haçlılar'a karşı kısımlara bölünerek, Türkler, zayıf silahlar ve çevik atlarla saldırıyor. Naralarla ortalığı dehşete veriyor ve düşmanı hareketsiz bir hale getirerek, zayiat verdiriyor ve hiçbir zayiata uğramadan çekiliyorlardı. Böylece açlık ve Türk kılıçlarıyla Alman kuvvetlerinin büyük kısmı maktul ve esir olmuş; İmparator, az bir kuvvetle kurtularak İznik'e dönebilmiştir. Orada Rûm köylerine akınlar yaparak gaza teminine çalıştılar. Bu durumda Bizanslılar'ın mukâbil taarruzlarına uğradılar. Elde edilen altın, gümüş, silah, elbise gibi ganimetle Türkler kalelerine döndüler[124]. Türkler'in memleketi o kadar ganimetle doldu, ki Süryanî Mihael'e göre Malatya'da gümüşün kıymeti kurşun derecesine indi[125]. Haçlı Anonimi, Sultan Mes'ud'un bu muharebede bizzat bulunmadığını ve Paramund şeklinde adını yazdığı bir emirin bulunduğunu[126] söylediği halde Süryanî Anonimi, bizzat Sultan Mes'ud'un bu imha muharebesini yaptığını yazar[127]. Guillaume de Tyr de bu ilk çarpışmada Türkiye'nin en kuvvetli prensi bu Türk kumandanını ona yakın olarak Paramond adıyla zikrettiği Konya Sultanı gösterir[128]. Niketas'a göre ise Almanlar'a karşı çıkan bu zafer kazanan kumandanın adı Pamplan idi, ki bu bölgede balaban adıdır[129].

Sen Loui kumandasındaki Fransız ordusu İstanbul'a

124 Haçlı Anonimi, 213-218.

125 s. 476; Kinnamos, 80-82.

126 s. 218.

127 s. 298.

128 II, 125.

129 s. 67.

gelince yine Manuel ile anlaşarak süratle Anadolu'ya geçirildi. İstanbul'da iken kendisine Konrad'ın Türk ordularını imha edip Konya'da bulunduğu haberi ile yola çıktı. Sen Loui, 1147 yılının son ayında İznik'te imparator ile karşılaşınca iki hükümdar Selçuk ülkesinden geçmenin imkânsızlığını anladılar. Alman İmparatoru'nun dağlardan, ormanlardan kaçarak nasıl kurtulduğunu öğrendi ve felaketin hikâyelerini dinledi[130]. Sen Loui, Balıkesir, Bergama, İzmir ve Efes yoluyla Türk topraklarına girmeden yolunu değiştirmek suretiyle sefere devam etti. Konrad'ın bitkin bir halde İstanbul'a döndüğü kaynaklardan anlaşılıyor[131]. Hayatta kalan askerlerini Loui'nin maiyetine verdiği bu sefere iştirak eden Keşiş Odon de Deuil'e göre orası bile Türk akınlarından masun değildi; zira: *"Bu meşhur şehrin harabeleri arasında St. Jean'ın mezarını gördük; çevrili olduğu duvarları mezarı Müslümanların kirletmesinden koruyor"*[132]; demekle Garbî Anadolu'nun bile daha o zaman Türkler'in akınlarına ve göçebelerin iskânlarına sahne olduğu ve Birinci Haçlı Seferi'ni müteakip Bizans İmparatorları'nın elli senelik mücadelelerinin kendilerine Garbî Anadolu'yu mal edemediğini meydana koyar. Nitekim aynı müellif Fransız Kralı'nın orada Manuel'den aldığı bir mektupta *"Türkler'in yakınında kalabalık halinde olduğunu, hücuma hazırladıklarını, Rûmlar'a ait müstahkem şehirlere sığınmalarını"* yazdığını bildirir. Bu ihtara aldırmadan Loui, Denizli (Laodikca) yolunu tutarak ilerledi. Menderes üzerinde bir köprü olmadığı için Haçlı ve Türk askerleri

130 Guillaume de Tyr, II, 125-6.

131 Haçlı Anonimi, 219; Hâlbuki Niketas, Konrad'ın, Menderes'i geçerken mevcut olduğundan (s. 68) bahseder. Daha mevsuk olan Kinnamos'a göre ise (85-86) vergi ile 1148 Martı'nda İstanbul'dan Filistin'e hareket etti.

132 s. 238.

nehrin iki sahilinde birbirlerine ok atmakla başladılar. Niketas'ın ifadesinden önce Almanlar, şehri geçmişlerdir[133]. Burada sefere iştirak eden Odon, kralın iki gün yürüdükten sonra bir geçit bularak Türkler'in ok yağmuru altından geçerek[134] ilerlediler. Türkler, buradan çekilmek durumunda kaldığını, üç günlük yürüyüşten sonra Denizli (Laodikca)'ye vardıklarını şehrin Rûm valisinin Türkler ile anlaşarak Fransızlar'a hıyanet eylediğini, oradan Antalya istikâmetinde yola devam ederken, ileride yürüyen Alman askerlerinin bir dağ eteğinde kan ve cesetleri ile dolu bir yere geldiklerini, Türk ve Rûmlar'ın ok darbelerine maruz kalarak Antalya'ya yaklaştıklarını yazar[135]. Antalya yolunda olan Haçlılar, Türkler ve Rûmlar'ın ok darbelerine maruz kaldıktan sonra ilerliyor, bunlar sürülerini alarak uzaklaşıyor; Haçlılar da açlıktan etlerini yiyordu. Nihayet müşkilatla Antalya'ya varan Haçlı ordusu, Bizanslılar'a ait bu şehirde de orada da yine Hıristiyanlar'ın hıyanetine uğradı. Rûmlar, Haçlılar'a erzak vermekte müşkilat çıkarıyor, fahiş bir fiyat isteyerek onları açlığa, hastalığa ve ölüme mahkûm ediyorlardı. Nihayet parası olanlardan bir kısmı *"adam başına işitilmemiş bir fiyat olarak dört mark istediler. Türkler'in kılıcından ziyade Rûmlar'ın hıyanetinden"* zayiat verdiler. Gemilere binip gidemeyenler orada kalınca etraftaki Türkler'i çağırdılar, şehre yaklaştı ve Rûmlar ile anlaştılar. İki düşman arasında kalan Haçlılar, firar, esir veya maktul düştü; Rûmlar'ın hilesi tecavüze inkılâp etti. Türkler, kalanlara merhamet etti; hasta ve fakirlere bol

133 s. 68; Guillaume de Tyr, II, 127-128.

134 Anonim ve Niketas'a göre ve Guillaume'e çok büyük bir zayiatla ve daimî Türk takibi ile cesetler birbiri üzerine yıkılarak.

135 s. 239; Haçlı Anonimi, 223; Niketas, 67-71; Kinnamos, 83-86; Guillaume de Tyr, 129-132; Keşiş Wibald'ın Mektubu, s. 396-7.

sadakalar verdiler; cömertçe para dağıttılar.

Dindaşları Rûmlar'ın zulmünden kaçıp, Müslümanlar nezdinde emniyet, himaye ve merhamet arayanlardan üç binden fazla gencin Türkler'e iltihak eylediği söyleniyor dedikten sonra bu Haçlı papaz İslâm olmalarından müteessir olarak: *"Ey hıyanetten daha zalim olan merhamet!"* ifadesiyle dinî hissiyatını belirtir ve Türkler'in şefkat ve merhametle dinlerini satın aldıklarını beyan eder, ki aslında Türkler'in din değiştirme hususunda hiçbir baskı yapmadıkları ve sadece Rûmlar'ın hıyaneti karşısında gördükleri yüksek ahlâk ve insanlığın buna sebep olduğu meydandadır[136].

Böylece Sultan Mes'ud yeni kurulmakta olan ve pek çok tehlikelere maruz kalan Türk vatanını kurtarmak ve daha sonra İslâm dünyasını bu zaferleriyle korumak suretiyle Türk ve İslâm tarihinin büyük şahsiyetleri arasında bir mevki almış ve Rûmlar'a ve Haçlılar'a karşı kazandığı zaferler, onun kudretini büsbütün artırmıştır. Bu zaferleri dolayısıyla Bağdat Halifesi'nden kendisine üç defa hilat, sancak vesair saltanat alametleri gönderildiğini yerli kaynaklar beyan eder[137].

6. Sultan Mes'ud'un Şark Fetihleri

Bizans taarruzlarını Konya önünde kırması ve İslâm dünyasına büyük bir korku saçan II. Haçlı Seferi'nin muazzam ordularına, Anadolu'yu mezar yaparak büyük zaferler kazanması bu kudretli ve yorulmaz sultanı memleketini

136 Odon de Deuil, 242-244; Ortaçağ Türkiyesi'nde İslâmlaşma Faaliyetleri, s. 140; Runciman, Grosset, Loui.

137 Aksarayî, 29; Kadı Ahmed, 292; Anonim Selçuknâme, 38; cihat ve gaza meşgul geşte muazzam fetih Bilâd-ı Rûm ve şikesten-i Frankan-ı melain ez dest mübarekeş sene selâse ve erbâin ve hamsemie (1148) peser şod, Kadı Ahmed, 292.

genişletmek ve yeni fetihler yapmak için serbest bırakıyordu. Kendisine tâbi' göçebe Türkmenler, Garbî Anadolu ve cenûpta Antalya havalisinde zaman zaman görünüyor. Akın, muharebe ve yerleşme suretiyle o taraflarda tedricî ilerliyorlardı. Büyük ölçüde olmayan bu hareketler, İmparator Manuel ile yapılmış sulh muahedesini de ihlâl etmiyordu. Esasen bu muahede, iki tarafın işine geliyordu. Zira bu zaman da, Manuel de, Balkanlar'da Peçenekler ve Venedikliler ile meşgul bulunuyordu. Bu sebeple o, Haçlı ordularının imhasından sonra fetihlerini şarka çevirmiş; zayıf bir durumda olan Suriye Frankları'nın eline geçmiş bulunan babasının memleketlerini ilhaka karar vermişti. Aynı istikâmette Musul ve Suriye Atabeyi Nureddin Zengi'nin Haçlılar'a karşı giriştiği mücadelede onu zarurî olarak o tarafa çekiyor, aralarında gizli ve açık bir rekabet, bu iki Türk hükümdarını müşterek düşmana karşı sevk ederken birbirleri aleyhinde gelişmekten alıkoyamıyordu. İmadü'd-Din Zengi'nin ölümünden sonra onun gibi Haçlılar'a karşı cihadıyla meşhur olan Atabey Nureddin Mahmud Zengi, Haçlılar'ı hezimetlere uğratmakla beraber Şarkî Anadolu'yu nüfuzuna ve idaresine almak siyasetini güdüyordu. Filhakika bizzat İmadü'd-Din Zengi'den rivayet edildiğine göre Şarkî Anadolu'da hüküm süren Artukoğulları ve bilhassa Hısn-ı Keyfâ sahibi Rüknü'd-Devle Davud, onun en kuvvetli rakibi idi. Zira Davud'un Türkmenler arasında öyle bir şöhreti vardı, ki bunlardan silah taşıyabilen herkesi silah altına alabilirdi[138]. Nitekim Rüknü'd-Devle Davud, Timurtaş ile ittifak edince diğer beyler de onlara iltihak etti. Bütün askerlerin ve Türkmenler'in reisleri onun itaatinde

138 İbnü'l-Esir, Atabeyler Tarihi, s. 145.

idi. Onun Türkmenler üzerinde nüfuzu o kadar kuvvetli idi, ki Türkmenler'in obalarına onun bir oku vardığı zaman, kadın, erkek herkes bu sembolün ve işaretini ilahî bir takdis sayarlar ve bu davetli kabileler hürmet ettikleri bu emirin yardımına yirmi bin muharip toplandı[139]. Onun şehadetinden sonra, Urfa şehri, adamları tarafından işgal edilince Halep'i babasının ölümünden sonra elde eden Nureddin, Urfa'yı ikinci defa 1146'da fethetti. İsyan eden ve Franklar'ın işgalini sağlayan ekserisi Ermeni olan Hıristiyanlar'ı kılıçtan geçirdi. İkinci Haçlı Seferi'ni müteakip, Franklar, 1148'de Şam'ı muhasara ettiler. Nureddin, mukabele ederek Jocelin'in elinde bulunan Tell-Bâşer, Ayıntab ve Azaz bölgelerini 544'te istilâ etti. Fakat Franklar ile vuku bulan karşılaşma da Nureddin Mahmud'un gönderdiği kuvvetler mağlup ve bizzat atabeyin silahdarı esir edilerek silahları Nureddin'in kayınpederi Konya Sultanı İzzeddin Mes'ud'a gönderilerek ona verilen mektupta; *"işte sana damadının silahlarını gönderiyorum"* diyerek hem Nureddin ile hem de Sultan ile ağır bir istihzada bulundu[140]. Jocelin, Danişmendli Devle'nin idaresinde bulunan Malatya ve Hısn-ı Mansur bölgesine de 1148'te akınlar yaparak manastırlardan 20.000 dinar para aldı, ki Parsuma Manastırı rahipleri papazı Emir Gazi'nin koyduğu vergilerin ağırlığından şikâyet ettikleri için, Devle, bunların hıyanetiyle olduğunu sandı ise de kendisine sadakatlerini öğrenince vergilerini kaldırdı[141]. Babası Loui'nin ölümünden sonra, İstanbul'dan kaçarak Kilikya'ya yerleşen Toros da, Haçlılar ile birlikte

139 Atabeyler Tarihi, s. 70-71.

140 İbnü'l-Adim, Halep Tarihi, II 301-302; İbnü'l-Esir, Atabeyler Tarihi, 182; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 280a; Ebû'l-Ferec, 277.

141 Mihael, 286.

harekete geçerek imparatorun Balkanlar'da meşguliyetinden faydalanarak Rûmlar'dan Aynzarba vesair bazı kaleleri aldı. Türkler'e karşı da baskınlarda bulundu ise de muharebe de karşılaşmaya cesaret edemediler[142].

Bu durum, Sultan Mes'ud'u, Elbistan'a oğlu Kılıç Arslan ile birlikte Franklar'a karşı mücadeleye sevk etti. Filhakika 544 (1149) senesinde Sultan Mes'ud, oğlu Kılıç Arslan ile birlikte Maraş'ı muhasara ederek aldı. Şehirdeki Franklar'a anlaşmaya göre Antakya'ya gitmek müsaadesini verdi ise de yolda Türkmenler tarafından imha edildiler. Sultan Mes'ud, oradan Tell-Bâşer önüne kadar ilerledi ve Jocelin ile karşılaştı ise de Frank Reisi, muharebeye cesaret edemediğinden geri dönerek birçok ganimet ve esir götürdü[143]. 545 (1150)'de[144]

142 Ebû'l-Ferec, 275; Kinnamos, I, 3. C. 14, 15, 16.

143 Keşiş Grégoire, 330; Mihael, 290; Ebû'l-Ferec, 275; Alakü'l-Hatıra 64a; Bostanü'l-Camii, s. 129; bu fethi, bu kaynakların bir kısmı Mes'ud'un oğlu Kılıç Arslan'a bir kısmı da babasına atfederse de fetihte her ikisinin de bulunduğu görülüyor.

144 Keşiş Grégoire aynı senenin (1149) Mayıs ayını veriyorsa da biraz aşağıda, Keşiş, Tell-Bâşer muhasarasını zikretmekle diğer kaynaklara uygun olarak hatasını zımnen düzeltir. Gregor, bütün bu zikredilen şehirlerin aynı sefer esnasında fethedildiğini, Mihael ve Ebû'l-Ferec ise Jocelin'in esaretini öğrendikten sonra, Sultan Mes'ud'un 1150 senesinde Keysûn, Behisnî, Ra'ban'ı zapt ettikten sonra Tell-Bâşer'i muhasara eylediğini, Tell-Bâşer muhasarasında kendisini orada gelip bulan Nureddin, Rûm İmparatoru'nun yeğenine nişanlı olan kızını verip, Tell-Bâşer'in cihaz olarak tahsis edildiğini ve daha sonra Nureddin'in Tell-Bâşer'i aldığını yazarlar (s. 277; 296). İbn Cübeyr, Mes'ud'un Diyarbekr Artuklu Hükümdarı, Kara Arslan (1148-1174)'ın oğlu Nureddin Muhammed (1174-1185) ile evlenen Selçuk Hatun'dan ve onunla yaptığı hac münasebetiyle tafsilat vermektedir. Nureddin'in Haçlılar ve daha evvel mağlup olup silahtarının silahlarını kayınbiraderine gönderdiğine dair İslâm kaynaklarındaki rivayetlerle bu kayıtlar arasında bir tenakuz vardır. Zira evvelkilere göre Mes'ud, Nureddin'e kızını daha evvel nikâhlamış olması icap eder. Nitekim Keşiş Gregor 1152'de on sekiz aylık muhasaradan sonra Tell-Bâşer'e sahip olan Nureddin, şehrin Ermeni ve Frank halkına Antakya veya başka yerlere gitmeleri için müsaade ve kendilerine dokunulmayacağına dair de teminat verdiğini belirtmekle (s. 333) bu hususu teyit eder. İbn Havkal'ın müstensihi Maraş ile birlikte Hades (Göynük)'ün de 545'de Sultan Mes'ud tarafından fethedildiğini söylüyor (I, 182) İbn Kalanîsi, Sultan Mes'ud'un 545 Muharremi'nde (1150) Antakya'ya ordusuyla gitmekte iken Tell-Bâşer'e varıp orasını muhasara eylediğini kaydeder. [s. 310)

Sultan Mes'ud daha büyük bir kuvvetle ve yine oğlu Kılıç Arslan ile hareket ederek Keysûn, Ra'ban, Behisni, Ayıntab, Delük, Merziban şehirlerini Franklar'dan aldıktan sonra geçen sene muhasarada zapt edemediği Tell-Bâşer önüne geldi. Fakat yine muhasara uzadığından ve Haçlı Kontu Jocelin de artık Sultan Mes'ud'un tâbi'iyetini kabul ettikten ve büyük fetihler yaptıktan, buraları da oğlu Elbistan Meliki Kılıç Arslan'ın tâbi'iyetine koyduktan sonra yorgun bir halde memleketine döndü[145]. Mes'ud'un bu fetihleri kendisiyle dost ve müttefik olan Şarkî Anadolu, Artuklu ve Danişmendli Emirleri ile Nureddin Zengi'yi de Haçlılar'a karşı cihada muvaffakıyetlere götürdü. Harput Emiri Kara Arslan, Franklar'dan Babhula'yı[146] zapt ve Gerger bölgesini istilâ ederek Franklar ile birlikte çalışarak eşkıyalık yapan Gerger halkını başka yerlere nakil ve iskân etti[147]. Nureddin de Franklar'a karşı mücadelesini şiddetlendirdi. Jocelin'in silahtarını esir ve ordusunu mağlup ettiği zaman Türkmenler'i Franklar'a karşı cihada memur ve fethedecekleri yerleri kendilerine temlik vaadinde bulunmuş ve Türkmenler de Ayıntab'a doğru yağmaya giden Jocelin'i pusuya düşürerek esir edip, Nureddin'e götürdüler; bundan memnun olan Nureddin, 600 senesine kadar muhafaza ettikleri yerlerin mülkiyetini Türkmenler'e verdi; Jocelin'i Halep'te zindana attı[148]. Kalanîsi, Jocelin üzerine bu zaferi

145 Keşiş Grégoire, s. 332; Mihael, 293; Ebû'l-Ferec, 277; Alaku'l-Hatıra, 59a, 59b; 95a, 95b; Bostanü'l-Camii, s. 129; İbn Şıhne, Ravzu'l-Menâzır, Ayasofya 3232, 291b.

146 Babula hakkında bak. Cahen, Şimalî Suriye, 126.

147 Ebû'l-Ferec, 276.

148 İbnü'l-Esir, XI, 58; İmadü'd-din Isfahanî, Bundarî, 225; Mes'ud'un Tell-Bâşer'i aldığını söylüyor; Atabeyler Tarihi, 182-183; İbnü'l-Ezrak 175a; İbnü'l-Kalanîsi, 310; Mihael, 293; Ebû'l-Ferec, 276; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 280a; İbnü'l-Adim, Halep Tarihi, 301-302.

545 Muharremi'nde verir. Anonim Selçuknâme, Sultan Mes'ud'un,, Keysûn, Ra'ban, Behisni ve Maraş'ı fethettikten sonra camilere yetmiş yedi minberi koyduğunu halifeden hatiplere götürtüp tayin eylediğini, halifeler geldiğini yazar[149].

Jocelin'in esareti üzerine, Malatya Danişmendli Emiri Aynü'd-Devle'ye ve Kara Arslan'a mensup Türkler, 1151'de Ermeniler'den ve Franklar'dan Gerger, Kâhta (Gakhti), Palu ve hatta Hısn-ı Mansur ve Tagunkar'ı[150] bölgelerinde birçok mevkileri işgal, 7400 Hıristiyanı esir, mallarını yağma ve yerlerini tahrip ettiler. Sumeysat üstünde Tell-Adana kalesini zapt ve halkını esir ettikten sonra Tell-Bâşer havalisinde Şirag zapt edildi. Artuk oğlu Davud da Murat Suyu üzerinde Tell-Arsenius'u elde etti; beş bin Ermeni ve Süryanî Hıristiyan esir edildi[151]. Artuk oğlu Mardin Hükümdarı Timurtaş, Bire, Sumeysat, Kefersûd ve Khuris'e hâkim oldu. Artuk, bu havalide Franklar'ın elinde Kale-i Rûm'dan başka bir yer kalmadı. Bu gelişme üzerine Nureddin Mahmud'un kardeşi Seyfeddin Gazi, Timurtaş'a hücum ederek ondan Dârâ şehrini aldı; Mardin'i muhasara etti. Timurtaş kendisine kızını vererek sulh yapmak suretiyle payitahtını kurtardı[152].

Sultan Mes'ud, şark fütûhatıyla meşgul iken Mes'ud'un Danişmendliler'i hâkimiyete alması ve Bizanslılar da Balkanlar da Peçenekler ile uğraşırken Sivas'ta hüküm süren Danişmend oğlu Yağıbasan da 1151'de babası Melik Gazi ve kardeşi Melik Muhammed'in Karadeniz sahillerine doğru genişleme siyasetine devam ederek Rûmlar'ın Bakra (Pabra)

149 s. 38.

150 Togenkâr hakkında bak. Cahen, Şimali Suriye, 126.

151 Süryanî Anonimi, 299-300; İbnü'l-Ezrak, 175a; Ebû'l-Ferec, 277.

152 Ebû'l-Ferec, 277; İbnü'l-Ezrak, 175a.

memleketine girerek tamamıyla insandan hâli bir hale getirerek memleketine döndü[153]. Aynı sene Erzincan Emiri (Mengücek oğlu, ismi yazılmıyor) karısı tarafından yayın kirişiyle boğduruldu ve onun Divriği (Dibarge)'de hüküm süren kardeşini getirterek memleketini ona teslim etti ve kocası orada hüküm sürdü[154].

1152 senesinde Malatya Danişmendli Beyi Aynu'd-Devle'nin ölümü, Sultan Mes'ud'un Danişmendliler'e karşı bir sefer yapmasına sebep oldu. Filhakika Devle, ölünce yerine oğlu Zülkarneyn geçti. Kardeşi Yağıbasan, onun yasını tuttuktan sonra yeğenine ve annesine taziye ile birlikte şehri, Sultan Mes'ud'a vermemelerini bildirdi ve onu takviye için de kendisine asker gönderdi. Sultan Mes'ud, kendisine karşı yapılan bu anlaşmayı öğrenince Yağıbasan üzerine yürüdü. Yağıbasan, Sultan'a mukavemet edemeyeceğini anlayınca ona itaat etti ve yeğenini desteklemeyeceğine taahhütte bulundu. Bunu teyit ettikten sonra Sultan Mes'ud, üçüncü defa Malatya üzerine büyük bir ordu ile yürüdü. Şehri muhasara ve surlarını tahrip etti, şehrin beyi olan Danişmendli Zülkarneyn'in annesi Sultan'ın kardeşi (Tuğrul Arslan ?)'nin kızı idi. Mukavemet edilemeyeceğini anlayarak şehirden çıktı ve oğlu namına Sultan'ın ayaklarına kapandı. Sultan, bizzat Zülkarneyn'in gelip itaat etmesini şart koştu. Orada gelip Sultan'ın huzuruna çıktı. Sultan, onu iyi kabul etti ve kendisine tâbi' olmak

153 Süryanî Mihael, s. 297.

154 Mihael, 297; Ebû'l-Ferec, 278; Bu zamanda Rûmlar'ın Serika (Serik Kayseri vilayetinde) Manastırı'nda altından büyük bir haç vardı. Vali, 1151'de bunu almak istedi. Vali, bir Rûm'un iştirakiyle haçı aldı; rahipleri kovarak Türkler'i oraya yerleştirdi. Kendi adamları ona ecdadının bu manastıra hürmet ettiklerini söyleyince, rahipleri ve haçı iade ederek yıllık bir vergi tarh etti. Rûmlar Barsuma'ya hakaret ederek; *"eğer onda bir kuvvet olsa idi neden Jocelin'i def etmedi."*, Mihael, 298; Ebû'l-Ferec, 278.

suretiyle Malatya Beyliği'ni kendisine bıraktı. Mufazzal İbn Ebi'l-Fezâil, Memlûkler'in 715 senesinde Malatya seferinden bahsederken, İlhan Olcaytu'nun, Malatya'yı, Anadolu Umûmî Valiliği'ne tayin ettiği Emir Çoban'a verdiğini, Çoban, oraya bir Kürt naib bıraktığını, onun Malatya halkına fena muamele eylediğini, halk bu ağır muameleye karşı Selçuk sultanları tarafından 170 yıl önce kendilerini vergiden muaf tutan ve babadan evlada intikal eden muafiyet tevkilerini göstererek şehrin kendilerine temlik edildiğini ve ancak Mardin ve Şiraz şehirlerinin Tatarlar'a ödediği bir yıllık vergi ödemeyeceklerini bildirdiler[155], ki bu Sultan Mes'ud'un Malatya'yı son muhasarasında kendisine müzaharetleri için şehir halkına bir imtiyaz verdiğini gösterir. Malatya muhasarasında bazı Türkler'in Claudia memleketini yağma ve beyt Hamiş papaz ve serflerini esir ettiklerini öğrenince onları yerlerine iade etti ve bu suretle Kayseri'de hüküm süren damadı Zünnûn zaten itaatta olduğundan ve 1153'te Yağıbasan'ı damat ve tâbi' yaptıktan sonra Sivas ve Malatya kolları da dâhil olarak bütün Danişmendliler, Sultan Mes'ud'un hâkimiyetini tanıdı. Onun Malatya'dan dönüşünden sonra genç Zülkarneyn'in annesi Hatun, bizzat icra-yı hükümete başladı. Halkı Müslüman ve Hıristiyan ayırmaksızın ağır vergilerle ezdi. Hâkimiyetin yalnız oğluna değil kendisine de ait olduğunu iddia ediyor ve şehri bizzat kurtaran ve Sultan'ın talebini kabul ettiren, kendisi olduğunu ileri sürerek, kendisini iknaya çalışan ümerayı reddediyordu. Etrafına bir sürü açık kadınlar ve sihirbazlar toplamış; onlar da onun uzun müddet icra-yı hükümet edeceği kehanetinde bulunuyor ve hoşlandığı bir kimse ile evlenmesini tercih ediyorlardı. O, bu hevesle oğlunu

155 s. 753-754.

da ortadan kaldırmaya karar verince bu maksadını keşfeden Malatya Beyleri, onu sihirbaz ve meddah kadınlarla şehirden kovmaya ve oğlunu bizzat idarenin başına geçirmeye muvaffak oldular. Şehir halkının ağır vergilerini ilga ve annesinin adamlarını imha etti. Bu sırada Fırat Nehri'nin feyezanı birçok köylerin su altında kalmasına sebep oldu[156]. Aynı yılda Jozef isminde bir Ermeni Papazı, Hanzit bölgesinde Bargaluş Köyü'nde bir külliye inşa ettirdi. Bu papazı sevmeyen bazı Türkler, gezinti esnasında Kara Arslan'a *"yeni kilise yapılan bir memlekette hükümdar ölür"* diyen beyleri için, Kara Arslan, bu kilisenin tahribini ve papazın öldürülmesini emretti ve bunu müteakip bir emirnâme çıkararak yeni kilise inşasını ve mevcutların tamirini yasak etti. Ölümünden sonra, Hıristiyanlar, oğlundan kiliselerin tamirine dair müsaade aldılar[157]. Selçuk Sultanları'nın, Hıristiyan tebaaya çok iyi muamele etmelerine mukâbil Danişmendli ve Artuklular'ın zaman zaman Hıristiyan aleyhtarı bir siyaset takip ettikleri, bunda Hıristiyanlar'ın bazen Haçlılar ile ve Ermeni Prensleri ile birlikte hareket eyledikleri görülmektedir. Nitekim Mardin Artuklu Hükümdarı Hüsameddin Timurtaş (1122-1152)'da Haçlı Muharebeleri dolayısıyla ve hükümdarlığının ilk zamanlarında, Hıristiyan aleyhtarı bir siyaset takip etmiş, fakat ölürken oğlunu Necmeddin Alpı (1152-1176)'ya onlara karşı iyi bir muamele yapmasını tavsiye etmiştir[158]. Kalanîsi, onun Türkmenler arasında çok şerefli bir mevkiye sahip olduğunu, faziletli, zeki, ulemâya ve edyana itibar eylediğini yazar[159].

156 Mihael, 304-306; Ebû'l-Ferec, 279.

157 Mihael, 307.

158 Mihael, 311.

159 s. 329.

7. Kilikya Seferi

Ermeni Toros, dağlık karargâhından inerek 1152'de Kilikya'da İmparator Manuel'in Andronic kumandasında gönderdiği Bizans ordusunu mağlup ve Kilikya'nın Tarsus, Adana, Misis ve Anazarba gibi bütün şehirlerini zapt ederek bu bölgeye hâkim oldu. Türkler'i sahillerden uzak tutarak, sarmak ve şarkla teması muhafaza ederek Haçlılar üzerindeki nüfuzunu ve metbuiyetini devam ettirmek isteyen İmparator Manuel, Ermeniler'e karşı Sultan Mes'ud'un yardımını aradı; ona para ve hediyeler gönderdi. Ermeniler'in kuvvetlenmesi Selçuklular'ın menfaatine aykırı olduğu ve Anadolu'nun Fethi'nde Türk toprağı haline gelmiş olan Çukurova'nın tekrar ilhakı gerektiği için, Sultan Mes'ud, Ermeniler üzerine sefer yaptı. Süryanî Mihael ve Ebû'l-Ferec, Toros'un, Kapadokya'da Selçuk topraklarına akın yaparak Türkler'den esir yapmalarını bu seferin sebebi gösterdiği halde, Keşiş Grégoire ve ondan naklen Sempad böyle bir akından bahsetmeksizin sadece Bizanslılar'ın teşvikini kaydeder. Bizanslılar'a karşı kazanılan mühim bir zaferden sonra Toros'un Selçuk topraklarına böyle bir akın yapmış olması da mümkündür. Bu sene Kayseri Emiri Danişmendli Zünnûn'un bir emirnâme çıkararak kiliselerin tahribine ve papazların tezyifine başlaması[160], bu akın dolayısıyla Hıristiyanlar'ın bir hıyanetine mukâbele olsa gerektir. Sultan Mes'ud, kızını verdiği Danişmendli Sivas Hükümdarı Yağıbasan'ı[161] damat yaparak ve onu da

160 Mihael, 310.

161 Yağıbasan adı kitâbelerde olduğu gibi Bizans kaynaklarında da böyledir. Süryanî kaynakları Yakup Arslan diye zikrederler, ki birinci daha doğrudur. Niksar'da yaptırdığı 552 ve 555 tarihli camii ve medrese kitâbeleri gibi (İsmail Hakkı, Kitâbeler, 59, 61) ve taşa basılmış paralar (Mübarek Galip) bunu gösterir.

tâbi'iyetine alarak Kilikya üzerine 1153'te yürüdü. Bütün Toros dağ geçitleri Ermeniler tarafından tutulduğu için, bu istilâ hareketi ilerleyemedi. Türk ordusu dağların berisinde karargâh kurdu. Müslümanlar'ın büyük bir şevk içinde bulundukları ve Ermeniler ile istihza eyledikleri ve büyük bir korku geçirdikleri bir zamanda Sultan Mes'ud'un Toros'a bir elçi göndermesini Allah'ın lütfü sayan Ermeniler'in çok sevindiğinden de bahseder. Keşiş Grégoire elçi vasıtasıyla Sultan'ın Toros'a: *"Biz senin memleketini tahrip için geldik. Bize itaat et ve aldığın memleketleri imparatora geri ver; bizim oğlumuz ve dostumuz olacaksın" der.* Bundan çok sevinen Ermeniler Sultan Mes'ud'un elçisiyle birlikte gönderdikleri kendi adamları vasıtasıyla ona: *"Biz bu şartları memnuniyetle kabul eder, bir krala olduğu gibi sana itaat ederiz, fakat memleketimizi imparatora vermek imkânsızdır".* Cevabını bildirdi. Bu cevap üzerine Rûmlar ile istihza eden Sultan, bir muahedenin imzalanmasını müteakip memleketine döndü[162]. Bu seferin böyle bir anlaşma ile neticelenmesi Toros geçitlerinin Ermeniler tarafından kesilmesi dolayısıyla olduğunu Keşiş Grégoire'a aykırı olarak Süryanî kaynakları beyân etmekle haklıdırlar. Nitekim ertesi sene Toros, Bizanslılar'ı Tarsus kapılarında müttefiki olan Franklar ile yine mağlup, 3.000 maktul ve diğerlerinin deniz yoluyla firarından sonra, 1154'te[163], Sultan Mes'ud, daha büyük

---

Babası Melik Gazi'nin düşmana (yağı) zafer kazanması (basan) dolayısıyla bu ismin verilmesi ne kadar makul ise Yakup Arslan'da o derece manasızdır. Yağıbasan ve aynı manada Yağısıyan adları zaten mevcuttur. Arap kaynakları ve hususiyle Şarkî Anadolu'da, Gürcistan'da seyahat eden İbnü'l-Ezrak 549'da *"Rûm'da Nizâmeddin Yağısıyan bin Danişmend'e gittim. Yanında kalmama ısrar etti"* (180a) der.

162 Keşiş Grégoire, s. 336-337; Mihael, 310; Ebû'l-Ferec, s. 280; Sempad, s. 620.

163 Mihael ve Ebû'l-Ferec bu tarihi verirler. Keşiş Grégoire bu ikinci seferi

bir ordu ile Toroslar'ı geçerek bütün Kilikya'yı istilâ etti. Masisa, Aynzarba üzerine daha şarkta Tell-Hamdûn önüne geldi; burada günlerce kaldığı, oradan oğlu Kılıç Arslan'ın emirlerinden Yakup kumandasında 3.000 kişilik bir müfrezeyi de Antakya bölgesine gönderdi. Fakat Emir Yakup Amanos Dağları ile deniz arasındaki bir geçitten[164] geçtiği zaman Haçlı Templierler ile Toros'un kardeşi Stefan'ın idaresindeki Ermeniler'in baskını neticesinde bu müfrezesiyle birlikte imha edildi. Bu esnada Konya'da ve Kilikya'da çıkan bir veba hastalığı Türk ordusunu perişan etti.[165] Atlarının büyük bir kısmı telef oldu. Kalanlarının diz kapakları söküldü. Askerin büyük bir kısmı yaya kaldı, ki kumandanların pek çoğu ve hatta bizzat Sultan'ın hacibi bile yaya kalanlar arasında idi. Şiddetli fırtınalar, feyezanlar, seller de ordunun perişanlığını artırdı; askerler arasında da hastalık büyük zayiat verdirdi. Türkler, ordunun bütün malzemesini bırakarak geri çekilirken dağdan inen Toros'un askerleri, Ermeniler, onları takip ediyordu. Hatta rivayete göre Ermeniler, bu fırsattan faydalanarak Develü (Gabdanya)'ye kadar ilerleyerek yağmalarına devam edip Toroslar'a döndüler[166]. Sultan Mes'ud'a ait bu büyük ordunun bütün Kilikya'ya sahip olacağı bir sırada çıkan bu tabii afeti Ermeni tarihçileri Allah'ın bir inayeti olarak kaydeder ve

birincisinden üç yıl sonra ve yine imparator Manuel'in verdiği para ve hediyelerle vuku bulduğunu söyler, ki Bizanslılar'ın Tarsus önünde mağlubiyeti üzerine vuku bulan bu seferin Bizanslılar ile alakası ve bir ittifakın vuku bulması mümkündür.

164 Ermeniler'in Tourn, Avrupa Ortaçağ müelliflerinin Portella kapısı.

165 Grégoire, Türk ordusunun 27 Mayıs'ta Tell- Hamdûn önünde bulunduğunu (s. 341) söyler. Keşiş Grégoire, Türkler'in hayvanlarına arız olan bu hastalığa Dabakh denildiğini kaydeder, ki bugün Bayburt'ta bu hastalık aynı isimle yad edilmektedir. (Kezâ bak Derleme Lugatı)

166 Keşiş Grégoire, s. 338-340; Süryanî Mihael, 310-311; Ebû'l-Ferec, 280-281; Sempad, 621; Vartan, 203.

Türkler için utanç verici olduğunu, aslında korkulacak bir şey olmadığı halde, Allah'ın içlerine korku saldığını yazarlar; bu tabii afet hakkında İbn Kalanîsi de malumat var[167].

Sultan İzzeddin Mes'ud, bu mağlubiyetten on ay sonra 550 (1155) senesinde 39 yıllık uzun bir saltanat ve mücadele devresinden sonra öldü. Muasır kaynak İbnü'l-Ezrak, Mes'ud'un 551'de ölüp[168], yerine Kılıç Arslan'ın büyük oğlunun geçtiğini kaydeder. Kilikya Seferi'nden döndükten sonra, hasta olunca, ölümünün yaklaştığını hissederek devletini eski Türk feodal devlet hukuk ve ananesine göre evlatlarına taksim etmekle beraber, bu feodal hiyerarşi icabı harplerde kendi zaferlerine yardım eden ve Elbistan Meliki olarak da müstakil fetihlerde bulunan kahraman oğlu Kılıç Arslan'ı kendi yerine Konya tahtına çıkardı, ki bu karar ve tercihin isabetini Kılıç Arslan eseriyle ispat etmiştir. Sarayda devlet adamları huzurunda onu tahtına çıkarıp biatini temin etti ve bizzat ilk biatı tahtından inip, oğlunu oraya çıkarmak ve önünde eğilmek suretiyle kendisi yaptı. Mes'ud'un, bundan başka iki oğlu daha vardı, ki bunlardan biri Kinnamos'a göre Şahinşah (Sanisan) olup Ankara, Çankırı ve Kastamonu havalisinin meliki idi. Bu melik Kılıç Arslan ile mücadelede Bizans İmparatoru Manuel'e kaçtı ve onun yardımıyla tekrar kardeşi ile çarpıştı ise de yine muvaffak olamadı[169]. Keşiş Grégoire'ın en küçük kardeş olarak itaatte bulunduğunu, fakat kardeşinden korkarak Çankırı (Gangra) taraflarına kaçarak bir daha görünmediğinden bahsettiği kardeşi bu olmak icap eder, ki bu

167 s. 318.

168 Dimitri, Gürcü kralının da bu sene öldüğünü söyler.

169 Kinnamos, s. 291, 295.

son ifadenin[170] Kinnamos'a göre düzeltilmesi doğru olur[171]. Üçüncü kardeşin de ismini vermeyen Grégoire, onun vücutça sağlam ve güzel oluşunu verirken, kendisine karşı gelmesi ihtimaliyle boğdurulduğunu yazar. İbn Kalanîsi, Sultan'ın iki oğlundan birini Dolat adıyla zikrederse de diğerini Zünnûn[172] olarak göstermesi[173] bir tereddüt uyandırmaktadır. Nitekim muasır olmasına rağmen bu müellifin pek az malumata sahip olduğu Anadolu Selçukluları nesebi hakkında[174] çok hatalı kayıtlar vermesiyle sabittir. Niketas, Mes'ud'un, memleketi evlatları arasında taksiminden bahsederken, yerine Konya'da Kılıç Arslan'ın geçtiğini söyledikten sonra, diğer oğullarını belirtmeksizin damadı Yağıbasan (Yagupasan)'a Amasya, Zünnûn (Dadun)'a da Kayseri'yi verdiğini[175] söylemekle Danişmendliler'i zikretmekle iktifa eder. Mes'ud'un ölümünü bir sene sonra 551'de gösteren İbnü'l-Esir ise diğer kardeşlerden hiç bahsetmez[176]. Anonim Selçuknâme'de

170 s. 342-43.

171 İbn ül-Ezrak Şahinşah'ın 570 Rebiü'l-evveli'nde (1174) kardeşine mağlup olarak Meyyâfârkîn'e, Ahlât'a ve oradan da Atabey İldeniz'e gidip bir müddet kaldığını, oradan da Gürcü Hükümdarı'na gidip, çok ikram gördüğünü, bir müddet kalıp Sohum'dan gemiye binerek İstanbul'a vardığını, Kılıç Arslan'a adam göndererek maişetinin teminini istedi ise de Sultan, buna icabet etmediğini; bu esnada Danişmendli Zünnûn'da amcası (Yağı) basanın memleketini Kılıç Arslan aldığı için, Rûm Hükümdarı'na dehâlet eylediğini, iki Danişmendli bir de Selçukî meliki birlikte İmparator'dan aldıkları sayısız asker ve mal ile denizi geçip (700.000 asker 70.000 araba) Rûm'a geldiklerini, orada iki şehir bina ettiklerini, Sultan'ın Türkmenler ile onları yandan vurduğunu, 100.000 esir alınıp Bağdat'a, Şam'a, Artuk illerine, Musul'a gönderildiğini, Ramazan'a kadar muharebe safına geçtiklerini yazar (200a+b). Aynı müellif 196a'da Şahinşah'ın Şam'dan Meyyâfârkîn'e gelip, dedesi Sultan Kılıç Arslan (Kara Arslan, metin)'ın kapısına indiğini, oradan Ahlât'a ve Ahlât'tan da Atabey Şemseddin İldeniz'e hareket ettiğini kaydeder.

172 Yani Kayseri Danişmendli Meliki

173 s. 333.

174 s. 332.

175 s. 112.

176 Kadı Ahmed Mes'ud'un Danişmendli Gazi Yağı kendisine dost ve müttefik

Sultan Mes'ud'un üç oğlu olduğunu birisinin "Hodray" ikincisinin "Hanearay", üçüncüsünün ise babasının adını verdiği namdar oğlu "Kılıç Arslan" adını verip diğerlerinin isimlerini zikretmez[177]. Yukarıdaki kayıtlardan dört de kızı olduğu, birinin Atabeğ Nureddin Zengi'ye, diğerinin Artuklu Nureddin Muhammed'e, daha sonra bir diğeri de Danişmendli Yağıbasan'a ve nihayet bir başkası da Müslüman olarak Sultan'ın hizmetine giren Komnen Prensi Jean'a verdiğini biliyoruz. Osmanlı Hanedanı'nın Komnenler'den geldiğine dair sonradan uydurulan bir efsane işte bu Yuannes Komnenos'un, Sultan Mes'ud'un kızıyla evlenmesi dolayısıyladır[178]. Artuklu Emiri Nureddin Muhammed ile evlenen Selçuk Hatun ile hac seyahati yapan İbn Cübeyr, onun hakkında dikkate şayan malumat vermektedir. Emirü'l-Hac Taştekin'in kafilesinde bulunan üç hatundan biri olan Sultan Mes'ud'un kızı hatunlar arasında babasının mevkii dolayısıyla en yüksek mertebede idi..... Bu hatunun hac yolunda hayrı çok olduğunu, yüz deve yükü yiyecek gönderdiğini, ikinci hatunun Nureddin Zengi'nin üvey anası, üçüncü hatunun da Isfahan sahibinin kızı olduğunu[179], dönüşte Bağdat'tan Musul'a Şam, Musul ve Anadolu Hacipleri ile, Selçuk Hatun ile birlikte geldiğini, bu hatunların emirler ve maiyetlerindeki askerlerle seyahat ettiğini, bunların bayrakları, tabl ve boruları olup hatunların gerilerinde ve nüzûllarında çalındığını, Selahaddin, Amid'i fethettiği halde babasına hürmeten orasını kocası Nureddin'e

---

yaptığını, çok akıllı, ismi gibi Mes'ud olduğunu belirtir. s. 292. XI, 79.

177 s. 38.

178 İsmail Hami, Türklük, VI, s. 425-437.

179 s. 182-183.

bıraktığını[180], Musul'da büyük bir merasimle karşılandıklarını, Selçuk Hatun'un hac yolunda büyük meblâğlar sadaka eylediğini yazar[181].

Sultan Mes'ud, Konya tahtına sahip olduğu zaman, babasının mülkünden kendisine Konya civarından başka bir yer kalmamış, kayınpederi Melik Gazi ile müttefik, fakat onun nüfuzunda bir hükümdar iken, tedricen kudretini artırmış ve Anadolu'yu Sakarya boylarından Fırat boylarına kadar, idaresine geçirmiş; Danişmendli ve Artuklu Emirleri'ne meşruiyetini kabul ettirmiş ve böylece Yakın Şark'ın en büyük ve kuvvetli devletine sahip olmuştu. Bizanslılar'ı ve Haçlılar'ı mağlup ettikten sonra, onun kudreti büsbütün artmış ve memleketi de genişlemişti. İbn Cübeyr, Mes'ud'un kızı olan ve Artuklu Nureddin Muhammed (Amid ve Hısn-ı Keyfâ Emiri)'nin zevcesi bulunan Selçuk Hatun ile 579 (1184)'da hac da birlikte bulunmuş olan ondan aldığı malumata göre İzzeddin Mes'ud'un 100.000 süvarilik bir orduya sahip olduğu, damadı Artuklu ve Amid Emiri'nin kendisine 12.000 süvari ile iltihak eylediğini söyler, ki diğer tâbi' emirlerin de buna benzer kuvvetlerle onun mühim seferlerine iştirak eylediği düşünülürse ne kadar büyük bir kuvvete sahip bulunduğu, Bizans İmparatorluğu'na ve Haçlılar'a karşı zaferlerin nasıl kazanıldığı daha kolay anlaşılır[182]. Aynı müellif, Mes'ud'un,

180 s. 230-231.

181 s. 337.

182 Danişmendli ve Artuklu Hükümdarları en kudretli ve Selçuk tahtının Şahinşah ve Mes'ud'un ilk zamanlarında pek zayıf olmasına rağmen hiçbirinin sultan unvanını alamadıkları ve sultanın ancak Selçuk ailesine mahsus olduğu ve buna saygı gösterildiği anlaşılıyor. Sultan Mes'ud'un İran'da hüküm süren Büyük Selçuklu Sultanları ile münasebetine dair bir kayıt yoktur. Esasen Kutalmışoğulları daima Selçuk tahtının varisi olmasıyla onları metbû tanımamışlardır. Sultan Mesud'un nazarî olarak en büyük sultan sıfatıyla bütün Selçuk Sultanları, Emir, Melik ve Atabeyler'in metbû olduğu muhakkaktır.

Bizans İmparatoru ile sulh halinde olduğunu ve imparatorun kendisine her yıl cizye (harac) verdiğini, memleketinin dört aylık bir mesafe teşkil ettiğini, daimî cihatla İslâmiyet'e çok hizmetler eylediğini söyler[183]. İbn Cübeyr, Sultan Mes'ud'un raiyyetine karşı adil olduğunu söyler, ki İskenderiyye patrikleri tarihinin daha uzakta bir Hıristiyan olarak verdiği malumatı teyit etmektedir. Filhakika bu eserde Sultan Mes'ud'un: *"Ekseri memleketleri ve raiyyetinin Rûm olup adaleti ve iyiliği dolayısıyla Rûmlar'ın onun idaresine rağbet eylediklerini"* (ed-Durûb ellezî yedhulu minhâ ilâ Konya ve gayrihâ bilâd el-Melik el-Mesud min Mulûk et-Turk ve ekser bilâduhu ve raiyettuhu Rûm ragabû fi süknahum indehu li-adlihi ve hüsn siretihi maahum, s. 274) Nitekim Bizans kaynakları da Beyşehir havalisi halkı Hıristiyan ve imparatorun tebâası olduğuhaldeJean Komnen'inotarafaseferinde[184],Rûmhalkının İmparator'un tayinini kabul ettiğini, ona küfreylediğini, Selçuklular ile temas ederek onların adetlerini alarak, Sultan Mes'ud'un himayesinde ve Konya ile ticaret yaparak mesut yaşadıklarını yazarlar[185]. Sultan Mes'ud, babası Kılıç Arslan tarafından İznik'in sükûtundan sonra payitaht yapılan, fakat orada ikâmet fırsatı pek bulamadan ölümü üzerine, Sultan Mes'ud, Konya'yı, Selçuk Devleti'nin payitahtı haline getirmiş ve eserlerle imara başlamıştır. Alaaddin Keykubâd'a nispet edilen cami, saray ve kalenin, Sultan Mes'ud tarafından inşa

Bununla beraber Hamdullah Kazvînî'nin Sultan Mes'ud'un Sultan-ı azam Sancar'a Oğuzlar'a esir düşünceye kadar her yıl haraç gönderdiği ifadesi şüphelidir. (Zafernâme, British Museum 2833).

ez an mülk-i Mes'ud her sal bac firistad nezdik-i Sencer harac
çu Sencer be dest Gazan der fenad ez an pes harac-ı bayrak nedad

183 Seyahatnâme, s. 183, 231, 338.

184 1142.

185 Selçuk Hükümdarları, 76.

edildiği, daha sonra Kılıç Arslan, Keykâvus ve Keykubâd'ın ilaveleriyle inkişaf eylediği kitâbelerinden anlaşılmaktadır[186]. Cami, Sivas ve Kayseri kitâbesi ve Danişmendliler tarafından yapıldığı anlaşılan Ulu Camiler üslûbunda kubbesiz, düz tavan ve pek çok sütunlar üzerine kurulmuş olup, bu devre ait ilk Selçuk Camileri, bu üslupla birbirine benzemektedir. Türkiye'de ilk Selçuklu sikkesi de Sultan Mes'ud namına olup, bakır paradır. Şimdi İbrahim Artuk, Mes'ud ve Kılıç Arslan II'a ait altın ve gümüş para bulmuştur. Gümüş para, oğlu Kılıç Arslan ve altın para ise daha sonra darbedilmiştir. Fakat İsmail Galip'in onun namına kaydettiği bir sikke Mes'ud bin Kılıç Arslan bin Mes'ud ona değil, Ankara Melik'i Muhyiddin Mes'ud'a ait olup, kataloğ sahibi yanlış bir hükme sevketmiştir. Sikke üzerinde melik veya sultan unvanı yoktur. Danişmendliler bulundukları bölgenin eski iktisadî nizâmını ve halkını düşünerek Rûmca paralar bastıkları halde Selçuklular'da böyle bir tesire rastlanmaz. Burada Türkmen kesâfetinin bulunmasıyla alakalıdır. Mes'ud'un ölümünden sonra, bir taraftan kardeşler arası mücadele, bir taraftan Danişmendliler, diğer yandan Bizans ve Musul Atabeyleri'nin ve nihayet Haçlılar'ın bu mücadelelere iştirak etmeleri Mes'ud'un mirasını bir hayli sarsmış ise de Kılıç Arslan'ın iradesi, kiyaseti ve kudreti sayesinde Selçuk Devleti daha kuvvetli ve daha geniş ülkelere sahip olarak çıkmış; Komnenler Hanedanı'na mensup üç büyük imparatorun enerjileri de Kılıç Arslanlar'ın ve Mes'ud'un kudreti karşısında kırılmıştır.

186 Bak. Loytved, s. 23, 28, 57, 1907, Konia ve Rehberler

DARÜ'R-RÂHÂ VE VAKIFLARI HAKKINDA NOTLAR

Darü'r-Râhâ üzerinde girişilen çalışmaların ilkini bu müesseseye ait vakfiyenin sağlam bir metin halinde tesisi teşkil eder. Elde tomar halinde bulunan vakfiye Kemaleddin Ahmed bin Rahat'ın oğlu Rükneddin Hattâb'a ait 721 tarihlidir. Bu metnin bir nüshası veya muahhar bir metni de Vakıflar Umûm Müdürlüğü Arşivinde[1] mevcut olup burada metin içinde bazı ilaveler vardır; benim eserlerimde kullanılan nüsha budur. Hâlbuki Darü'r-Râhâ'ya çok eski bir vakfiye daha vardır. Zira ailenin en meşhuru olan Kemaleddin Ahmed'in diğer bir (galiba en büyük) oğlu olan Alâeddin Ali tarafından 687 yılında tanzim edilmiştir. Rükneddin Hattâb'a ait vakfiyenin sonunda bir kısmı yazılmış bulunan bu ikinci (aslında birinci) vakfiyenin aşağısı ile birlikte tamam olan nüshasının aynı arşivde ve başka bir yerde mevcut olduğu ve babaları Kemaleddin Ahmed'in ölümünden az sonra tescil edildiği gözüküyor. Darü'r-Râhâ'ya ait ve üçüncü bir metin mahiyetini alan bir metin de bu zaviyenin kapısı üzerinde bulunan kitâbedir. Kitâbeye göre bu vakıf Kemaleddin Ahmed'in diğer iki oğlu Rükneddin Hattâb ile kardeşi İzzeddin Hüseyin tarafından 720 tarihinde yapılmış; Emir Hüseyin'in torunu olan Şeyh Hasan bu binayı 779 yılında yeniden inşa ve tamir etmiş ve bu kitâbeyi de koymuştur[2].

Sivas'ın köklü ailelerinden olan, bir takım ilim ve din adamları yetiştiren Rahatoğulları hakkında vakfiyeler dışında

1 Defter 578, s. 3.

2 Bu kitâbeler için bak. Van Berchem ve Halil Edhem, Asie Mineure, IA serisi s. 36-39; Rıdvan Nafiz ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sivas şehri, s 125-127.

çok az bir bilgiye sahip bulunuyoruz. Ailenin en mühim şahsiyeti bulunan Kemaleddin Ahmed tarihî bir şahsiyet olarak meydana çıkar. Filhakika vakfiyelerine göre *"sadrazam, melikü'l-ümerâ, pederü'l-İslâm ve muhtârü'l-mülûk"* gibi yüce lakapları bulunan Kemaleddin Ahmed, İbn Bibî'nin çağdaşıdır. Buna göre *"Sadr-ı kebir Kemâleddin Ahmed bin Rahat"* İlhanlı (Moğol) Hükümdarı Abaga Han (1265-1282) oğlu Argun'un IV. Kılıç Arslan'ın kızı Selçukî Hatunu ile evlendirilmesinde, gelinin hazırlanıp Tebriz'e götürülmesinde devlet erkânı arasında bulunuyordu. Aynı müellif, 629 yılında vuku bulan bir Moğol akını münasebetiyle eskiden Kervânsarây-i İsfahânî adını alan ve Sivas civarında bulunan ribât[3] *"bu zamanda[4] Kemaleddin Ahmed bin Rahat ribâtı şöhreti ile"* tanındığını söyler[5]. Bu kayıt Darü'r-Râhâ adını alan bu hayır müesseselerinin mevcut vakıf ve vakfiyelerden çok evvel Kemâleddin Ahmed'in refiki olduğunu, belki sadece mahkemede tescil edildiğini göstermektedir. Onun oğlu Rükneddin Hattâb da *"çok hürmet gören büyük bir şeyh olup azatlı köleleri ve torunları vardır. Sivas'ta inşa ettiği hânekâh[6] için çok vakıflar yapmış; hac etmek üzere Şam'a (Suriye'ye) gelmiş ve 725 yılı Zilkâdesi'nde Kerk (Lübnan)'da ölmüştür[7]"*.

Filhakika Rükneddin Hattâb vakfiyesinde babası gibi, *"Sahibü'l-azam, Sadrazam, Veliyullah"* lakap ve vasıflarını taşıyan, hükümdarların ahlâk ve soyundan bulunan yüce bir

3 Kervansaray, imaret ve pazariyye.

4 XIII. asrın ikinci yarılarında.

5 İbn Bibî, s. 419, 661, mufassal nüsha.

6 *Darü'r-Râhâ, zaviye.*

7 İbn Hacer, el-Durer ul-kâmine, II, s. 85-86.

şahsiyet idi. Vakfiyenin *"Iraku'l-Mulûkiyye"* (hükümdarlar soyu) kaydı Rahatoğulları'nın Battal Gazi ve Danişmend Gazi ile ırsî ve sıhrî veya menkıbevî bir münasebetleri olduğuna delâlet eder. Battâlnâme ile karışan Danişmend-nâme'ye göre Abdulvahab Gazi, Anadolu'nun ilk fatihleri arasında veli ve şehit olmakla Sivas'a kutsîyet bahşetmiş ve türbesi asırlarca ziyaretgâh olmuştur. Kemaleddin Ahmed'in torunu olan ve 728'de ölen Çelebi Abdulvahab adı ile birlikte bu aileye ait Darü'r-Râhâ ve kabristanın Abdulvahab Gazi türbesi ve kabristanı yanında bulunması da dikkati çeker[8]. XIII. asrın ikinci yarılarında hayatta olan Kemaleddin Ahmed ile kitâbeye göre XIV. asrın ikinci yarılarında[9] yaşayan Şeyh Hasan arasında bir asır geçmiş olup bildiğimiz şahsiyetlerin çoğu dinî, içtimaî mühim mevki sahibi gözükürler. Kemaleddin Ahmed'in yukarıda ismi geçen üç oğlundan başka vakfiyeye göre Şemseddin Muhammed bin Kemaleddin Ahmed adlı bir dördüncüsü daha vardır. Şahitler arasında Rükneddin Hattâb'ın Hüseyin adlı bir yeğeni ile diğer kardeşi Şemseddin Muhammed'in Mahmud, Abdullah ve Nasrullah adlı üç oğlu bulunmaktadır. Vâkıf Rükneddin vakfın tevliyetini önce kendisine ve ölümünden sonra ailenin iftiharı olan kardeşi İzzeddin Hüseyin'e, bilahâre de yeğenleri Ziyaeddin Mahmud bin Şemseddin Muhammed ile Abdulvahab bin İzzeddin Hüseyin'e ve bunların nesillerine şart kıldı. Bununla beraber vakıf kardeşi ile bu iki yeğeni arasında tevliyeti *"sahibü'l-azam"* Nizâmeddin Emir Yusuf'a ve ondan sonra da *"sahibü'l-azam"* Zeynü'l-Hac Mecdeddin Emir Hüseyin'e vermiştir. Aile dışında mütevelli tayin edilmiş her halde Rükneddin

8 Bak. Evliya Çelebi, II, s. 205.

9 779 yılında.

Hattâb'ın Hüseyin'den başka iki kardeşinin ölmüş ve küçük bulunan yeğenlerinin mütevelli olamaması ile alakalıdır. Nitekim vakıf yeğenlerini mütevelli tayin ederken bu hak ve makamı bunların nesillerine şart kılmış; fakat arada aile dışında bulunanların evlatlarını böyle bir vazifeye getirmeyi düşünmemiştir. 687 yılında ilk vakıf yapan Alâeddin Ali'nin 721 yılında hayatta bulunmadığını ve evladının da olmadığını gösterir.

Rükneddin Hattâb oğlu Ömer Bey'e ve onun küçük kızı Dilşad'a vakıftan irad bağlar ve Allah'ın oğluna kâmil bir akıl vermesini dilerken onu ne sebeple tevliyet makamına namzed kıldığını da belirtmiştir. Vâkıf, Darü'r-Râhâ'nın iradından kendisine, babasına ve kardeşlerine mensup bulunan bütün azadlı kölelerine ve evlatlarına da, nesilleri devam ettikçe, tahsis edilen hisseleri de tayin etmiştir. Mütevelli yanında iradın tahsili, teftiş (işrâf), hesap ve nezaret işleri ile meşgul bir idare heyeti mevcut olup bunlar arasında yalnız Emirü'l-Hac Fahreddin bin Hacı Sadeddin, Abdülhamid bin Mesud bin Ahmed Müselmanî gibi tanımadığımız iki mühim şahsiyet vardır. Kemaleddin Ahmed'in babasının Rahat olduğunu İbn Bibî de kaydeder. Fakat vakfiyede şahitler arasında gördüğümüz bir Hüseyin daha vardır, ki onun baba adı Cemal şeklinde gözükmektedir. Vakıf Rükneddin kardeşi İmadü'd-Din Hüseyin'i kendisinden sonra mütevelli tayin ettiğine göre aynı şahsın şahitlerden biri olarak gösterilmesi varid değildir. Bu durumda Hüseyin bin Cemal bin Rahat kaydı ile vâkıfın amcası Rahat'ın Kemaleddin Ahmed'den başka Cemal adlı bir oğlu daha vardır ve buradaki Hüseyin de Rükneddin'in kardeşi değil amcazadesi olmak icap eder. Bu

ailenin şeceresi başında bulunan Hattâb'ın adı ve mevcudiyeti hakkında vakfiyelerin kaydı yanında Kemaleddin Ahmed'in oğlu ve vâkıf Rükneddin'e dedesinin ismini vermesi ile de sabittir. Vakfiyede geçen *"Irakü'l-mulûkiyye"* kaydı bu ailenin Danişmendli hükümdarları ile bir münasebeti olduğunu düşündürdüğü gibi Kemaleddin Ahmed'in torununun Abdulvahab ismini taşımaları da Battal-nâme'ye bağlı menkıbevî bir rivayetin mevcudiyetine delâlet eder. Filhakika Anadolu'da teşekkül eden Battâl Gazi ve Danişmend Gazi gibi Türk destanları Anadolu'nun fethinde kendilerinden önce gaza yapmış Müslüman gazilerin menkıbelerine çok ehemmiyet vermişler ve bahis mevzuu destanları da eski İslâm devrinin kahramanlarına bağlamışlardır. Fakat Türk fetihlerine ait Danişmend-nâme ne kadar tarihe yakın ise eski İslâm devri kahramanlarına ait menkıbelerde o derece uzaktır. Bu sebeple Abdulvahab Gazi hakkında rivayet edilen menkıbelerin tarih ile münasebetlerini teyid etmek mümkün değildir[10]. Bununla beraber, ister ilk İslâm devrinin bir sahabesi veya gazisi, ister Türk fütûhatının bir kahramanı olsun, Sivas'ta şehit olan Abdulvahab Gazi'nin asırlarca bir veli olduğuna ve türbesinin kutsîyetine inanılmış olup bu hüviyeti ile artık dinî ve içtimâî tarihte mevkiini almıştır.

Abdulvahab Gazi türbesi ile Mismil Irmağı arasında Darü'r-Râhâ, vakfiyeye göre Kemaleddin bin Râhâ'nın ikâmetgâhı (dâr) ve bahçesi (bustan) olduğundan, bu isim ile şöhret kazanmış; emsâli hanekâh ve zaviyeler gibi vakfedilince de eski adını muhafaza etmiştir. Vakfiye Darü'r-Râhâ'nın tabib Feridü'd-din hanekâhı yakınında ve Sivas içinde (batın-ı Sivas)

10 Bak. Evliya Çelebi, III, s. 205-209.

yani şehrin varoşlarında değil surlar dâhilinde bulunduğunu kaydeder. Buna mukâbil onun yakınında ve tepe üzerinde olan Abdulvahab Gazi Türbesi'nin, vakfiye ve kitâbeye göre, şehrin dışında (zahir-i Sivas) gösterilmesi surların hududunu çizmektedir. Selçuklu devrinde Sivas'ın Türkiye'nin en büyük şehri olduğu düşünülürse surların buraya kadar uzanmasını tabii bulmak mümkündür. XIII. asırda Sivas'ta çeşitli isimler altında mevcut ve türlü hizmetlere tahsis edilmiş bir takım zaviye ve imaretlerden ayrı olarak[11] Darü'r-Râhâ'nın Erzincan yolunun başlangıç ve girişinde bulunmakta ve dolayısıyla tabib Feridü'd-din hanekâhının da bulunmakta olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyeye ve kitâbeye göre Rükneddin Hattâb'ın babası, yani Kemaleddin Ahmed ile ecdat ve akrabalarına ait mezarlıkta Abdulvahab Gazi Kabristanı'nın da dâhilinde veya yakınında olup 728 yılında ölen yeğeni Çelebi Abdulvahab'ın kitâbesi, mezarı da buradadır. Kemaleddin Ahmed'in torunu ve Abdulvahab'ın oğlu olan Şeyh Hasan tarafından Darü'r-Râhâ'ya 779 yılında komşu bulunan kitâbeye göre bu Vâkıf Rükneddin Hattâb ve onun kardeşi ve kendisinin dedesi İzzeddin Hüseyin tarafından Muharrem 720 tarihinde yapılmış olup vakfiyeden üç ay öncedir.

Vakıf Hattâb, 725'te öldüğüne ve kendi ölümünden sonra tevliyeti kardeşi Hüseyin'e şart kıldığına göre bu tarihten itibaren Darü'r-Râhâ'yı kendi idaresine almış ve herhalde kendisi de bu müesseseye vakıflar yapmıştır. Bununla beraber Kemaleddin Ahmed'in ölümünden az sonra 687 yılında oğlu Alâeddin Ali'nin ve bilahâre 721'de de Rükneddin Hattâb'ın vakfieyeleri bulunduğu halde ikincisini birincisinden ve

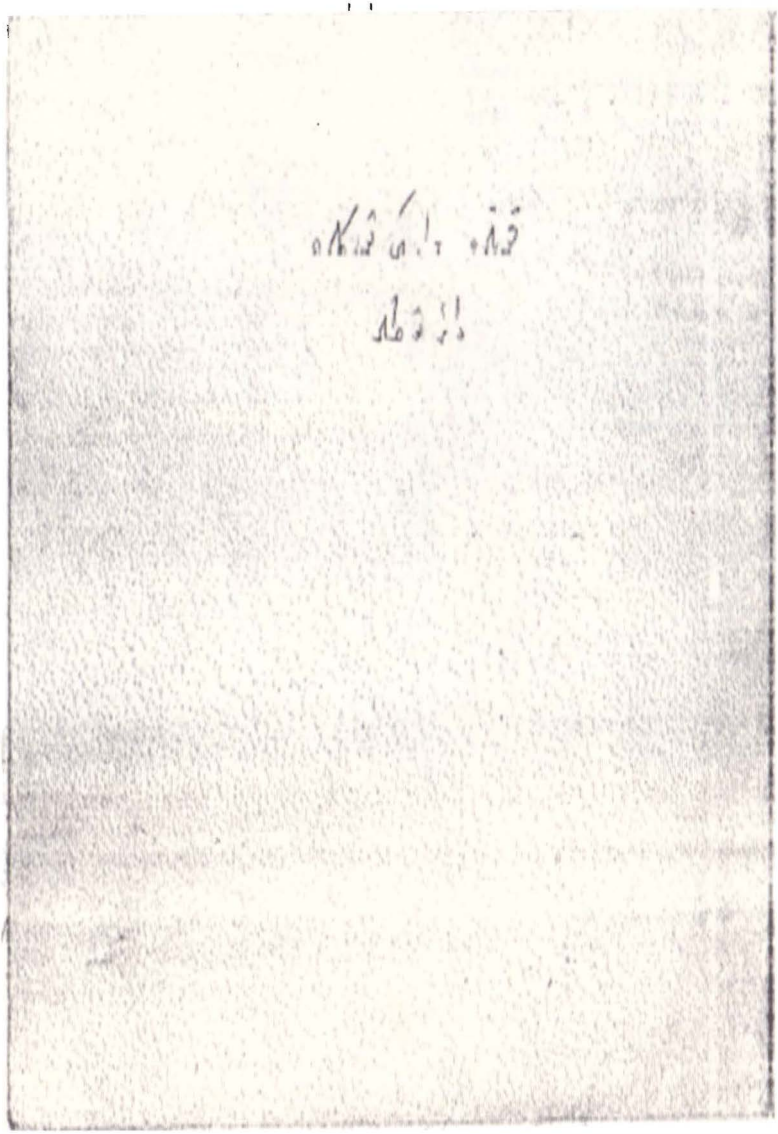
11 Bak. Selçuklular Zamanında Sivas Şehri, Dil-Tarih Fakültesi Dergisi, Cilt IX, Sayı 4, s. 454.

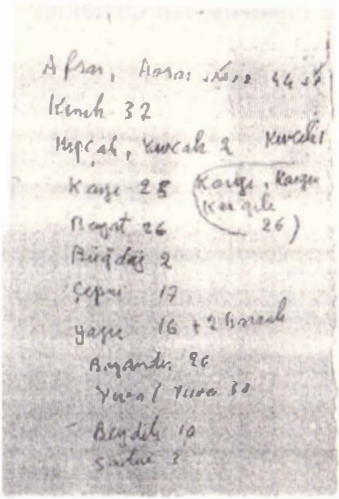
kitâbe de her ikisinden bahsetmiştir. Nitekim İbn Bibî ribat (zaviye)'nin Kemaleddin Ahmed bin Rahat ve vakfiyenin de bu mühim şahsiyete nispetle Darü'r-Râhâ adı ile şöhret kazandığını belirtmişlerdir. Bununla beraber Kemaleddin Ahmed'in bir vakfiyesi yoktur; ama bu hayır müessesesi onun parası ile işlemiş; bilahâre diğer aile reisleri de mülklerini Darü'r-Râhâ'ya vakfetmişlerdir. Esasen vâkıf Darü'r-Râhâ iradından mühim bir miktar mütevelli sıfatıyla bizzat kendisine, kardeşine ve nihayet yeğenlerine tahsis ettiğinden Kemaleddin Ahmed ve mensup evlat veya mirasçıların böyle bir harekette bulunmaları tabii olsa gerektir. Şeyh Hüseyin'e ait kapı kitâbesinde ilk vakfiyeyi yapmış gözüken Alâeddin hakkında bir kayıt bulunmadığı gibi Rükneddin Hattâb'a ait vakfın yalnız ona değil kendi büyük babası İzzeddin Hüseyin ile müştereken yapıldığı da yazılmaktadır. Bu husus hem vakfiyeye uymakta ve hem de İzzeddin Hüseyin'e ait üçüncü bir vakfiye de bulunmaktadır. Bu durumda vakıf eski vakfiye ve sicilleri, Osmanlı tahrir defterlerini araştırmak lazım ve yeni malzemenin bulunacağı aşikâr olduğu gibi bu hayır müessesesinin hangi tarihe veya devre kadar faaliyet gösterdiğini de tespit etmek mümkündür. Evliya Çelebi, XVII. asırda Sivas'ta ziyaretgâhlardan ve on bir tekke olduğunu söylerken adını verdiği dört tekkeden birinin Abdulvahab Gazi'ye ait olduğunu eder; lakin Darü'r-Râhâ'nın mevcudiyetini belirtmez. Bununla beraber Ortaçağ'da Abdulvahab Gazi'ye ait türbe ve mezarlıktan başka bir zaviye hakkında bir kayda rastlanmamıştır. Bundan başka Evliya Çelebi'nin ifadesi vazıh olmayıp türbe ile tekkeyi veya Darü'r-Râhâ'yı birbirlerine karıştırdığı zannını vermektedir[12].

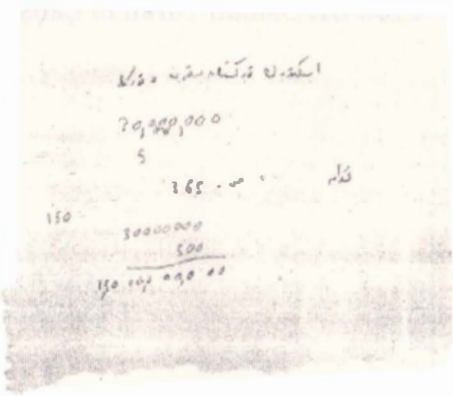
12 Seyahat-nâme, III, s. 202, 206.

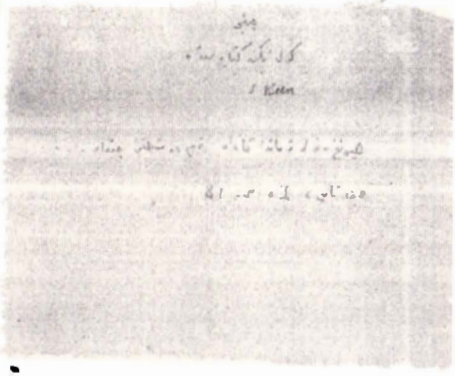
EK-1

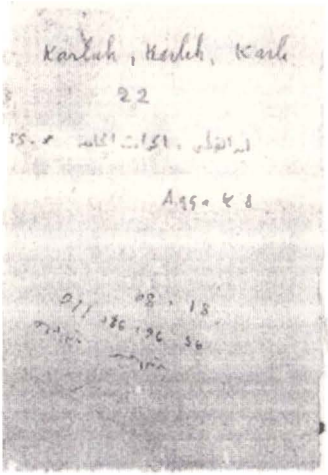
Prof. Dr. Osman Turan'ın Çalışma Fişlerine Ait Örnekler

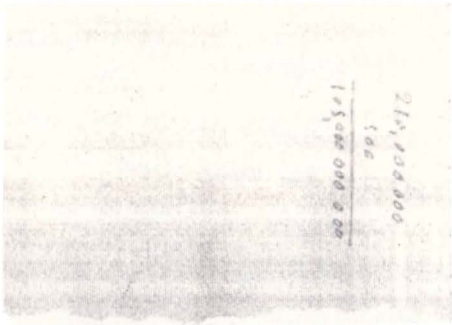

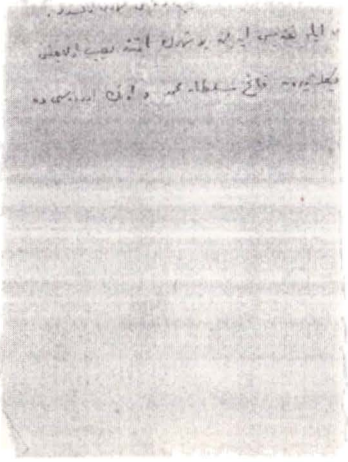

Afşar, Afşar
Kınık 32
Kıpçak, Kıpçak 2 Kıpçak
Kayı 25 Kayı, Kayı
Kayı 26)
Bayat 26
Büğdüz 2
Çepni 17
Yazır 16 + 2 Yazır
Bayandır 26
Yazır / Yazır 30
Beydili 10
Salur 8

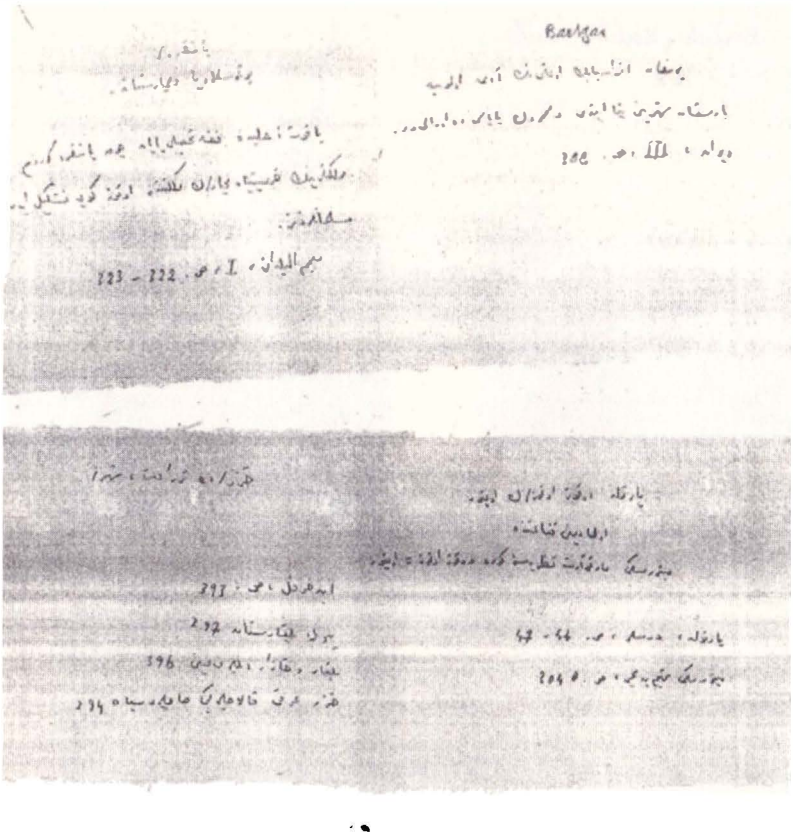

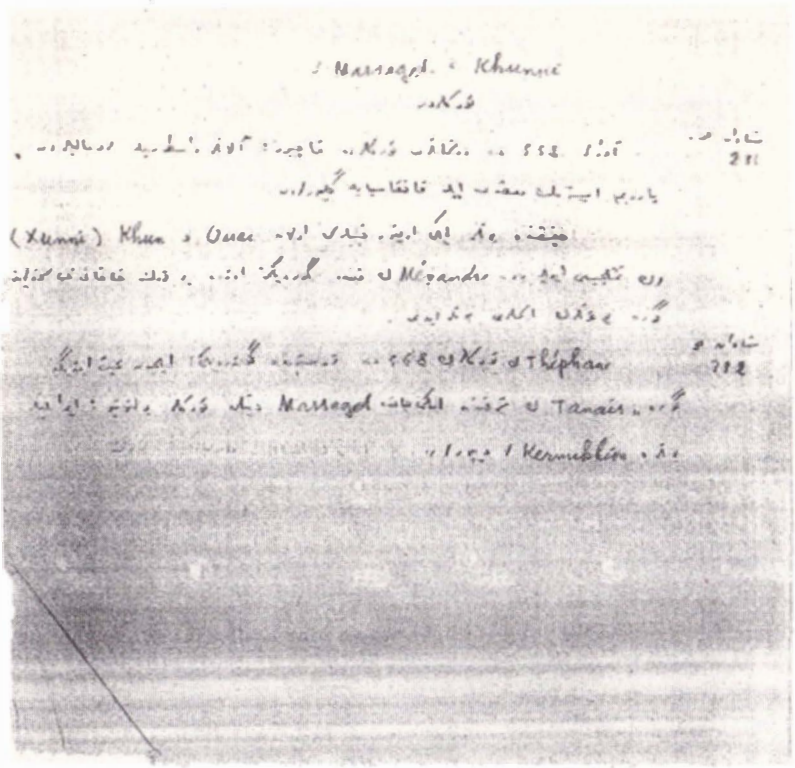

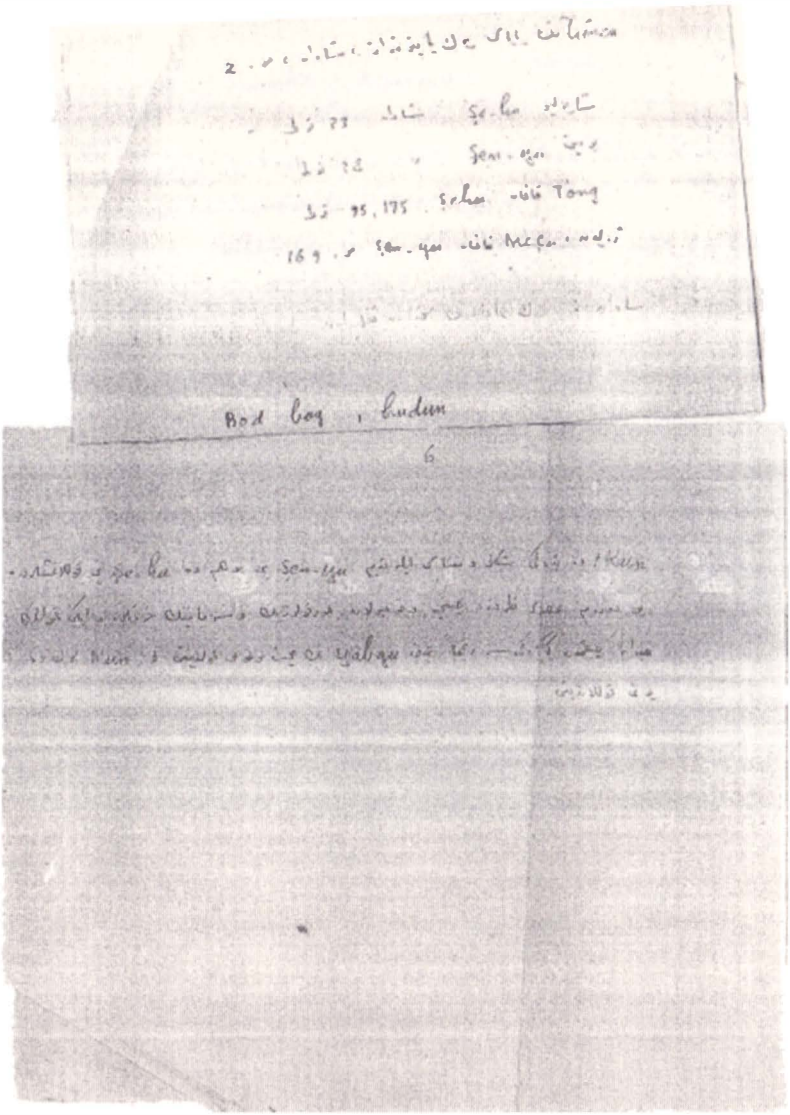

Karluk, Kerluk, Karl
22

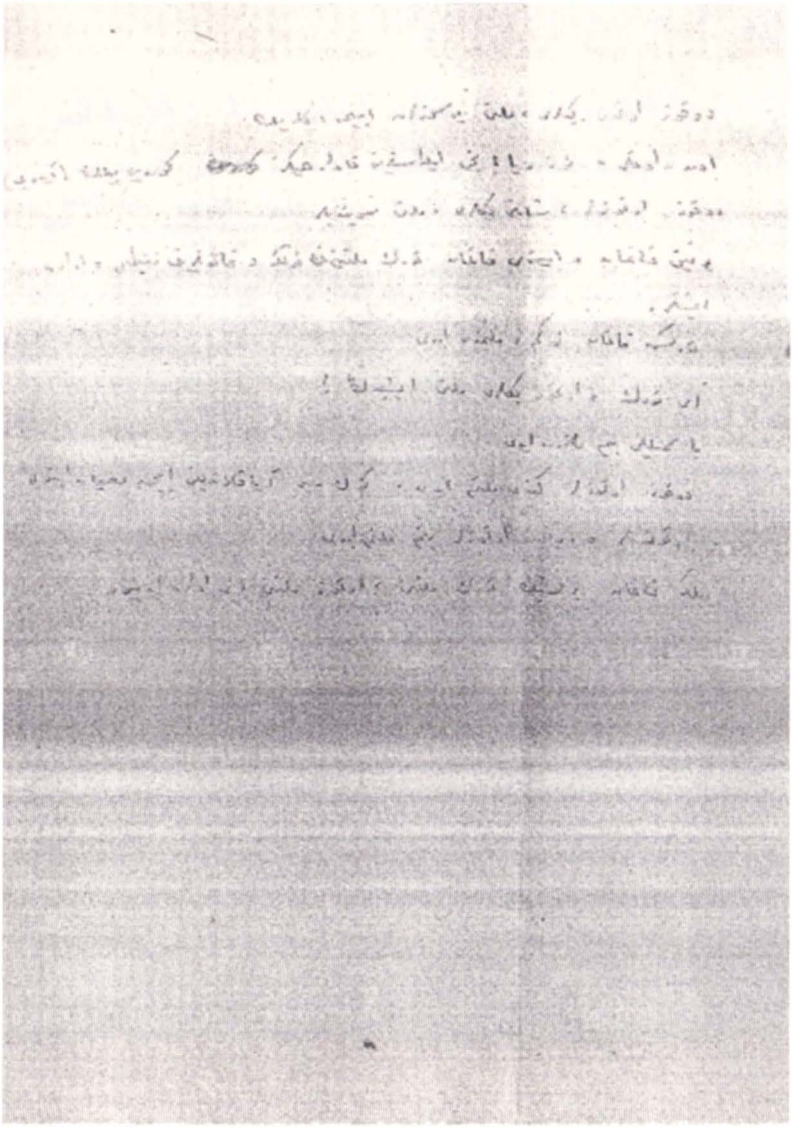

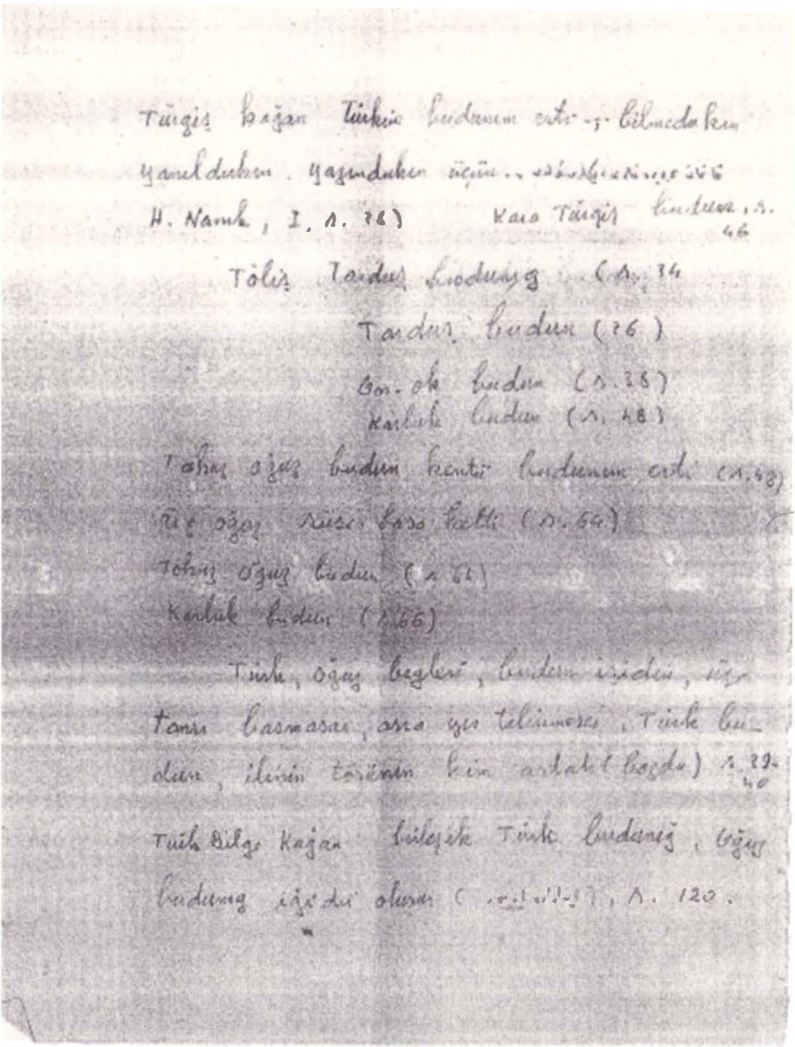

Türgiş kağan Türkün budunum artır-ı-p bilmedeken
yanıldukın. yazındukın için ... 46
H. Namık, I, s. 36) Kara Türgiş budunı, s.

Töliş Tardu budunığ (s. 34
Tardu budun (36)
Bor-ok budun (s. 38)
Karluk budun (s. 48)

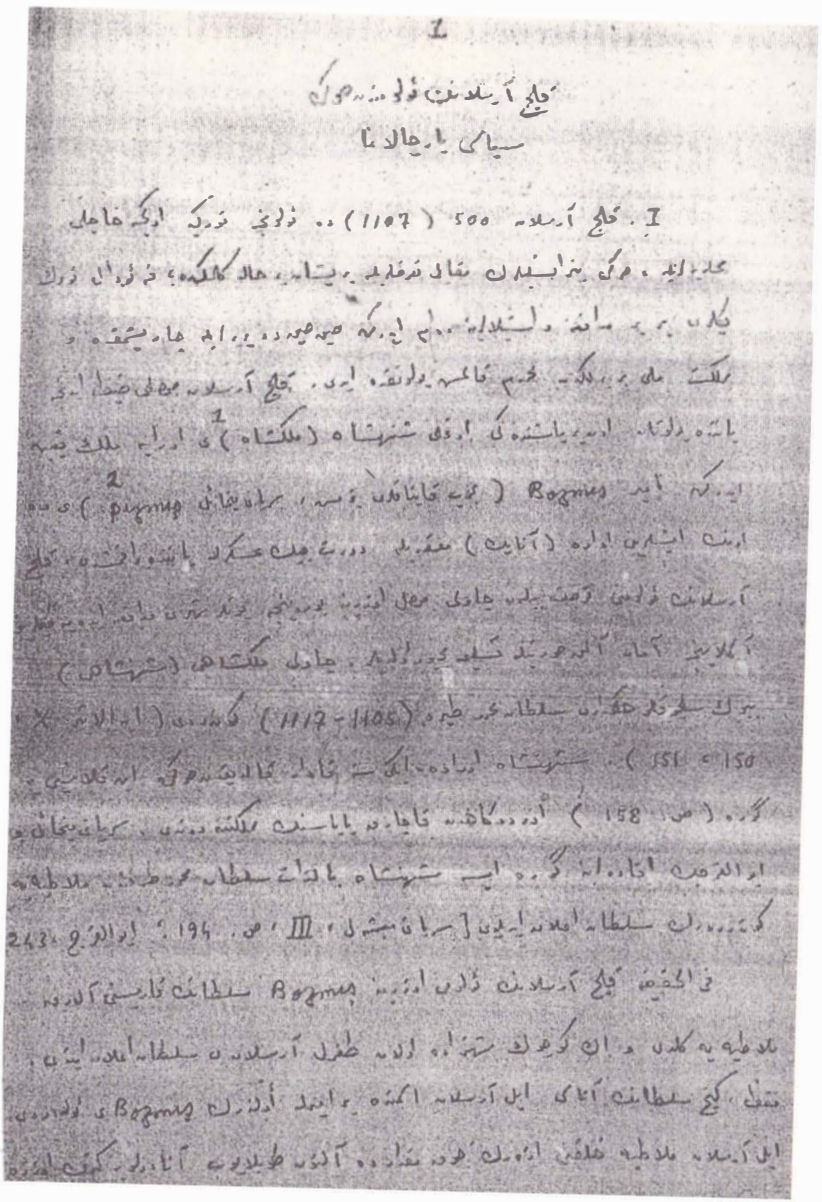
Tokuz oğuz budun bentü budunum artı (s. 62)
Üç oğuz süsi kara kattı (s. 64)
Tokuz oğuz budun (s. 64)
Karluk budun (s. 66)

Türk, oğuz begleri, budun işidin, oğuz
tanı basmasar, ança üzä tälimäsär, Türk bu-
dun, ilinin törünün kim artatı bolda) s. 32-40

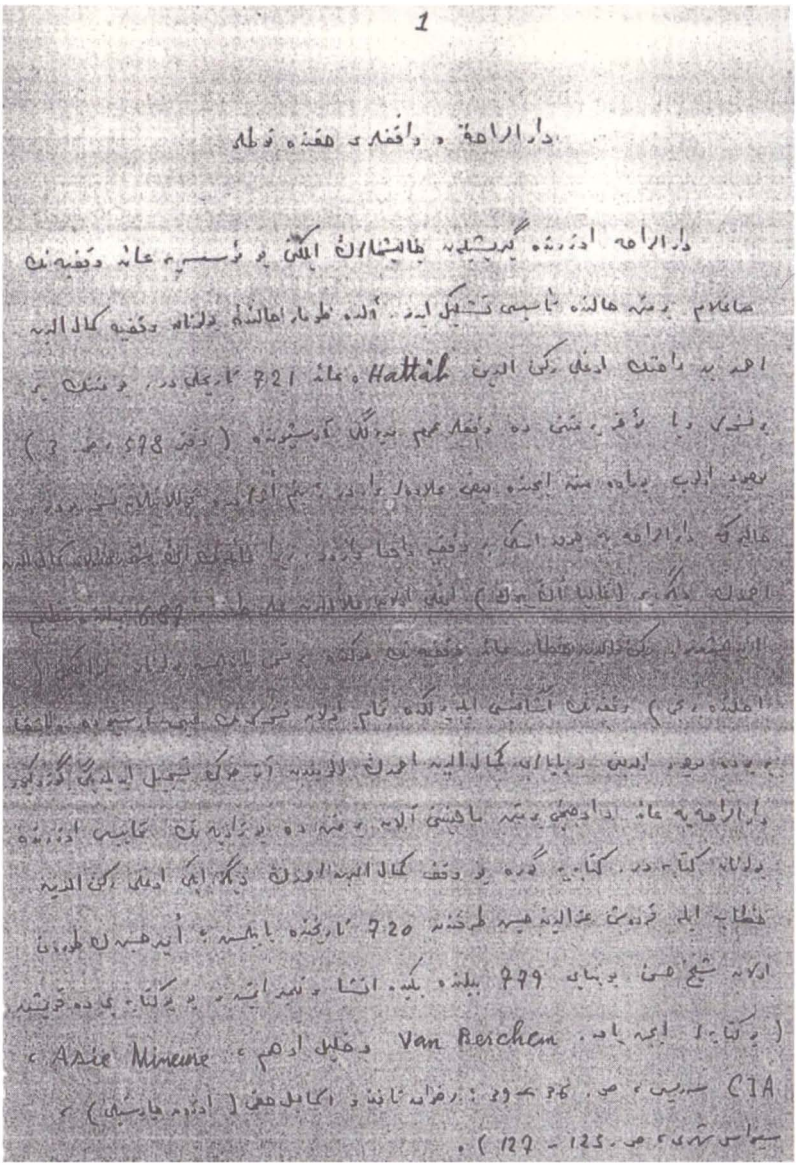
Türk Bilgä kağan bilägsiz Türk budunığ, oğuz
budunug iğidi olurun (...), s. 120.

EK-2

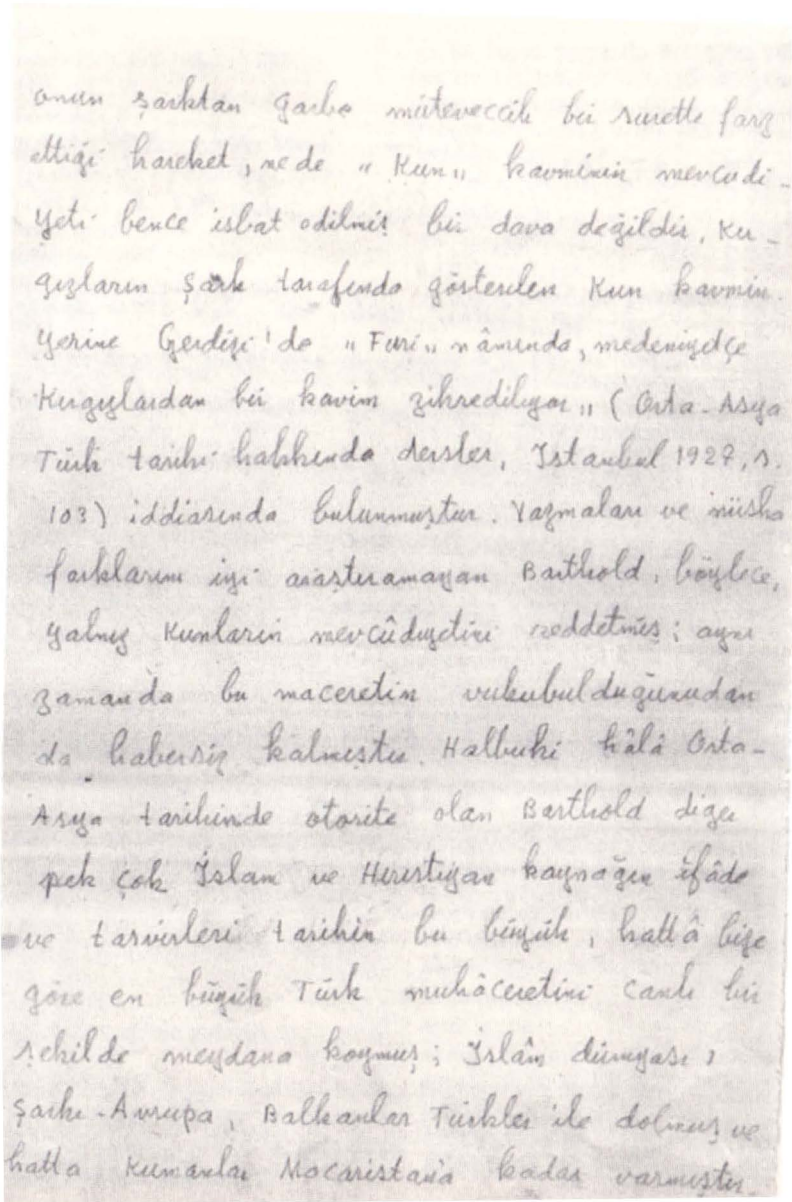
Prof. Dr. Osman Turan'ın Osmanlı Türkçesi ile Yazdığı El Yazısı Örneği

Prof. Dr. Osman Turan'ın Osmanlı Türkçesi ile Yazdığı El Yazısı Örneği

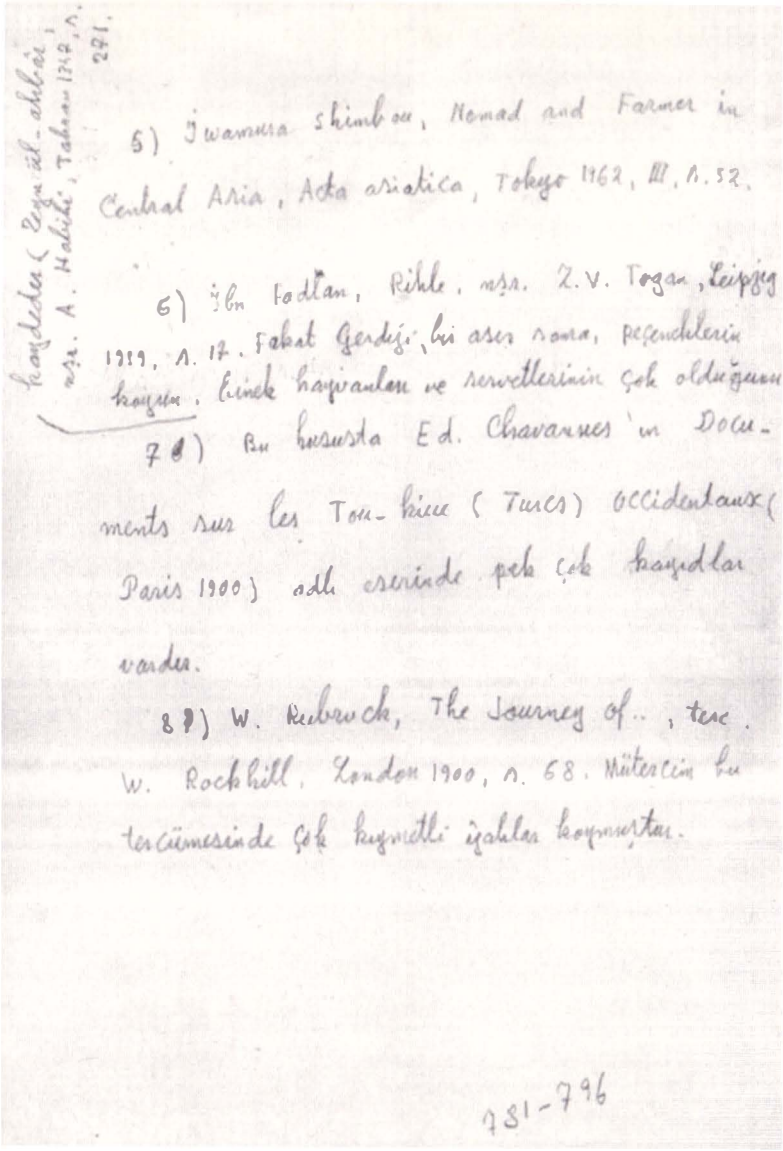

Prof. Dr. Osman Turan'ın Yeni Türk Alfabesi ile Yazdığı El Yazısı Örneği

onun şarktan Garba müteveccih bir surette farz ettiği hareket, nede "Kun" kavminin mevcudiyeti bence isbat edilmiş bir dava değildir. Kuzguzların şark tarafında gösterdiği Kun kavminin yerine Gerdizi'de "Fuzi" nâmında, medeniyetçe Kuzguzlardan bir kavim zikredilişi" (Orta-Asya Türk tarihi hakkında dersler, İstanbul 1928, s. 103) iddiasında bulunmuştur. Yazmaların ve nüsha farklarını iyi araştıramayan Barthold, böylece, yalnız Kunların mevcudiyetini reddetmiş; aynı zamanda bu macerenin vukubulduğundan da habersiz kalmıştır. Halbuki hâlâ Orta-Asya tarihinde otorite olan Barthold dâhi çok İslâm ve Hıristiyan kaynağın ifâde ve tasvirleri tarihin bu bünyesi, hattâ bize göre en bünyesi Türk mücâdelesini canlı bir şekilde meydana koymuş; İslâm dünyası, Şarkî-Avrupa, Balkanlar Türkleri ile dolmuş ve hatta Kunlardan Macaristan'a kadar varmıştır.

Prof. Dr. Osman Turan'ın Yeni Türk Alfabesi ile Yazdığı El Yazısı Örneği

Kaynaklar (Eyyübî - ahfadı, nşr. A. Halidî, Tahran 1949, s. 271.

5) Iwamura Shimbo, Nomad and Farmer in Central Asia, Acta asiatica, Tokyo 1962, III, s. 52.

6) İbn Fadlân, Risâle, nşr. Z.V. Togan, Leipzig 1939, s. 17. Fakat Gerdîzî, bir asır sonra, peçeneklerin hayvan, özellikle koyun ve servetlerinin çok olduğunu

7) Bu hususta Ed. Chavannes'in Documents sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux (Paris 1900) adlı eserinde pek çok kaynaklar vardır.

8) W. Rubruck, The Journey of.., terc. W. Rockhill, London 1900, s. 68. Mütercim bu tercümesinde çok kıymetli izahlar koymuştur.

781-796

İndex

Abaga Han, 192
Abar (Avar), 32
Abdulvahab, 193, 195, 196, 197
Ablastayn, 115
Abouchara, 83
Adana, 92, 93, 147, 152, 153, 181
Afganistan, 50, 63, 65, 68, 72, 73, 74, 75, 76, 77
Afrika, 2, 37
Afşin, 150
Afyonkarahisar, 100, 101, 124
Agait, 101
Ağrı, 73, 74
Ak Şemseddin, 29, 30
Akamenid, 47, 63, 72, 73, 74, 76
Akdeniz, 4, 72, 82
Ak-hun, 54, 68
Akroenos, 100
Akrokos, 120
Aksaray, 102, 163
Ak-Sungur Porsukî, 117
Alâeddin Ali, 191, 194, 196
Alamos, 90
Alan, 137
Alaşehir (Philadelphia), 118
Ala-tav, 19
Ala-yond, 19, 20
Albara Kalesi, 148
Alexiade, 114, 119, 120, 125, 128
Alexis, 79, 80, 87, 113, 114, 119, 120, 121, 123, 125, 127, 128, 165
Alexis Komnen, 79, 113, 114, 123, 125, 128
Alman, 73, 74, 164, 166, 168, 169, 170, 171
Alozos, 90
Alp Arslan, 29, 90, 134, 138
Altay, 21, 68
Altun-Orda, 21
Amanos Dağları, 183
Amasya, 90, 185
Amid, 153, 168, 186, 187
Amuriyye, 122, 123
Anadolu, 4, 8, 9, 10, 11, 28, 30, 44, 51, 52, 68, 69, 72, 73, 74, 80, 81, 84, 86, 95, 98, 112, 113, 118, 121, 128, 136, 145, 147, 148, 150, 153, 155, 156, 159, 166, 167, 168, 170, 172, 173, 179, 181, 185, 186, 187, 193, 195
Anazarba, 108, 115, 145, 152, 181
Andronic, 181
Ani, 137, 138
Anili Samuel, 138
Ankara, 5, 28, 32, 86, 97, 98, 109, 142, 143, 145, 184, 189
Anna Komnena, 81, 83, 111, 114, 118, 119, 120, 121, 125, 126, 128
Antakya, 87, 88, 94, 105, 107, 108, 115, 130, 131, 146, 152, 153, 155, 166, 175, 183
Antalya, 79, 83, 84, 95, 107, 113, 157, 165, 167, 171, 173
Arabisos, 95
Aral Gölü, 22, 25
Arap, 10, 12, 39, 68, 74, 80, 85, 86, 111, 112, 125, 126, 142, 143, 144, 182
Arap Mes'ud, 85
Argun, 192
Arnold, 156
Arsanios, 82, 85, 161
Arslan Doğmuş, 97, 161
Artuklular, 132, 142, 180
Artukoğulları, 140, 173
Asian, 14, 15, 41, 44, 53
Asya, 1, 2, 3, 4, 16, 37, 38, 40, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 57, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 129, 135
Atabey Şemseddin İldeniz, 185
Augustopolis, 124
Avar, 33, 68
Avrupa, 1, 2, 3, 4, 5, 28, 34, 37, 38, 41, 43, 48, 50, 51, 52, 63, 70, 77, 143, 146, 166, 183
Avrupa Hunları, 1
Axouch, 83

Aydoğdu (Aitougdés, 90
Ayıntab, 106, 107, 174, 176
Aynzarba, 87, 115, 116, 175, 183
Azak Denizi, 33
Azâz, 106
Azerbaycan, 121, 135, 137
Azîmî, 132, 137, 139, 140, 144, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 160
Bağatur, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 76
Bağdat, 24, 103, 145, 149, 163, 172, 185, 186
Bahaeddin Vezir, 161
Bahgai, 154
Bakra (Pabra), 177
Baktria, 74, 75, 76
Balkan, 11, 12
Balzan, 90
Barancar (Balancar), 27
Barbar İstilâsı, 4
Bardas, 123
Bargaluş, 180
Barsuma, 161, 178
Barthold, 4, 5, 38, 43, 48, 70
Basmil, 20, 56
Batı Gök-Türk, 19, 20
Batlamyus, 78
Battal Gazi, 193
Batu-Han, 21
Baudouin, 105, 115, 138, 139, 140, 151, 154
Bayan-çor, 16, 17, 58
Baykal Gölü, 15, 18, 54
Bedük, 23
Behisni, 105, 106, 140, 154, 176, 177
Behram, 68, 116
Belek, 82, 83, 84, 116, 117, 130, 131, 132, 133, 134, 138, 139, 140, 141, 142, 143
Belh, 72
Berdea, 136
Bergama, 114, 170
Beş-balığ, 17, 26
Beyşehir, 84, 92, 157, 164, 188
Beyşehir Gölü, 84, 92, 157, 164
Bilge Kağan, 17, 57
Bire, 106, 177
Bîrûnî, 26, 32, 48
Bithynian, 91
Bitinya, 90, 164
Bizans, 1, 3, 8, 9, 15, 20, 21, 24, 28, 37, 44, 48, 50, 51, 64, 65, 68, 72, 79, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 99, 100, 101, 102, 103, 107, 108, 113, 114, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 129, 130, 135, 139, 143, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 160, 162, 163, 164, 165, 167, 170, 172, 181, 184, 187, 188, 189
Bizans İmparatorluğu, 79, 162, 187
Bogusag, 154
Bohemond, 82, 87, 88, 115, 145
Bolvadin, 122, 123, 124
Brosset, 121, 138
Buda, 46, 47, 49
Budist, 69
Buğa, 122, 128
Buhtannasar, 72
Bulgar Hanlığı, 27
Bulgaria, 26, 28, 32, 34
Bulgaristan, 23, 28
Bulgarius, 33
Bulgarlar, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34
Bursa (Pruse), 100
Burtas, 33
Büyük Selçuklu, 10, 11, 111, 117, 130, 137, 187
Cermen, 3, 68
Cermen İstilâsı, 3
Chalandon, 114, 118, 119, 125, 129, 146, 165
China, 14, 15, 41, 44, 53
Chliara, 114, 119
Claudia, 161, 179
Claudiopolis, 100
Comans, 17, 58
Cuveynî, 30, 58, 59, 60, 61
Çaka, 113
Çanakkale Boğazı, 119
Çankırı (Gangres), 91
Çavlı, 111
Çiğil, 23, 25, 75, 76, 78

Çimkent (Sayram), 75, 78
Çin, 1, 3, 9, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 37, 41, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 76, 77, 78
Çökermiş, 111
Çubuk, 116, 117, 140
Çukurova, 153, 181
Dacia, 34
Dağıstan, 138
Damalis, 119
Danişmend, 80, 88, 95, 112, 125, 131, 141, 145, 146, 148, 149, 154, 155, 156, 177, 182, 193, 195
Danişmend Gazi, 112, 145, 193, 195
Danişmendli, 80, 81, 82, 85, 88, 89, 91, 92, 96, 100, 107, 111, 123, 132, 145, 155, 159, 160, 161, 162, 174, 176, 177, 178, 180, 181, 185, 186, 187, 195
Danişmendliler, 80, 93, 95, 96, 97, 98, 126, 127, 133, 144, 151, 155, 157, 158, 159, 177, 178, 179, 185, 189
Danişmend-nâme, 193, 195
Daryasil, 135
Davut, 85, 137, 142, 144, 161
Dede-Korkut, 6, 40
Dehistan (Balhan), 12
Delük, 176
Denizli, 83, 128, 129, 162, 170, 171
Dersim, 116, 131
Dibarge, 178
Dilşad, 194
Dimitri, 133, 184
Divriği, 131, 178
Diyarbekir, 96, 146
Dmanis, 138
Dokuz-Oğuz (Uygur), 15
Dolat, 162, 185
Don, 50, 72
Dubeys bin Sadaka, 137
Ebû Hâmid el-Endulusî, 29
Ebû Şâme, 104
Edremit, 113, 119, 120
Efes, 100, 118, 170
Elbistan, 81, 96, 97, 105, 115, 132, 145, 153, 155, 159, 161, 165, 175, 176, 184
Elpenkous, 90
Emir Bozmış, 111
Emir Gazi, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 131, 132, 138, 142, 145, 146, 147, 148, 158, 174
Emir Hasan (Asan), 113
Emir İsa, 154
Emir Manalug, 122, 124
Emir Porsuk, 130, 131
Emir Yunus, 86
Erciş, 161
Ereğli, 143
Ergenekon, 18, 20
Ermeni, 82, 86, 87, 89, 95, 108, 111, 115, 116, 134, 143, 145, 147, 150, 154, 158, 162, 174, 175, 177, 180, 181, 183
Ermeni Bogos, 154
Ermeni Prensi Leon, 89
Ermeni Vasil, 115
Erzincan (Erzikan), 132
Erzurum, 135, 138
Eskişehir (Dorylaion), 100
Etrek (Atrak), 135
Evliya Çelebi, 193, 195, 197
Fârâb, 23
Fars, 72, 77, 78
Fırat, 85, 96, 97, 105, 108, 130, 132, 133, 134, 154, 162, 180, 187
Filistin, 168, 170
Finlay, 114, 119, 125, 156, 157, 165
Frank, 131, 137, 139, 140, 150, 166, 168, 175
Frikya, 83
G. Clauson, 19, 56
G. Lattimore, 14, 15, 16, 41, 53, 56
G. Moravcsik, 24
G. Schlegel, 16, 58
Gabras, 79, 82, 83, 87, 88, 89, 93, 103, 118, 132, 133, 139, 140, 147, 155, 156
Gavele (Kabala), 163
Gence, 136
Gerdîzi, 13, 21, 22, 25, 26, 43, 49, 54, 77, 78
Gerede (Krateia), 91
Gerger, 85, 105, 106, 133, 134, 140, 154,

176, 177
Germe, 120
Germiyan, 131
Gimek, 22, 23
Gök-Türk, 1, 4, 6, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 27, 29, 31, 33, 38, 39, 40, 41, 48, 50, 54, 56, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 72, 78
Gümüşhane, 133
Gürcistan, 134, 135, 136, 137, 138, 182
Gürcü, 133, 135, 136, 137, 138, 184, 185
Gürgân, 10, 11, 12, 44, 68
Haçlı, 80, 82, 85, 87, 92, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 108, 111, 113, 115, 119, 120, 130, 134, 135, 139, 152, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 180, 183
Hades (Göynük), 175
Hakkâmeniş, 71
Halac, 23
Hala-yun lug, 19
Halep, 84, 85, 106, 121, 130, 139, 140, 141, 142, 152, 155, 174, 176
Halil Edhem, 118, 191
Hamdullah Kazvînî, 188
Hamiş, 179
Hamza Hacı Köyü, 122
Hanzit, 96, 105, 133, 134, 139, 140, 142, 153, 180
Harezm, 25
Harput, 116, 117, 131, 133, 139, 140, 141, 142, 144, 161, 176
Harran, 82, 116, 139
Hasan Bey, 114
Hatun-Kent, 23
Hazar, 6, 10, 11, 12, 20, 22, 24, 25, 28, 30, 32, 34, 35, 44, 51, 52, 54, 68, 73, 74, 78, 136
Hazar Denizi, 6, 10, 11, 20, 22, 25, 35, 54, 68, 78
Hazarlar, 20, 21, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 54
Heftalit, 32
Helsingfors, 14, 15, 16, 18, 41, 44, 55, 56, 58
Heredot, 49, 65, 72
Hısn-ı Keyfâ, 85, 116, 144, 154, 161, 173, 187
Hısn-ı Mansur, 106, 115, 174, 177
Hısn-ı Ziyad (Harput), 85
Hıtay, 58, 59, 60
Hialar, 45, 46, 47, 48, 49, 52
Hindistan, 46, 48, 49, 50, 60, 65, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78
Hisarkale, 122
Hiung-nu, 1, 9, 13, 15, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 56, 71, 77
Hiun-yu, 46, 47, 48, 49
Hocent, 74, 75, 76, 78
Hoen, 50, 51
Ho-lan, 19, 20, 56
Horasan, 10, 12, 68, 103, 121, 163
Huen, 50, 51
Humartaş es-Süleymanî, 116
Hun, 46, 48, 50, 51, 67, 69, 77
Huna, 46, 48, 51, 68, 69
Hüsameddin Timurtaş, 138, 180
Iberia, 137
Irak, 138
Isaac, 88, 89, 94, 147, 148, 155, 156
Isaac Komnen, 89, 94
Isauria, 99
Isfahan, 186
Isık-Göl, 13, 23, 25, 68, 75
İbn Bibî, 192, 194, 197
İbn Fadlân, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 54
İbn Havkal, 23, 25, 26, 32, 33, 175
İbn Hurdâdbih, 13, 17, 23, 57
İbn Kalanîsi, 116, 118, 132, 139, 148, 149, 152, 153, 158, 168, 175, 184, 185
İbn Mengüc, 82
İbn Rusteh, 23, 27, 29, 32
İbrahim, 24, 90, 158, 189
İl Arslan, 80, 82, 112
İlhan, 179
İli Nehri, 19, 20
İnal (İnalu), 90
İnanç Bilge, 12, 13
İran, 4, 10, 11, 12, 21, 44, 47, 51, 52, 60, 61, 65, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77,

78, 125, 135, 136, 187
İris (Yeşilırmak), 86
İskandinav, 32
İskender, 63, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78
İskenderiye, 73, 74
İskenderun, 108
İskil, 27, 31
İskitia, 33
İspir, 138
İstahrî, 27, 29, 32, 33
İstanbul, 2, 12, 16, 18, 21, 29, 30, 33, 50, 58, 61, 72, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 98, 99, 112, 120, 122, 125, 126, 129, 130, 143, 146, 148, 151, 152, 153, 156, 157, 160, 162, 166, 167, 168, 169, 170, 174, 185
İstemi Han, 18, 20, 21, 69
İtil, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 33, 47, 53, 78
İtil Bulgarları, 23, 33, 53
İvaiyye, 155
İzgil, 28, 29, 31
İzmir, 113, 114, 120, 170
İzmit, 91, 93, 122, 129
İznik, 99, 100, 119, 120, 121, 122, 123, 128, 162, 167, 169, 170, 188
İznik Gölü, 121
İzzeddin Hüseyin, 191, 193, 196, 197
İzzeddin Saltuk, 161
J. Bacot, 19, 56
J. H. Kramers, 26
Jean Komnena, 128
Jocelin, 105, 106, 115, 131, 132, 134, 138, 139, 146, 147, 152, 153, 161, 174, 175, 176, 177, 178
Jozef, 180
Juan-Juan (Avar), 18
Kabala (Çiğil), 101
Kabala (Gavele), 101
Kafkas, 69, 135
Kafkasya, 32
Kâhta, 106, 177
Kalinoklés, 90
Kanglı (Cangle), 34
Kan-Su, 63
Kao-çe Türkleri, 15
Kapadokya, 87, 107, 109, 114, 146, 167, 181
Kapağan, 14, 15, 31, 41, 55, 56
Kara Arslan, 105, 106, 152, 154, 161, 175, 176, 180, 185
Karadeniz, 51, 52, 71, 73, 74, 79, 87, 93, 109, 133, 145, 147, 155, 156, 177
Karahanlı, 6, 68
Karakurum, 59, 64, 65
Karalis (Beyşehir), 94
Karasu, 85
Karluk, 22, 23, 24, 25, 27, 35
Karnak, 21, 22, 25
Kars, 135
Karthli, 138
Kasianus, 145, 155
Kastamonu, 88, 89, 90, 92, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 151, 184
Kaşgarlı Mahmud, 18, 20, 28, 31, 32, 35, 75, 76, 78
Kavimler Muhacereti, 3
Kayseri, 30, 85, 95, 96, 145, 150, 151, 158, 164, 178, 179, 181, 185, 189
Kazak, 10, 12
Kazan, 26, 27, 28, 53
Kazan Hanlığı, 27, 28
Keban, 93, 115, 154
Kefersûd, 106, 177
Kefertâb, 148
Kelbianos, 114, 118
Kem Nehri, 17, 58
Kemaleddin Muhammed, 153
Kerk (Lübnan), 192
Keykâvus, 51, 52, 71, 72, 74, 189
Keysûn, 105, 106, 115, 131, 150, 151, 154, 165, 175, 176, 177
Khunni, 46, 48, 50, 51, 68
Khuris, 177
Kılıç Arslan, 80, 82, 85, 105, 106, 109, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 130, 139, 141, 142, 144, 155, 161, 165, 175, 176, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 192
Kıpçak, 25, 34, 41, 135, 136, 137, 138
Kırgız, 23, 35, 56, 58, 60
Kırkağaç, 114, 119, 120

Kızıldağ, 154
Kızılırmak, 90
Kilikya, 87, 88, 89, 92, 94, 100, 105, 106, 108, 143, 145, 146, 147, 151, 152, 154, 155, 157, 160, 162, 174, 181, 182, 183, 184
Kilisli, 18
Kinnamos, 79, 80, 83, 84, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 129, 146, 151, 153, 156, 157, 163, 164, 165, 169, 170, 171, 175, 184
Klıtzasthlan, 120
Kolonca, 163
Konfüçyüs, 46, 47, 49
Konrad, 104, 164, 166, 170
Konya, 79, 80, 81, 83, 85, 88, 89, 91, 92, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 111, 112, 117, 118, 121, 123, 125, 126, 128, 142, 144, 145, 147, 153, 155, 156, 157, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 168, 169, 170, 172, 174, 183, 184, 185, 187, 188
Köl Bilge Kağan, 16, 58
Köprülü, 113
Kral David, 135, 136, 137
Kudâme bin Cafer, 16
Kudüs, 105, 130, 131, 138, 139, 166
Kudüs Kralı, 105, 130, 131, 138, 139
Kuman, 34, 124
Kumana, 85, 86
Kun, 1, 3, 9, 13, 15, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 77, 78
Kurus, 52, 71, 72, 73, 74
Kuşan, 63
Kutalmışoğulları, 187
Kutluğ Kağan, 15, 16, 17, 57, 59, 60, 61
Kutrigur, 32
Kürt, 179
Kütahya (Kotiaion), 100
Kyropolis (Ura-tübe), 72
L. Rasonyi, 28
Laodicaea, 128
Laodicée, 79, 83, 84
Larende, 92, 100
Latin, 1, 32, 34, 48, 68, 78, 166
Latinler, 85, 105
Lazkiye, 150
Leipzig, 22, 26, 54
Lentia-noi, 121
London, 18, 20, 54, 59, 60, 61
Longobardlar, 33
Loui, 114, 118, 119, 120, 125, 128, 129, 137, 146, 153, 156, 157, 160, 164, 169, 170, 172, 174
Louis, 166
Lykandos, 109
Maarra, 148
Macar, 24, 26, 84
Macaristan, 43, 107
Makedonya, 129
Malagina, 120, 162
Malatya, 80, 81, 82, 85, 86, 89, 91, 92, 95, 96, 97, 105, 107, 111, 112, 115, 117, 126, 130, 131, 132, 133, 134, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 169, 174, 177, 178, 179, 180
Malatya Beyliği, 82, 179
Mangug, 131
Mani, 16, 17
Manuel, 87, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 125, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 173, 181, 183, 184
Manyas Gölü, 121
Maraş, 105, 106, 115, 151, 154, 156, 165, 175, 177
Mardin, 106, 116, 140, 177, 179, 180
Marmara, 164
Marquart, 38, 48
Mar-Yakup, 51, 52, 71, 72
Masaget, 50, 72
Masara, 85, 95, 140, 142, 143, 158
Mascut, 127
Masisa, 152, 183
Mathieu, 115, 116, 117, 130, 131, 136, 138, 140, 141, 142, 153
Ma-tuan-lin, 18
Mâverâünnehir, 25, 26
Mavricus, 33
Melangia, 99, 104, 162

Melik Arap, 142, 143, 144
Melik Gazi, 95, 111, 112, 123, 125, 126, 128, 130, 132, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 151, 155, 159, 177, 182, 187
Melik Muhammed, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 146, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 177
Melikşah, 10, 11, 44, 111, 112, 118, 134
Menandros, 21
Menderes Nehri, 114
Mengücek, 82, 131, 132, 178
Merv, 12, 13, 68, 72, 74, 75, 76
Merziban, 176
Mevlana, 29
Meyyâfârkîn, 116, 138, 139, 141, 142, 144, 185
Mihael, 30, 34, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 115, 116, 117, 125, 126, 129, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 140, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 182, 183
Minorsky, 16, 17, 26, 33, 49, 57, 138
Minşar (Meschar), 142
Misis, 115, 181
Mismil Irmağı, 195
Moğol, 3, 5, 18, 26, 27, 28, 38, 48, 50, 51, 58, 59, 60, 65, 70, 155, 192
Moğol İstilâsı, 3, 155
Mufazzal İbn Ebi'l-Fezâ, 179
Muhammed Tapar, 130
Muhyiddin Mes'ud, 189
Mukaddesî, 26, 27, 29, 32
Murat Suyu, 85, 161, 177
Murgâb, 10, 12, 13
Musul, 111, 116, 152, 161, 166, 173, 185, 186, 187, 189
Muş, 116
Mükrimin Halil, 117, 133
Nahcivan, 136
Nakoleia, 100
Necmeddin Alpı, 180
Necmeddin İlgazi, 141
New York, 14, 15, 41, 53
Niketas, 83, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 99, 100, 102, 109, 128, 129, 143, 146, 148, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 160, 164, 167, 169, 170, 171, 185
Niksar, 93, 156, 157, 181
Nöldeke, 73, 74
Nureddin Zengi, 156, 173, 176, 186
Odon de Deuil, 167, 170, 172
Oğur, 23
Oğuz, 6, 7, 16, 19, 20, 22, 23, 24, 32, 34, 35, 38, 40, 52, 55, 56, 57, 61, 62, 64, 66, 67, 119, 124, 135
Oğuz Han, 7, 61, 62, 66, 67
Oğuz-nâme, 6, 61, 62
Olcaytu, 179
Oltu (Olthis), 138
On-Oğur, 34
Ordu-Balığ, 15, 16, 17, 57, 58, 59, 60, 64, 65
Orhon, 65
Orhun, 15, 16, 17, 26, 27, 28, 31, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 68, 70, 71, 78
Orkun, 16, 18, 57, 58, 59, 60, 64, 65, 70
Orta Anadolu, 113
Osmanlı, 1, 2, 3, 9, 10, 11, 37, 38, 43, 44, 62, 64, 70, 186, 197, 211, 212
Osmanlılar, 2, 3, 8, 12, 34, 37, 43, 44, 62
Osset, 135
Ötüken, 15, 17, 58, 61, 63, 64, 65
P. Carpini, 34
P. Pelliot, 16, 17, 20
Paflagonya, 79, 87, 90, 143, 146, 156
Palu (Boulos), 82
Pamplan, 169
Paris, 14, 15, 18, 19, 20, 32, 41, 44, 54, 55, 56
Parsuma Manastırı, 134, 174
Pasin, 138
Paskalya, 84, 154, 157
Peçenekler, 13, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 33, 54, 84, 115, 129, 130, 173, 177
Pers, 146
Pertus, 115
Pharzaman, 106

Philokales, 114
Philomeliu, 123
Phrantzés, 94
Phyndakos, 92
Pızmış, 111
Polybotos, 122
Pontus, 87, 89, 167
Pouchéos, 81
Prakana, 99, 100, 104, 162, 165
Prodromos, 88, 90, 91, 93, 102
R. Etudes, 19
Ramsay, 99, 101, 114, 120, 122, 163, 164
Ramstédt, 58
Râvendan, 107
Roger, 130, 131
Roma, 1, 3, 4, 11, 18, 21, 37, 48, 68, 69
Roma İmparatorluğu, 4
Rûm, 10, 44, 68, 81, 86, 87, 93, 94, 102, 111, 114, 132, 138, 144, 148, 150, 154, 156, 157, 163, 168, 169, 171, 172, 175, 177, 178, 182, 185, 188
Rûmlar, 33, 81, 83, 90, 93, 103, 107, 114, 118, 123, 128, 132, 133, 146, 147, 148, 151, 152, 154, 155, 156, 163, 164, 167, 170, 171, 172, 175, 177, 178, 182, 188
Rupen, 115
Rus, 10, 26, 27, 28, 70
Rusya, 12
Rükneddin Hattâb, 191, 192, 193, 194, 196
Sabır, 28, 32
Sabirler, 32, 69
Sabran, 23
Sadak, 133
Sağr, 146, 160
Said ul-Magribi, 26
Saka, 49, 65, 71
Sakarya, 93, 100, 145, 148, 153, 155, 187
Saksın, 28, 29, 31, 32
Samsat, 106, 107
Sancar, 149, 188
Sard, 162
Sarı Nehir, 14, 15, 55
Sarogur, 32
Sasanî, 6, 11, 69
Savran, 21, 22, 25
Scigte-İskit, 119
Secistan, 73, 74
Selahaddin, 186
Selçuk, 99, 112, 116, 117, 118, 122, 123, 124, 135, 141, 143, 144, 145, 149, 154, 157, 159, 160, 163, 168, 170, 175, 179, 180, 181, 186, 187, 188, 189
Selçuklu, 3, 4, 6, 9, 11, 12, 27, 28, 29, 30, 37, 40, 42, 51, 130, 145, 189, 196
Selçuklular, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 38, 44, 61, 91, 101, 105, 121, 124, 133, 145, 149, 151, 157, 158, 162, 164, 165, 181, 188, 189, 196
Selefküs, 74, 75, 76
Selenga, 15, 16, 58
Semerkand, 17, 72, 74, 75, 76
Sempad, 107, 108, 138, 152, 154, 155, 156, 181, 182, 183
Sen Loui, 164, 166, 167, 170
Seyfeddin Gazi, 177
Seyitgazi, 100
Seyyide Hatun, 141, 144
Sıbt İbnü'l-Cevzî, 116, 157, 174, 176
Sırp, 84
Silifke, 92, 100
Sis, 147
Sistan, 73, 74
Sivas, 95, 96, 97, 141, 145, 158, 159, 160, 177, 179, 181, 189, 191, 192, 193, 195, 196, 197
Siverek (Sibarek), 154
Slav, 24, 25, 28
Soğdak, 15
Sokman, 85, 116, 141, 142, 161
Sokman el-Kutbî, 116
Sokman oğlu Davut, 142
Sozopolis, 79, 83, 129, 147, 157
Stanislas Julien, 14, 15
Stefan, 183
Strabon, 73, 74
Sultan Dağı, 94, 101
Sultan Mes'ud, 86, 89, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 125, 128, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157,

158, 159, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 186, 187, 188, 189
Sultan Muhammed, 29, 111, 112
Sultan Sancar, 4, 12, 13, 38
Sumeysat, 177
Sungur, 68
Suriye, 84, 85, 87, 108, 139, 148, 153, 166, 167, 168, 173, 176, 177, 192
Suruc, 116
Suvar, 26, 27, 28, 31, 32, 138
Süleyman Şah, 4, 9, 120
Süryanî, 30, 34, 51, 68, 71, 72, 73, 74, 80, 82, 83, 86, 87, 88, 90, 93, 107, 111, 112, 115, 116, 117, 125, 126, 129, 131, 132, 133, 137, 138, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 156, 158, 159, 161, 164, 167, 169, 177, 178, 181, 182, 183
Süt-Kent, 21, 22, 23, 25
Symnada, 88, 146, 158
Şaburan, 138
Şah-nâme, 6
Şalçı, 23
Şam, 130, 148, 174, 185, 186, 192
Şamanî, 27, 29, 30, 31, 34, 37, 51, 52, 54, 65
Şarkî Anadolu, 6, 12, 126, 135, 137, 173, 176, 182
Şarkî Roma, 1, 3, 11, 21, 37, 63
Şaş, 23
Şeddâdîler, 138
Şelki oğlu Almuş, 23
Şeyh Hasan, 191, 193, 196
Şiî, 10
Şirag, 177
Şiran, 132
Şiraz, 179
Şirvan, 135, 136, 137, 138
Tagunkar, 177
Tahran, 12, 13, 18, 20, 22, 26, 54
Talas (Tarâz), 13, 19, 20
Tamaris, 72
Tanais (Don) Nehri, 33
Tang-şu, 20, 35, 56
Tankut, 58, 60
Tarsus, 92, 152, 181, 182, 183
Tascara, 163
Taşkent, 20, 23, 25
Tatarlar, 179
Tebriz, 192
Tell-Adana, 177
Tell-Bâşer, 105, 106, 131, 139, 147, 156, 174, 175, 176, 177
Tell-Hamdûn, 108, 183
Tercan, 133
Theodore, 79
Theophone, 72
Thrace, 162
Thymbrion, 101
Tibet, 19, 20, 58, 60
Tibetçe, 19, 20, 56
Tie-le (Töliş), 35
Tiflis, 134, 136, 137
Timurtaş, 84, 106, 139, 140, 173, 177
Tohma, 85
Topkapı, 157
Töles, 50, 51, 77
Trablus, 166
Trabzon, 79, 82, 83, 85, 87, 88, 93, 103, 132, 133, 147, 155, 156
Trabzon Dukalığı, 79, 82
Trakya, 129
Tuğrul Arslan, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 112, 115, 117, 126, 130, 132, 140, 141, 142, 144, 178
Tuğrul Bey, 4
Tulu Han, 19, 20
Tuman Kağan, 21
Tuna, 13, 22, 23, 28, 32, 33, 34
Tuna Bulgarları, 23, 28, 32, 33, 34
Türk, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 86, 90, 99, 103, 104, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 130, 134, 136, 137, 143, 146, 152, 153, 154, 157, 160, 163, 165, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 181, 182, 183,

184, 195, 213, 214
Türkçe, 1, 12, 16, 17, 23, 27, 32, 39, 58, 68, 71, 73, 74, 76, 111, 163
Türkistan, 10, 11, 13, 17, 19, 23, 26, 32, 42, 44, 46, 48, 50, 51, 59, 60, 63, 65, 68, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 121
Türkiye, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 19, 38, 42, 43, 44, 111, 168, 169, 189, 196
Türkiye Devleti, 9
Türkiye Selçukluları, 4, 9, 12, 19, 44
Türklük, 3, 28, 32, 186
Türkmenistan, 10, 11
Türk-Oğuz, 2, 3, 38, 43, 62, 66
Tyragion, 81, 128
Tzykés, 90
Ulubat, 100, 104, 113, 119, 121, 122
Uluborlu, 83, 84, 89, 94, 129, 147, 157
Uludağ, 100
Uluğ Candar, 12, 13
Ural Nehri, 78
Urfa, 96, 100, 105, 106, 115, 130, 131, 138, 139, 147, 152, 161, 165, 166, 174
Uygur, 15, 16, 17, 24, 27, 28, 35, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61
Vagha, 93
Van, 191
Vareg, 26
Venedikliler, 173
Volga, 26, 28, 34, 78
W. Rockhill, 18, 28, 54
W. Rubruck, 18, 19, 20, 29, 34, 54
W. Thomsen, 15, 28, 31, 41, 44, 55, 56
Wittek, 156
Yağan, 86, 91, 144, 149, 150
Yağıbasan, 80, 95, 96, 97, 98, 100, 107, 109, 111, 112, 149, 150, 158, 159, 162, 177, 178, 179, 181, 182, 185, 186
Yakup, 95, 97, 108, 158, 181, 182, 183
Yakup Arslan, 95, 97, 158, 181, 182
Yakut, 25, 26
Yalvaç, 94
Yaruk, 155
Yarukiyye, 155
Yaunas, 143
Yayık Nehri, 25
Yedi-Su, 10, 12, 19, 49, 65, 68, 71
yeni, 215
Yenisey, 15, 18
Yıva, 155
Yuannes Komnenos, 186
Yukarı Mesia, 34
Yunan, 1, 32, 47, 49, 51, 65, 72, 73, 74, 75, 76, 77
Yunus, 95, 96, 143, 158
Zamantı, 30, 95, 146, 158
Zehebî, 158
Zemarkos, 21
Zengi, 97, 152, 155, 161, 165, 166, 173, 186
Zibatra, 155
Zinin, 89, 148
Zompi, 123
Zonaras, 125
Zublas, 93, 154
Zülkarneyn, 107, 178, 179
Zünnûn, 95, 96, 98, 158, 159, 179, 181, 185

Türkiye'deki Selçuklu Tarihçiliği'nin mihenk taşlarından ve ilim âlemimizin sönmeyen ışığı olan Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın sadaka-i cariyelerinden birisi daha tarih dünyamızı ve sahamızı aydınlatmak adına bu eser ile birlikte muhatapları olan biz okuyucularıyla buluşmuştur. Elimizdeki bu kitap hem merhum Prof. Dr. Osman Turan hocamıza hem de vefatından sonra biz talebelerine bakan yönleriyle mühim bir fonksiyonu icra etmektedir. Bu itibarla ömrünün yayınlamaya müsaade etmediği fakat ardında yayınlanmaya hazır olarak bırakıp gittiği eserlerinden birisini hocamızın 100. doğum yılı münasebetiyle yayınlamanın derin bahtiyarlığını yaşamaktayız.

Bu cümleden olarak arkasında bırakıp gittiği yüzlerce makale ve onlarca kitabın ardından onlardan bir yenisi daha hocamızın Genel Türk Tarihi'ni muhtevi olarak kaleme aldığı makalelerinin bir bütününü daha elimizdeki bu eser ile bir araya getirmiş olmanın derin hazzını yaşamış olmaktayız. Merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın Osmanlı Türkçesi olarak kaleme aldığı bu makalelerini Yeni Türk Alfabesi'ne aktararak, hocamızın ardında bırakıp gittiği bu eserini gün yüzüne çıkararak, siz muhatapları ile buluşturmuş oluyoruz.

Kunlar, Uygurlar, Tabgaçlar, Tölesler, Oğuzlar ve Selçuklular'a dair kıymeti haiz malumatları bu kitap vasıtasıyla bu kez Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'nün ve Kütüphanesi'nin parlak öğrencisi ve hocası Prof. Dr. Osman Turan'ın referanslığında okuyacak ve merhum Prof. Dr. Osman Turan'ı tanıyanların üzerinde mutabık kaldığı eşsiz bilgilerinin seremonisi okuyacağız.

Bir kez daha iyi ki doğdun Osman Turan….. Rahmet, minnet, şükran ile. Ruhun şad olsun.....

hitabevi
Bayındır Sokak No: 27/28 Kızılay - ANKARA
Tel: 0.312 435 55 66
hitabevi@facebook.com - http://facebook.com/hitabevi
9 786054 868100